

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

ÚJ SOROZAT
A HUSZADIK SZÁZAD SZERKESZTÉSÉBEN

ÁGOSTON PÉTER

A MAGYAR VILÁGI NAGYBIRTOK TÖRTÉNETE

1913
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3

ÁGOSTON PÉTER

A MAGYAR
VILÁGI NAGYBIRTOK
TÖRTÉNETE

1913.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3.

Ugyane szerzőtől:

A szövetkezetek. 1900. (Buzárovits G. kiadása, Esztergom.) 3 K — f.
A tulajdonjog alaptanai. 1903. (Politzer Zs. és fia kiadása. Budapest.) 8 „ — „
A zálogjog története. (Politzer-féle könyvkiadó

A zálogjog általános tanai kapcsolatban a zálogjog történetével. (U. o.) 5 „ — „
A rangsor, mint jog. (A magyar jogászegylet ki-

A sztrájk jogalapja. (A magyar jogászegylet ki- „

A sztrájk büntetése. (Sebő I. kiadása. 1908.) . „ . 1 „ „ — „
A szekularizáció. (Természet és társadalom című vállalat 2-ik füzeté. Deutsch Zs. és társa,

A munka rabsága. (Deutsch Zs. és társa. Buda-

A modern városok feladatai. (A társ. tud. társaság nagyváradai fiókjának kiadványa. 1912.) — „ 30 „
A jogismerés kötelessége. (A magyar jogászegylet kiadása. Budapest. 1913.) 1 „ 20 „

Tartalommutató.

<i>Bevezetés</i>	1
<i>A nagybirtok fejlődésének korszakai</i>	5

I. KORSZAK.

A királyi és tulajdonosi hatalom összeolvadtságának kora.

<i>A nagybirtok első szerepe az államéletben</i>	9
1. A szükséges nagybirtok hatalmának jelenségei	11
2. A nagybirtok hatalmának előtérbe lépése	17
<i>A nagybirtok méretei</i>	23
<i>A nagybirtok igazgatása</i>	26
<i>A nagybirtok szerződmódja</i>	30
1. Az adomány	31
2. Az örökösödési szerződés	34
3. A foglalás	34
4. A hamis okirat	36
5. A tisztségek	37
<i>Az adományok és a királyi jövedelmek</i>	37
<i>A XI—XIII-ik század nagybirtokainak hatása</i>	40

II. KORSZAK.

A nagybirtok és a király hatalmának közeledése egymáshoz.

<i>A nagybirtok küzdelmei a főhatalomért</i>	43
1. A királylyal kötött első liga	43
2. A hűbériség nyílt törekvései	46
3. A nagybirtok és a király közös uralma	53
4. A nagy birtok mint a királyi hatalom nyílt korlátja	62
<i>A nagybirtok jogai</i>	67
<i>Az adományok és a birtokok nagysága</i>	71
<i>Az ingatlan mértéke és ára</i>	76
<i>A nagybirtokosok eredete és a várak</i>	79

VI.

III. KORSZAK.

A góliátbirtokok kora.

<i>A ligák virágzása és a király hatalmának csökkenése</i>	82
1. A góliát és kisbirtokok szövetsége	82
2. Hunyadi a nagybirtokosi ligákban	88
3. A király kísérletei a Hunyadiak megtörésére	96
4. Az első nagybirtokos király küzdelmei a koronáért.....	98
5. Mátyás uralmának megszilárdulása	101
6. Küzdelem a korona örökletessé tételéért	106
7. A nagybirtok újabb királysága	112
<i>A főrendiség csirái</i>	117
<i>Birtokméretek és birtokeloszlás</i>	122
<i>A góliátbirtokok korának erkölcei</i>	137
<i>E korszak gazdasági viszonyai</i>	141
<i>A birtokszerzés módja a góliátbirtokok korában</i>	145
1. Az adomány	146
2. Az örökösödési szerződés	148
3. Az adásvétel	149
4. A zálog	149
5. A bírói tisztség	151
6. A hamis okiratok	152
7. A foglalás	153
<i>A királyi jövedelmek</i>	154

IV. KORSZAK.

A nagybirtok hűbéres fejedelemsége Erdélyben, a királyi hatalom túlsúlya Magyarországon.

<i>Az államiság kialakulása</i>	157
1. Általános viszonyok	157
2. Az erdélyi fejedelemség megalakulása	162
3. Az első kísérlet a nagybirtokosok erejének megtörésére	171
4. Erdély mint a nagybirtok hatalmának védője	177
5. A legnagyobb vagyon mint a fejedelmi hatalom megszerzésének alapja	188
6. Az utolsó liga	196
7. Az utolsó fejedelmek	207

<i>A nagybirtokosok alattvalói jogának kialakulása</i>	217
<i>Főúri élet</i>	221
<i>A birtokszerzés</i>	226
<i>Az ingatlanok értéke</i>	238
<i>Termelési viszonyok</i>	240

V. KORSZAK.

A nagybirtok alattvalói kora.

<i>A modern állam kialakulása</i>	246
<i>A neoacquistica comissio</i>	250
<i>A birtokszerzés módja</i>	256
<i>A kincstár birtokainak kezelése és értéke</i>	263
<i>A nagy szerzők</i>	268
<i>Eszterházi Pál birtokszerzései</i>	268
<i>A felkelés előtti adományok</i>	273
<i>A felkelés utáni adományok</i>	277
<i>Károlyi Sándor szerzeményei</i>	280
<i>Agazdasági viszonyok</i>	286
Áttekintés.	299

Előszó.

A magyar történelemírás, dacára sok és bőséges köteteknek, csak nevelő célokat szolgál. A tudományos cél, vagyis az igazság felderítése egészen háttérbe szorul e különben csak másodrangú cél mögött. A történelem pedig csak úgy szolgálhat nevelő célt, ha individuális és ha a szereplő egyéneket e-nevelési célnak megfelelő világításban állítja az olvasó elé. Ez okból az ilyen célú történelemírás nem lehet igaz.

Ez az oka annak, hogy alig van monográfiáinkon kívül olyan történelmi munkánk, mely az eseményeket az igazságnak megfelelően írná meg. Csakhogy a monográfiák a könyvtárak rejtekeiben húzódnak meg és csak ritkán jutnak történelemmel nem foglalkozó kezébe. A történészek pedig, mint az augurok, óvakodnak a nagyközönséget felvilágosítani arról, hogy vannak olyan könyvek, melyekben az igazság és olyanok, melyekben a szép mesék vannak.

A nagyközönség kezébe csak olyan történelmi művek kerülnek, melyekben a múlt, mint kívánatos paradicsom; az elhunytak, mint hősök; az események, mint helyes cselekedetek vannak beállítva. Olyan munka, melyben a múltra nézve is az igazság, tehát a múlt fogyatékoságai, az emberek hibái is meg volnának írva, alig van. Ezért a történelemre való sok hivatkozás dacára, alig van nép, mely olyan kevésbé ismerné múltját, mint épen a magyar.

A történelem tudománynak az a feladata, hogy a társadalom törvényeit általa megismerjük. Tudni akarunk elsősorban. A tudás pedig az igazság megismerése. Az a körülmény, hogy a történelmi igazságok olykor nem támaszthatják bennünk azt a vágyat, hogy a mi volt, azt visszakívánjuk, vagy hogy az elhunytak tetteit kénytelenek vagyunk sokszor

helyteleneknek ítélni, nem lehet akadálya annak, hogy az eseményeket az igazságnak megfelelően írjuk meg.

Miután a magyar történelem legtöbb hazugsága, de mindenestre a helytelen beállítás, a magyar nagybirtokosok szereplésével függ össze, tehát a nagybirtok története az a történelmi anyag, melynél az ország politikai történetének alapvető helytelenségeire leginkább rá lehet mutatni és ezért ez az a történelmi anyag, mely a nagy olvasóközönséget a legjobban érdekelheti. A magyar történelemnek a gazdasági tényezők kapcsán való tárgyalása bizonyosan követőkre fog találni és az ingatlan vagyon más irányú szerepének és az ingó vagyon történetének is akad majd írója. E mellett a magyar történelem tudományos tárgyalására is az anyagnak ilyen felosztása a legalkalmasabb, mert így alkalmas nyílik az olvasónak az események rugóit megismerni.

A magyar történelemre hatást gyakorolt tényezők egyenként való tárgyalására már többen vállalkoztak. Munkáik érdeméből nem von le semmit az a megjegyzésem, hogy e szerzők nem vontak meg a magyar politikai történelem és e tényezők közti párhuzamot. Erre a párhuzamra a legalkalmasabb a nagybirtok története, mert századokon keresztül csak a nagybirtokosok szerepeltek politikai életünkben. E szereplésnél nem az egyes nagybirtokosok érdeklik a történészt, hanem azok a tényezők, melyek lehetővé tették azt, hogy épen a nagybirtokosok kezében összpontosult az országos hatalom.

Magyarország régi története az *ingatlan* vagyon története. A nagybirtok története azonban csak egy része ennek, melybe az egyház, a nemesség és jobbágyok, valamint a városok is tartoznának. Ezeknek tárgyalását egészen mellőztem azért, hogy az anyagot ne halmozzam. Ugyancsak mellőztem az ingó szerepének tárgyalását, mely az ingatlan mellett lassan szerephez jutott. A ki majd a magyar ingó vagyon történetét megírja, az kell hogy a polgárság és zsidók szerepét írja meg. Ha erre valaki vállalkozni fog, akkor meg lesz írva Magyarország történetének hajtó erői, s ekkor meg tudjuk érteni az eseményeket.

A gazdasági tényezők azonban nem állanak elszigetelve. A magyar ingatlan fejlődését a nyugat ingatlanainak

fejlődése befolyásolja. A magyar tulajdoni viszonyok alakulása a nyugati hasonló viszonyok behatása alatt történik. S ha ennek dacára a legrövidebb utalásokkal kellett megelégednem, mikor ezeket tárgyalom, ennek oka az a szűk keret, melybe az anyagot illesztenem kellett.

Ez a szűk keret más irányban is befolyásolta a munkát. A jelen munkával ugyanis egy évtized ide vágó tanulmányainak eredményét adom át a nyilvánosságnak. Érzem ez alkalommal, hogy mennyivel nyomatékosabb volna igazságom, ha azokat a bizonyítékokat is felsorolhatnám, melyeket e tanulmányok közben megismertem. Viszont azonban megnyugtat az a tudat, hogy a most feldolgozott tárggyal közel rokonságban álló anyagot a tulajdon- és zálogjog történetének feldolgozásakor már közreadván, a kritika tisztán fogja látni azt, hogy az előbbi munkák közben olyan bőséges anyagnak kellett a most feldolgozottra vonatkozólag felhalmozódnia, hogy megállapításaimnak alaposaknak kell lennie.

A felhalmozódott anyag több kötetre is elegendő lett volna és így könnyen érthető, hogy nehezemre esett sok részletet elhallgatni, a forrásutalásokat pedig, melyek a megállapításokat igazolták volna, mellőzni. El kellett hallgatnom azt, hogy hol, kinek megállapításait fogadom el; nem szólok arról, hogy melyik okmánytár anyagából merítem tényeimet, ha ezek az okmánytárak már nyomtatásban is megjelentek. Csupán azokat a bizonyítékokat emelhettem ki, melyek nyomtatásban még nem jelenvén meg, legfeljebb néhány kutató előtt ismeretesek.

Meg kell továbbá jegyeznem azt, hogy a szerkesztőbizottságnak nem volt módja a munkába kinyomatása előtt betekinteni és így ha felelősséget kell a munkáért viselni, ez egyedül engem, a szerzőt terhel.

Nagyvárad, 1913 október 12-én,

Aszerző.

Bevezetés.

Chronosz megette saját gyermekeit. Az idő elpusztít, elévít, feleslegessé tesz, megesz mindent. A mi ma szükséges, az holnapután felesleges. A miért ma minden erőnkkel küzdünk, dolgozunk, annak elpusztításáért fáradunk holnapután. Az első napon teremtünk valamit, a másodikon használjuk s élvezzük, a harmadikon új célok felé törve megsemmisítésén dolgozunk. Ez az ember! mondják a könnyen ítélők s szeszélyre gondolnak. Pedig ez a fejlődés. — Minden intézményiek három korszaka van: *a)* keletkezésének; *b)* hasznosságának; *c)* feleslegességének korszaka. E három korszak a jogrendben következőleg tükröződik vissza: *a)* az előjogok szerzésének; *b)* az előjogok élvezésének; *c)* az előjogokkal való visszaélésnek kora.

Chronosz gyorsan végzett gyermekeivel, az idő csak lassan aprítja szét a régi intézményeket. Azok az intézmények ugyanis, melyeknek nagy volt a jelentősége és hatalma a múltban, oly mélyen alapozzák meg létüket, hogy életük később egymagában is visszaélés és a hatalom révén, egyedül a múlthoz való simulás folytán, még újabb s újabb visszaéléseket követnek el. Ezért pusztít végig a győzelem óráiban a legigázott nép a múlt intézményeinek birtokosai között. Igazságtalanul! kiált a szemfényvesztés. Szükségképen! mondja a törtelem. A mint a visszaélő intézmény birtokosa nem felelős egyénileg az intézmény létéből előálló igazságtalanságokért, úgy a forradalom harcosa sem az intézmények elpusztításakor okozott egyéni fájdalmakért. Ne állítsa meg a hatalom az időt s akkor nyugodtan s részletekben fogja megenni a múltat.

A magyar birtokarisztokrácia történetében hiába keresük Chronoszt. A mint Zeusz a mitológiában, úgy Magyarország történetében a nagybirtok legyőzte az időt, s elfoglalta

Magyarország minden hatalmának összességét. Minden intézmény s minden hatalom, mely a nagybirtokkal egyidejűleg keletkezett, megváltozott, sőt letűnt, csak a nagybirtokarisztokrácia áll rendületlenül s dacol az idővel szövetkezett sok modern ellenség támadásával,

Az idő és az ingatlan vagyon egymás elleni küzdelmében eddig az ingatlan a győztes, Mert az ingatlan értéke folyton nő az időben s így a benne rejlő hatalom s erő nem hogy fogyna, hanem öregbedik. Az anyaföld urai mindennek urai Magyarországon. Csak látszat, hogy ők olyan alattvalók, olyan polgárok, mint a többi. Mert lényegében ők az állam urai.

A míg a király, mint az első Árpádok alatt, a törvény egyedüli forrása, addig a törvények ereje csak annyi, a mennyi a király ereje. A meddig a király karja ér, addig törvény az ő akarata s önkénye is. A királyi akaratnak alapja és gátja a földbirtok, ezért kell az engedetlenektől elvenni a földet. A hatalom mértéke a földbirtok, ezért kell a királynak a sok föld. A leghatalmasabb földbirtokos az úr a többiek felett. Ezért szerez földet mindenki, a ki hatalomra vágyik.

A míg a megélhetéshez nagy darab földek kellettek, a közügyekben csak az országnyi területek urai szerepelnek. A milyen mértékben nő a föld hozadéka, olyan mértékben szaporodik azoknak a száma, a kik a közügyekbe bele akarnak szólni. A munkamegosztás meghozza aztán az ingó vagyonnal birok előtérbelését.

A királyság alapítását az a körülmény teszi lehetővé, hogy Géza és István az ország el nem foglalt területeire rátevének kezüket, azokat a külföldi lovagoknak adják. Az első magyar királyok talán nem gondoltak az adományozáskor a hűbériségre, de bizonyos, hogy századokon keresztül élt nálunk is e szellem s a királyok az adományokat nemcsak adták, hanem el is vették. Az ok, a miért adták s a miért elvették, a saját hatalmuk gyarapítása volt. Ennek módját századokig az egyes nagybirtokosokkal való szövetkezésben találták, ezért a kisebb birtokosok elnyomásához ők is hozzájárultak. Hosszú századoknak kellett elmúlniuk, a melyek alatt a szövetkezésben rejlő erőt a kisbirtokok urai nem egyszer kézzelfogható-

lag bizonyították, a míg a királyok nemcsak az egyes nagybirtokosokkal, hanem kicsinyek szervezeteivel való szövetséget is szükségesnek látták.

A milyen mértékben a kisbirtokosok szorosabb összekötetésbe jutnak a királlyal, olyan mértékben lesz a királyi magánhatalom állami és közhatalommá. Ennek számos fázisa van, a melyekben épúgy véres küzdelmek, lázadások és összeesküvések látszanak csak a felszínen, mint a hogy a királyi hatalom létesítésénél is csak ezek látszanak. Pedig e küzdelem háttérében nálunk mindig csak a föld áll. A nagy királyok sok földű királyok, a nagy hírű és nagy szerepű családok sok földű családok. A föld a maga folyton emelkedő értékével és hozadékaival a magyar történelem háttere; ezért a földért folytatott szakadatlan küzdelmek a magyar történelem eseményei. Földország vagyunk, történelmünk földbirtok történelem.

A királyi hatalom keletkezésekor csak saját földbirtokán szuverén a király. A nagybirtokosok csak annyiban ismerik el a királyi hatalmat, amennyire kénytelenek, de az elismerés előbb csak saját személyükben történik, de nem földbirtokukon is. A földön a birtokos az úr. A magyar állami hatalom kialakulása a földbirtokosok abszolút uralmának korlátozása és az állami hatalom alá hajtása által megy végbe. A földbirtokon előbb egyetlen úr a birtokos, az ő elismerése révén a király is s csak lassan szorul háttérbe a király mellett a földesúr, de még ma sem egyenlő úr az állam a maga területén s a földesúr a maga földjén.

A király földje révén ura az országnak, mert katonáit földje tartja. Mihelyt tehát a király és családja ezt az igazságot felfedezi, a királyi vagyon megőrzése lesz egyik legfőbb gondjává. Ez az Árpádházi királyok uralmának vége felé történik. A királyi vagyon és hatalomnak ez a szoros kapcsolata eredményezi az állami jövedelmek magánvagyonszerű kezelését is s ez magyarázza meg az ország ügyeinek azt az intézését, a mely valamely uradalom intézésétől nem különbözik. A király a maga családja s rokonain kívül mással nem érintkezik, tisztjei az országnak is tisztjei, tanácsosai az

ország tanácsosai. Ha elég erős, akkor önkénye törvény, ha gyenge, akkor joga rongy, melybe beletépní minden nagybirtokosnak módja van. De ha erős a király, akkor a nagybirtokosok minden joga eltűnik, mint a hogy a sötétség eltűnik a nap felkeltével.

A királyság első századainak eseményeit és közviszonyait a teljes bizonytalanság jellemzi. A föld népének sorsa még nincs megállapítva. Itt rabszolga, amott jobbágy, másutt meg szabad. A birtokos itt tulajdonos, amott királyi tisztviselő. Ma nagy birtok ura, holnap földönfutó s idegen náció ül helyébe, a ki a néppel is idegenből hozott elvek vagy egyéni szeszélye szerint bánik. A király sem biztos a maga trónusán s nem biztos, hogy a ma az ő kezén levő ingatlant nem ragadja el egy királyi herceg, elégedetlen főúr vagy főpap. Az állandóságnak és előrelátásnak sehol legkisebb nyomát se látni. A királyok s udvarok sem ismerik még fel az állandóság előnyeit, a maguk holnapjára sem gondolnak, annálkevésbé a másokéra.

Érdekes jelenség, hogy e korban, a mikor Magyarország óriási területeinek tulajdonjogáért a király, néhány főpap és néhány lovag állandó harcban áll, a nagy tömeg önállóan, egyáltalán nem vesz részt e küzdelemben. Élnek, dolgoznak s harcolnak majd ennek, majd amannak az úrnak szállítván a föld gyümölcseit, ezért vagy azért ontván vérüket és sohase gondolnak arra, hogy egyszer ne szállítsák izzadságuk gyümölcset, egyszer ne ontsák érte vérüket. A megélhetés biztosításának az a legkisebb mértéke sem nyilvánul meg a dolgozó néposztályokban, a mely még az állatban is meg van, a mikor fészket rak, a mikor télire gyűjt, a mikor földbe odút váj. A lovagok leágazták a népet, elfoglalták a földet, a nép pedig megművelte és megvédte részükre. A nép helyett urai gondolkoznak. Panaszra sem nyílik ajka, mikor kegyetlen urak mulatságból kínozzák s mégis e hallgató tömeg Magyarország, ennek a munkája pedig Magyarország fennmaradásának feltétele.

A nagybirtok fejlődésének korszakai.

A nagybirtok gazdasági, hatalmi s ezért jogi tényező is. E szerint az ország gazdasági fejlődésére, politikai viszonyaira és törvényi rendelkezéseinek megállapítására gyakorol befolyást. Míg egyrészt az ország történetének tényezője, addig másrészt az ország általános története rá is befolyással van. Erre a körülményre való tekintettel nem hagyható figyelmen kívül, hogy a nagybirtok történetét az ország politikai története befolyásolja. A király századokon keresztül semmi más, mint a leghatalmasabb nagybirtokos. A király s az ország háztartása majdnem az újkorigi egységes egész. Hogyha tehát csak az állam háztartása szempontjából nézzük a magyar nagybirtok történetét, akkor három korszakra oszthatni azt, és pedig: *a)* az állam és a király magánhatalma egységének (a király és az állam vagyona összeolvadtságának) kora; *b)* a király és állam hatalma s gazdálkodása elválasztásának kora; *c)* a modern állam kora.

A nagybirtok fejlődését azonban ilyen módon nem lehet jól megvilágítani. Ezért függetleníteni fogjuk a nagybirtok fejlődését az államháztartás fejlődésétől s a gazdasági tényezők hatásába állítjuk be. Másrészt összeköttetésbe hozzuk az ország politikai történetével. E tekintetben tudni kell azt, hogy a királyok az ország nagy részének el adományozás által saját hatalmukat voltak kénytelenek csökkenteni. Minden király adományok által iparkodott híveket szerezni, de az adományok által egyúttal saját hatalmát gyengítette, ezért a királyok kénytelenek az adományokat újra s újra visszavonni. A visszavett földeket azonban nem tudván kihasználni, megint csak el adományozták. A király főhatalomra törekszik s erre nincs más módja, mint a birtokok folytonos visszavétele s újra való eladományozása. A nagybirtokosok ellenálltak e törekvéseknek, ebből harc fejlődött, mely folyton ismétlődően, elfoglalja az ország történelmének külső eseményeit.

I. Ha a nagybirtokot a politikai történelem szempontjából nézzük, akkor azt látjuk, hogy a magyar történelem korszakai s a nagybirtok fejlődésének korszakai nagyjában öszszesnek. Mégis a mikor pusztán az ország politikai törté-

netét tárgyaljuk, akkor ez a körülmény azért nem tűnik egészen világosan szembe, mivel a nagybirtok alakulása sok esetben bizonyos eseményeknek oka s így időben az eseményeket meg kell előznie. De meg a politikai történelem korszakai bizonyos külső eseményekhez fűződve jelennek meg, a melyek nem mindig mutatják az események okaival való összefüggést. Bizonyos az, hogy a nagybirtok intézménye nélkül Magyarország nem maradhatott volna fenn; de bizonyos az is, hogy a nagybirtok ugyanakkor a folytonos lázadások, ellenkirályok fellépésének és az ez általi zavarnak is oka. A királyság intézményének megerősödése a nagybirtok megerősödésével párhuzamos. A királyság mint intézmény s a nagybirtok állandósulásának kezdetei összeesnek. A nagybirtok s a benne rejlő hatalom *származásivá* válásának kezdete s a királyi örökösödési jog nagyobb ereje szintén összeesik s ez a nagybirtok szerepének Magyarország történetében első korszaka. E korszak a XIII-dik század második felével ér véget.

E korszakban a királyi hatalom egészen a nagybirtok úri hatalmának jellegét viseli magán, melybe a feleség, mint királynő nemcsak asszonyiságát hozza, hanem a szülőföldről jött lovagokkal együtt a királyi férj támogatója is. A váltakozó királyok új s újabb feleségei újabb s újabb lovagi csapatokkal jönnek az országba, a hol adományokat nyernek s így az előbb jöttek féltékenysége velük szemben fel-felújul. E lovagi kíséretől azonban a királyi feleségek családja nem mondhat le, mivel ezek a kísérők egyúttal védői is a királynőknek férjeikkel szemben.

A király hatalma még nélkülözi a közjogi jelleget s az országos szerződéseket nemcsak neki, hanem mindig néhány nagybirtokosnak is alá kell írnia, hogy nagyobb legyen a hitelük. Hogy tehát a királyi tiszt nem jelenti azt a magas állást, mint az újkorban, sőt nem jelenti az ország képviselésének jogát sem. E korszak nélkülözi az ásandó intézményeket. A királyi méltóság sem lett még örökletessé, annál kevésbé a nagybirtok és a királyi tisztségek

II. A második korszakban a birtokarisztokrácia, mint a királlyal teljesen egyenlő rangú fél lép a király mellé. A király már nem alattvalóknak tekinti őket, hanem szövetsége-

seknek, a kiknek érdeke, hogy a királpárti nagybirtokosok hatalma megóvassék. A nagybirtok története s Magyarország története szempontjából ez azért nagyon lényeges fordulat, mert e szövetséggel a nagybirtokosokat a király tettei is kiemelik az alattvalói viszonyból. E korszak jellemző sajátossága külső jelenségekben is megnyilvánul. Az első korszak trónkövetelői ugyanis királyi hercegek, a második korszakban már a nagybirtokosok is a trónra vágnak. Saját birtokaikon mindannyian királyi módon rendezkednek be. E korszakban a nagybirtokosok a király ellen is szövetkeznek.

Ez a III. Endrével kezdődő korszak a Hunyadi János kormányzására jutásával ér véget. E korszak legjellemzőbb jelensége az úgynevezett *ligák*, vagyis a király és több nagybirtokosnak, vagy a nagybirtokosoknak egymásközt kötött véd- és dacsövetségei.

III. A XV-ik század közepén már csak nagybirtokosi hatalom van. A birtokok olyan méneteket öltenek, hogy a nagybirtok kifejezés már nem is takarja a fogalmat. Egy-egy nagybirtokos országrészek felett rendelkezik. A nagybirtokosok hatalma olyan, hogy külföldi fejedelmek szövetkeznek velük. Törekvésük most már kizárólag a trón. E góliátbirtokok első nagy szereplője Hunyadi János, ő e korszak első részének leghatalmasabb szereplője. E korszak második felében a góliátbirtok már a trónra jut.

A góliátbirtokok királyi hatalomra jutásának kora rövid és zavaros. Mátyás trónrajutásával fejlődésének tetőpontját éri el. Utána ugyan két idegen király következik, a nagybirtok hatalma azonban megtörve nincs, ezért s azért, mert a nagybirtok Zapolyával megint trónra jut, a Zapolya korát is ide kellett még vonni.

IV. Az ezt követő korban a nagybirtokosokból lett királyok már nem saját hatalmuk, hanem a török császár jóvoltából lesznek királyokká. Az ország szétszakadása folytán keletkezett erdélyi fejedelemség hűbéres állam. E korban az országos hatalom kinőtt a magánjogi hatalom keretein. Nagy országok és valóságos állami szervezetek keletkeztek, melyekben még tekintélyes, de nem egyedüli hatalom a nagybirtok. Ez a kor az erdélyi fejedelemség kora. Magyarorszá-

gon már alattvalók a nagybirtokosok, de még kinőhetnek az alattvalói sorból s fejedelmekké lehetnek Erdélyben. E korszak végén egy hatalmas fellobbanásban még egyszer kitör a nagybirtok ereje a jobbágság támogatásával, azután lesüllyed az alattvalói sorba. II. Rákóci Ferencet nagy vagyona elkésve ragadta a trónkövetelők közé. A szervezett állami hatalommal szemben a nagybirtok önálló országos hatalomra szert már nem tehetett.

V. Az ezt követő korban már alattvalókká lesznek a nagybirtokosok. Sohasem helyezkednek többre szembe a királlyal, hanem mindig s mindenben alávetik magukat.

A nagybirtok története már most a következő korszakokra osztható:

<p>A) Az állami és királyi hatalom, vagyon és gazdálkodás egy-
sége.</p>	I. A politikailag és gazdaságilag szükséges nagybirtok; a királyi és tulajdonosi hatalom összeolvadásának kora.
B) A királyi és állam vagyon elválása.	<p>II. A nagybirtok és a királyi hatalmának közeledése; a származás jelentőségének emelkedése. — A ligák keletkezésének kora</p> <p>III. A góliátbirtokok és a ligák virágkora:
a) Hunyadi János,
b) a királyokká lett nagybirtokosok.</p>
C) A mai állam.	<p>IV. A nagybirtok hűbéres fejedelemsége Erdélyben; a királyi hatalom túlsúlya Magyarországon.
A nagybirtok utolsó próbálkozása.   V. A nagybirtok alattvalói kora.
Neoaquistica.
A mai nagybirtok.</p>

I. KORSZAK.

A királyi és tulajdonosi hatalom összeolvadt- ságának kora.

A nagybirtok első szerepe az államéletben.

A gazdálkodás kezdetleges formái között az állam az alattvalóktól nem szedhet pénzdátót, mert ezeknek nincs pénze. Minden állami szükségletet természetbeni szolgáltatással elégítenek ki. A király e korban az ország gazdájaként, tulajdonosaként tűnik fel. Az ország politikai viszonyai a király uradalmainak s tisztjeinek családi viszonyai val összefolynak. Az ország egy nagy uradalom, melynek ura a király. A király úgy bánik az országrészekkel, mint a tulajdonos. Miután azonban sok országrész olyan messze esik, hogy a király karja nem ér odáig, a királyi tisztek engedetlenkednek, Ez engedetlenség nyomán új rend válik szükségessé, mely az állam új szervezetét készíti elő.

Ez a folyamat megy végbe a XIII-ik századig. A felszínen a magyar királyok, trónkövetelők, királyi tisztek küzdelme folyik. Látszólag egyéni ambíciók, erények és bűnök, pedig valójában a gazdasági viszonyok hajtotta bábok mozognak a történelem színpadán. A célokat a viszonyok szülik s nem az emberek tűzik maguk elé.

A XIII-ik század végéig terjedő kor a szükséges nagybirtok kora. Történelmünk ez első századai a nagybirtok nélkül el nem képzelhetők. Az országot csak úgy lehetett kormányozni s gazdaságilag kihasználni, hogy kerületekre osztották s ezeket egyesek kormányzása s rendelkezése alá helyezték. E kormányzók jogi helyzetét nehéz meghatározni, mert a függőbbek is függetlenebbek a mai tisztviselőknél, viszont nem is tulajdonosai a rájuk bízott területeknek. Azo-

kat, a kiknek helyzete függőbb a királytól, azonban mégis tisztviselőknél lehet nevezni. E tisztviselők fejei a gazdaságnak, a közigazgatásnak, s a katonaságnak. Lakó és hivatali helyük a vár, mely hatalmuk külső kifejezőjévé lesz.

A királyi tisztviselők helyzetének megítélését főleg az a körülmény zavarja, hogy már e korban gyakran önálló nagybirtokosokká lesznek. Viszont a nagy birtokosokat is önkényesen mozdítja el a király, ha ehhez elegendő ereje van. A király ezt az erőt várainak katonaságából meríti, a katonaságot pedig uradalmainak hozadékából tartja. A királyoknak ugyanis elejétől az volt legfőbb gondjuk, hogy a királyi uradalmak hozadéka az udvarba szállíttassék. A vezérek korában és a királyság első századában ugyanis a fejedelmek vándorolt egyik uradalomról a másikra és a termést így fogyasztotta el. A XII-ik században ez teljesen megszűnik és az uradalmak feleslegét ez időtől kezdve beszállítják az udvarba. A termelés emelkedése emeli a föld jelentőségét s ezzel siettetni a tulajdonjog kialakulását. Mihelyt a tulajdon jelentőségét felismerik, attól kezdve történelmünk minden eseménye közvetlenül vagy közvetve a tulajdon körül forog.

Bármily nehéz a XIII-ik század végéig terjedő kor történetében elválasztó vonalat találni, ha csak a politikai eseményeket nézzük, ezek okaiban ezt az elválasztó vonalat mégis meglehetősen találni. Az ingatlanra vonatkozó jog tulajdonjoggá kezd alakulni, melyhez éppen ezért az örökösödési jogot is megszerezni iparkodnak a földbirtokosok. E korban az ingatlan már nem csak a rajta lakók megsarcolása révén értékes, hanem a megmunkálás révén. E korban válik szokássá, hogy a földet már nemcsak az adófizetésre kötelezettek, hanem saját rabszolgák által is művelik. E kor a major-sági földek keletkezésének kora.

A XIII-ik század végéig terjedő kor két részre osztható: *a)* XII-ik század végéig terjedő primitív nagybirtok kora; *b)* a XIII-ik századdal kezdődő tulajdonképi nagybirtok kora. A politikai történelem eseményeiben ez anynyiban nyer kifejezést, hogy míg a XII-ik század végéig az elégedetlenek mindig új királyt kerestek, hogy sérelmeik or-

vosoltassanak, addig a második korszakban az elismert királlyal szemben is érvényesítenek követeléseket. E második korszak tehát némi alkotmányosságot, állami rendet mutat, A XIII-ik századdal, tehát egy oly kezdetleges állapot veszi kezdetét, melyben a jog és önkény még nagyon gyakran harcba száll egymással, a melyben azonban mégis él már a jog és jogtalanság tudata.

1. A szükséges nagybirtok hatalmának jelenségei.

Az Európába vándorolt magyarság közt valamelyes közhatalom már a vándorlás alatt is kialakult. Ennek szerepére nézve azonban a vezér és a király elnevezés nagyon megtévesztő. A király hatalma nem szervezett, hanem egyéni és családi, melynek alapja a katonaság. A katonai erő pedig a gazdagságtól függ. A bevándorló magyarok a gazdagságot még ezen a területen is úgy szerezték, mint a hogyan vándorlásaik alatt megszokták. Hódításuk ugyanis abból állott, hogy a gyengébb népektől, minden ősszel elszedték a termés egy részét, sokszor az egészet. Az úr tulajdonjoga és az állami főhatalom egyaránt ebben az adóztatásban nyilvánul meg.

A király azért király, mert a legtöbb földművelőtől tudja elszedni a termést. Ehhez legtöbb emberre van szüksége s e legtöbb ember révén ő a leghatalmasabb. Miután minden föld adóját a király beszedni nem tudja, e jogot másoknak engedi át. Ezek az átengedések az első adományok, a melyek még a XI-ik század végén is szokásosak voltak. Ilyen adományokban különösen az egyháziak részesültek. Több apátság adománylevele főleg a népet s nem a földet emeli ki.

A királyi tisztviselők, ha lehet maguknak szedik az adót, s ha lehet másoktól is, mint a kiktől szabad. Csupán kifejezés mód tehát földtulajdonról beszélni a XI-ik században. A mikor e korban mégis földtulajdonról beszélünk, az adóztatási jogot értjük alatta.

A közhatalom abban nyilvánul, hogy a király a nála gyengébbektől fegyvereseket követel. Teszi ezt azon a címen, Ő engedi meg a földművesek megsarcolását. A földes-

urak adnak is fegyverest, ha erős a király; de nem adnak, ha nem az.

A föld feletti jog s az állami hatalom egyaránt ingadozó. A mi ma meg van, az holnap elveszhet. Miután semmi sem biztos, mindenki, a királytól kezdve az utolsó szabadig, csak saját erejében bízik. Csak egy állandó van: a gyengébb kifosztása. Ezt teszi az úr s az urak ura, a király. E törekvés első képviselője Géza fejedelem s utána minden király. Az eszközök e kornak megfelelően primitívek és erőszakosak. István királyról e tekintetben keveset tudunk, de utódait már nem kímélik a krónikások.

Az altaichi évkönyvek szerint Péter, bár megesküdtött István királynak, hogy özvegyét meg fogja védeni, már István halála után egy évvel megfosztotta minden javaitól. „Először elvette tőle birtokait, azután erőszakkal elragadta kincseit ...”. A királyt az ilyen eljárásra a viszonyok kényszerítették, mert a nagy földek, mint a hatalom alapjai, előbb-utóbb pártoskodásba vitték bele ezek birtokosait, másrészt a király csak birtokadományozásokkal bírt magának hűséget biztosítani, így a folytonos elvétel és újra adományozás elkerülhetetlen. Mindennek oka pedig a pénznek szinte a nincsig kevés volta s így a királyi hatalomnak a természetben beszolgáltatott adóban való ereje. A mi a király és az ország javainak elválasztását is lehetlenné tette. Ezeken a birtokokon a birtokos nem irányítója a termelésnek. Úgy ő, mint a királyi tisztviselők, csak adószedők. Adót és katonát követel a király és a nagybirtokos. A míg ezt megkapják, meghagyják alattvalóikat a földön és csak a velük hasonlókkal való háborúskodás foglalkoztatja őket.

Meddő vita az, hogy volt-e nálunk hűbériség vagy nem, mert ha a királynak a saját vagy az országosnak nevezhető hatalom biztosítására nem volt más módja, minthogy a megadományozottaktól katonát követelt; s azoktól, akik nem adták a katonát, a földet is elvette, illetve nekik az adóztatást is lehetlenné tette: akkor olyan tényeket látunk, amelyek a hűbéri szervezetű államokban történelemmel azonosak. E tények törvényessége felett ma tárgyaltalan vitatkozni. Másrésztől minden hatalom változásnál a XI-ik század óta a föld és

megint csak a föld áll előtérben. Ezért a krónikák sohasem mulasztják el a földre való utalást. Amikor pl. Anonymus Aba Sámuelről ír, megírja azt is, hogy elődei nagy földet kaptak a Mátra erdejében. Majd, mikor Aba bukását adja elő, ennek okaként azt mondja, hogy nemteleneknek földet adott. A föld az a cél, a melyért a küzdelmek folynak. Erre törekeshnek úgy a világiak, mint az egyháziak, sőt különösen az utóbbiak. Ezt a körülményt azonban elhomályosítani törekeshnek s minden támadást, mely hatalmuk ellen irányult, a kereszténység elleni támadásnak minősítenek. Ezt a földéhséget már a kortársak is felfedezték s az alsó néposztály ki is gúnyolta. A képes krónika szerint ugyanis, mikor Salamon és Béla harcaiban Salamon hű embere Vid elesik, hullájának szemüregét a harcosok földdel szórják tele s így csúfolják: „Szemed, szíved soha sem elégedett meg birtokkal . . . most hadd teljék meg földdel”.

Abban a nagy zűrzavarban, mely a XI-ik században van, egyedül az események rugója állapítható meg teljes biztonsággal s ez a föld utáni vágy. A föld minden: erő, hatalom s jog. Azt a tételt, hogy az erő a jog forrása, a magyar történelem e korszaka fényesen igazolja. Az első jogok közjogi természetűek. A király segítőtársait megkérdezi úgy a belső-, mint a külügyekben, ebből származik az úgynevezett tanács jog. Abból a körülményből, hogy a király háborút csak a nagybirtokosokkal egyetértve folytathat, származik az a szokás, hogy a külföldi fejedelmek a főpapok és főurak jóállását is megkívánják a külföldi szerződéseknél. A miből a külügyekre vonatkozó jog keletkezett.

Az Európába beilleszkedő magyarság, a külföldtől kénytelen mintáit venni. Ennek legegyszerűbb módja, hogy a külföldi viszonyok bevezetésére külföldieket hívnak az országba. A behívottak tesznek szert legnagyobb hatalomra, ők lesznek a nagybirtokosok. Innen van, hogy az első századok trón viszályaiban idegenek játszó a legnagyobb szerepet. Főuraink németek, csehek s lengyelek. A XII. század elején szorosabb kapcsolat jó létre a kereszténység fejével, a minek következményeképp csakhamar az olaszok is hatalomhoz s földhöz jutnak Magyarországon. Kálmán elveszi a szicíliai

gróf leányát. Az evvel jött olaszok magasabb műveltsége és fejlettebb jogérzéke tükröződik vissza azokban a törvényekben és intézkedésekben, melyekért Kálmánt olyan nagy és felvilágosult uralkodónak tartjuk.

A jognak egyik legnagyobb ereje e korban régiségében van. A mikor Kálmán törvényeiben ennek az elvnek helyet ad, akkor a fejlődöttebb jognak ad helyet a magyar törvénytárban. Ezek az elvek előnyére is váltak a bevándorolt idegéneknek, mert általuk ki lehetett birtokából forgatni egynéhány kellemetlen birtokost. Miután a jogrend csirái sem voltak meg István király előtt, ezért Kálmán törvényei kimondják, hogy a király minden adományt vissza kap, a mit nem István király adományozott akár az illető családjának, akár az egyháznak. Kálmán ezt az elvet bátran kimondhatta, mert a pápákkal jó viszonyt tartott. Ez az elv eredményezte, hogy ettől kezdve az egyháziak Szt. Istvántól származtatták adományaikat s az ő nevére hamisították adomány leveleiket. Kálmán törvényeiből az is kitűnik, a mit különben már sokszor hallottunk, hogy t. i. az egymásután következő királyok nem respektálták egymás adományait.

Meglepő, hogy Kálmán, a kinek magas műveltségét mindig dicsérőleg emlegetjük, uralkodása második felében a kelettel keresett összeköttetést s első felsége halála után a keievi fejedelem leányát vette el. Mi lehetett az oka annak, hogy Kálmán kelet felé fordult? Csak viszonyainknak a keletiekhez hasonlóbb volta. Annak a megérzése, sőt talán megértése, hogy a nyugati sokkal fejlettebb viszonyok átültetése nem lehetséges. Törvényei nem érték el a várt hatást. A rabszolgaság és a rabszolgák külföldre való eladása nem volt egyszerre megszüntethető; a pénzdó egyszerre megvalósítható.

Kálmán törekvései tehát nem járhattak kellő eredménnyel. A nyugati intézmények már nagyon áthatottak arra, hogy kelet már többé ne lehessünk, de nem eléggé arra, hogy nyugat legyünk. A királyi hatalom támasza már a pénz s a királyok már zsoldosok útján is biztosítják katonai hatalmukat. A királyok saját hatalmuk érdekében kénytelenek is arra törekedni, hogy minél több olyan katonájuk le-

gyen, a ki független a nagybirtokosoktól. A királlyal harcba szálló urak ugyanis nem megbízható szövetségesek. Nekik külön céljaik vannak, melyeknek elérésére törekednek. A harcba őket a zsákmány és a birtok reménye viszi. Mihelyt ennek reménye elmúlik, abbahagyják a harcot és hazamennek. Ha azonban a király elég erős arra, hogy az engedelmességet kikényszerítse, akkor maradnak. A XII-ik század csak kezdete ennek a fejlődésnek, a mely a nagybirtokosok pénzbeli gyarapodását is magával hozván, már abban is megtenni korai gyümölcseit, hogy II. István alatt már nemcsak királyi családból származó trónkövetelők vannak, hanem Bors ispán és Iván személyében nagybirtokosok is.

Az, a mit ma alattvalói hűségnek nevezünk, még ismeretlen. A király ellenségeitől az urak, akkor is fogadnak el ajándékot, a mikor ezekkel harcban áll. Annál inkább fogadnak el tehát ajándékot trónkövetelőktől. Mert volt mindig trónkövetelő. Mindig van király-párt és királyellenes-párt. Alig hal meg az egyik, már ott a másik. Úgy mint a trónt, úgy látszanak örökölni a trónkövetelést. Királyi herceg, nagyravágyó főúr és királyi fatytyú mindig van. A kinek erélye és vagyona van, az nagyon könnyen szervezhet pártot. Minden királynak van ellenkirálya, minden trónjelöltnek ellenjelöltje. Kálmánnak épúgy, mint utódának. Alig hal meg Borics, már István herceg a trónkövetelő. Tévedés volna e trónköveteléseket úgy megítélni, hogy ezek forrása egyedül az illetők egyéni ambíciója. Nem, ez egyenesen csak is a kezdetleges viszonyok következménye. Épen ezért nem is segített ezen, sem az ifjabb király intézménye, sem pedig a kormánytársi intézmény, mellyel kísérletet tettek. A XII-ik század közepén, egyszerre három király is volt. IV. István, II. László és III. István. Az első kettő a világiak jelöltje, az utóbbi papbarát. Miután uralmának megerősítésére mindegyiknek adományokat kellett osztogatni, III. István a világiakéból, a másik kettő az egyháziakéból adományozott. Az egyháziak azonban nem hagyták annyiban a dolgot és biztosították a maguk javadalmaikat, bár a király ekkor is fentartotta magának azt a jogot, hogy az ország védelme érdekében az egyháziak javait is felhasználhassa.

A pénz e korban már nagyobb szerepet játszik s már nagyobb mennyiségben is van az országban, mint a XI. században. Ez a körülmény magyarázza meg azt, hogy Manuel aranyai nem foszthatták meg III. Istvánt a tróntól. Úgy lát-szik III. Istvánnak magának is volt pénze, mert 5000 márka ezüstöt ígért Frigyesnek, ha az ellenkirályt nem támogatja. A görög császár befolyását azonban, miután mégis ő rendelkezett több pénzzel, soká nem sikerült ellensúlyozni. Csak forma, hogy ezt a fentartott hercegi rész címén tette.

A pénz hatalma nálunk legelőször III-ik Béla korában mutatja hatalmát. Két pénzzel rendelkező trónkövetelő van egyszerre. Béla, a görög császár és öccse Géza, az osztrák herceg pártfogoltja. A nagyobb pénzes zsákot Béla hozza, király-lýá tehát ő lesz. Pénzének nagyon nagy híre lehetett, mert a krónikák szerint, pl. Spalatót úgy nyerte meg pártjára, hogy még a csecsemőket is megajándékozta. E nagy gazdagság fő- leg az egyháziak jóindulatát biztosította neki. Viszont az egy- ház volt az, melyről sohasem feledkezett meg. Évi 166.000 márka jövedelméből az egyháznak 25.900 márkát juttatott. E nagy gazdagságnak következménye, hogy III. Bélának nem sok kellett trónkövetelőkkel bajlódnia.

A XII-ik század végén a pénz átmenetileg elnyomta az összes többi erőket. Alig halt meg azonban III. Béla, épen a pénz idézett fel újabb zavarokat. Béla két fia közt ugyanis úgy osztotta meg hagyatékát, hogy Imre, az idősebb kapta az országot, míg az ifjabb, Endre kapta a pénzt. A zavart épen ez okozta. A pénz követelte a maga jogát. III. Béla halálával a pénz ereje ugyanis nem szűnhetett meg. Az az erő, mely Bélát öccsével szemben a trónon megtartotta, most sem fo- gyott el belőle. Béla elfelejtette végrendeletének készítésekor, hogy az ország feletti uralomhoz a gazdagság elengedhetlen feltétel, s hogy saját hatalmát épen nagy gazdagságának kö- szönhette. A mikor tehát kincseit Endrének hagyta, ezt az alá az ellenállhatatlan kényszer alá helyezte, hogy az országot is megszerezze. A pénz értékét különösen a papság ismerte s így a papság állott legnagyobbrészt Endre mellé. Imrének nem volt pénze s ezért a váci püspöktől és más egyháziaktól vette el azt, a mit lehetett. Miután azonban Endre nagyon rosszul

gazdálkodott a pénzével, csakhamar számos egyházi van Imre pártján.

E korszak trónviszályait érdekesen jellemzi az előző korbellekkel szemben az a körülmény, hogy már nemcsak szerzésre gondolnak az ellenkirályok hívei, hanem a megszerzett megtartására is. Kevés már az ilyen alkalommal feltörekvő elem. Ennek magyarázatát a tulajdonjog fejlődése adja. Az ingatlanokra vonatkozó tulajdon egyénivé válása, legalább a nagybirtok tekintetében befejeződött. Evvel a birtok szerzésének módjai között a békés szerzési módok is helyet foglalhatnak. Az önszegély, az árulás, a pártütés, az erőszak már nem egyedüli szerzőmódok. Az előző században még a bíráskodás is az erőszakoskodás jellegét viseli magán, mert a bírói ítéletnek csak annyi ereje van, a mennyit a bíró fegyveres ereje neki adni képes.

A jogbizonytalanság csökkenése azonban még nem jelenti azt, hogy jogbiztonság van. Hogyan legyen a magánjogviszonyokban rend, ha a trónöröklés kérdésében sincs. Mégis az előző korokkal szemben a XIII. század lényeges haladás, mert a király önkényességének lehetősége csökkent. Endre és utódai elődeikhez képest már uralkodók s nem önkényurak.

2. A nagybirtok hatalmának előtérbelépése.

Minden állami gazdálkodás kezdetleges korában az állam és a király vagyona összeolvad. Az állami szükségletekről való gondoskodást az alattvalók a király magánügyének tekintik. A királlyal szembeni lázadást nem ennek, hanem csak az egyenlők közötti viszálynak tekintik. Az adomány csak azt jelenti, hogy a király nem fogja a megadományozottat az illető területen zavarni, de másokkal s az ellenkirállyal szemben neki magának kell védekeznie. Az államnak nincsenek tisztviselői, csak királya. A királynak nincsenek alattvalói, csak párthívei. A királyi tisztek tartják a királyi sereget a királyi várbirtokok jövedelméből. A királyi tisztviselők azonban épen e katonaság révén hatalomhoz jutván, elszakadásra törekszenek. Evvel az állam szervezetében benne van a felbomlás csirája. Mégis a pénz hiánya folytán az államot másképen szervezni nem lehetett. A király legbiztosabb

hívei, a régi hívek hűtlensége ellen, a még adományt várókból kerülnek ki. Ezek között elsősorban szerepelnek a királynővel bejönni szokott külföldi lovagok.

A királlyal szembeni ellenállást a XI. és XII-ik században a királyi család tagjai szervezték. A XIII-ik században azonban már a várak urai és az ispánok maguk is szövetkeznek. Evvel e mozgalmak jellege megváltozik, a meny nyiben a királlyal szemben most már csak alattvalók állanak. Ez a kérdés összefügg a termelés fejlődésével, mely szükségessé tette a termelés irányítását. Ez viszont magával hozta, hogy a birtokosok szorosabbra fűzik a birtokuk és a közöttük levő kapcsolatot. A nagybirtokos nemcsak kormányzója, hanem ura a birtoknak. Ezt az alakulást a külfölddel való kereskedelmi összeköttetés siettette, a mit viszont a külföldi lovagok készítettek elő. A királyok mind ezért előnyben részesítették a külföldieket, a mi a belföldiek féltékenységét idézte fel. Ezekből származtak a múlt nemzeti küzdelmei.

A vagyon és az idegenek voltak a XIII-ik században a viszályok legfőbb okai. Ezért kellett Gertrudnak meghalnia s az idegeneknek elűzetnie. Az adományok jelentősége per se nem szűnt meg. A míg azonban eddig csak a lovagok miatt voltak összeütközések, addig most már a zsidók miatt, illetve a pénz miatt is.

A fejlődés ez új menete, a melyre való átmenet II. Endre korába esik, a trónon ülőre nézve legyőzhetetlen nehézséget jelent s a kérdés megoldására törekvőt is úgy tünteti fel, mintha ingadoznék. Endre korában a földre vonatkozó jog tulajdonná, a földet művelő jobbágygá lesz. A pénz előtérbe lép, de nem lesz a gazdagság legfőbb alapjává. A föld marad ezentúl is a legfőbb vagyon. Ezért az egyháziak ezentúl is főleg földet kérnek a királytól. Hogy Endre ezt a kívánságot teljesíthesse, a pápa felmenti azon esküje alól, mely szerint adományait vissza nem vonhatja. Az egyház e korban, épen ellentétben az előző korokban való szokással, mindig lakott területeket kért s kapott. Nem kellett már betelepítéssel bíbelődni. Ezt most már főleg a király végezte. Az egyház folyton újabb s újabb adományokat követel, a

király, hogy e követeléseket kielégítse, elveszi a földeket a gyengéktől. A kisbirtokosok fellázadnak, ellenállanak, orvoslást keresnek. És ebben a viszályban az egyház a békeközvetítő. Az elégedetlenséget az aranybullával csendesítik le. Ebben a király megígéri, hogy nem teszi tönkre „a szabad embereket valami főember kedvéért” s hogy „nem száll meg a szabadok tanyán,”, hogy olyan birtoktól, melyet valaki „méltó szolgálatjával szerzett, soha meg ne fosztassék”, hogy „a király disznai nemes ember erdején vagy rétjén ne legeljenek”, hogy „kamaraispánok, só-kamarások és vámosok izmaeliták és zsidók ne lehessenek”, „birtokot az országon kívül való embernek ne adjanak”, megígéri továbbá a király, hogy sem főispánságot, sem más méltóságot örök jószágul nem ad. Ugyanekkor persze a nagybirtokosok is biztosítanak maguknak a királlyal szemben némely jogokat; így, hogy az ország határain kívül csak a király pénzén tartozzanak hadakozni, hogy a nemesek és egyházak jószágán adót nem szedhet stb.

Az aranybullát a nemesség együttes fellépésének köszönhetette. Az első együttes fellépés volt ez, melynek külső sikere rendkívül nagy, jóllehet belső sikere majdnem teljesen elvész. Hiába tiltja meg az aranybulla, hogy a hatalmasok a szegényeket ne fosztogassák s hiába parancsolja meg, hogy azt, amit elvettek, adják vissza. Ez nem történik meg. Az aranybulla nagy jelentősége csak látszat. A ki ismeri az aranybulla sorsát, az tudja, hogy teljesen feledésbe ment.¹⁾ A pápától kezdve minden hatalmas összefogott arra, hogy a középnemesség e sikerét illuzóriussá tegye. Különösen attól féltek, hogy a nemesség minden évben összejöjjön s a király ekkor intézze el ügyeiket. Még Honórius pápa sem restel e tárgyban levelet írni a királynak s arra a veszedelemre figyelmeztetni, mely ily nagy tömegek összejövetelében rejlik. Az aranybulla nyílt elvetésére azonban egyelőre nem lehetett gondolni sem, mert Béla herceg a jogtalanul adományozott birtokok elvételét épen a kisebb nemességre támaszkodva végezte. Miután azonban a szabadok nem voltak még hata-

¹⁾ V. ö. Szerző: Az aranybulla. (A Jog 1908. évf. 22. és 23. szám.)

lom, Endre király sokszor kénytelen a Béla által elvett földeket újra visszaadni, másokat kedvenceinek adni. Béla herceg ennek következtében csak annál szigorúbban járt el tisztében s ezután már az egyház jogtalanul szerzett birtokait sem kímélte. Endre ezt maga sem ellenezte, a miért az egyház őt átok alá helyezte. Béla, hogy atyját az átok alól felszabadítsa, rábírt a királyt, hogy az állami pénzbevételek kezelését a zsidóktól elvévén, az egyháznak adja. Miután az egyháziak mindenkor szívesen fogadták a pénzbeli jövedelmet, Béla e szolgálataiért atyjával szemben az ő pártjára álltak. Viszont azonban a világiak elégedetlenek voltak apával és fiúval egyaránt.

Endrének uralkodása végén személyes híve már alig van. Ő azonban nem törődik e hangulattal, vagy talán épen ezért, még egyszer megnősül és újra sok földéhes lovagnak az országba való csődülésre ad alkalmat. IV. Béla trónra lépven, az ellenséges urakkal radikálisan végez, részben megöleli őket, részben elűzi, részben megvakíttatja, de birtokaiktól mindet megfosztja. Híveket főleg az egyháziak közt keres s nem törődik vele, hogy birtokainak újra való benépesítése miatt az eddig hű világiak is megneheztelnek rá. A király ugyanis, hogy birtokait minél nagyobb számú jobbággal benépesítse, kedvezményeket adott nekik. A nagy birtokosok e tekintetben a királlyal a versenyt fel nem vehették s így a jobbágyok csakhamar nagy számban elhagyták ezek birtokait. Mikor Béla azt látja, hogy birtokainak benépesítése ellenszenvet vált ki, sőt a lakosság kis számára való tekintettel nem jár kellő eredménnyel, idegen népek betelepítését kísérli meg. A nyugatról való betelepítés nem jár a kívánt eredménnyel, örömmel fogadja tehát a keletről jövő kunokat. E barbár lakosság betelepítése azonban szintén nem felelt meg a célnak. Földet mívelni nem tudtak, a fegyver forgatásában kellően járatosak nem voltak.

IV. Béla és az egyháziak seregei a muhi pusztán elpusztultak. Kitűnt, hogy a királynak magának kell elegendő haderőt tartania az ország védelmére. A király tehát a várkerületek megerősítéséről gondoskodott. Új várkerületeket szervezett, új várakat épített, a városoknak pedig katoná-

állítási kötelezettség ellenében kiváltságokat adott. A városokkal az ingó vagyon jelentőségét ismeri el a király. A katonai kötelezettséggel nyílik meg a városokra nézve a közjogokban való részesedés lehetősége.

A tatároktól szenvedett vereség ugyanis a királyt a világiak felé vonzza. Újabb adományaival inkább ezeket tünteti ki, de adományleveleiben az eddiginél kifejezettebben hangsúlyozza a katonai kötelezettséget. Azonban ezt a kötelezettséget ennek dacára sem teljesítik, úgy hogy a kunokat nemcsak visszafogadni kénytelen, hanem fia István még kun nőt is vesz feleségül. A királyi hatalom öregbítésére irányuló törekvések egyáltalán nem vezetnek a célzott eredményre. István „ifjabb” király lesz, Béla, az ifjabb királyi herceg pedig Horvátországot külön területként kapja.

A magyar király nagyon szegény és ezért mindig kénytelen minden olyan törvényt áthágni, a mely pénz-szerzésnek akadály. Béla is kénytelen a zsidók és izmaeliták segítségét igénybe venni s nekik az országos adók kezelését átengedni. Nem nyereségvágy viszi erre, hanem a szükség. A magyar királynak az akkori fogalmak szerint is nagyon kicsi lehetett a gazdagsága, mert ez időből megmaradt egy gúnyolódás emléke, mely szerint: „ha a magyar királynak van egy szekér foghagymája, tovább él belőle, mint a cseh király ezer kocából.”

Az ország e korbéli állapota már az előtérbe lépő nagybirtokosok uralomra jutásának eljövételét mutatja. Az ifjabb király mellé csoportosuló nagybirtokosok maguk a párt, az ifjabb király inkább csak cégér. A hatalmaskodó főurak megbüntetéséről már szó se lehet. A ki ellen a király fel akar lépni, az az ifjabb királyhoz pártol és evvel sérthetlenséget biztosít magának. A király szövetséget keres a középnemes-ségnél, melynek szabadságát megerősíti, de evvel nem tudja őket a nagybirtokosok és kunoknál erősebbé tenni. Béla még nyílt harcra is elszánja magát, de az Istvánnal szövetséget kötött Csákok, Guthkeledek, Kökényesdi Béndoldok, Miskolcok stb. ellen eredményt elérni nem tud. A koronától nem fosztják ugyan meg, azonban hatalmát a nyugati részekre korlátozzák.

Az ország gazdasági viszonyaira vet élénk világot az a szerződés, a melyet a két király ekkor köt egymással. A míg egyrészt mindkettő arra kötelezi magát, hogy nem csábítja és nem is fogadja magához a másik bárót és nemeseit, addig a pórnépnek egyik területéről a másikéra való költözését nem ellenzik. Bizonyos azonban, hogy ez az engedély csak a szabad földművelőkre vonatkozott és nem a rabszolgákra. Az a körülmény, hogy a két király szerződésében egyáltalán szó van a földművelőről, azt mutatja, hogy e korban a munkás már némi szabadságot élvez. E szerződésben a gazdasági szabadság nyilvánul meg ugyanakkor, a mikor a politikai téren e szerződés a kötöttséget mondja ki elv gyanánt.

Hiábavaló törekvés volt azonban a pártok állandósítása. Olyan korban, a mikor a birtokszerzés legfőbb módja a pártállás cserélése, mert a királyok az újonnan átpártoltakat mindig megadományozták, természetes, hogy mindenki annyiszor cserélte pártállását, a hányszor csak tehetette. E tekintetben a XIII-ik század egyenes folytatása az előzőknek. Mindig van király és trónkövetelő. Most is alig hal meg Béla, már van a trón birtokosán kívül trónkövetelő is, László személyében. Illetve nem is maga László lép fel, a ki még kiskorú, hanem anyja és a vele szövetséget kötők, nevezetesen: Joakim horvát bán és Németujvári Henrik. Istvánt, a királyt, csakhamar elteszik láb alul. Az uralkodást, a kiskorú László nevében azok gyakorolják, a kik őt fogságban tartják. László személyéért folyik látszólag a harc, tényleg pedig az uraloméért. A király hol az egyik párt, hol a másik hatalmában van. Joakim s Németujvári után Finta nádor, majd Egyed tárnokmester, Gergely comes, majd újra Joakim s az anyakirálynő tartják maguknál.

László, elérvén nagykorúságát, szívesebben látta a maga környezetében a világi urakat, mint az egyháziakat. Az egyháziakkal szembeni ellenszenv azonban nem a pogánysághoz való vonzódásból származott, hanem annak belátásából, hogy a királyi hatalom legbiztosabb szövetségesei a világiak. Ez az ő esetében annál is inkább áll, mert Anjouházbeli feleségének fivére a pápa segítségével ellenkirálya volt. Az Anjou-pártnak sikerült a világiakat megnyerni, úgy

hogy László utóbb még nádorát is az alacsony rendűek közül választja. Sőt a bécsi krónika szerint Mizse nádor szaracén volt, a ki csak később keresztelkedett meg.

Érdekes jelenség, hogy Lászlóról mindig úgy emlékeznek meg, mint a leghaszontalanabb emberről s nem győzik feleségével szembeni hűtlenségét ostorozni. Felesége és ellenkirály sógora ellen pedig, ugyanezek a források soha semmi kifogást sem emelnek. Az utóbb uralomra jutott Anjouk minden esetre a maguk érdekében befolyásolták a krónikákat. Úgy látszik László legfőbb hibája az volt, a mit a Reinchronik ír, hogy „nagyon haragudott királysága nagy uraira és püspökeire.” Ilyen érzelmeket nem lehetett büntetlenül táplálni és ezért sikerült Endrének már az ő életében Horvátországot megszerezni. Lászlóval lezárul a nagybirtok történetének első korszaka. Ebben a korszakban a törzsi szervezetben élő magyaroknak a külföldről bevándorolt nagybirtokosokkal való küzdelmei a királyi trón körüli küzdelmekkel összeolvadnak.

E korszak legérdekesebb jelenségeként az ellenállási jogot szokták kiemelni, pedig ez semmi más, mint az államélet tényeinek törvénybe foglalása, a nagybirtokosok erejének nyilvánulása. Ez a legprimitívebb alkotmányosság, melyben erőszak állítható erőszak ellenében. A király önkényét a nagybirtokosok ereje korlátozza.

A nagybirtok méretei.

A nagybirtokban rejlő hatalomról legjobb képet az által nyerünk, ha e kor nagybirtokainak méreteit megismerjük. Habár ezek az adatok nem kielégítőek, mégis elegendők arra, hogy a nagybirtoknak az állami életre gyakorolt befolyásának mértékéről és okáról fogalmat nyerjünk.

Az egyes családok birtokairól vajmi keveset tudunk. Illetve ugyanarra az időre vonatkozó adatunk vajmi kevés van, miért is statisztikaszzerű képet adni a birtokmegoszlásról nem lehet. Az adományokra vonatkozó adatokkal együtt azonban sikerülni fog képet szerezni egy-egy család birtokviszonyairól, jóllehet az e korbéli adatok egyik esetben sem biztosak. Az adománylevelek csak hozzávetőleg állapítják meg az adományok nagyságát. Határként

egy hegyet, egy folyót, egy mocsarat jelölnek meg, a mi kizárja, hogy ma még módunkban legyen holdakra megállapítani egy-egy birtok méreteit.

A XI-ik és XII-ik század birtokméreteit, tehát részletesen nem is lehet leírni, mert a méretek pontosságáról e korban nem is lehet beszélni. A birtokokra nézve pedig meg kell jegyezni, hogy a tulajdonosok nagyon rövid időn belül változnak. Alig van tulajdonos, a ki át tudná gyermekeire örökíteni birtokát, sőt igen gyakran egy-két év után már más hatalmába kerül a birtok. Igen sok birtoknak méreteire nézve azonban semmi adatunk nincs, így pl. a tihanyi apátságának birtokairól csak annyit tudunk, hogy 1629 jobbágya volt, de azt nem, hogy mekkora volt a birtok kiterjedése. Viszont tudjuk, hogy a német lovagrendnek Erdélyben adott birtok 280—300 ezer kat. holdra volt tehető. Más birtokokról megint van ugyan a területre nézve is adatunk, azonban csak teljesen hozzávetőleges. A mondák homályába vész pl. az Ajtony-nemzetség birtokainak mérete, melyet Szt.-István a pogány Ajtonyoktól elvett és a Csanád-nemzetségnek adott. E birtokok Csanádtól Török-Kanizsáig s Tádéig, a Marostól a Tiszáig terjednek s ezer négyszög kilométernél nagyobb kiterjedésűek. A Csanád nemzetségnek a XIII-ik században ezenkívül Erdélyben s a Dunántúl is vannak birtokai, Vas-, Mosony- és Győrmegegyben.

A nagybirtok szempontjából nem annyira a nemzetségek, mint inkább az egyesek birtokai érdekelnek. Az ezekre vonatkozó adatok csak a XIII-ik századtól kezdve lesznek áttekinthetők, így tudjuk, hogy Csobánka birtokában tartja: Gyöngyös, Visonta és Bene várakat és uradalmakat, melyekhez fia még annyi területet szerez, hogy 30—35 km. hosszú és 15 km. széles területet nevezhet a magáénak. Kompolthy IV. Béla korában, Heves- és Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegye területén egy 140.000 kat. holdnyi terület ura. Lipóci Demeter a XIII-ik században, Kálmán orosz királytól, kinek nevelője volt, az Olsva és Topoly közötti 135.900 holdnyi erdőséget megveszi. Szár Detre 1243-ban fivérével a tatárok ellen tanúsított hősiességeért, azt a területet kapja, mely Szepes-Remetétől Lekenyeig, innen a Sajó és Gölnic forrásáig s in-

nem a Gölnic mellett Szt.-Remetéig terjed s 210.000 holdnál nagyobb területet foglal el. Ugyanekkor még Gömör- s Bodrogye megyében, valamint Tótországban is kapnak adományt. Az egykorú okmányok szerint, pedig még foglalnak is. Az Erne-családnak Biharban 3, Hevesben 4, Nógrádban, Szabolcsban s Szatmárban 1—1 uradalma van. Az övé ezenkívül a diósgyőri uradalom, melynek területén feküdt Miskolc s Ónod város, nemkülönben Borsod nagyrésze 30-nál több faluval. Ez utóbbi uradalom egymagában nagyobb 120.000 holdnál. Birtokaik nagyságáról fogalmat adhat különben az a körülmény, hogy egy hú emberüknek nyolc falut ajándékoznak. IV. Béla idején Miklós a Szatmár területen fekvő 100.000 holdas kővári és a Sopron területén fekvő majádi uradalom tulajdonosa. Ez utóbbi területét nem ismerjük. Fogalmat alkothatunk azonban nagyságáról abból a körülményből, hogy Majád urának az 1259-iki stájerok elleni harcban 70 szolgája esett el. A Gyula-Zsombor nemzetség Eszkülley ágának Erdélyben voltak igen tekintélyes birtokai, a melyek közül kiemelendő a Doboka és Szolnok területén az Almás folyó mentén húzódó 60.000 holdra tehető terület. A Hahót nemzetség Arnold ágának Zalamegyében, Pölöske várára s 50.000 holdnyi tartományán kívül nagybirtokai vannak Alsó-Lendvától délre és Somogy, Pozsega, Vas és Sopronban, melyeken három vár, s 35 falu van. Ugyané nemzetség Bukád ágának is óriási birtokai vannak, melyek kiterjedését azonban megállapítani nem tudjuk. Henuk nevű zsidóé Komárom 21 faluval.

A Stájerból jött Héder nemzetség egyik tagjának, Kőszegy Henriknek, 1270-ban hét vára volt. Mint afelé folyton lázongó családnak, birtokai folyton változtak. Egyszer Esztergomig minden terület az övék, máskor pedig adománybirtokaikat is alig tudják megtartani. Tulajdonképi jelentőségre a XIV. században emelkedett, a mikor birtokai az ugyancsak Hédernembeli Héderváriakéval együtt 138 falu.

A Szentgyörgyi családnak adományai II. Endrétől származnak. Az országban mindenfelé voltak uradalmi, számuk 28-ra tehető. Endre nekik adja a kékesi és fentösi erdőt, mely azt a területet foglalja magában, melyen ma Felső Nagybánya városok és 32 falu áll.

A Lackfiaknak 11 megyében van birtoka. Ellenben az első idegen bevándorlóknak birtokai már szétszóródtak, így már több családra szakadt a Hunt—Pázmány, a Jak, a Kánya, Kachich¹, a Kopien² (magyarosítva Kaplony) stb. Ezek mind igen tekintélyes területek urai voltak a királyság alapításakor. A Baár Kalán nemzetségnek az Alföldön, a Baksa nemzetségnek a Bodroghközön, Hevesben és Szabolcsban, a Becse Gergely nemzetségnek Erdélyben és a Tiszántúl, a Balog Semjén nemzetségnek Bihar-, Szatmár-, Bereg- s Fehérmegyében vannak birtokai. De úgy az utóbb említettek, mint a többi itt fel nem említett nemzetségek birtokai már sok család kezében szóródtak szét és ezért a nagybirtok szempontjából nincs jelentőségük.

Abból a körülményből, hogy egyes uradalmak területét megtudjuk állapítani, ellenben másokét nem, nem lehet azt következtetést vonni, hogy az ismert uradalmak a nagyobbak, az ismeretlenek pedig a kisebbek. Óriási uradalmak vannak, melyek kiterjedését hozzávetőleg sem ismerjük. De az ismeretnél is néhány ezer, sőt tízezer hold tévedés, nagyon könnyen előfordulhat. A XIII-ik század végén a legnagyobb birtokosok a Németújváriak, Amadé nádor s László erdélyi vajda, a kikhez nemsokára csatlakozik Csák Máté. Jellemző, hogy ezek birtokainak részletes leírásával sem rendelkezünk. Csupán Csák Máté birtokait ismerjük, ezek leírása azonban már a következő korszakba tartozik.

A nagybirtok igazgatása.

A honfoglalás százados folyamat, melynek kezdetekor a magyarok az ingatlan értékét még nem ismerték, tehát ennek állandó birtokba vételére nem is gondoltak. Nem a földet foglalták le, hanem annak terményeit követelték a földművelőktől. Ez a berendezkedés megmarad akkor is, mikor már állandóan letelepednek és saját rabszolgáik által is műveltetnek földet. Azonban a föld nagyobb része később is, a jobbágyokká lett adófizető birtokában marad. A jobbágyok

¹) A Széchenyiek őse.

²) A Sztáray, Nagymihályi, Pongrácz, Bánffy, Ödöfny családok őse.

szolgáltatása a királyság első századában époly bizonytalan, mint a leigázott adófizetőké. Sokszor még az adószedő személye sem határozott és többen is követelik ugyanazon föld adóját.

A saját rabszolgái által mívelt terület kicsi, de az egy-egy úr által elfoglalt legelő annál nagyobb, mert hatalmas csordáik és nyájaik részére nagy legelőkre van szükségük. E nagy legelő területek határai bizonytalanok, miért is igen gyakoriak az összeütközések. Ilyenképen a birtokviszonyok rendezése rögtön szükségessé vált, mihelyt a külföldiek bevándorlása révén az egyéni tulajdon létrejött. A földre vonatkozó jog ez első formája nem tulajdon, de csírája annak.

A keletkezésnek ez a módja magyarázza meg, hogy nálunk az Árpádok alatt keletkezett nagybirtok épúgy, mint a királyi birtok is, legtöbbször összefüggő testekben van. Tudjuk, hogy a királyi birtokok kezelésére nézve István király a Nagy Károly-féle rendszert fogadta el, jóllehet azokat az utasításokat, melyeket birtokai kezelésére nézve kiadott, nem ismerjük is. Miután e tekintetben más mintája nem volt, azt kell feltennünk, hogy a várszerkezettel együtt a kezelés rendszerét is elfogadta. Annyival is inkább indokolt ez a feltevés, mert a várszerkezetek alakítását nálunk is gazdasági körülmények eredményezték, illetve indokolták. Minden vármegye egy-egy uradalom, melyhez különböző jogállásnak tartoztak, különböző kötelezettséggel.

A külföldről bevándorolt nagybirtokosok, természetesen már külföldi voltuknál fogva is a Nagy Károly-féle rendszert fogadták el. Ugyanezt a rendszert alkalmazta mindenütt birtokainak igazgatásánál a Szent Benedek rend, melynek tagjait méltán nevezték e korban a földművelés mestereinek. Ezeket sietve hívták segítségül a külföldiek példájára a király és a magyar nagybirtokosok is, s az országban szerte több rendházat alapítottak számukra. E rend tagjai barbár népnek nemcsak a földművelésben, hanem az iparban és kereskedelemben is tanítói voltak.

Az úrnak és adózónak egymáshoz való viszonya már a jobbágyság kialakulása előtt is olyan, mint a milyen a jobbágyság korában volt. Az István-féle birtokszervezet korá-

ban azonban az iparosok szolgáltatásai még akként voltak megállapítva, mint a földművelőké. Az iparosok tartozásainak megállapítása azonban csakhamar lényegesen megváltozik. Az ő foglalkozásuk, ugyanis nem tűri az ellenőrzésnek azt a rendszerét, a melyet a földművelés. Az ipar munkája egyé-
nibb, több ügyességet feltételez s ezért az iparos nem pótol-
ható oly könnyen, mint a földműves. Mihelyt az ipari cikkek
szüksége elterjedt, az iparosokra nem lehetett olyan szigorú
szabályokat alkalmazni, mint a földművesekre. Az iparosok
ezt a kiváltságosabb helyzetet már a Szt. Benedek-rend ko-
lostoraiban megszerezték s így e tekintetben is kész helyzetet
találtak a magyar királyok és nagybirtokosok.

Magyarországon a nagybirtokok szervezésének a
mintája a nyugatról behozott várszerkezet. A nagybirtokosok
ugyanis nemcsak egyszerűen magánemberek, hanem az or-
szág védelmének is tényezői. Nem lephet meg tehát, hogy a
nagybirtokosok udvarában is ugyanazokat a tisztségeket ta-
láljuk, mint a király udvarában. Van nádor, udvarbíró, kan-
cellár stb. Az alsórendű személyzet is ugyanolyan osztályok-
ra van felosztva, mint a királyi udvarban. A nagybirtokosok
udvarainak kiszolgálása is igen nagy számú személyzetet
vett igénybe. A kultúra hiánya ugyanis a munkaképességre
is kihat. A primitív népek lusták és gyengék. A földművelés
eszközei is tökéletlenek s így nagy számú rabszolga mellett,
sem lehet nagy területeket művelés alá venni. A földesúr a
magáénak tekintett földek legnagyobb részét kénytelen szol-
gáltatások ellenében a földművelők közvetlen rendelkezése
alatt hagyni. Innen van, hogy a saját művelése alatt álló föld
nagyon kicsiny kiterjedésű. E majorságiaknak nevezett föl-
dek később is mellékes szerepet játszanak. A földesúr udvara
és közvetlen alkalmazottjai ilyenképen vagy igazgatási teen-
dőket végeznek, vagy pedig a birtokos és családja személyes
szolgálatára rendelvek.

A XI-ik században még vannak szabad földművelők.
Az előbbiekkal szemben ezeknek az az előnyük volt, hogy el-
költözhetek a művelt területről. Ezeknek tartozásait tehát
nem lehetett önkényesen megállapítani s megváltoztatni. A
szabad földművesek tartozásai tehát a föld kiterjedésével és

minőségével mindig arányban álltak. Ez az alakulás később a jobbágysággal összeolvadt. A földesurak e században fő jövedelmüket még nem a földművelés révén nyervén, a földművelők jogviszonyaival sem sokat törődtek. Az, állattenyésztés szolgáltatta főjövedelmüket. A legelők óriási területeket foglalnak el s úgy ezekben, mint a tölgyerdőkben tartható állatok teszik a gazdagságot.

A földművesek és pedig úgy a szabadok, mint a rabszolgák községekben laktak. Az ilyen községek területét olyan darabokra osztják, a melyeket egy-egy család meg tud művelni. Minden család tartozik a föld ellenében a megállapított szolgáltatással. Ezeket a községeket villának, az olyanokat, melyekben a majorsági földet művelők laktak, praediumnak nevezték.

A községek szervezése egy minta szerint történik. A község élén a bíró, villicus áll, a ki az apró közigazgatási ügyek ellátásáról gondoskodik. Ténykedéseieért a birtokosnak felel. A községbeliek rendszeren közösen gazdálkodnak. A földet közöttük időszakonként kiosztják. A földművelés módja tekintetében a bírónak rendelkezési joga van. A falvak leggyakrabban vizek mentén találhatók és a dombos vidékeken.

A földművelés már a XI-ik században annyira fejlődött, hogy az oklevéltári adatok bizonyosága szerint, már az összes gabonaneműeket, sőt szőlőt is műveltek. Csupán keretről tudunk nagyon keveset, mert ilyeneket csak az egyháziak birtokain találni. A kaszálót is csak a következő századokban választják el a legelőtől. Az állatok közül legtöbbször a lovat becsülték. Tekintélyes volt a szarvasmarha kereskedelem s nem kicsi jelentőségű volt a juhtenyésztés, sertés, kecske és egyéb állatok, sőt a méhtenyésztés sem. A vadászat és halászat nagyobb mértékben járult a megélhetés biztosításához mint ma.

A művelés nem ölt olyan arányokat, de a szükségletek sem olyan nagyok, mint a maiak, mert sem a lakosság igénye, sem száma nem hasonlítható a maihoz. Az ország lakossága a XI-ik és következő században a mainak 20—25 százalékánál többre nem tehető.

A birtok eredeti egészséges megoszlása csakhamar eltű-

nik s a nagybirtokok is egymástól távol eső darabokban feküdve megnehezítik a művelést. Az ilyen birtokokat kalandorok szedik össze, a kiknek semmi sem túlkicsi. Ezeket a birtokokat csak a tulajdonos személye tartván össze, ennek halálával megint szét is hullanak.

Az ország nyugati része a legműveltebb, az Alföld kevésbé, de legműveletlenebb Erdély, melyet a XIII-ik században is majdnem áttörhetetlen őserdők borítanak. Az Erdélyig el szomszédos területek szintén őserdőkkel vannak borítva, így Bereg- s Ugocsamegyék, melyek a király vadászterületei forestae regiae. Ez említett területeken még csak a völgyek és lankás területek állanak művelés alatt. Ezekből csak a tatárjárás után kezdenek adományozni. Ugyané korban nyernek tudatos szervezetet a nagybirtokok. E kort megelőzőleg ugyanis a termésnek raktárban való elhelyezése s megvédésére nem volt megfelelő épület. Most kezdenek várakat építeni. Várak alatt azonban nem szabad olyan nagyszabású épületekre gondolni, a melyeket a középkorban építettek s a melyeknek romjait ma is csodálkozva nézzük. E kor várai egy-egy domb megerősítéséből állottak, a hova a lakásukat és ingó vagyontukat helyezték el a birtokosok, s a melyet palánkkal vagy legfeljebb fallal vettek körül.

E várak alján telepedtek meg a majorsági földek művelői, valamint az iparosok és a birtokosok személyes szolgálatát teljesítő személyzet családjai. Az ilyen községek ritkán nagyobbak 2—300 lakosnál. Ezt a számot is rendszeren csak akkor érik el, ha s a mikor e népességhez a jobbágy nép is csatlakozik s vele egy községben egyesül, a mi csak a következő korszakban lesz általánossá.

A nagybirtok szerzőmódja.

A királyság első századaiban még nincs jogrend. Mert a mi jog van is, az sem érvényesül. A hatalmasabbnak van mindig igaza. A megszerzett jogok még az akkori törvények szerint is rendszeren megtámadhatók, annál inkább azok, az igazság szempontjából. A törvény előtti megtámadások azonban hiábavalók, minthogy a leghatalmasabbak tették túl magukat a jog szabályain, ezekkel szemben pedig a törvénynek

nem volt ereje. A nagybirtok szerzésének tanulmányozása a legkétségtelenebb bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy a tulajdon lopás, illetve, hogy *a nagybirtok forrása az erőszak*.

A mikor felsoroljuk a szerzősmódokat, fel sem tűnik, hogy ezek alapja milyen távol van attól, a mit az elnevezés takar. Ki sejtene, hogy az adomány megett is erőszak lapang? Ki gondolná, hogy az örökösödési szerződés mögött is erőszakot kell keresni? Az egyetlen forma, mely mögött erőszakot nem találhatni, az adásvevési szerződés, csakhogy a királyság első három századában e szerzés módnak még nincs jelentősége.

Uradalmakat e korban a következőképen lehet szerezni: 1. adomány; 2. örökösödési szerződés; 3. foglalás; 4. hamis okirat alapján indított per; 5. bírói tisztség révén.

1. *a)* A honfoglaló magyarok egyik legfőbb törvényének a vérszerződést tartják. E szerint mind az, a mit közösen szereznek, közös. Ennek dacára a király adományozási jogát, mely evvel homlokegyenest ellentétben van, a király természetes jogaként szokás tekintem. Pedig kétségtelen, hogy e két jog egymással ellentétes. A király a maga jogának csak erejével szerezhetett érvényt. Azok a küzdelmek, melyeket a királyi hatalom megerősítése érdekében vívtak a nemzet jogainak kevesbedését vonták maguk után. A király a külföldiek segítségével az ország egész területének urává és tulajdonosává lesz.

A XIII-ik században már új területek alig állanak rendelkezésre s ezért a király minden adományozáskor kénytelen valakit előbb birtokától megfosztani. Ezért e század végén annyi birtok elkobzás fordul elő, a hány adomány. E század hetedik évtizedétől kezdve Róbert Károly trónjának megerősödéséig, huszonkét nemzetség jószágait kobozzák el. Visszont huszonegy nemzetség részesül adományban. Az elkobzások igen gyakran a birtokra várók feljelentésére történtek. A hamis vádaknak így nem kis szerep jutott. Ezért gyakori az olyan adománylevél, melyben az ártatlanságát igazolt visszakapja birtokát. Ilyen adománylevél az, mellyel 1288-ban Jakab visszanyeri hat faluját. És IV. Lászlónak az az adománylevele, mellyel az erdélyi püspöknek, mikor kibékül

vele, visszaadja birtokait. A birtokától megfosztott ezért rendszeresen nem is fogadta a királyi intézkedést megnyugvással, hanem ellenállt. Miután trónviszályok esetén az egyik trónkövetelő a másik híveit mindig megfosztotta birtokaiktól, állandó a birtokváltozás.

Béke idején sem biztos azonban a megadományozott, mert a királyi udvar egyes pártjai folytonos küzdelemben állanak egymással s az erősebb párt a már elígért adományokra vonatkozó adománylevelek kiadását is megakadályozza. Az is előfordul, hogy a király ugyanazt a birtokot többeknek adományozza, mert mint a krónika II. Endréről mondja „... az ember nem emlékezhetik mindenre, a mi a királyságban történik”.

Az adományozás joga a XIII-ik században még nincs körülírva. A király önkénye az egyetlen szabálya. Ezért azok jutnak legkönnyebben adományhoz, a kik a király közelében élnek. Azt tanítják erre nézve, hogy adományt csak az nyerhetett, a ki *justum servitium* által arra érdemet szerzett. E tanítás történelmünk egyetlen egy korára sem talál. Az adományozás ötletszerű volt mindig, így azt olvassuk pl., hogy II. Endre, annak a hírnöknek, a ki hírül hozta, hogy fia született, azt a falut adta, melyen a hír találta. Viszont IV. Béla annak a hírnöknek, a ki unokája születését hírül hozta, több falut adományozott; ugyanő a királynő egy keresztfiának s unokája, László dajkájának néhány falut ad; utóbbinak a Hernád mellett. Ugyanígy III. Béla 1185-ben megadományozta fia dajkájának rokonságát. Érdem jutalmának látszik, azonban költemény, hogy egy jobbágnak azért ad egy falut, mert ez a király szekérének kiesett szöge helyére az ujját dugta. Ilyen hagyomány ugyanis Szt.-Lászlótól kezdve több királyról is szól s így egyiknek sem lehet hitele. A mikor ellenkirályok állanak egymással szemben, akkor mindig egymás területén adományoznak híveiknek, hogy az ellenkirálynak kellemetlenségeket okozzanak. Ezt teszik az első századokban épúgy, mint a tatárjárás után, a mely kor már sok erre vonatkozó oklevelet származtatott át az utókorra. Egyike a legrégebb ilyen adományoknak IV. Bélának 1265-ből származó adománylevele, mely szerint Lónyafia László Erdélyben 14 falut kap.

Van számos adománylevél, mely megemlíti, hogy az adomány érdemek jutalmazására történik. Az érdemeket azonban ilyen esetekben sem sorolja fel az adománylevél. Legfeljebb annyit mond, hogy a király körül szerzett az illető érdemeket. Nem ritkán az ellenpárt részéről szenvedett sérelmek szerepelnek érdemként. Sokszor az illető rokonának érdemeire történik utalás, így nyernek adományul a Banca nemzetségbeli István esztergomi érsek (1242—1252) rokonai Barsmegyében két uradalmat s várat. Nemkülönb a Beic nemzetségből Farkas győri püspök unokaöccse. Azután Mihály (1287—1304) esztergomi érsek rokonai és mások. Ép így alig tekinthető érdem jutalmának az, mikor a királynőt adományozza meg a király, mint a hogy pl. 1259-ben tette Visegrádnak s Pilismegyének adományozásával. Ez a mai Pestmegye dunántúli része néhány Esztergom- s Fehérmegyei községgel. Mások azért kapnak adományt, mert mint az adománylevelek mondják állhatosan kérnek, *supplicans instanter*.

Ritkaság számba mennek az olyan adománylevelek, melyekben csakugyan van *justum servitium*, mint pl. II. Endrének egy adománylevele, melyben, valakinek azért juttat adományt, mert medveadászaton az életét mentette meg. Miután azonban csak néhány ekealja földet ad, kétséges, hogy csakugyan igaz-e az említett érdem. Azoknak az adományleveleknek azonban, melyek azért állítatnak ki, mert a király katonái valakinek kárt okoztak, mindig hitelt lehet adni. Szintúgy azoknak is, a melyeket még csak szerzendő érdemek jutalmazása céljából állítottak ki.

Az adománylevél kiállítása nem jelentette még a birtokbalépést, mert igen tekintélyes díjakat kellett az 1291. évi törvény szerint fizetni az adománylevelek kiállításáért, és pedig: aranypecsétes kiváltság levélért 10 márkát (1 márka = 365 gramm ezüst); egy függő viaszospecsétű levélért egy márka a kancellárnak, egy fertó a jegyzőnek.

b) A nagybirtokosoknak nemcsak a király, hanem magánosok is adományoztak, így, ha valamely hatalmas úr emberét valaki megsérti, akkor ennek kibékítésére adományt juttat neki. Az erről szóló adománylevelekben az az érdekes,

hogy úgy vannak megfogalmazva, mintha a megadományozott tenne szívességet avval, hogy elfogadja az adományt. Sokszor azért kapnak a hatalmas urak adományt, mert valamit kijártak. Ennek érdekes példája az 1246-ban történt adományozás, melynél fogva Pál comes István királyi udvarbírónak (országbíró) egy vár építésére alkalmas területet ad. Előfordult az is, hogy nagybirtokosok azért adományoztak meg másokat, hogy ezek őket támogassák. Ezek az esetek azonban ritkábbak.

2. Az örökösödési szerződés útján való szerzésnek az a módja, hogy két fél az iránt egyezik meg, hogy a ki előbb hal meg, annak vagyonát az életben maradó öröklí. Az ilyen szerződések mögött az erőszakot csak az látja meg, a ki e kor viszonyait nagyon jól ismeri. Az e korbéli törvények azt tanítják, hogy a vagyon le van kötve a nemzetség javára, tehát hiába való az örökösödési szerződés. Ahhoz, hogy mégis érvényes legyen, szükség van a király jóváhagyására. Ezt a jóváhagyást csak nagy befolyású egyének nyerhették meg. Épen ez az, a mi igazolja, hogy e szerződések is visszaélések folytán jöttek létre. Igazolja ezt egyrészt az a körülmény, hogy mindig a gyengébb fél halt meg előbb, s hogy a királyi jóváhagyást mindig meg tudták szerezni.

Ilyen szerződések kötésére s minden előny adására kénytelenek voltak mindazok, a kiknek az udvarban akármilyen ügyük volt. A király volt névszerint a legfőbb bíró és a legnagyobb hatalom. A király viszont azokra hallgatott, a kikkel naponkint érintkezett. Ezek pedig az udvari emberek voltak, a kik úgy leselkedtek a bajba került vidékiekre, mint a róka a zsákmányra. És e mellett az ilyen szerződésekről felvett okiratok tele vannak a gyengébb fél hálálkodásával.

3. A foglalás már határozottan és le nem tagadhatólag erőszak. De nem nagyobb mértékben az, mint a többi szerződésmódok. A mint visszaéltek a befolyásukkal, ugyanúgy visszaéltek erejükkel is. A tárgyalandó összes szerződésmódok egyformák lényegükben, csak alakjuk különböző.

A gyengék vagyonának elvételére a folyton megújuló trónviszályok igen jó alkalmul szolgáltak. Ilyenkor az ellenkirályok kénytelenek voltak sok mindent elnézni, a mit kü-

lönben nem néztek volna el. A hatalmasok ezt a helyzetet ki is használták. A folytonos foglalásba már úgy belejöttek, hogy a XIII-ik század végén annyira tűrhetetlen lett a helyzet, hogy a Béla és István közötti viszályokban István nádora, Finta, már a saját pártjához tartozókat sem kímélte, miért is István még a küzdelmek alatt megakarta őt fenýíteni. Finta azonban olyan erős haddal rendelkezett, hogy István nem bírta vele. Finta szereplése igen jelentős mozzanat Magyarország történetében, mert ő az első nagybirtokos, a ki egymagában áll a királyi hatalommal szemben. Csák Máténak, a Hunyadiaknak, a Zápolyáknak és Rákóczyaknak stb. egyenes történelmi őse, Finta.

A foglalásnak rendesen csak ürügye volt az ellenpárt-hoz tartozás, s a nagybirtokosok minden alkalmat felhasználtak arra, hogy a gyengébbek birtokait elfoglalják. Még az olyan nagy veszedelem, mint a tatárok 1285. évi betörése sem zavarja meg őket az erőszakoskodásokban. Ez esetek közül említésre méltó Szécsy Miklós támadása Berény (Gömörm.) vára ellen, a mely alkalommal a vár urát is megölték. Az elhunyt fia a bíróságnál keresett orvoslást. Ez 210 márka kártérítés fizetésére kötelezte Szécsyt, de a vár átadására nem.

Ha hoztak is igazságos ítéletet, azt nem tudták végrehajtani, így pl., ha az erőszakoskodót arra kötelezték, hogy egy faluját adja át kártérítésként a kárt szenvedettnek. Az ítélet végrehajtásának megakadályozására ezer módja volt a hatalmasnak, az ellenállástól a király adományáig. A foglalásra különben is a királyok adnak példát, mint azt II. Orbán pápa egy ránk maradt okmánya igazolja, melyben István ifjabb királyt arra inti, hogy nővérét ne háborgassa birtokaiban. Ezt igazolja Béla és István közt 1266-ban létrejött béke, melyben kölcsönösen megígérik egymásnak, hogy a másik hívének birtokait nem bántják.

A nagybirtokosok ez erőszakoskodása ellen a kisebb birtokú nemesség már a XIII-ik század végén kereste a védelem módjait és az egyesülésben meg is találta azt. A sárosi nemesség és a Somosy család közt szövetség, liga jött létre, mely szerint a szövetség tagjai arra köteleztek magukat, hogy egymást mindenkiel szemben megvédik, kivéve az Amadék el-

len. Ez a kikötés nagyon jellemzi az akkori viszonyokat, hogy a leghatalmasabbaktól annyira féltek, hogy még védekezni sem mertek velük szemben. Az Amadéké volt ugyanis ekkor az országnak majdnem egész északkeleti része.

A foglalással rokon az az eset, mikor az erőszakoskodó nem a birtokot veszi el, hanem a birtok jogos tulajdonát igazoló okmányokat. Ennek az a célja, hogy a jogos tulajdonosnak, ha tőle elveszik a birtokot, ne legyen módja jogát bizonyítani. Ez tehát az utána következő foglalásnak mintegy előkészületi cselekménye.

Mindezekben az eseményekben az a legszomorúbb, hogy leginkább az országos főméltóságok követték el az erőszakosságokat. Az 1260. és 1330. közötti időből az okmánytárakban 49 olyan erőszakoskodás van feljegyezve, melyet főméltóságot betöltők követtek el. Az első pillanatra ez nem is látszik soknak, de ne felejtjük el, hogy bizonyosan volt elég olyan eset, melyet az okmánytárak nem örökítettek át napjainkra; s ne felejtjük el azt se, hogy e 49 erőszakoskodást főméltóságot viselők, tehát olyanok követték el, a kiknek leginkább lett volna kötelessége ezt megakadályozni.

A foglalásokat rendszeresen megtartották a foglalók, ha hatalomban maradtak, azonban ha ebből kiestek, akkor a foglalt és saját birtokukat is elvesztették. A mennyiben netán kegyelmet kaptak, a kegyelemben maradtak birtokaikat vissza kellett adniok. Így Geregye Pál országbíró fiai, mikor V. Istvántól elkobzott 400000-nyi holdra tehető birtokaikat visszakapják, Karácsonyi János szerint Geregye Miklós „. . . mint afelé bukott nagyság kénytelen volt újra visszaadni a Telegdieknek a tőlük foglalt földeket”.

4. A hamis okirat útján való szerzést nem is érti az, a ki e kornak e tekintetben való erkölceit nem ismeri. Az írástudomány monopolszerű volta könnyen csábította azt a kevés írástudót hamisításokra. Ezt szomorúan igazolja az a körülmény, hogy a királyság első három századából ránk maradt egyházalapítás, adományozás megerősítésre vonatkozó 36 okirattól, 17 még az egyháziak felfogása szerint is hamis, hogy a ránk maradt más okiratok közül II. Endre nevére 12, IV. Béla nevére 37, V. István nevére 7, IV.

Lászlóéra 17, III. Endréére 7 van hamisítva, hogy az Árpádkorból 152 hamis, 169 hamiskeletű okirat maradt fenn.

5. Az országos tisztségek hatáskörét e korban még nem állapították meg részletesen. Bírói jogkört mindegyik töltött be, mert mindegyik vágyott e jövedelmehajtó hatáskörre. A bírónak ugyanis volt bőven megengedett és meg nem engedett jövedelme. Az előbbi jövedelmet az egymást követő törvények szabták meg. Miután azonban minduntalan megváltoztatták a törvényt, e jövedelmek nem lehettek még állandók. A főbírák megengedett jövedelme az alperesek ellen az eljárás folyama alatt kivetett bírságok és a fej- és jószágvesztésre ítélték vagyonából került, mely vagyon eleinte egészen, utóbb egyharmadában illetve az ítéldbíró. Miután bírságokat a meg nem jelenőkre róttak leginkább s jószágvesztésre az ellenpárt tagjait ítélték: tehát ez a jövedelem is az erőszakosság jellegét viselte magán, mert az ellenpárt tagjai ellen hoztak legtöbb fej- és jószágvesztést kimondó ítéletet és bírságszabó végzést.

Az adományok és a királyi jövedelem.

I. A király és az állam vagyona e korban egy. Ezért a királyt terheli az összes állami szükségletek ellátásának kötelezettsége. Ezt a köteleiséget nem kell törvényben kimondani, mert ennek teljesítése úgy is érdeke. Ezt a köteleiséget azonban csakúgy tudta teljesíteni, ha erre elegendő vagyona volt. Ezért a gyakran megismétlődő törekvések az eladományozott birtokok visszaszerzésére. Ma már egyáltalában meg nem állapítható, hogy mekkora területet foglaltak el a királyi birtokok. Azt tudjuk, hogy a várbirtokok a királyé voltak, de nem tudjuk azt, hogy mekkorák voltak. Abból, hogy pl. a pozsonyi várhoz 82, a Zempléni várhoz 24 birtok tartozott, nem lehet semmi következtetést vonni. Különbösen is, a mint tudjuk, a birtokok száma és kiterjedése folyton változott. Az előrelátás hiánya, vagy a kényszer folytán eladományozták s ezért más királyoknak megint vissza kellett szerezni.

A királyi s így állami jövedelmek biztosítása s az adományok visszavétele iránti törekvés, először Kálmán királynál lép fel, csak hogy nem vezetett a kívánt eredményre. A

XII-ik század elejétől kezdve állandósul tehát a nagybirtokosok és a királyok közötti küzdelem. Ennek egyes kiemelkedő mozzanatáról a nagybirtok szerepének tárgyalásánál már megemlékeztünk.

A mint a történelem mutatja, a király mindig gyengébbé lesz már az Árpádok alatt s végül egészen a nagybirtokosok uralma alá kerül. A királyi birtok állaga nem állandó, hanem a szerint változik, a mint erős vagy gyenge a király hatalma. Az Árpádok birtokainak megállapítására törekedni tehát akkor is hiába való vállalkozás volna, ha az ez irányú legrégebb adatokat nem Kézai, IV. László udvari papja szolgáltatná. Bármily kívánatos volna ismerni az Árpádházi királyok birtokainak helyét és kiterjedését, erről mégis le kell mondanunk, mert a rendelkezésre álló adatok erre nem elegendők.

A királyi birtokoknak ez az állami természete csak a XIII. században lesz a király és a királyi család előtt is világhosszá. Megállapítható ez abból a körülményből, hogy ekkor szakítanak ki először a királynő számára külön birtokot és abból, hogy a királyi adomány és kinevezés között ekkor tesznek némi különbséget. A mennyiben a király kinevezési okiratai kimondják azt, hogy a főispánságok el nem adhatók, mint az okmányok mondják „ . . . alienandi non habet potestatem . . .” és csak rokonokra hagyhatók, míg a szerzeményi vagyonról végrendeletileg különben szabadon rendelkezettek.

Annak megértéséhez, hogy mikép jutott a király arra a gondolatra, hogy az adományokat visszavegye, tudni kell azt, hogy a királyság első századában nem volt különbség az adomány és a kinevezés közt. A megadományozott épúgy tartozik szolgáltatással, mint a várkerület élére állított várispán. A XII-ik század végétől kezdve a szolgáltatások között sincs már lényeges különbség, mert a királyok a várispánoktól is csak katonát követelnek. A mi adót beszolgáltatnak, annak csak beszedői, de nem fizetői. A királyi okiratok e korban a kinevezéseket és adományokat ugyanazon névvel jelölik.

A küzdelem birtokosok és királyok között e korban te-

hát a körül forgott, hogy legyen különbség adomány és kinevezés közt. A király szomorúan érezte saját jövedelmén, hogy milyen nagy különbség van. A XII-ik század viszonyai legalább a király előtt világossá tették, hogy az adomány és kinevezés között lényeges különbség van.

XIII. században a tulajdonbaadás ennek dacára nagyon gyakorivá lett és ez által a királyi jövedelmek igen megcsappantak. Ennek a kérdésnek a megoldása a XIV-ik század nagy problémájává lett. Megoldást azonban nemcsak, hogy nem hozott, hanem még a királyi hatalmat is teljesen aláásta és a nagybirtokosok királyi hatalomra emelkedésének egyik tényezőjévé lett. Tenni ellene azért nem lehetett, mert a király katonai hatalma érdekében mindig kénytelen volt legjobb belátása ellenére is a visszaszerzett birtokokat újra eladományozni, hogy legalább katonát kapjon.

II. A király jövedelmét azok a birtokok szolgáltatták elsősorban, melyeket ő maga műveltetett; azután azok, melyek a várispánok rendelkezése alatt álltak, s a melyek után ezek bizonyos adót tartoztak beszolgáltatni. A király a maga birtokainak csak kis részét tartotta azonban saját kezelésében, a nagyobbik részt az ispánok kezelése alá helyezte, a kiktől évi adót kapott, s a kik katonát tartoztak állítani. Épen ezért nem annyira a király birtokairól beszélhetünk, mint inkább csak jövedelmeiről. Az ezekre vonatkozó adatok is nagyon fogyatékosak, de ha nem volnának is, akkor kérdéses maradna, hogy a megállapított szolgáltatások tényleg befolytak-e.

A királynak szolgáltatandó adót már Kálmán törvényeiből is részletesen ismerjük, számszerű összeállításunk azonban csak a XII-ik század második feléből van, nevezetesen 1158-ból, Freisengeni Ottó püspöktől. Szerinte 72 ispánja volt a királynak, a kik évenként 25000 márkát tartoztak beszolgáltatni. Tartoztak a királyt évenként egyszer megvendégni s ekkor 100—200 m. ajándékkal neki kedveskedni. Ez ajándékok évi összege 10.000 márkára tehető. A pénzverés évi 60.000 márkát hoz; a só 16.000-t; a vám-, híd-, rév- s vásárpénz 30.000 márkát; az erdélyi vendégek 15.000 márkát fizetnek. Ehhez járulnak az ajándékok, melyeket a király és

a királyi család is bőségesen kap. Freisingeni Ottó szerint a föld népe ellátja a királyt egészen élelemmel, vagyis a királyi birtokok fedezik az udvar szükségleteit. A király összes évi jövedelme 166.000 márka. Egy márkát 120 koronára becsülve, ez kitesz évi 20 millió K-t. Nem bocsátkozunk becslésekbe, csak megjegyezzük, hogy 1848-ban az állam összes bevételei 8,700.000 K-t tettek. Hiábavaló is volna itt minden becslés, mert a mai viszonyokkal úgy sem lehet összehasonlítani, s arányba hozni a királyság első századainak viszonyait.

A XI—XIII-ik század nagybirtokainak hatása.

A nagybirtok gazdasági, jogi és hatalmi tényező.

I. 1. Minden tényező hatása leginkább ott látszik, a hol e tényező legjobban kifejlődött. A nagybirtok legelőbb Dunántúl alakult ki. E terület gazdasági élete a legfejlettebb. Az e területen levő gazdaságok nem elzárt egységek, hanem a körülöttük levő gazdaságokkal összefüggésben élő gazdasági szervek. A gazdasági munkamegosztás tudatára itt ébrednek legelőször s az ittlévő nagybirtokok lépnek ennek következtében először kereskedelmi összeköttetésbe a szomszéd területekkel. Ennek következtében itt érvényesül a mezőgazdaságban először a munkamegosztás. Itt válik el a földművelés az ipartól s a kereskedelemtől. Az első lakóházakat itt építik. A mikor az alföldön még sátrakban laknak, akkor a Dunántúl már európai módon élnek. Az alföld különben sem megfelelő letelepedési hely, mert a nagy árvizek nagyon gyakran elborítják. A krónikák e korból sok nagy áradás emlékét őrizték meg, és pedig: 1012., 1026., 1193., 1267., 1272., 1275., 1280., 1316-ból.

A Dunántúl fejlődésének az ország többi részének elmaradottsága, természetesen nagy akadálya. A mit tetéz az a körülmény, hogy a törvényhozásnak az elmaradott részekhez kell igazodnia s így a fejlődést a törvények is akadályozzák. László törvényei szerint pl. a vásáron történt eladásnál is a bíró és tanúk jelenléte szükséges; az ország határain kívül csak a király engedelmével lehet lovat eladni. Ezeken és a hasonló korlátozásokon már Kálmán is enyhít, de a kereskedelmet egészen szabaddá nem teszi. Pedig ekkor már

lényegesen bővül ennek köré és az állatokon kívül a bor és az ezüst lesz főtárgyává. A gabona még nem szerepel a kereskedelem tárgyai között, mert a velünk szomszédos országok szükségletüket maguk is ki tudták elégíteni. A kereskedők zsidók, izmaeliták, mohamedán bolgárok. Ezeket később a szászok és a külföldiek váltják fel, mert amazokat mint nem keresztényeket a papság üldözni kezdi.

2. A külföldről jött lovagok, a kik itt birtokokat kaptak, ezeket úgy rendezték be, mint a hogy a külföldön a nagybirtokokat berendezni szokás volt. A nagybirtok itt is szoros egységgé lett. A közigazgatási, bíraskodási és gazdasági szükségleteket egyaránt ez elégíti ki. Sőt még külön kapcsolatokat is teremt a vám, rév, piac, vásár, korcsma stb. által.

II. Minden jog, de főleg a közjog erő kérdése. Ezért minden közjogot joggá léte előtt már gyakorolnak. Ezt teszi a nagybirtokosok is, az ő jogaikkal azon a réven, mert ők az ország urai. E jog annál könnyebben kialakulhatott, mert a király mellett csak legfeljebb 10—12 úr van, a ki számba jöhet, a hatalom szempontjából. Úgy a nagybirtokosok, mint a király joga is erőszakból lesz. A király leigazza a törzseket, a nagybirtokosok erejükkel jogot szereznek maguknak a király ellen. A királyi udvarban tartózkodók tanácsot adnak a királynak s e szokás révén utóbb megszerzik azt a jogot, hogy a király semmit sem tehet beleegyezésük nélkül. A királyi tisztviselők felmondják az engedelmisséget s ezen a réven nagy területek tulajdonosaivá lesznek. Elkezdik a kereskedőket megsarcolni és utóbb vámszedési jog lesz az erőszakból.

III. A birtokos jobbágyának épúgy ura, mint a hogy a király ura a birtokosoknak. A birtokosok azért tartanak katonát, hogy a jobbágyokat, a király azért, hogy az urakat féken tartsa. Ugyane célból épülnek nagyobb részt a várak is. Mert a vár a hatalom megszerzésének és megtartásának eszköze. A király s az egyháziak sietve építik fel s a világiak gyorsan utánozzák. A királyok eleinte rossz szemmel nézik a várakat, de utóbb kénytelenek belenyugodni.

Természetes, hogy a várak révén a nagybirtokosok ha-

talma erősödött. A várba állandó katonaság kellett s így a várak a katonai szervezetre is átalakítólag hatottak. De főleg azért van szüksége a nagybirtokosnak katonára, hogy jobbágyait féken tartsa.

A nagybirtok a királyi hatalom mintájára lévén szervezve, a rend fogalmát viszi a köztudatba s így a királyságnak is bár öntudatlanul és akaratlanul, de szolgálatot teljesít. Mint nagyigényű fogyasztó a termelésre hat, mint a modernség képviselője a régi alakulatok megsemmisítését mozditja elő.

II. KORSZAK

A nagybirtok és a király hatalmának közeledése egymáshoz.

A nagybirtok küzdelmei a főhatalomért.

I. A királlyal kötött első liga.

A mikor a nomád magyarság első törzsfőnöke királylyá lesz, akkor azok a külföldiek, a kik ebben segítették, vele szemben alárendelt helyzetben voltak. Abból a körülményből kifolyólag azonban, hogy a királynak e segítségre állandóan szüksége volt, következett, hogy e külföldiek hatalma is folyton nőtt. A trónviszályok alatt a nagybirtokosok a királyok szövetségeseivé válnak. Igaz, hogy e szövetség még külsőleg nincs kifejezve, de ennek megtörténte már csak idő kérdése lehet.

A XIII-ik század első felében a nagybirtokosok hatalma folyton emelkedett. A század vége az emelkedés tetőpontjával esik össze. Fokozza a nagybirtokosi hatalmat az a körülmény, hogy az utolsó előtti Árpádnak még külföldi trónkövetelővel is kell küzdenie.

IV. László küzdelmei, a nemzetségekre támaszkodó király kísérletei, a régi szervezet fenntartására. László a konzervatív, a nagybirtokosok a haladók. Ezek már László életében szövetségben állanak Endrével, a ki külföldi nevelésénél fogva a haladókkal szövetkezett. Nem tudhatni, hogy Endrének mennyi része lehetett László megöletésében, de meglepő, hogy ennek megöletése után két héttel már megkoronázzák.

Magyarországon, a külföldtől eltérőleg, a nagybirtokosok e korban nem tettek még szert önálló közjogi hatalomra, a melyből folyólag mint az uralkodókkal egyenlő

jogú tényezők jelentek volna meg, A minek külső kifejezése, hogy államfők velük nyílt szövetségre lépjenek. III. Endre, a ki a magyar viszonyokat kétségkívül teljesen nem ismerhette, azt hitte, hogy a magyar nagybirtok is olyan formai tényező, mint a külföldi nagybirtok, s ezért a nagybirtokosokkal forma szerint is olyan szövetséget létesített, mint a minőt a külföldi s önállóvá lett nagybirtokosokkal szokás volt kötni. Az ilyen szövetségeket ligáknak nevezzük. Történetünk ez utáni hosszú századainak ezek a ligák adják meg a jelleget. Innen kezdve a főúri ligák az ország kormányáért százados küzdelmet folytatnak és ezek a küzdelmek teszik politikai történetünk eseményeit.

Az Endrével megindult nyílt szövetkezés nem hozott külső változásokat és az e korbéli úgynevezett hatalmas királyok, mint pl. Nagy Lajos, nem hozott új rendszert. A király csak első az urak között, de nem ura a nagybirtokosoknak. Az alattvaló fogalma teljesen ismeretlen marad. Az uralmat ezentúl csak látszólag gyakorolja a király. A nagybirtokos családok közül 15—20, mondja Karácsonyi János, intézi az ország sorsát. A nép pedig hallgat, szenved, holott ő a katona, ő a termelő.

Ez utolsó Árpáddal kezdődő korszak a királyság gyengülését mutatja, a gyengeség azonban nem az utolsó Árpád bűne, mert akkor utódai megváltoztathatták volna ezt az állapotot. III. Endre útját már születése előtt kijelölték elődei. A nagybirtokosokkal kötött ligáját is ez elődök mutatták meg neki. Hogy saját érdekében helyesen járt el, azt a következmények igazolták. Minden királynak sok baja volt az ellenkirályokkal, sokakat elűztek. Endre megtudta védeni trónját, mert a legerősebb tényezővel fogózkodott, a nagybirtokosokkal. Ezek pedig azért támogatták, mert a gyenge királynak annyi adományt kell adnia, a mennyit tőle követeltek. III. Endre trónját tehát a nagybirtokosok érdeke teremtetten meg.

A nagybirtokosok nagy hatalma e korban nyilvánul meg először önálló háborúban. A Németujváriak ugyanis az osztrák herceggel, Albrechtel, formális háborút viseltek. Endre a Németujváriak kívánságára kénytelen volt e hábo-

rúban részt venni. Igaz, hogy ennek dacára sem tudták Albrechtet megverni. Mégis ez a háború a nagybirtokosok olyan erejét mutatja, a kik mellett, de nem felett lehet már csak királyi hatalomról beszélni. Endre Albrechtel békét köt. Ez a béke azonban kötelezi arra, hogy a Németujváriak várait lerombolja. Ezért a Németujváriak megtámadják a királyt és foglyul ejtik. Szerencséjére kincseit nem tudják elvenni, úgy hogy ezek segítségével kiszabadul. Az ilyen összeütközések azonban csak rövid időre rontják meg a jó viszonyt. Úgy hogy egyszer Csák és Kopasz nádorral szövetségben küzd Endre a Németujváriak ellen, majd ezekkel amazok ellen. Endre ilyen körülmények közt nem érezhette magát biztonságban, miért is anyai ágon való rokonait az olaszokat hívja be. Az idegenek behívása ellen azonban állást foglalnak és kényszerítik egy olyan decretum kiadására, melyben megígéri, hogy külföldieknek adományt nem ad.

Dacára annak, hogy e kor a legkevesebb állandóságot mutatja, mégis ebben a korban szilárdul meg a magántulajdon, ebben lesznek állandók a királyi kinevezések. Mutatja ezt az a körülmény, hogy III. Endre megerősíti IV. Béla és V. István adományait. Intézkedik a királyi tisztségek bérbeadása ellen. Ettől kezdve válik gyakorivá az elfoglalt birtokokért való kártérítés. Endre ezt különös kötelességének ismerte, bár mint maga mondja, büntetést nem mindig szabhat. Ezt egy királyi decretum így fejezi ki: „Ha a nemesek vagy mások kárt okoztak és mi királyi kegyelemből kíméljük személyüket, vagy pedig kímélni tartozunk: mindazonáltal mindenkép igazságot szolgáltatunk a panaszosoknak.”

Az arisztokrácia már látja, hogy az állandóság neki legfőbb érdeke. De az állandóságot éppen ezért csak a maga birtokai tekintetében kívánja biztosítani. Ezt a célt szolgálja a végrendelkezési jog megszerzése arra az esetre, ha valakinek nincsenek lemenői. A gyengékkel szemben azonban éppen ellenkező álláspontra helyezkedtek és azok birtokait folyton foglalgták. Ezért a kisebb birtokosok összefognak és 1298-ban, a bárók kizárásával, gyűlést tartanak

s kimondják, hogy az elrabolt birtokokat Vissza kell adni. A ki ellenáll azt az egyház sújtsa átokkal, a király pedig fossza meg nemességétől. Hogy a nagybirtokosoknak ne legyen módja ellenállni vagy újra foglalni, kimondják, hogy a várakat le kell rombolni.

Endre e mozgalmat örömmel üdvözölte, s hogy eredményét biztosítsa, a kunokkal lép szövetségre. Törekvéseit azonban nem koszorúzta siker. A kisbirtokosok gyengének bizonyultak, még a kunokkal együtt is, a nagybirtokosok letörésére. A pápa, mint e korban mindig, a hatalmasokhoz állott. Ennek ellenében aztán olasz papoknak követelt, sőt adott javadalmakat.

Endre uralkodása annyiban is nevezetes változást hoz, a mennyiben az ő korában általánossá válik, hogy a nagybirtokosok népei felett ítélkezési jogot gyakorolnak. Ezt eddig csak az országos méltóságot viselők gyakorolták. E jog szintén a külföldi viszonyok utánzása folytán lett nálunk is általános, E kortól kezdve már nemcsak góliát birtokok urai kapják e jogot, hanem kisebb birtokosok is. A bírászkodásnak e szabályozása kapcsolatos a várnép várjobbágyok és szolgák rendi állása tekintetében végbement változással, melynek során a három rend összeolvadt, a várjobbágyok némelyike pedig a nemesség közé emelkedett.

2. A hűbériség nyílt törekvései.

A nagybirtokosok e korban, hatalmuk tartalmát tekintve, csak annyiban kisebb hatalmúak a királynál, a mennyiben birtokuk kisebb. Miután azonban igen soknak birtoka nem kisebb, mint a királyé, tehát hatalma sem az. Az ilyen nagybirtokosok nem is sokat törődnek aztán a királlyal. Neki kell az ő szövetségüket keresni, ha biztonságban akar lenni. Annak oka, hogy a király az ország gazdálkodását jobb belátása ellenére nem fektette más alapokra, termelésünk akkori rendszerében rejlik, mely a pénz gazdaságnak még csak a kezdetén volt. A király a nagy ingatlanokat csak úgy tudta értékesíteni, ha olyanoknak engedte át, akik őt e birtokok fejében haddal segítették. A végeken lévő urak azonban ezt a kötelezettséget csak nagyon ritkán teljesítették. Kényszeríteni csak a többiek segítségével lehetett, ezért szorult a király állandóan az urakra.

Sok nagybirtokos a földesúri hatalma alá vetett egy-egy város révén még több pénzzel is rendelkezett, mint a király. Különösen a nyugati határhoz közel eső birtokok urai voltak e tekintetben előnyös helyzetben. Nem csoda, ha az ilyenekkel való szövetség a királyra nézve előnyös volt. Természetes tehát, hogy a király az egész koron keresztül kereste a nagybirtokosokkal való szövetséget.

A mikor III. Endre az Ákos nembeli István, Dömötör (Kathyz), Amadé (Aba), a Szécs nembeli Pál mester és Rátoldi Domokos tárnokmesterrel 1298-ban szövetséget kötött, bizonyosan nem tudta, hogy ő a gazdasági tényezőknek eszköze. A nagybirtokosok bizonyosan nem gondolták, hogy e szövetség nem az ő kiválóságuk jutalma, hanem a gazdasági viszonyok szüleménye.

A mint a királynak, úgy a nagybirtokosoknak is csak saját területükön van hatalma. Ez az oka annak, hogy Endre e liga daczára sem tudta megakadályozni azt, hogy ellenkirálya ne csináljon a délvidéken egy ellenligát. Tudjuk, hogy már Kun László idejében az Anjouk követelték a koronát. Most újra ezeknek egy sarja lépett fel a trón iránti igényvel. Erőt fellépésének a pápa támogatása adott, a kinek segítségével Dalmáciát is sikerült megszereznie. Helyzete olyan kedvező, hogy Endre halálakor a trónkövetelő már Zágrábban volt. A főurak azonban nem óhajtották a trónon látni s ezért Csák Trencsényi Máté, a Németújváriak, Gimesi János kalocsai érsek és több püspök szövetségre léptek ellene. A főpapok azért féltek tőle, mert az idegen királyok idegen főpapokat is szoktak kinevezni.

A főúri liga Vencel cseh királynak ajánlotta fel a koronát, s ez azt fia részére el is fogadta. Vencel ereje pénzében volt. Ezt a körülményt a pénzéhes urak ki is használták és semmiben sem támogatták Vencelt, ha s míg meg nem fizette, így Németújvári Iván átpártolt Róbert Károlyhoz, hogy Vencel megint visszavásárolja, így van Esztergom, hol az egyik, hol a másik pártján, mert Németújvári már Endre halálakor elfoglalja azt az érsektől.

Róbert Károly nem akarván a versenyben alul maradni, ígér s ad földeket az ellenpártiakéból. Miután azon-

ban ez adományok egyelőre értéktelenek, híveinek számát tetemesen nem szaporítja. A pápa azonban segítségre siet s a püspökök urak ennek nyomása alatt hozzá is állnak. A püspökök megnyerésében segítségére jó az esztergomi érsek halála is, mely nagyobb javadalomhoz való jutás reményét nyitja meg s így a pápa kegyeltjének kilátásai emelkedtek. Segítségére jött Róbert Károlynak Vencel maga is avval, hogy a nagybirtokosok által elfoglalt királyi birtokokat visszakövetelte. Vencel ugyanis nem tekintette az urakat magával egyenlőknek s feljogosítottaknak arra, hogy elvegyék azt, ami nekik tetszik. Miután Róbert Károlynak sikerült Rudolf osztrák herceggel szövetséget kötni, s Rudolf nyugtalanította a cseh tartományokat, Vencel itt hagyta az országot. Ekkor már Károly pártján voltak: Ujlaki Ugrin, Aba Amadé, Rátóti Lóránt, Borsa Kopasz bán, Lökös mester, a Gyovad nemzetségből Tivadar bán, Csák fia István, Apor, Kompolti Péter, Rátóti Kakas, Borsa Tamás fia János, a kunok vezére és Csák Máté. Ezek a nagybirtokosok most Rudolf herceggel szövetséget kötöttek a cseh király ellen, hogy országot megtámadják. Róbert Károly pedig Rudolfon keresztül szövetségre lép ez urakkal. Ez a közvetítés azért volt szükséges, hogy kifejezést nyerjen az urak alárendeltsége vele szemben. A nagybirtokosok részéről a szerződésben tett kikötések mutatják, hogy mindegyiknek nagyobb serege volt, melynek foglalkoztatásáról akartak e rabló hadjáratokkal gondoskodni. A Vencel elleni szövetségnek ugyanis az volt a célja, hogy minél többet zsákmányolhassanak. Ezért mindegyik igen tekintélyes haddal vonult e háborúba; Csák Máté pl. 8000 fegyverest állít; Borsa fia az összes kunokat; Amadé szintén néhány ezer fegyverest stb.

Magyar nagybirtokosok és külföldi fejedelmek közötti szövetségek e korban nagyon gyakran fordulnak elő. Aba Amadé pl. szövetségben áll ugyanakkor Lokietek Ulászló lengyel fejedelemmel is. Úgy hogy a magyar urak e révén a cseh királyt két oldalról is támadják. A Vencel elleni hadjárat eredményes, a mennyiben Vencel a magyar koronáról kénytelen lemondani. E lemondás azonban nem hozza meg Róbert Károlynak a koronát, mert a hadjárat alatt egyál-

talában nem tudja a magyar urakat megnyerni. Ennek oka, hogy Róbert Károly már nagyon hamar akarta a királyi jogokat gyakorolni. De nem kis részben az is, hogy a Német-újváriak a kezükben tartott Esztergomot, mások ismét más birtokokat nem akartak kiadni. A főurak Ottó bajor hercegnek ajánlották fel a trónt s ez azt el is fogadta.

Ottó királysága László erdélyi vajdát is érdekelte, mert felesége Ottó rokona volt. De érdekelte az Ákosok nemzetségét, mint Ottó sógorait is. Lászlónak különben is nagy tervei voltak Ottóval, elakarta vele vétetni a leányát. Róbert Károly ennek a tervnek rá nézte végzetes következményeit azonnal átlátta és mindent elkövetett, hogy megakadályozza. A legalkalmasabb eszköz erre a vajda átok alá helyezése volt. Erre nem is volt azonban szükség, mert Ottó maga is ellenkezett, de meg úgy látszik László nem is bízott Ottó trónra jutásában, úgyannyira, hogy utóbb ő maga fogadta el Ottót és szállította ki az országból. Ez elhatározását bizonyosan hathatósan befolyásolta az a körülmény, hogy időközben kilátása nyílt arra, hogy leányát a szerb király fia fogja elvenni s ezt a biztos kis koronát többre becsülte a bizonytalan magyar koronánál.

Ottó kiűzetése után az esztergomi érsek a főuraknak Vencel elleni szövetségét felújította, mert László és a vele tartó főurak Róbert Károlyt most sem akarták királynak elismerni. E ligának sikerült Esztergomot, Budát és Szepesvárt elfoglalnia. Közben Róbert Károly is tesz engedményeket a főuraknak. Nemcsak adományok által édesgeti magához, hanem az ország ügyeinek intézéséhez való joguk elismerése által is. Így nevezetesen a külföldre küldött követek megbízó leveleit velük is aláírhatja. A még ellenálló főurakat egyenként kezdte most csalogatni, a mire annál nagyobb szüksége volt, mert a koronát László vajda tartotta birtokában s így R. Károly nem koronáztathatta meg magát. László végre békét köt a királlyal, miután ez *bőkezű szerzetét* rá kiterjesztette. R. Károly s a vajda úgy kötötte e szerződést, akár két fejedelem. Ugyanígy kibékül a király Csák Mátéval s vele is szerződik, de ez a szerződés már nem két fejedelem, hanem király és hűbéres szerződése. R. Károly

mindent elkövetett, hogy Csák Máté érzékenységét ne sértse, de a lényegét, hogy t. i. Csák alattvaló, nem lehetett eltüntetni. Hiába mondta ki a szerződés: „Ő lesz az országban az első, a zászlótartó, az első harcos, az igazgató”. Az pedig, hogy a tárnokmesteri méltóságot elfogadta, egyenesen alattvalói sorba szorítja le. Ez a körülmény és az, hogy neki az elfoglalt területekből, bár csak az egyháznak is valamit a felsőbbség elismerése céljából vissza kellett adnia, magában hordta a viszály csíráit. Nem változtathatott ezen a tényen az a körülmény, hogy Csák Máté, mint egy szuverén megígéri, hogy a mások által elfoglalt birtokokat visszaveszi. Az a Csák Máté, a kinek fejedelmi hatalma és hadereje van, a ki udvart tart és uralkodik, ki az osztrák herceggel családi szerződést köt (1315), nem tudhatott alattvaló lenni.

Csák Máté annyira a maga erejének köszönhette vagyonát és hatalmát, hogy sohasem jöhetett arra a gondolatra, hogy más is védhetné őt és vagyonát. Csák 1290-től kezdve szerez birtokokat. Úgy látszik az elsőket vásárolja. Ez a mód azonban nagyon lassú volt az ő temperamentumának s ezért csakhamar a foglalás gyorsabb módszeréhez fordul. A pannonhalmi apátságnak hét birtokát elfoglalja. Ezután a kolozsi szt. benedekrendi apátság jószágaira teszi a kezét. Gazdagodása 1296-tól kezdve lesz azonban csak rohamossá. Ez évben nádorrá választják, s méltóságát arra használja fel, hogy birtokelkobzásra ítélje mindazokat, akiknek birtokát megakarja szerezni, így szerezte meg a Divéki nemzetség birtokait a király tiltakozása ellenére. Ilyen módon annyira szaporítja birtokait, hogy 1311-ben 27 vár s a hozzá tartozó uradalmak, 14 vámhely s az ország egész északnyugati része az övé. Hatalma várai révén kiterjedt Gömör nyugati, Heves északi, Nógrád északi és nyugati, Pozsony délkeleti részeire és a következő megyékre egészen: Hont, Bars, Komárom, Nyitra, Trencsén, Turóc és Zólyom.

Csák Máté el sem foglalta a legelőkelőbbnek tartott tárnokmesteri hivatalt. A szerződés felbomlott, mielőtt életbe lépett volna. Németujvári Miklós lett a tárnokmester. Csák Máté pedig, a ki jogot nyert erre, hogy a jogtalanul elfoglalt birtokokat másoktól elvegye, a szerződésnek ezt a részét

megtartva, sőt kiterjesztve, megtámadta a felvidéki birtokosoknak királyi részét és birtokaikat elfoglalta. Hatalmas serege Visegrádot is elfoglalta, sőt már Budát is fenyegette. Róbert Károly megijed és békéért könyörög. A pápa követte megígéri, hogy mindent megtarthat, a mit „elvetemült mérészséggel elfoglalt”.

Az egykorú források és a történelemírók elfogult része gonosznak, elvetemültnek nevezi Csák Mátét, pedig ő csak az alattvalói keretekből kinőtt nagybirtokos volt, akit gazdagsága kényszerített arra, hogy az alattvalói sorsot levesse. Elődje ezen a téren a már említett Finta volt. Utódjai a Hunyadiak, Zápolyák, Rákóczyak. Csák Máté nem lett az ország ura, de az ország ura nem lett az ő ura sem. Csákot a király nem tudta legyőzni, mert Csák a népre és a kis nemességre támaszkodott, a kiknek adott kedvezmények fegyvertársaivá tették s nem engedték leveretni semmiféle hatalom által. A köznemesség és a nép szövetségének erejét először Csák ismerte fel és használta ki. Az utána következő nagybirtokos királyok is a nép segítségével értek célra. Csák nyugodtan maradt annak az országrésznek birtokában, melyet az előtt is birtokolt, de szövetséges társait megvédeni nem tudta. Elbukott Amadé, a keleti rész ura, a Kassával szövetkezett szepesiek és a király fegyvereinek csapása alatt. Letörtek a Kopaszok, le az időközben meghalt László vajda fiai. A király egy-két ütközetben megverte ugyan Csákot is, evvel azonban hatalmát époló kevéssé törhetette meg, mint a hogy országok nem pusztulnak el egy-két vesztes csata nyomán. Csákot politikája és vagyona együtt védte az elpusztítástól. A Németujváriak is soká ellenálltak a királynak, az ő hatalmuk s erejük támogatója azonban az osztrák herceg, a kivel ők szövetségben álltak. Csak ennek 1336-ban történt leveretése után sikerült a Németujváriakat is hódolásra bírni.

Az urak folytonos elpártolását az okozta, hogy R. Károly saját hatalma érdekében kénytelen a királyi birtokokat visszavenni azoktól, a kik azokat elfoglalták. Mihelyt ezt teszi, a főurak azonnal elpártolnak tőle. Ez mindkét fél részéről érthető. A nagybirtokosok nem ismerik el senki

jogát, a király nem tűrheti senki erőszakoskodását. Folyton új és új erőszakoskodásokat kellett megtorolnia, új lázadókat levernie. Még halálakor sem volt az ország feltétlen ura, csak legerősebb nagybirtokosa. Ezért kellett még fiának a trónért Erdélybe hadat vezetnie és a hatalmaskodók ellen katonáit küldeni.

R. Károly egész életén át azzal a hiábavaló reménnyel kecsgettette magát, hogy királyi hatalmát abszolúttá teheti s fiára a nagybirtokosoktól független hatalmat hagyhat. Hogy e terve nem sikerült, annak oka a natural gazdaság, mely arra kényszerítette, hogy a nagybirtokosok katonaaállítási kötelezettségére építse ő is a honvédelmet. Már pedig, amíg a nagybirtokosok adták a király katonáinak tekintélyes részét, addig a király nem lehetett tőlük független. Ez volt az oka annak, hogy törvénytelenégeket nemcsak elnézett, hanem sokszor még ő maga védte meg azokat. Ennek érdekes példája a Szentgyörgyi grófok esete, a kik Nagyszombat polgárai ellen hatalmaskodást követtek el. A bíróság *pro contradione libertatum* fej és jószágvesztésre ítélte őket, de ugyanabban az ítéletben, melyben ezt kimondja, kéri a polgárokat, hogy engedjék el a büntetést. A polgárok persze megtették, mert ha nem tették volna is, akkor sem lehetett volna az ítéletet végrehajtani.

A nagybirtokosok sakkban tartásának egyetlen módja, több ország koronáját megszerezni, hogy az egyik ország uraival lehessen a másikéit egyensúlyban tartani. Ez némileg sikerült Nagy Lajosnak. De az ő hatalma sem abban az értelemben királyi, a hogy ezt ma értjük. A főurak épen a leglényegesebb ügyekbe avatkoztak, a milyen pl. a háború. Nemcsak Lajosnak volt szüksége a háborúkra, hanem a nagybirtokosoknak is. Épen ezért nem is engedték, hogy Lajos ez ügyeket önállóan intézze. Mikor pl. Velence meg akarja szerezni Dalmáciát, ezért a királynak 100.000, Záráért 80.000 aranyat ajánl fel, a főuraknak pedig külön 30.000 aranyat.

Nagy Lajos sok külföldi háborúja alkalmas arra, hogy erejét többre tartsuk, mint a mennyi volt. E háborúiban,

főleg az a cél vezette, hogy a főurak bírvágyát kielégítse. Őket illette ugyanis a zsákmány tekintélyes része. A megszerzett tartományokban ők kaptak hivatalt. Ezért nem okozott viszont nagy ellenszenvet az, hogy a nádori méltóságra Lajos a lengyel Oppelni herceget nevezte ki.

Nagy Lajos országa sem volt egységesebb, mint az e korbéli államok általában. Ha lett volna, akkor halálával nem állott volna be a zavar, mely Lengyelországot nemcsak elszakította Magyarországtól, hanem utódának trónját is bizonytalanná tette. Alig halt meg Nagy Lajos, Horvátországban és Lengyelországban kitört a lázadás. A nagybirtokosok itt is, ott is egymásra törtek s pusztították egymás birtokait. A rendcsinálás örve alatt a leghatalmasabb oligarchák szövetségre lépnek egymással. Keletkezésekor e szövetség szerényen azt hirdeti, hogy Hedvig, Nagy Lajos leánya érdekében jó létre. A szövetség vezetői László opelni és kujáviai herceg, valamint Garay Miklós nádor.

Az a körülmény, hogy Nagy Lajos alatt nem volt belzavar, sokakat megzavar a tények megítélésében, pedig egyetlen oka az, hogy ekkor a nagybirtokosokat a külföldön foglalkoztatták. Külföldi háborúk nélkül akármely férfi uralkodó alatt is bekövetkeztek volna azok a zavarok, melyeket a katonáiknak foglalkozást kereső urak most okoztak. Tévedés ezt úgy beállítani, mintha ez a nőuralommal függene össze. A szerzés vágya volt e viszonyok előidézője a megelőző században, a XIV-ikben és a következőkben egyaránt. A birtokszerzésre legtöbb alkalom akkor van, a mikor trónviszályok vannak. Ezért ingerelték az özvegy királynét leánya ellen, ezt pedig anyja ellen. A mikor ez nem nyújt elegendő alkalmat a birtokszerzésre, akkor a nápolyi király fiát is megszerzik trónkövetelőnek.

3. A nagybirtok és a király közös uralma.

Ez a korszak átmenet a nagybirtok királyságához és ezért ennek második felvonása már sokban magán viseli a következő korszak jellegét. A birtokok megnőnek, a ligák megszorodnak, a nagybirtokosok pedig kezdenek a királyi hatalom megszerzésének gondolatával foglalkozni. A pártoskodáshoz már nem kell trónkövetelő. A nagybirtokosok egy-

magukban is fellépnek a király hatalmának korlátozása céljából. Csak még e korszak legelején vannak olyan viszonyok, mint az előző korban. Egyszerre három trónkövetelő is van: Mária, Zsigmond és Kis-Károly, a kiknek egymás elleni küzdelmében általános zavar keletkezik. Mindenki gyanús. Az egyik nagy úr ellen joggal, a másik ellen a nélkül hangzanak vádak. A lengyel határon levő várak kapitányai nem törődve a trónkövetelőkkel, eladják a várakat a litvai fejedelemnek. A királynőket elhagyja Horváth Pál zágrábi püspök, az egri és más főpapok, főurak, hogy jutalomért megint visszapártoljanak. Minden trónkövetelő körül egy liga keletkezik, mely elfogadott királyának cégére alatt a saját érdekeit érvényesíti. A fent említetten kívül a királynők körül a következők alkottak ligát: a visszapártolt Horváth Pál zágrábi püspök, Csáktornyái István, Szécsy Miklós, Horváti János, Zámbo Miklós, Simontornyai Laczkfi István. A ligában résztvettek vagy néhány héttel előbb vagy néhány nyal később pártoltak el vagy vissza. Szécsy visszatért, mert nádorrá lett. Zámbo, mert visszakapta a tárnokmesterséget. Horváti pedig nem kapván meg azt, a mit vár, megint elpártolt és ő ment el Kanizsay Miklóssal Olaszországba, hogy Károlynak a koronát felajánlja. Miután mindenki csak saját előnyét nézte, csakhamar Zsigmond körül is alakult egy párt. Ez utóbbi erejéről fogalmat adhat az a körülmény, hogy Mária kénytelen akarata ellenére feleségül menni hozzá.

A királyi javak olyankor, a mikor több trónkövetelő versengett a koronáért, mindig közpréda voltak. Most is azzá lettek. Mihelyt azonban valamely trónkövetelő helyzete megerősödött, legelső törekvése a királyi javak visszaszerzése. Valamennyi trónkövetelő közül legelőször Kis Károly érezte magát elég erősnek arra, hogy a nagybirtokosoktól a királyi javakat vissza merje követelni. Ez okozta vesztét. A királynők hívei megölték. Evvel ők látszottak a helyzet urainak. Dicsőségük azonban csak rövid ideig tartott. Zsigmond sereggel közeledett, hogy királyi férji jogait érvényesítse s a magyar trónra üljön. A királynők megijedtek, Győrig eléje siettek s miután az özvegy hitbérére, birtokaira nézve meg-

egyeztek, átadták neki Trencsént és néhány nyugati várat és uradalmat. Mária megígérte, hogy ezután vele fog lakni és adósságainak kifizetésében segíteni fogja. Evvel az ország feletti uralom más trónkövetelő hiányában a királyi hitveseké lett.

A valóságos hatalom megszerzése azonban még nagyon sok időt vett igénybe. Károly hívei ennek megöletése után sem szakadtak szét hanem a lecsendesítésükre érkezett királynőket elfogva önállóan, a koronától függetlenül rendezkedtek be. Zsigmond a győri megállapodás után visszament a külföldre s így nem volt, a ki a királynők fogsága alatt az ország kormányát átvegye. A nádor és az országbíró erre országgyűlést hívtak össze, a mely a kormány mikép való vitele tekintetében intézkedett. Ennek az országgyűlésnek még pontos idejét sem ismerjük, valószínűleg 1387-ben folyt le. Ez az országgyűlés nem egyszerűen a kényszerűség szülte rendkívüli intézkedés történelmi nevezetességű eseménye, hanem etapja a nagybirtok fejlődésének. Szécsy nádor és Bebek országbíró azért jutottak a kormány átvételének gondolatára, mert a nagybirtok hatalma erre már megérett. A nagybirtokosok magukat biztosítandók a kisebb nemességgel szövetkeztek, hogy a külföldről visszavárt Zsigmond a hatalmat ezek segítségével ki ne csavarhassa a kezükből.

Zsigmond visszatérte után a ligában egyesült kormányzó tanácsot találta uralmon. Megtörésére nem gondolhatott, tehát szövetségre lépett vele. A trónkövetelő a hatalmat gyakorló nagybirtokosokkal egyenrangú félként szövetkezik. Nagy eredmény, a mikor az ország védője és ura, majd az „ország főkapitánya” címet nyeri, hogy evvel mégis kifejezésre jusson az ő különleges helyzete. Zsigmond e címekhez nem jutott ingyen, adnia és ígérnie kellett birtokot, hivatalt és javadalmat. A nagybirtokosok minden nagybirtokot a magukénak tekintettek. Ennek a jelentősége most annál nagyobb, mert a XIV-ik században a származás jelentősége már olyan nagy, hogy a tisztségekre örökösödés címén formálnak jogcímet. Ezért a királynőket fogva tartó urakkal alkudozó kormánytanács nem büntetéssel fenye-

gette a lázadókat, hanem „az őket megillető tisztségeket” ígérte nekik.

A lázadók nemcsak, hogy nem engedik szabadon a királynőket, hanem Horváti még meg is fojtja az özvegy királynőt a börtönben. Zsigmond ennek dacára sem arra gondol, hogy mikép szabadítsa ki Máriát a börtönből, hanem arra, hogy mikép koronáztassa meg magát minél előbb. Újabb és újabb szövetségeket köt a nagybirtokosokkal, hogy e célját minél előbb elérje. Ezért nevezi ki Losonci Lászlót Dalmát-Horvát-Szlavon országok főkapitányává. Ezért ígéri Kanizsay Jánosnak az esztergomi érsekséget. Ezért lép újra ligába a főurakkal. Ez újabb liga valóságos véd- és dacsövetség, melyből csak közös megegyezéssel lehet valakit kizárni. A liga tagjai minden módon kényszeríthetik Zsigmondot a szerződés betartására anélkül, hogy hűtlenség bűnébe esnének. Sőt Zsigmond azt is megígéri, hogy a hűtlenné válókat visszafogadja. A nagybirtokosoknak az adományokra való jogait az által biztosítja, hogy megígéri, mikép idegeneknek adományt adni nem fog s azzal, hogy a legerőszakosabbakat nevezi ki az országok tisztségekre.

Ennyi lekötés után Zsigmond fejére teheti a koronát. A koronázás azonban még meg sem történt, mikor Kis Károly fia már megint megjelent, mint trónkövetelő. E fellépés a délvidéki elégedetleneknek új erőt adott, ugyannyira, hogy egész Pécsig elfoglalták a délvidéket. Zsigmond érdekeit azonban Garay Miklós macsói bán serege megvédi és Horvátit Boszniába szorítja vissza. A visszavertek javait a Zsigmondhú liga tagjai kapják. Garayn kívül különösen Lackfi Sándor, aki Komáromot és a Kanizsayak, akik Dobra várát (Vas m.) s uradalmát kapták. Horváti Garay fogságába esik. de Zsigmond nem kivégzését rendeli el, hanem a hűségre való visszatéréséről tárgyal vele. Ez alatt Frangepán Jánosnak sikerült Mária királynőt Palisznai kezéből kiszabadítani, a többieknek pedig elhatározó győzelmet aratni a délvidékieken és evvel Zsigmond és Mária trónját biztosítani. Viszont azonban Horvátinak sikerül a fogságból elmenekülni.

A nagybirtokosok és Zsigmond nem sokáig éltek békes-

ségben. Alig nyugodtak meg a kedélyek, Zsigmond már külföldieket hí be az országba és ezeket adományokkal halmozza el. A nagybirtokosok ezt nem nézik tétlenül, összefognak és elhatározzák, hogy Máriát ültetik a trónra. Máriát beavatják e tervbe, ez azonban elárulja Zsigmondnak. A terv nem sikerül, de a királynak nincs annyi ereje, hogy megbüntesse az ellene áskálódókat. Zsigmond gyengesége igen nagy hasznára volt Nápolyi Lászlónak, a ki a déli részeket egészen hatalmába kerítette, Horvátit megtette helytartójává, sőt az esztergomi érseket s a nádort is megtudta nyerni ügyének. Miután Zsigmond a délvidék nyugtalanságának veszedelmét átérti, az immár öt éve tartó zavar megszüntetése céljából, 1393 április 12-re országgyűlést hí egybe. Az érseket, a Garayakat adományokkal visszahódítja és így sikerül végre rendet teremtenie. Ebben a törekvésében a törökök fellépése is segítségére van, a kik ellenfeleit és híveit egyaránt nyugtalanították.

A törökök támadásainak jellege e korban rabló hadjáratszerű. A bekövetkező támadásokat nem előzik meg formai hadüzenetek, ezért a határon lakóknak mindig készen kellett állaniok. Miután a törökök támadásainak célja a rablás, ezért az ily támadásokkal szembeni védelmet a határ-birtokosok magánügyének tekintették. Az országot e támadások csak annyiban érdekelték, amennyiben a rabló csapatok az ország belsejébe is betörhettek. Zsigmond alatt tehát akként szervezték a honvédelmet, hogy az védje meg az országot a támadások ellen, aki a határon lakik, illetve, akinek itt van birtoka.

A törökök fellépését Nápolyi László hasznára iparkodott felhasználni, de az ezekkel való szövetség sem vitte ügyét előbbre. Pedig sokan a főurak közül is annyira bíztak már ennek sikerében, hogy Lászlóhoz pártoltak. De Zsigmond győzött s a lázadók birtokait a hűségben maradtak kapták. Bebek Detre és Ferenc, Kanizsay Miklós és István, Garay János, Maróti János, Cillei Hermán s mások, megint tekintélyes uradalmakkal gyarapították vagyonukat. A királyt azonban a hozzá hű urak sem úgy tekintették, mint hogy az uralkodót tekinteni ma megszoktuk. A király

arra való, hogy a birtokokat adja és azokban megvédjen. Zsigmond pl. *salvus conductus*-t adott a Lackfiaknak, hogy elpártolásuk következményeit velük megtárgyalja. A birtokéhes urak azonban a találkozásra jövőket megtámadták és kettőt közülök megöltek. Ezek birtokait a Kanizsayak kapták. E korban lesz szokássá, hogy a kikben nem bízott a király, vagy a kiknek érdemét nem tartotta nagyon sokra, azoknak csak beírta a birtokokat, vagyis azzal a kikötéssel adta, hogy a megállapított összeg ellenében visszavehesse a birtokot.

Zsigmond a folytonos összeesküvéseket szerette volna lehetetlenné tenni. Ezért az első balsikerű kísérlet dacára megint külföldi lovagok behozatalával tett kísérletet. Betelepítette a Cilleieket, Scolari Fülöpöt (Ozorai Pippo), Eberhard püspököt, Alben Hermant, Petermant és számos lengyelt. Evvel és erőszakos híveinek kitüntetésével, mint pl. Cseh Péternek főlovászmesterré, majd macsói bánná való kinevezésével megint maga ellen ingerelte a nagybirtokosokat. Ezért kénytelen volt velük szemben a, városok és a nép szövetségét keresni. A jobbágyokat összeíratta s sorsuk javításával akarta a nagybirtokosok hatalmát gyengíteni. Ezek a kísérletek azonban szintén nem sikerülték és a főurak 1401 április 28-án elfogták és Visegrád várába zárták. Az összeesküvők az idegeneknek eltávolítását követelték.

Az összeesküvők országos tanácsot szerveznek, úgy amint egyszer már Zsigmond koronázása előtt. Ez a tanács Kanizsay K. János esztergomi érsek, Bebek Detre nádor, Szécsenyi Frank országbíró vezetése alatt működik. Zsigmond szerencséjére az urak minden igényét az összeesküvők sem tudták kielégíteni, miért is csakhamar egyenetlenség támadt közöttük, melynek következményeképpen a Zsigmondhű urak egy ellenligát szerveztek. E liga tagjai a Cilleiek, Garay Miklós, Eberhard zágrábi püspök és Stibor erdélyi vajda fegyvert fogtak és kényszerítették az összeesküvőket, hogy Zsigmondot kiadják Garaynak. Zsigmond hívei kötelezték magukat, hogy kiadják a jogtalanul kapott adományokat, mire Zsigmond visszanyerte szabadságát. Alighogy kiszabadult híveit nagy adományokkal halmozta el,

hálája jeléül pedig Cillei leányát, Garai menyasszonyának nővérét eljegyezte. A megbízhatatlan Bebeket a nádorságtól elmozdítja és helyébe Garay Miklóst nevezi ki.

Zsigmond nem tartotta meg egy ígéretét sem, sőt az országos jövedelmeket, mint a pozsonyi és soproni vám jövedelmét külföldieknek elzálogosította. Pozsony várát az osztrák hercegnek adta zálogba és a budai pénzverő jövedelmét is lekötötte. Ezenkívül örökösödési szerződésre lépett a Habsburgokkal s az országot nekik lekötötte arra az esetre, ha neki fiutódai nem volnának. Mindezek a Szerződések sértették a főurak érdekeit, mert az országos jövedelmek kezelését a maguk jogának tekintették. A király választási jogról pedig nem voltak hajlandók lemondani, mert ez jövedelmüket igen tekintélyesen emelte. Miután a főpapokat egynéhány kinevezéssel szintén magára haragította 1403-ban, megint felkelnek az urak.

Ez a felkelés egészen más jellegű, mint az előbbiek. Ennek a felkelésnek az a határozott célja, hogy a nagybirtokosok a maguk hatalmát elismertessék a királlyal. Egy magyar Monroe-elv ösztökélte őket: *Magyarország a nagybirtokosoké*. Ezért ölelkeznek össze az eddig ellenséges ligák tagjai egymással; Kanizsay János, az esztergomi érsek a Bebekekkel, Szepesi János kalocsai érsek Csáki György székesévi ispánnal, Szántódi Lukács nagyváradi püspök Csáki Miklós és Marcali Miklós erdélyi vajdakkal, Ludányi Tamás egri és Upori István erdélyi püspök Debrői István volt kincstárossal, az alsó-lendvai Bánffyakkal, a Drugethekkal, Bohonciakkal stb.

A nagybirtokosok ez elégedetlenségét az egyháziak a maguk hasznára akarták kihasználni. Zsigmond ugyanis a pápával ellenséges lábon állott, a miért az egyház főpapjai vele szemben mindig bizalmatlanok voltak. Ők tehát a világiak elégedetlenségét arra akarták most felhasználni, hogy Zsigmondot a tróntól megfosszák. Rávettek tehát a nagybirtokosokat, hogy a koronát Nápolyi Lászlónak felajánlják. A világiakat avval az ürüggyel bírták rá erre a lépésre, hogy szükség van egységes vezetésre. A világiak azonban hamar észrevették, hogy az egyháziaknak más céljai is van-

nak László trónraemelésével, s ezért ezt a szövetséget megszakították, mert ők most már nem voltak hajlandók engedni abból az elvből, hogy *Magyarország a nagybirtokosoké*.

A nagybirtokosok törekvéseinek hathatós támogatói a nemesek, a kik e korban jutnak először önálló szerephez. Zsigmond azonban nagyon hálátlan volt velük szemben, mihelyt nincs már szüksége rájuk, feláldozza a nagybirtokosoknak őket. Viszont az ő tapasztalatai sem voltak előnyösek a nemesség nagybirtokú részével. Ezért minden törekvése arra irányul, hogy függetlenítse magát tőlük. Még az összeküvés idejét is arra használja fel, hogy külföldön szerezve új fejedelemséget, annál biztosabb legyen a magyar korona. Csehország kormányzója, majd római császár lesz.

Az 1403-iki főúri liga fellépése a Zsigmondhoz való visszatéréssel végződött. Az elégedetlen urak, a kik nem szívesen látták az egyház túlságos erejét, maguk védték meg Zsigmond trónját Nápolyi László ellenében. Ezek az események azt mutatják, hogy Zsigmond trónja megerősödött. Még inkább megerősödött azonban akkor, a mikor a császári korona megszerzése után a főurak hiúságát birodalmi címekkel legyezgethette. Úrrá a főurak felett azonban sohasem tudott lenni. Nem volt pl. annyi ereje, hogy feleségét, aki nyíltan megcsalta, elkergesse, mert Cillei nélkül az ország koronája sem volt biztos.

Miután hatalmát kormányzása második felében egészen a nagybirtokosokra alapította, 1404 után nem is volt többé vitája velük. Az ország azonban ez időtől nem élvezett többé teljes nyugalmat a töröktől. Evvel fejlődésében meg is akad és századokon keresztül határainak és létének védelmével van elfoglalva. A törökök támadása a hadbahívott paraszt-osztály sorsának javítását hozza maga után, s a legalsó osztály emelkedése emeli a polgárságot is. Azonban a polgárság emelkedésének meg vannak az önálló okai is a pénz jelentőségének előtérbe lépésével. A nagybirtokosok igényeinek emelkedése ugyanis jótékonyan befolyásolta a kereskedelmet. A termelés nemcsak a saját szükségletek kielégítésére szolgált, hanem pénzszerzésre is. A nagybirtokok mellett a városok jelentősége emelkedik, még pedig annyira,

hogy az országgyűlésen való megjelenés jogát is kiküzdik maguknak. Az ingó vagyon ez előtérbelépése nem járhatott zökkenések nélkül. Ilyen zökkenés az a pórlázadás, mely Erdélyben azért ütött ki, mert Lépes György püspök az egyházi adót pénzben követelte.

Zsigmond uralkodásának második részében az ország a külfölddel való összeköttetés előnyeit nagyon megismerte és nagyon meg is szerette. Ez a polgárok gazdagságának és hatalmának emelkedését eredményezte. Ezt misem bizonyítja jobban, mint hogy a Zsigmond halála után trónt követelő Albert elleni fellépésben a budai polgároknak már jelentős szerep jut.

Zsigmond minden alkalmat és módot felhasznált arra, hogy a nagybirtokosok kegyét és jóakarátát magának biztósítsa. E kor lovagi szervezetei iránti előszeretet is arra használta, hogy a nagybirtokosokkal való ligáját takarják. Az alatta alakult sárkány-rend sem volt egyéb, mint a király és a nagybirtokosok közötti liga. E lovagi rend ugyanis a nagybirtokosok összességét képviselte. Megalakulása avval a céllal történt, hogy az ország ügyeit irányítsa, s ez alapszabályaiban is kifejezést nyer. Ezért voltak főlovagjai az ország legnagyobb birtokosai. Név szerint a következők: István, a szerb despota, Hermann Gilly és Zagorje comese, ennek fia Frigyes, Garay Miklós, Stibor erdélyi vajda, Maróthy János macsói bán, Ozoray Pipó Szörényi bán, Szécsy Miklós tárnokmester, Gorbaviai Károly főkincstartó, Simon főajtónálló, Gorbaviai János főasztalnok, Alsáni János főpincemester, Lévai Cseh Péter, Csáky Miklós, Bessenyő Pál, Peghy Pál volt horvát-szlavón bán, Nádasdy Pál, a székegyek ispánja, Perényi Péter mármarosai főispán, Perényi Imre kancellár és Garay János.

A sárkány-rend megalakulásával a király és a nagybirtokosok közt egy állandó liga keletkezett, melynek belső és külső tagjai voltak. Az előbbiek a főlovagok, az utóbbiak a lovagok. Az alacsonyabb rangból csak az előbbiek csoportjában bekövetkezett üresedés esetén lehetett előlépni. Minden más európai országban állandóan lehetséges volt az ilyen szervezet, csak nálunk nem, mert annyi állandóság sem volt

a birtok és hatalmi viszonyokban, hogy ilyen labilis alapon biztosíttassák egy szervezet részére az ország vezetés.

4. A nagybirtok, mint a királyi hatalom nyílt korlátja.

A töröknek folytonos közeledése s a trónon ülőknek a nyugatra irányított tekintete azt eredményezte, hogy a déli részek urai, a kik a maguk birtokainak védelmére mind nagyobb sereget voltak kénytelenek tartani, a többi harcban nem álló birtokossal szemben nagyobb függetlenségre tettek szert. Ezt a nagyobb függetlenséget katonaságuk biztosította, s ennek révén merészebb kézzel nyúlnak bele az ország ügyeibe is.

A határtól távol állók ugyanis kivonták magukat a katonaállítás kötelessége alól. Elfelejtve, hogy evvel a „király és a határon levők ereje az övékét messze túl fogja szárnyalni. Az ország bensejében lakók e gyengesége annál végzetesebb lett rájuk nézve, mert a határbirtokosoknak viszont üzlet lett a katonáskodás s így az ország minden ügyét megszokták a haszon szempontjából nézni. Albert halála után az ország bensejében lakó nagybirtokosoknak érdeke a határon lakókéétől eltérőleg az volt, hogy „az ország összeköttetése a nyugattal megmaradjon. Ez évben a törökök felé eső birtokok urainak az volt az érdeke, hogy valamely hatalmas külföldi országgal kerüljön egy korona alá Magyarország, hogy így könnyebben tudjon a törökkel szemben megállni. Ezek az okok magyarázzák meg azt, hogy az urak egy része Nagy Lajos unokáját kínálta meg a trónnal, jóllehet tudta, hogy az özvegy királynő áldott állapotban van s így nem lehetett tudni, vajjon nem lesz-e Albertnek fiutóda.

A nagybirtokosok azonban csak olyan királyt fogadtak szívesen, a ki az ő jogaikat tiszteletben tartotta. Ulászlótól az erre vonatkozó nyilatkozatot még megválasztása előtt kivették. Megígérte, hogy elismeri a nagybirtokosok jogait, a mit akkor úgy fejeztek ki, hogy az „ország jogait, szabadságát és szokásait tiszteletben tartja”. A szabadság e kor szóhasználata szerint kiváltságot jelent. Megígérte, hogy az egyház és a világiak javait megvédi. Az érvényes adományokat, különösen az Erzsébet özvegy királynőéit föntartja. Ez

a kikötés arra való volt, hogy Erzsébet hívei is átpártolhas-
 sanak. Az országot Lengyelország haderejével megvédi. A
 hűtlen uraknak csak a magyar urak hozzájárulásával ad
 kegyelmet. Ez a kikötés arra való, hogy az elkobzott java-
 kat, melyeken már megosztottak az urak, ne kelljen vissza-
 adni. Ugyanez okból kötötték ki azt, hogy Zsigmond özve-
 gyét nem szabad az országba visszaengedni. Nemkülönben
 azt, hogy a fő- és jószágvesztésre ítélt özv. Garay Jánosné-
 nak nem fog megkegyelmezni.

A nagybirtokosok úgy járnak el, mint egy bűnszövet-
 kezet. Elküldik meghatalmazottjaikat Ulászlóhoz azzal az
 utasítással, hogy alkudozzanak vele, ha megtudnak egyezni,
 akkor válasszák meg mindjárt királynak. Hat főurat küld-
 nek ki erre a célra Lengyelországba. Dominis János zenggi
 püspököt, Thallóci Máté horvát-szlavón-dalmát bánt, Báthory
 István országbíró, Perényi János tárnokmestert, Palóci
 László főajtónállót s Marcali Imre főasztalnokot.

Abban a megbízólevélben, melyet a küldöttek részére
 kiállítottak, a nagybirtokosok magukat az ország főpapjai,
 fejedelmei, grófjai, bárói, vitézei és nemes előkelőinek ne-
 vezik, a kik Ulászlóval és Lengyelország rendével békét és
 egységet akarnak kötni. E nagy címek dacára is bizalmat-
 lanok voltak azonban a követséggel szemben és számosan
 csatlakoztak hozzájuk, hogy valamit el ne alkudjanak. E
 bizalmatlanok: Rozgonyi Rajnárd, Banffy Pál, Ország Mihály,
 Szentmiklósi Pongrác, valamint Kassa, Lócse s Bártfa kül-
 döttei.

A míg a követek Ulászlóval tárgyaltak, az alatt Albert
 özvegye fiút szült. A követek ismerték azokat a nehézsége-
 ket, melyeket ez a körülmény fel fog vetni, ezért az Ulászló-
 val kötött megállapodásban a legitimitás látszatának meg-
 óvása céljából azt a kijelentést is befoglalták, hogy Erzsébet
 királyné hozzájárult Ulászló megválasztásához.

A nagybirtokosok e fellépése azt mutatja, hogy az or-
 szág tulajdonképpen: a nagybirtokosok. A király csak első
 birtokos, de semmivel sem hatalmasabb, mint akármelyik
 nagybirtokos. A trón felajánlására őket jogosítottaknak kel-
 lett tekinteni, mert az lett mindig király, a kit ők akartak.

Ulászló ez alapon szintén joggal tekinthette magát királynak. Az ő trónja sem volt azonban evvel biztosítva, mint a hogy a magyar királyok trónját mindig csak saját hatalmuk biztosította. Albert fia Zsigmondnak unokája volt és így, mint tudjuk, hatalmas nagybirtokos-családok rokona. Ezek a rokonok most megmozdultak Albert fiának, Lászlónak érdekében. Cillei Frigyes és fia Ulrik, Garay László szövetséget kötnek Szécsy Dénes esztergomi érsek, a győri és a veszprémi püspökkel és Ujlaki Miklóssal. Alig érkezett vissza a küldöttség Lengyelországból, a László érdekében keletkezett liga azonnal megkezdte működését. Thallócit és Marcalit elfogta, birtokaikat pusztítani kezdte, és a mit lehetett elfoglalt belőlük. Az ország már-már Lászlónak hódolt. Ekkor egyszerre megjelent nagy sereg élén Ulászló és az ország hangulata azonnal megfordult. Hédervári Lőrinc nádor, budai kapitány megnyitotta a vár kapuit. Szécsy Dénes, a ki május 15-én megkoronázta V. Lászlót, július 17-én megkoronázta Ulászlót is. Rozgonyi István egi püspök és Rozgonyi György szintén tisztelegtek Ulászló előtt, bár ezért nemsokára egy közös levélben bocsánatot kértek Erzsébettől. Ez a körülmény azonban nem akadályozta meg őket abban, hogy Ulászlótól György el ne fogadja az országbírói kinevezést, István pedig a kancellárit. Még Garay László is mindent megígér Ulászlónak. Igaz, hogy mihelyt kiszabadul, Ulászló ellen fordul, a ki ezért másnak adományozza egyik birtokát, Simontornya uradalmát. Csakhogy ez adományt hiába adja Ulászló, Garaytól nem tudja elvenni.

László anyja ez alatt mindent elkövet, hogy fiának érdekeit megvédje. Családi összeköttetésein kívül szövetségre lép Giskra cseh rablólovaggal is s így nemsokára eléri azt, hogy az ország nyugati része az ő birtokában van. Ulászló látva, hogy az ország birtokát békésen megszerezni nem tudja, fegyverrel lát neki a hódítás munkájának. Ebben a munkában segítségére vannak Hunyadi János és a Lászlótól elpártolt Ujlaki Miklós is. E segítségért együtt kapják az erdélyi vajdaságot. A harc alatt többször megkísérelték a királyok a megegyezést, a nagybirtokosok azonban mindig megakadályozták.

Ez alatt a törökök állandóan nyugtalanították az országot. Hunyadi erdélyi vajda nem szűnt meg váraiban katonákat tartani és ezekkel a török betörések ellen az országot védeni, azonban az ilyen védekezés kezdett elégtelen lenni. Ezt Magyarországon még nem akarták észrevenni. A pápa azonban már aggodalmas szemmel nézte, mert azt hitte, hogy a kereszténység veszedelemben forog.

Szerencséjére az akkori Magyarországnak, a török támadások sem az állami haderő támadásai, hanem csak egyes kalandra vágyó vezérek rablóhadjáratai. A két ország katonai szervezete egyformán barbár. Egyik félnek sem volt elég előrelátása arra, hogy csak némileg is szervezze a maga hadviselését. Hunyadi is megelégedett azzal, hogy a törökhöz pártolt délvidéki fejedelmeket megbüntesse a török elvonulása után, nem gondolva arra, hogy azok csak azért esküdtek a töröknek hűséget, mert erre fegyverrel kényszerítették őket. Ebből aztán személyes érdek nélkül is személyeskedő hajszák keletkeztek, melyek sem az egyeseknek, sem az országnak nem használtak.

Ez alatt az ország belső ügyeit sem sikerült rendbe hozni. Az ország két részre volt szakadva, az egyik rész Ulászló, a másik rész a Cillei vezetése alatti liga uralma alatt állott. Ulászlónak ez az állapot nem tetszett s mielőbb szerette volna megszüntetni. Országgyűlést hívott tehát egybe 1444-ben, melyre meghívta az összes urakat. A László-pártiak *salvus conductus*-t kaptak. Ulászló hívei azonban nem törődtek a királyi biztosító levelekkel és sokakat felakasztottak, másokat pedig a Dunába dobtak az ellenpártbeliek közül. A királyi szó úgy látszik még most *sem* ért többet az alattvalóknak, a mikor a saját érdekükkel nem találkozott, mint Zsigmond alatt.

Az országgyűlésre különösen a tisztségek kérdésének elintézése várt, amely roppant sok baj forrása volt, mert mindkét királynak tisztjei intézkedtek és senki sem tudta, hogy melyiknek engedelmessédjék. Az országgyűlés tehát kimondta, hogy Ulászló a király és az ő tisztviselői parancsolnak. Kimondta továbbá az országgyűlés azt is, hogy » . . . az összes főpapok, zászlós urak és nemesek azokat a

birtokokat és jövedelmeket, a miket *jogtalanul és illetéktelenül* bírnak, vagyis a jelen zavarteljes időkben olyanoktól, kik *hozzánk híven ragaszkodnak*, elfoglaltak, ezen híveinknek visszaadni kötelesek legyenek. És azoknak, a kik a mai napig a mi hűségünkre tértek, birtokaik, a miket mi netalán másnak adományoztunk, adassanak vissza”. Az így károsultak kártérítésben részesülnek. Ugyanúgy azok is, a kik a legközelebbi pünkösdig Ulászló hűségére térnek.

Ennek az országgyűlésnek további határozatai, melyek a főurakat eltiltják a pénzveréstől, mely szerint a jelenlevők kötelezik magukat arra, hogy kamarai nyereséget, a horvátok nyest adót, az erdélyiek ötvenedet fizetnek, arra a következtetésre jogosítanak, hogy tényleg birtokban levő nagybirtokosok nem is voltak az országgyűlésen. Különösen gyanús az a határozat, mely azt mondja ki, hogy a király bármely tisztviselőt letehet. Megerősíti a fenti feltevést az a sok törvény, melyet a köznemesség védelmére hoztak. Ulászló tehát, miután a nagybirtokosokkal való szövetsége nem biztosította neki a magyar koronát, most a köznemességgel való szövetség útján próbálta e célját elérni. Az ilyen szövetségben semmi különös sincs. A király helyzete annyira kialakulatlan, hogy minden kísérlet valószínű, mely hatalmának megerősítésére vezethet.

A király helyzetének bizonytalan voltát mutatja az is, hogy a háború és béke kérdésében is egészen azt kell tennie, a mit a legnagyobb birtokosok neki diktálnak. Mikor Hunyadi és Brankovits úgy kívánják, meg kell kötnie a szegedi békét. Majd pedig akkor, a mikor a pápa követei az elfoglalható területen nagy adományokkal kecsegtették a magyar urakat, akkor meg meg kellett üzennie a háborút, jöllehet a béke már alá volt írva. Mennyi szerepe volt ebben annak a körülménynek, hogy Hunyadinak a pápa a bolgár fejedelemséget ígérte, azt ma már nem tudhatni. A háborúba ennek dacára nagyon kevesen küldtek, illetve vezettek csapatot.

Ulászló uralkodásának e néhány esztendeje alatt a nagybirtokosok kiábrándultak Ulászlóból. Az urak azt várták, hogy Ulászló minden állami kiadást a lengyel bevéte-

lökből fedez s minden magyar királyi birtokot elosztogat adományul. Hogy ennek a várakozásnak nem felelhetett meg, azt nem lehet neki bűnül felróni. E csalódás dacára a magyar urak később is gyakran ringatták magukat ilyen hiú reményekben és ezekre való tekintettel kerestek a külföldön királyt.

A nagybirtok jogai.

I. A nagybirtokosok a királynak barátai, tanácsadói. Külföldi fejedelmekkel kötött szerződéseknél kezesei. Ezek oly tények, melyeket már az első korszakban joggá tett némely nagybirtokosra nézve saját hatalma. A leghatalmasabbakra nézve ez a jog már az első korszakban sem vitás. E jog kialakulását mégsem lehet a vezérek koráig visszavinni, mint a hogy ezt Anonymus teszi. Viszont azonban érthető a tények eredetének az a félreismerése, mely nála felfedezhető. Primitív emberek ugyanis a saját viszonyaiknak s koruknak megfelelő minden tényről azt tartják, hogy az már régen is ugyanígy volt. Azért konstruálta Anonymus a vérszerződés harmadik pontját akként, hogy a fejedelmi személyeket és utódait a vezér tanácsából és a tisztségekből kizárni nem szabad. Az a körülmény, hogy Anonymus már az utódokról is szól, azt mutatja, hogy az ő korában az örökösödésnek már nagy szerepe volt. Nagyon elő volt tehát már készítve a talaj egy olyan törvény részére, mely mint az 1351-iki az egész családnak biztosítja az ingatlant.¹ E szerint minden föld a nemzetség birtokában marad addig, a míg csak egy tagja is életben van. Ha pedig a nemzetség kihal, akkor a birtok a koronáé lesz.

Ezzel a törvénnyel, mely az u. n. ősiséget létesíti, a hatalmas nagybirtokos családok jogot nyertek arra, hogy birtokaikat mindenkivel szemben megvédjék, a meglévőt így megtartsák és újak szerzésére gondolhassanak. Ez az ősiségi törvény tette a főúri ligákat vagyoni jogi szempontból olyan nagy jelentőségűekké, mert a ligákat a XIV-ik században rendszeren összekötötték az egymás utáni örökösödési jog meg-

¹) Szerző. A tulajdonjog alaptanai (1903) 42. s köv. 1.

állapításával. E korban ugyanis a nagybirtokosok a ligaszerződéseket a király, illetve a korona örökösödési jogának kijátszására is felhasználták. A birtokok feletti jognak ez az állandósága hozzájárult ahhoz, hogy a birtokarisztokrácia kialakuljon.

A történelemben a tények mindig megelőzik a jogot, így van ez az arisztokrácia kialakulásánál is. Mert mi az arisztokrácia? Vagyonuk alapján jogi előnyöket élvezők összessége. Mielőtt azonban akármilyen jogokat is biztosítana valamely törvény a nagybirtokosok részére, ők e jogokat már megszerzik. Ilyen jog pl. a királyi udvarban való tartózkodás, a mely mindig a tanácsadás jogát is magában foglalta, úgyannyira, hogy a királyi udvarban tartózkodókat és a király tanácsosait egyaránt báróknak nevezték. A magyar király udvarában is szívesen voltak a nagybirtokosok, mint azt már Freisingeni Ottó írja. Valószínű, hogy azok keresték fel gyakrabban az udvart, a kik közelebb laktak és a kiknek meg volt a megfelelő díszruhájuk.

A külföldi udvarokban már a XIV-ik század előtt is szokás volt a hűbéres urakat bizonyos alkalmakkor összegyűjteni. E gyülekezetektől rendszeren valamely nagy jelentőségű ügyben kértek tanácsot, vagy nagy baj esetén segítséget. Ez összejöveteleket curia-nak nevezték. A curiában való részvétel joga nálunk nem volt megállapítva. A nagybirtokosok olyankor is tömegesen mentek el a királyi udvarba, a mikor ők akartak valamit. Viszont nemcsak arról nyilatkoztak, a mire nézve a király őket megkérdezte. A nagybirtokosok meghallgatása mindig szükséges volt valahányszor a király háborút akart, a mikor adó, vám, országos tisztség kérdésében akart intézkedni, a mikor jutalmazni akart. A nagybirtokosok az ilyen alkalommal, ha tanácsukat hathatossá akarták tenni, sokszor fegyveresekkel jelentek meg a curiában.

A külföldön curiának nevezett ez összejöveteleket nálunk királyi tanácsnak nevezték és inkább csak a királyi nyilatkozatokban találkozunk a curia elnevezéssel. A királyi tanácsban való részvétel nemcsak a nagybirtokosok érdeke, hanem a királyé is, mert a nagybirtokosok csak az olyan ki-

rályi rendeletek végrehajtását engedték meg, melyek nekik is megfeleltek. A király tehát a nagy urak e tanácsát arra használta fel, hogy az urakat saját pártjára nyerve. Innen van, hogy az olyan nagybirtokosokat, a kikben a király megbízott, adományokkal is kecsegtette, csakhogy a királyi tanácsba eljárjanak. Ezért kötelezte pl. Zsigmond Brankovitsot, mikor az ország bárói közé felvették, hogy a királyi tanácsba eljárjon. A királyhű tanácsosoknak jelenléte arra való is volt, hogy a többieket általuk majorizálja.

A királyi tanácsba való tartozás a XIV-ik század után nemcsak befolyást, hanem előkelőséget is jelentett. Ezért innen kezdve szívesebben vettek benne részt akkor is, ha nem viseltek tisztséget. A részvétel joga nem volt ugyan még szabályozva, de a nagybirtokosok gondoskodtak róla, hogy fiaik még az ő életükben szintén részt vegyenek a tanácsban. Ezzel aztán örökletessé is tették a királyi tanácsban való részvételt. A királyi tanács e korban tulajdonképpen a törvényhozó hatalom és ezért, a mikor a következő korban a törvényeket összegyűjtik, a királyi tanács határozatait is felveszik e gyűjteménybe. Ugyanekkor azonban a királyi tanács e jogát a nagybirtokosok különféle ligái a maguk részére akarják lefoglalni. E törekvések között a legérdekesebb a sárkányrendé. A sárkányrend formáját tekintve nem liga, alapszabályait s ezek szellemét tekintve azonban az. Nem kevesebbet mondanak ezek az alapszabályok mint azt, hogy a király köteles az országos ügyeket a rendnek legalább öt tagjával megtanácskozni, s a törökök elleni hadakozás színhelyét az ő egyetértésükkel megállapítani. E kikötések ellenében hajlandók a királyt támogatni. A nagybirtokosok már elért befolyásán azonban e törekvés megtörött.

A királyi udvar állandó lakói és azok közt, a kik csak olykor és hívásra mennek el, az ügyek számának megszaporodása különbségeket vált ki. Az elsők a beavatottak, az ügyeket ismerők, a kik épen ezért a meghívottak előtt azokat kifejtik. Ehhez szükséges, hogy megelőzőleg maguk közt külön tanácskozzanak. Ez állandó szükségből folyólag külön intézmény fejlődik, az u. n. kisebb királyi tanács. A XV-ik a királyi udvar állandó vendégei már szinte szer-

vezett egység. De ennek dacára sem tudnak maguknak külön intézményes jogokat biztosítani.

II. A vidéki tisztviselők szintén nem tudták a tisztségek eredeti hatalmát megtartani és átörökíteni, de ők e helyett ki tudták tágítani eredeti hivatali hatalmukat és a korona javait saját birtokaikká tenni. A tisztségeket is megtartották ugyan, azonban a vele járó munkát áthárították. Úgy hogy a XV-ik században a királyi tisztség és a várak tényleges tisztsége már nem előkelő foglalkozás.

E vidéki tisztviselőket ebben úgy mint az előző korszakban, *comesek*-nek hívták. Ezek legelőször Horvátországban és a tengerpart vidékén tették magukat függetlenné az uralkodótól és vették egészen magántulajdonba a comitatus-t, vagyis megyét. De e mellett a nyugati részeken találkozunk olyan urakkal, a kiknek birtokait comitatusnak nevezték, őket pedig *comesek*nek. Ilyenek a Szentgyörgyi és Bazini grófok. Valószínű, hogy ezek a comitatusok olyan királyi birtokból keletkeztek, melyek nem lettek vármegyékké. De épen nincs kizárva az sem, hogy a külföldről jött lovagok grófi címeket és jogot vettek fel, mikor Magyarországra bevándoroltak. Ez ellen a feltevés ellen nem lehet felhozni azt, hogy e lovagok otthon sem voltak grófok. Ennél sokkal nagyobb jogtalanságokat is követtek el a nélkül, hogy lelkiismeretfurdalásaik lettek volna. Lehet azonban az is, hogy mind a kétféle módon egyaránt keletkeztek ilyen grófságok. Tudjuk ugyanis azt, hogy a királyok már a XIII. században adományoztak birtokokat, úgy hogy nem helyezték a királyi *comesek* alá, vagyis területi immunitást adtak, így volt ez Németországban is, hol az ilyen területek tulajdonosai voltak a Grófok, a szabad urak. Ezek példájára aztán minden olyan területet, melyen a földesúr maga gyakorolta a jogszolgáltatást jobbágyságai felett, comitatus-nak nevezték. Ezeknek az uraknak rendesen volt vára, sőt ennek köszönhető az ilyen jogokat, ezek után nevezték el magukat. A Frangepán család különböző ágai mind váraik után nevezik magukat, modrusi, cetini, szluini, tersaci, brinyei és ozoli grófoknak. Ép így váruk után vették nevüket a Brebiriak, mikor Zrínyiekké lettek, a Blagayak, kik előbb Vodicsaiak voltak; a híres

Németujvári grófokal előbb Güssingeknek hívták; Athinai Lőrincet Nyéki gróf néven is szerepeltetik. Más számos családról nem tudjuk, hogy előbb miképpen hívták csak vára utáni nevét. Lendvai, cseklyészi, Nyéki, Szolnoki stb. gróf.

A kiknek ilyen különállásuk volt, azok ezt természetesen átörökítettek lemenőikre, s így címek szálltak át Magyarországon már régen, mielőtt azok jog szerint léteztek volna. Csakhogy ekkor e címek nemcsak címet jelentettek, hanem főleg hatalmat. Nem egyedül száll át a cím, hanem avval a birtokkal, amely a címben van. Ilyen a következő korban a Hunyadiak beszercei, a Zápolyák szepesi grófsága is. Bár már ekkor is előfordul, hogy valamely gróf leányát is grófi címmel tisztelik meg.

Az adományok s a birtokok nagysága.

I. A birtokszerzés módja e második korban semmiben sem különbözik az első korszak birtokszerzésétől. Ezért ennek a kornak tárgyalásánál erről nem is fogunk szólni. Miután azonban az előző kor birtokainak nagyságáról megfelelő adatok hiányában kellő képet szerezni nem lehetett, ezért a második korszak adományainak méreteit külön ismertetjük.

A mikor e kor adományainak méreteit megismertetjük, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a nagy adományok sokszor lakatlan területek benépesítése céljából történnek, hogy értékük a mainak csak igen csekélyke hányadára tehető. A benépesítés pedig a királynak ép akkora érdeke volt, mint a megadományozottnak. A mikor tehát sokszor képzelhetetlenül nagy területeket adományoznak egyeseknek a királyok, evvel saját érdeküket is szolgálják.

Az adományok nagyságának áttekintése céljából az előző korszakból is szükséges néhány példát felemlíteni. A XII-ik század végén Prügy nevű úr, Sárosmegye mai makovikai járása felének megfelelő s mai határával is összeeső adományt kap. II. Endre, mint már említettük a Szentgyörgyi családnak adja a kékesi és fentösi erdőket, melyek területén ma Felsőbánya és Nagybánya, valamint 32 falu áll. E terület legalább 100.000 kat. hold. Athinai Lőrinc 1263-ban IV-ik Bélától Locsmánd-

megyét és tartományát kapja. E birtok a mai Sopronmegyének Alsó-Ausztriával határos részén feküdt s a határjárás adataiból megállapíthatólag 260 négyszög kilométerre tehető területet foglalt el. Pedig e birtok fekvéséből következtethetőleg nem lehetett lakatlan. A Sóvári nevet felvett családnak György nevű alapítója 1285-ben a sóbányákban bővelkedő, 40.000 holdra tehető sóvári uradalmat kapja. E sóbányák jövedelmezőségéről fogalmat adhat, hogy az egri egyház a bányák jövedelmének tizede fejében 10 márkát kapott évi bérül. IV. Béla Geregye Pál országbírónak Biharban egymásután több adományt ad, úgy hogy birtokai Barátkától Kiszénőig, a Sebeskőrös egész jobb partját elfoglalták, sőt Nagyvárad felett a Kőrös bal partjára is átnyúlnak a mai Hajó községig. E biharmegyei birtokon kívül, de ezekkel összefüggő darabban a mai Kolozsmegyében, Bánffihunyadtól északra és Szilágymegyében a Réz hegység egy részét kapja. E terület együttvéve 220—250 négyszög kilométert tesz. IV. Béla a János lovagrendnek évi ezer márkát ad, felmenti a nádornak fizetendő sertéstized alól és odaadja nekik a soproni vármok $\frac{1}{3}$ -át, valamint 23 különböző birtokot, 1247-ben pedig még a Szörényi bániságot az Olt folyóig terjedő határral.

Az Anjou Róbert Károly nehezen tudván itt a lábát megvetni, nagy adományokkal igyekezett híveket szerezni. A szláv eredetű, Széchenyi család Tamás nevű ősnéke, ki először használt vezetéknévet s a ki országbíró volt, R. Károly 1000 márka fizetésén kívül a következő birtokokat adta: Nógrádban 4 várat s 24 falut, Hevesben Gyöngyöst 3 faluval, Somogyban 6 falut, Veszprémben 2 falut. Ugyanő 1310-ben megkapja Ipátfia András birtokait és mikor vajdává nevezik ki még 22 falut. 1324-ben a Szeben melletti Salgó várat 5 faluval, 1340-ben pedig még 3 falut kap.

Az új arisztokrácia egy másik tagja Drugeth Vilmos, az 1335-ben fiutód nélkül elhalt Nádasdy Domokos jószágait kapja. E birtokok az Osva, Tarcál s Hernád összefolyásánál az ezektől Nádasd, Lengyelfalu, Ósva, Szépiákig elterülő területet foglalják magukban, melyen akkor 10 falu volt. Cselenfi János 1330-ban egy falut, 1332-ben Zách Felicián jószágaiából 9 falut, majd 1335-ben fivérével 15 falut kap még

ugyanezekből a birtokokból. Úgy a Drugeth, mint a Cselenfi részére tett adomány az akkori viszonyokhoz képest nem túl nagy, az első 40.000, a másik 30.000 holdnál többre nem tehető. Miután azonban az ország legnépesebb részén feküdt, tehát nagyobb értéket képviselt, mint sok ezeknél többszörösen nagyobb terület.

Az érdem e korban sem játszik szerepet, mint a hogy az előzőben sem játszott. Nagy Lajos pl. egy nemesnek, a ki Szt.-István koporsóját kinyitotta, egy uradalmat adományoz. Történeti adománál többre nem tarthatjuk azt a hagyományt, hogy R. Károly valakinek, a kinek torna közben három fogát kiütötte, három falut ad. Miután a legnagyobb adományokat a külföldről bevándorlók kapták, nem is lehet szó arról, hogy az adomány az érdem jutalmazására szolgált. Cillei Hermann 1399-ben vándorolt be Magyarországra. Ez alkalommal megkapja a mai Varasdmegyének azt a részét, melyet akkor Zagoricának neveznek. Ez a terület 400.000 holdra tehető. Ugyanilyen érdem nélkül kap a Nagymihályi család Krassóban 52 falut.

A gyorsan meggazdagodó családok legszerencsésebbje azonban kétségkívül a Garay család, mely rövid egy századra tehető szereplése alatt 46 uradalmat kapott adományul. Ez a körülmény s az, hogy egyesek olyan nagy adományokat kaptak onnan magyarázható, hogy a királyok nem is tudták, hogy mit adnak.

II. A birtokok méreteiről fogalmat adhat az a körülmény is, hogy teljesen ismeretlen családok óriási birtokok felett rendelkeztek. Nana nevű úrnak 34 faluja és falurésze van; a Baár Kalán nemzetségnek 29; a Becse Gergelynek 30-on felül; a Csanádoknak a XIII-ik században 54, a következő században 104; a Rátótiak nádori ágának 84; a Győr nemzetség egyik ágának 45, a másiknak 37; a Kachich cseh származású nemzetségnek 130; a Kopien, később Kaplony nemzetségnek, melyből a Sztáray, Nagymihályi, Pongrác, Bánffy, Ödöfői családok származtatják magukat, 74 faluja volt.

A birtokelosztásra nézve az volna precíz kép, ha statisztikaszzerűen ismernők egy-egy korban az ország birtokelosz-

tását. E helyen csak tapogatódzunk a nem erre a célra készült adatok tömkelegében. Még olyan nagy szerepet játszott férfiak birtokait sem ismerjük, mint pl. Csák Máté, csak azt tudjuk róla, hogy az ország északnyugati része az övé volt.¹⁾ Kortársai közül a Németujváriak a Dunántúl, László vajda Erdély, az Amadék az északkeleti részek urai, de határozott adatok ezek birtokainak megállapítására nézve nincsenek. Lehet azért, mert joguk bizonytalan és folyton változó volt.

Az emelkedés sohasem volt könnyebb, mint ebben a korban. II. Endre korában Gertruddal bejön Tirolból egy Rutker nevű úr és unokái már hatalmas nagybirtok urai Sárosban. Az ő tulajdonuk a tárcái uradalom, mely a következő terület: Alsó- Felső-Szólók, Hamberg, Viszoka, Berzevice, Stelbach, Balázsvágás, Pólóm, Daróc, Bajorvágás, Pusztamező, Tárca, Olysó, Krivány, Décső, Héthárs és Feketeut. E család egy sarja Rikolf a Csák Máté elleni küzdelemben kitüntette magát, a miért nemcsak adományt kapott, hanem R. Károly elnézte neki azt is, hogy a Kerchiektől 6 falut elfoglalt, sőt még adományul is adta neki az elfoglalt földeket. 1337-ben a lengyel határig húzódó u. n. masinafői erdőket kapta adományul, s utána megint elfoglalt erőszakal két birtokot. A károsultak hiába indítanak pert, s ezért később belemennek egy cserébe. Ugyane család később Henning birtokot kapja. Birtokszerzéseinek ezzel azonban nincs vége és I. Ulászlótól 14 liptói, 2 árvái falut, majd a liptó-ujvári várat 8 faluval kapja. E család, mely utóbb a Tarkői nevet vette fel, azért foglalt a hozzá közeleső birtokokból, mert az idegen közbeeső birtoktestek a saját vagyonuk kezelését nagyon megnehezítették. Vételre gondolni se lehetett, tehát csak a foglalás útján való szerzés maradt hátra.

E korban a többi család is hasonlóképen járt el, ha birtokot akart szerezni és adományt rá kapni nem tudott, így tettek Szász vajda fiai, a kik Nyalábvár urai voltak. Ez az ugocsamegyei család Zsigmondot ismételtelen kisegítette pénzzavarából. Ezért kapják Kővárt, Husztot, Szigetet, Técsőt, Hosszszúmezőt és Visket. Ehhez csatolják ők maguk Tekeházát,

¹⁾ L. az 50. lapot.

Gyulát, Csongovárt, Terebest, Gércét, Kupányt, Veresmartot és Akli egy részét. Ezek utódai később összevesznek e birtok felett és mivel a jogaikat igazoló okmányokat nem tudják felmutatni, Zsigmond az eljáró bírónak, Perényinek adományozza. Ez az uradalom Ugocsamegye egy harmadrészét tette ki. 1471-ben a Báthoryak őse 8000 márkáért zálogba vette.

E kor szerzői közt igen előkelő helyet foglal el Stibor vajda, a lengyel Ostoya család tagja. Először 1388-ben találkozunk a nevével, mikor Zsigmondtól Modor, Diós és más pozsonyi meg nyitrai jószágokat, valamint Beskó és Ugróc várat s uradalmát kapja. Régebben kellett már itt lennie, mert ekkor már pozsonyi gróf volt. A fenti esztendőől kezdve legalább minden másodikban valami nagy adományban részesül. 1390-ben Vigvárt (Nyitram.) s Torbag (Fehérm.) helységet, 1392-ben Savar falut (Pozsonym.) és Csejthe uradalmát; 1393-ban Szucsán (Trencsén m.) várát, 1394-ben Jókő és Detrekő várakat (Pozsony m.), Éleskő s Berencs várakat (Nyitram.) nyeri adományul. Ezen kívül trencsényi gróffá, majd erdélyi vajdává nevezi ki a király. E hivatalai révén olyan sok adományban részesül, hogy összes várainak száma 15, városaié 5, falvaié 223. Sőt ezeken kívül még Morvaországban is kap néhány birtokot Zsigmondtól.

Ezek csak mozaikok a XIV. század gyors és folytonos birtokváltozásairól, de elegendők arra, hogy az akkori viszonyok jellegét megismerjük. Látni való, hogy csak a leghatalmasabbak birtokai voltak biztosak. Mai fogalmaink szerint e korban csak nagybirtok van. A mennyire t. i. meglehet állapítani az összes nemzetségek birtokában a XIV. század elején 3700—4000 község van. Ezek az egyes nemzetségek közt így oszlanak meg; 1449 község 6 nemzetségé; 926 község megint 6 nemzetségé. E szerint az ismert községek felénél többje 12 nemzetségé; a többi község 93 nemzetség közt következőleg oszlik meg: 15 nemzetségnek van 50—100 községe; 24-nek 20—50; 54-nek pedig kevesebb.

A királyok saját családjukkal szemben nem voltak olyan bőkezűek, mint az urakkal szemben. A mennyire pl. megállapíthatni, a királynő ellátására rendelt birtokok nem voltak olyan nagy kiterjedésűek, mint az egyeseknek adomá-

nyozott területek. A XIII. században ugyanis a királynőé volt külön Pilismegye. Ez a mai Pestmegye azon része, Esztergom és Fehér néhány községével, mely Budához a legközelebb esik. E korban 31 község állott rajta. De még ennek sem egész terjedelmében tulajdonosa a királynő, hanem csak 50 márka jövedelem erejéig. Később pedig még a területet is korlátozta a király, a mennyiben eladományozott belőle másoknak. Ezen kívül a királynőé a Csepelsziget. Ennek területe ma kisebb, mint régen volt, mert a Duna megváltoztatta a folyását. Ma 44.679 hold. Ezen kívül van a királynőnek a Hernád mentén egy 35 km. hosszúságban húzódó birtoka Vizsoly központtal. Úgy látszik azonban, hogy sem ez a birtok, sem a Somogy megyében Alsó- és Felső-Segösd központtal részére rendelt, sem Pozsega és Bács megyék, sem a Szepesség, sem Beszterce birtoka nem tulajdoni lekötöttséget jelentett, hanem csak azt, hogy e területek adója a királynő jövedelmét képezték.

A királyi család többi tagjának állandóan biztosított birtoka nem volt. A király azonban sokszor adott külön egy-egy királyi hercegnek adományt. Evvel helyzete a birtok nyújtotta erő arányában erősödött.

Az ingatlan mértéke és ára.

I. Az ingatlan mérésének előfeltétele az ingatlan feletti magántulajdon. A kettő azonban nem egyszerre terjed, hanem előbb lesz általánossá a magántulajdon, sőt előbb lesz szokássá az ingatlan élők közötti elidegenítése s csak azután válik szokássá az ingatlan mérése. Innen van, hogy nálunk ingatlan mértékről először a XI-ik század második felében olvasunk. A föld első ismert mértéke nálunk az „ekealja” (aratum). Vele egy időben olvasunk ugyan a hold (jugerum) alkalmazásáról is, azonban az előbbi az általánosabb. Az ekealj nagysága tekintetében eltérők a vélemények. Wencel akkora területnek tartja, melyet négy igásökörrel egy nap alatt fel lehet szántani. Timon szerint akkora terület, a melyet a hármas forgású művelési rendszer mellett négy igás ökörrrel meg lehet művelni. Wencel véleményét fogadja el Acsádi is, de megjegyzi, hogy az aratum az ország külön-

böző részeiben különböző. Erdélyi László szerint egy ekealj hol 18, hol 100, sőt 120, meg 150 királyi hold is volt. Egy királyi hold pedig 864 négyszög királyi öl. A királyi öl 295 cm., egy királyi hold tehát 6300 négyszögméter s így jóval nagyobb a katasztrális holdnál, mely 5754 négyszög méter.

A mértékek nagyságából az ingatlan jelentőségére is lehet következtetést vonni. Ezért valószínű, hogy a nagyobb mérték előbb, a kisebb később volt használatos. Ez a kisebb mérték is igen tekintélyes, mert a kataszteri holdnak 60-szorosát teszi akkor is, ha egy ekealjat csak 48 királyi holdra teszünk. Miután semmi adatunk sincs arra, hogy mikor hány királyi holdra kell egy ekealjat venni, tehát a birtokok kiterjedésének megállapítására csak akkor van megbízható adatunk, ha határait ismerjük. A rendelkezésre álló adatok e tekintetben azonban szintén nagyon hiányosak.

A mennyiben a valamely birtokhoz tartozó összes falvakat ismerjük, elég megbízható módon lehet a birtok kiterjedését megállapítani. Ennél csak az a körülmény okoz nehézséget, hogy a régi községek igen sokszor már eltűntek, másoknak neve változott meg s így ez a mód a többivel együtt s azok ellenőrzésére használható. Az ellenőrzésnek ez a lehetősége növeli a biztonság tudatát.

A rendelkezésre álló adatoknak ez a különbözősége a tévedések olyan tág lehetőségét hagyja nyitva, hogy nem csodálkozhatunk azon, ha egyes nagybirtokok területének megállapításánál 100%-nál is nagyobb eltéréseket találunk.

Az ingatlan mérték egy másik neve a *mansio*. Értjük alatta azt a területet, melyet egy jobbágy család meg tud művelni. Ez a mérték is épolyan határozatlan, mint az aratrum. Vannak mansiok, melyek kiterjedése 18 és vannak, melyeknek kiterjedése 180, sőt 200 királyi hold. Ebből folyólag még hozzávetőleg sem lehet a mansiok számából a község kiterjedését megállapítani. Ez a körülmény azért is lényeges, mert látni való, hogy a szolgaszemélyek számából sem lehet a földbirtok kiterjedésére következtetést vonni.

II. Az érték kifejezésére a pénz szolgál. A pénz egysege e korban a márka, ez pedig 367 gramm ezüst. A márkát elosztották 240 dénárra, 12 dénár egy rövid solidus, 30 pe-

dig egy hosszú solidus. Nálunk sokszor nem 240, hanem 480 dénárt is vertek egy ír árkából. Egy márka ezüstöt négy arany forinttal tekintettek egyenlőnek. Egy márka ma 120 korona 82 fillérrel egyenértékű. Viszont a pénz vásárlóereje e korban 15—20-szor akkora, mint ma.

Az ingatlanok árának megállapítása ennek dacára is nagyon bajos, mert nem ismerjük azoknak az ingatlanoknak a minőségét, melyekről áradataink vannak, így egyszer azt olvassuk, hogy valaki egy várat néhány márkáért vesz, más-kor meg azt, hogy ül. Szent Miklós vára (Horvátországban) 1280 körül 130 márkáért kelt el. Sopron megyében 1237-ben Kázmér községben tíz ekealj föld 130 márka volt s ugyanakkor nyolc ekealj föld ugyanott 40 márka. Viszont 1240-ben négy ekealj 20 márkáért kelt el. Zsurk (Szabolcs) falu, melynek területét a határjárás szerint 45,000 holdra lehet tenni, 300 márkáért kelt el 1212-ben. Bodrogmegyében 1288-ban négy község ára 600 márka. Újlak (Valkó m.) egy harmada 11 márka. A turóci prépost 1269-ben nyolc szolgálért 14 márkát ígér. Egy Borsod nevű községet 1333-ban 14 kanca lóért cserélnek el. Dobóci Domokos az 1268-iki háborúban két szerbet ejtett foglyul s 800 márka váltságdíjat kapott értük, 300 márkát készpénzben s egy 500 márka értékű keresztet. IV. Béla ezért a keresztért nyolc ekealj földet, egy somogy-megyei és négy fejemegyei falut és immunitást adott. Olvasunk azután olyan vásárokról is, melyekből azt kell következtetni, hogy az adásvétel csak forma pl. László 1281-ben egy lóért 200 márkát adott.

Az árakról fogalmat nyerhetünk még a Kovachich Márton által összeállított *Formulae solennes*-ben foglalt összeállításból is. E szerint a XIV-ik század első felében egy lakott telek értéke egy márka; egy vár száz márka; egy télenyáron forgó, alul csapó malom tíz márka. Ugyanekkor más adatok szerint Esztergomban egy ház ára 200 márka. Egy hektoliter búza pedig nem egészen két dénárba kerül. Viszont a pápai követ napidíja 1317-ben egy fél márka volt.

Mindezek az adatok az árakról azonban azért nem adhatnak tiszta képet, mert a pénz nem megbízható. Mind un-

talán megváltozik a belső értéke, mert az érc tartalmát változtatják a királyok. De még ha ez nem történék is, akkor sem lehetne e kor árait egyszerűen szembe helyezni a maiakkal, mert más a gabona minősége, mások a házak, a várak, az állatok, mások az igények és az értékbecslésre befolyással levő tényezők.

A nagybirtokosok eredete és a várak.

I. A királyok mindig jobban használhatták azokat a lovagokat, a kik a külföldről jöttek, mint azokat, a kik itt születtek. Ezért az adományok osztogatásánál az első királytól kezdve előny volt, ha valaki idegen. Ennek a nagyobb értelmén kívül az is oka, hogy a külföldről jövő lovagok új és gyakorlott harcosokat is hoztak magukkal, a kikre igen nagy szüksége volt a királynak. Innen van az, hogy a XV., sőt a XVI-ik század elejéig nádorságot viselt nagybirtokosok utódai közül ma pl. senkit se ismerünk.¹ Alig van olyan nagybirtokos családunk, a mely magát a XIV-ik században szerepelt családig tudná visszavezetni. Ennek oka abban a körülményben keresendő, hogy jóllehet az Árpádok alatt is folyton vándoroltak be idegenek, mégis az Anjouk alatt nagybirtokos családjaink teljesen kicserélődtek. A régiek vagy elmenekültek Lengyelországba, vagy pedig megölettek, vagy az ismeretlenség homályába merültek. Az Anjouk alatt lépnek fel az első családi neveket használó nagybirtokosok. Ezek Drugeth, Széchenyi, Szécsi, Lipóci, Báthory, Bebek, Sztáray, Garay, Rozgonyi, Kanizsay, Lendvai, Lackfi, Cudar, Gecei stb.

A legtöbb család a XVIII-ik századig megőrizte az emléket annak, hogy idegenből szakadt ide. A XIX-ik század nemzeti iránya azonban az arisztokráciára is átragadt és az óta mindegyik az ősfoglalókkal keres családi kapcsolatot. Hiába való törekvés! A XIV-ik században ismert 173 nemzetség eredetét vizsgálva azt látjuk, hogy 127 nemzetség eredete teljesen ismeretlen. A most élő birtokos családok között van hat nagybirtokos és három kisbirtokos, mely családfáját

¹) De az ezután, egészen 1848-ig nádorságot viseltekkel is csak két most élő nagybirtokos család van rokonságban.

az Árpádok koráig tudja visszavinni, de azt, hogy magyar eredetű, ez sem tudja bizonyítani. Az ismert ősökkel bíró családok közül 37-nek idegen eredete kétségtelenül megállapítható. Az Árpádok korába való visszamenés különben is problematikus s így bárha ez bizonyítva volna is, akkor sem azt bizonyítaná, a mit az illetők vele bizonyítani akarnak.

Az újonnan bevándoroltak legszívesebben eredeti hazájukhoz közel a nyugati részeken szerettek adományokat nyerni. Csak a mikor már bele éltek magukat a viszonyokba, akkor néztek az ország belső részén adomány után. Valóságos nyugatról kelet felé való vándorlás ez, melyet a legtöbb család végig csinált. A fentebb felsoroltakon kívül ezt a vándorlást megtették a következők: a Rákóczyak, a Széchényiek, kiknek Kachich nevű őse, épúgy mint a Báthoryaké Dunántúl kapta az első adományt. Itt szerepelnek először a Cilleiek, a Garayak, a Németujváriak. Csak nagyon kevés család jó keletről vagy délről, mint a Brankovits és Hunyadi meg Szilágyi.

II. A külföldről bevándorolt lovagok siettek itt is várakat építeni, mint a hogy azt a külföldön megtanulták. Úgy mint a külföldön, itt is megvoltak erre az okok. Birtokaik feleslegét itt is meg kellett védeni, a belháborúk alatt és a külellenség támadásai ellen itt is szükség volt egy biztonságot nyújtó erősített helyre. De főleg szükségük volt a várakra azért, mert ezek voltak a jobbágyok feletti uralkodás legfőbb biztosítékai.

A trónviszályok alatti foglalás, a kisebb birtokosok kifosztogatása csak azért volt lehetséges, mert a rablás után volt hol biztonságba helyezkedni. Az ilyen törvénytelenések miatti büntetéstől is csak az tudott menekülni, a ki várának biztos révében kacagva nézhette a királyi ítélet végrehajtójának fenyegető gesztusait. Az egymás elleni háborúk is csak úgy voltak eredményesek, ha a nyílt csaták fáradalmait a nagybirtokos várában kipihenhette. A fegyveres erő elhelyezése is csak várban volt biztos, mert itt ellenőrizhető volt a katona magatartása.

A XIV-ik századtól kezdve az eddig általános favarak kezdenek eltűnni és helyüket a kővárak foglalják el. De e

korban is a faanyagnak a várak építésénél igen nagy szerepe marad. Különben is egységes szokás vagy sablon az építés tekintetében nincs. A várak nagysága is igen különböző. Van olyan vár, melyet 50 márkáért adnak el és olyan, melyért 1000 márkát is adnak.

A várak nagyobbodásának és tűzálló anyagból való építésének az a következménye, hogy az urak ereje csak annál inkább megnövekszik, úgy hogy a megyék egészen a nagybirtokosok befolyása alá kerülnek. Egy-egy nagybirtokos állásfoglalása dönti el egész országrészek pártállását. A világiak az egyháziak egy részét is megtudják nyerni avval, hogy legalább temetkezési helyül monostort építenek és szerzeteseket telepítenek bele. Plébániákat alapítanak, melyeknek ők a kegyurai s így az alsó papság ellenük nem foglalhat állást.

III. KORSZAK

A góliát birtokok kora.

A ligák virágzása és a király hatalmának csökkenése.

I. A góliát és a kisbirtokok szövetsége.

Ulászló megválasztásakor az ország felett már csak néhány nagybirtokos rendelkezett. Összesen alig tíz úr döntötte el azt, hogy ki üljön Magyarország királyi székén. Ulászló halála után azonban már arról is döntöttek, hogy legyen-e király vagy sem. Az összes politikai hatalom az ő kezükben van és csak azért nem határozzák el köztársaság létesítését, mert nincsenek tisztában avval, hogy ezt miképpen lehetne az ő javukra szervezni.

Mikor Ulászló a várnai csatában meghalt, az ország területe egy néhány góliát és nagyobbszámú kisbirtokos kezében volt. A góliát birtokosok ingatlanainak kiterjedése több százezer sőt millió kataszteri holdra tehető. Ezek mellett igen kicsi számú nagybirtokos névvel illelhető birtokos van. Ezek ingatlanainak kiterjedése több tízezer hold. Kisbirtokos ebben a korban az, a kinek a birtoka legfeljebb ezer holdakra terjed. A hatalom a góliát és a kisbirtokosok kezében volt. Az elsőkében, mert a vagyon hatalmat ad; a másodikéban azért, mert a nagy szám a politikában mindig hatalom volt.

Az oligarchák hatalmának titka az, hogy a kisbirtokososztály szövetségét nem vetették meg. A nagybirtokosokat e szövetségbe a viszonyok kergették ugyan bele, de azért az a körülmény, hogy nem állottak ellent, azt mutatja, miképp politikájukat a viszonyokhoz tudták alkalmazni. Csák Máté legyőzhetlenségének ez a titka s Hunyadi hatalmának ez a magyarázó kulcsa. Hunyadit is a viszonyok kényszerítették az alsó osztályokkal való szövetségbe. Óriási,

gyéren lakott birtokainak művelésére jobbágyokat csak úgy tudott szerezni, hogy kedvezményekkel csalogatta őket birtokaira. A határon levő birtokait csak azzal tudta megvédeni, hogy a jobbágyokat tömegesen felfegyverezte.

A többi nagybirtokos felett azzal szerzett hatalmat, hogy a legtöbb katonát ő tartotta. Birtokainak nagy része a határon volt s az ország határán neki volt a legtöbb birtoka. Ennek nem lehetett más következménye, mint hogy a király eleste után az övénel nem volt nagyobb hatalom az országban. Hatalmának alapja a többi nagybirtokosokétól eltérőleg nem várainak ereje, hanem nyílt csatára alkalmas serege. Hunyadi János ereje támadásainak lehetősége. Az országos hatalomnak rövid idő múlva az ő kezébe kellett kerülnie. Csak átmenet lehetett az az állapot, hogy Ulászló halála után a nagybirtokosok az ország főkapitányi tisztségét együttesen szerezték meg.

Alig történt meg a főkapitányok megválasztása, már kitért az egyenetlenség is. Az erők ekkor vagy még egyformán oszoltak meg, vagy pedig még nem voltak tisztában az ellenfelek avval, hogy melyikük erősebb. A László-pártból főkapitányok lettek: Bebek Imre, Giskra János és Szentmiklósi Pongrác; az Ulászló-pártból pedig Ujlaki Miklós; Rozgonyi György, Ország Mihály és Hunyadi János. A főkapitányok azt tartották, hogy hatalmuk arra való, hogy vele visszaéljenek. A mit eddig nem mertek megtenni, azt most minden aggodalom nélkül megtették. A törvény csak a közönséges alattvalókat kötelezte, de őket nem.

A zavart lényegesen fokozta a rögtön fellépő számos trónkövetelő. Volt pártja Lászlónak, Ulászló öccsének; Jó Fülöp burgundi királynak; Brankovicsnak és Cilleinek. E sok trónkövetelő azonban nem tudta elérni azt, hogy a trón betöltésének kérdését csak tárgyalják is. E helyett az előző királyok adományait érvénytelenítették, az Albert király halála óta keletkezett vámokat pedig megsemmisítették. A főkapitányok mellett a legnagyobb birtokosok, mint országos tanács vitték a kormányt. Ez a tanács az egész országra kiterjedőleg intézkedett, míg a főkapitányok az országot egymás közt felosztották.

A kétféle hatalom nem tudhatott rendet teremteni. Nem tudta megakadályozni, hogy az ellenséges főurak egymást el ne fogják. Nem volt ereje ahhoz, hogy kényszerítse a főurakat, hogy náluk fogva levő birtokos társaikat váltságdíj nélkül kiadják. Az országgyűlés elhatározta, hogy a jogtalanul elfoglalt várak és birtokok visszaadassanak, hogy bizonyos várak leromboltassanak.

Ezek a határozatok azt mutatják, hogy az országgyűlésen a nemesség Hunyadival együtt elég erős a nagybirtokosok leszavazására, de nem elég erős még arra, hogy határozatainak érvényt is tudjon szerezni. Az országgyűlés felújítja azt a Zsigmond-féle törvényt, mely a nagybirtokosokat arra kötelezi, hogy katonát állítsanak. A törvények és az országgyűlés erőtlensége azonban olyan nagy, hogy a nagybirtokosok nem is tartják érdemesnek, hogy az országgyűlésen megjelenjenek.

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a trónkövetelőknek sikerült az országot arra kényszeríteni, hogy a trón betöltésének kérdésével foglalkozzék. Az ország erejéről nem lehet szó, csak pártok erejéről. A legerősebb viszont az a párt, a mely a legtöbb katonára támaszkodik. E párt a László pártja, mely nemcsak László, hanem Frigyes császár seregére is támaszkodhatik. Hunyadi és Újlaki azonban mindent elkövettek, hogy László ne ülhessen a trónra. Úgy látszik inkább a burgundi királyt szerették volna a magyar trónon látni. Már szerződést is kötöttek vele a török ellen védekezésre. E szerződés az egész magyar haderőt 8–10 ezer emberre teszi. Bajos volna megmondani, hogy azért teszi-e olyan kevésre, mert csak a határon elterülő birtokok urait tekintette katonaállításra köteleseknek, vagy pedig azért, mert a katonaállítási terhet át akarta hárítani a királyra.

E kor politikai harcmodorára nézve jellemző Hunyadi és Ujlaki viselkedése attól az időtől kezdve, mikor az országgyűlés elhatározza, hogy Lászlót az országba hívja. Ujlaki ugyanis, hogy a királlyal való megegyezés ügyeibe közvetlen befolyást gyakorolhasson, beválasztatta magát abba a küldöttségbe, melyet az országgyűlés azért küldött ki, hogy

Frigyessel alkudozzék s Lászlót a trónra meghívja. Az országgyűlés határozatát azonban nem annyira fogatosítani, mint inkább meghíúsítani törekedett. Ez okból nem ment el Wienbe. Miután a küldöttség nélküle nem végezhetett, Frigyes mindent elkövetett, hogy megjelenésre bírja. Saját kancellárját küldte a magyar nagybirtokoshoz, hogy meghívja. Ujlaki engedett, de megjelenésének külső fényével törekedett kifejezni, hogy nem alattvaló, hanem szuverén. Kísérete olyan volt, mint e korban a fejedelmeké lenni szokott, számos úr, 500 lovas és 24 négyfogatú kocsival vonult be Wienbe. A város kapujában a császár és öccse fogadták. A kortársak legnagyobb meglepetésére nem szállott le lováról a császár üdvözlésére.

A wieni tárgyalások nem vezettek eredményre, de a többi trónkövetelő még sem tudott pártot szerezni. Csupán a Cilleiek tartották össze a maguk pártját, de ők is olyan óvatosan, hogy sikertelenség esetén baj nélkül visszavonulhassanak. Horvátországban egy néhány várat elfoglaltak ugyan ellenfeleiktől, de ezeket a foglalásokat az egyszerű erőszak jegyében tették. Ez erőszakoskodásokat Hunyadi ennek dacára abban a tudatban torolta meg, hogy evvel saját hatalmát emeli.

Célját Hunyadi e fellépése el is érte. A köznemesség az 1446-iki országgyűlésen az ország kormányzójává választja. E választás Hunyadinak a nagybirtokosokhoz való viszonyát is eldöntötte. Egyelőre velük ellentétes párton volt. A kis nemesség ugyanis, mely ez időben rendszerint már a nagybirtokosoktól elkülönítve tanácskozott az országgyűlésen, megkövetelte a kormányzótól, hogy a nagybirtokosok erőszakoskodásait megtorolja. A törvények erre nem voltak alkalmasak, mert a törvényeket senki sem tartotta meg. A köznemesség is csakhamar rájött erre s ezért nem elégedett meg többé határozatok hozatalával, hanem a határozatainak végrehajtásáról is gondoskodott. Újra elhatározta a jogtalanul elfoglalt birtokok visszaadását és azoknak a váraknak a lerombolását, melyek az ország védelme szempontjából nem szükségesek. Ez országgyűlési végzemények végrehajtása céljából kimondta, hogy *a)* a zászlós urak az or-

szágygyülés tartamára leteszik tisztségeiket; *b)* a főpapok és főurak kötelesek az engedetlenkedők ellen fegyverrel is fellépni; *c)* az országgyűlésen jelenlevő bitorlóknak nem szabad addig eltávoznok, míg az országgyűlés határozatainak eleget nem tettek.

A nagybirtokosok szempontjából ennél is nevezetesebb az a határozat, mely kimondja, hogy az ország érdeke elleni liga-szerződések érvénytelenek. Tudjuk, hogy a középbirtokosok törekvései a nagybirtok hatalmának letörésére nem sikerültek. Hunyadi kormányzói hatalma nem volt teljes, mert a nagybirtokosok tanácsa állott mellette ellenőrként. E tanács mindjárt kész liga volt. A kormányzó hatalma főleg az adományozás tekintetében volt korlátozva, pedig ezzel lehetett a legtöbb hívet szerezni. A kormányzó ugyanis csak legfeljebb 32 jobbágytelek nagyságú birtokot adományozhatott. A jogtalanul elfoglalt birtokok visszavétele és a védelemre nem szolgáló várak lerombolásának fogatosítása sem sikerült, bár ez utóbbi határozat különösen a Hunyadiak pártja érdekében született.

Rövid ideig úgy látszott, mintha az ország kormánya a középbirtokosok kezébe csúszott volna át. A nagybirtokosoknak azonban volt gondjuk rá, hogy ez a látszat se sokáig tartsa kétségben kortársaikat. E tekintetben az ország védelmének szüksége is az ő hatalmuk fenntartását szolgálta. Az ország védelme ugyanis nagyszámú sereget igényelt. Ezt Hunyadi állandóan saját birtokainak jövedelmeiből nem tarthatta. Miután nagyon jól tudta, hogy a nagybirtokosok katonaillesztési kötelezettsége illuzórius, mert szükség esetén ki nem kényszeríthető, ezért az adóbevételek emelése által törekedett a védelem kérdését megoldani. Az adó pedig nagyon népszerűtlen volt a kismemesség körében, mert jobbágyainak terhei az ő jövedelmének fokozását akadályozták. Hunyadi nem is elégedhetett meg avval, hogy csak a jobbágyokra vessen ki adót, hanem kénytelen volt a jobbágy nélküli nemeseket is megadóztatni erre a célra. Az így szerzett seregen Hunyadi betört 1446 végén Ausztriába, hol a császár és Cillei birtokait pusztította, a kiknek barátságát Hunyadi hatalmának növekedése összekovácsolta. Az ausztriai betö-

rés jól sikerült és a sereg dús zsákmánnyal megrakodva tért haza. Ugyanebben az időben támadta meg a török Brankovicsot, a ki Cilleinek apósa volt, a mi annak a feltevésnek adott alapot, hogy a törököt Hunyadi biztatta a támadásra.

Hunyadi hatalmának ez az emelkedése felkeltette a nagybirtokosok féltékenységét és újra előtérbe lépett a királyi trón betöltésének kérdése. Hunyadi tisztában volt avval, hogy a trón betöltése az ő hatalmának végét jelenti. Összehívta tehát az országgyűlést és evvel kimondatta, hogy az országnak van királya, tehát minden olyan törekvés, melynek az a célja, hogy az ország királyt válasszon, hűtlenség. A parvenü Hunyadi saját hatalmának megerősítése céljából a *legimitás* álláspontjára helyezkedett. A saját hatalma lebegett azonban csak szeme előtt, mert ugyanevvel az országgyűléssel azt is kimondatja, hogy lázadás esetén a kormányzónak joga van közfelkelést hirdetni. Ha a választott király netalán meghalna, akkor a főpapok és zászlós uraknak nem szabad a királyválasztásba avatkozni, hanem minden megyéből bizonyos számú nemest kell meghívni, a kikkel egyetértve kell a királyválasztást megejteni. Miután a kormányzónak most szüksége volt a nemességre, ez sietett ezt a helyzetet a saját előnyére kihasználni. A nemességet legjobban a katonáskodás kötelezettsége nyomta, ezért az országgyűléssel kimondatták, hogy a nemesség csak utolsó sorban tartozik felkelni. Hunyadi viszont kormányzói hatalmát kibővítette. Adományokat korlátlanul adhatott, az ország jövedelmeit egészen s egyedül rá bízták s az országgyűlés kimondotta azt is, hogy a főpapok kinevezésének a joga is a kormányzót illeti.

A kormányzó hatalmát azonban nem a törvények, hanem katonai ereje adta, a melynek segítségével minden hatalmi pozíciót meg tudott szerezni. Ő az ország főkapitánya, azaz fővezére; ő Erdély vajdája. Mikor Hédervári Lőrinc nádor meghal, akkor Hunyadi kiviszi az országgyűlésen, hogy Buda várának kapitányságát, melyet eddig mindig a nádor viselt, ne az új nádorra, Garay Lászlóra bizzák, hanem ő rá, a kormányzóra.

A régi főkapitányok azonban ennek dacára sem mondtak le hatalmukról. Giskra az északnyugati, Cillei a délnyugati, Frigyes a nyugati részek birtokában ezután is megmarad. Hunyadi nem képes az egész ország felett hatalmat szerezni. Hiába a pápa erkölcsi támogatása, mely abban nyilvánul, hogy Hunyadit herceggé nevezi ki. Valószínűleg a pápa biztatására indult az ország belső viszonyainak rendezetlensége dacára most megint a török ellen. Azonban minden erőlködés dacára csak 24.000-nyi sereget tudott összehozni, pedig hívei is kiállították a kötelees hadakat.

A török Hunyadi seregét a Rigómezőn 1448 október 18–19-én megsemmisítette. Hunyadi megmenekült, de Brankovics fogságába esett. Cillei apósa a vején ejtett sérelmekért és magyarországi birtokainak elfoglalásáért most elégtételt vett. Kikötötte, hogy Hunyadi szabadonbocsátásáért 100.000 aranyat fizet, visszaadja Brankovicsnak a magyarországi várait és birtokait, sőt ligába lép vele és vejével, a kinek leányát eljegyzi fiával, Lászlóval. A rigómezei vereség az ország külső helyzetére nézve nem járt semmiféle következményekkel, mert a bosnyák és szerb király egyaránt hűbérese maradt a magyar koronának, de annál nagyobbakkal az ország belső viszonyaira nézve. Hunyadi ugyanis ezután már nem a nemességgel keresett összekötést, hanem a főurakkal. Belátta, hogy hatalmának állandóságát csak a nagybirtokosokkal való szövetség biztosíthatja.

2. Hunyadi a nagybirtokosi ligákban.

Magyarország politikai térképe a rigómezei vereség után még mindig azt a szomorú képet mutatta, mint néhány évvel előbb. Erdély és az Alföldnek keleti része Hunyadié meg Ujlakié; az északi rész a bányavárosokkal Giskráé; a nyugati rész Frigyesé; Horvátország és a délnyugati rész Cilleié. Mindegyik úr maga kormányozta a maga részét s így a Hunyadi kormányzói hatósága alá csak az ezek után fenmaradó rész tartozott. Ennek dacára Hunyadi a többiek uralmát nem tekintette törvénytelennek. De hiába is tekintette volna, úgy sem tudott semmit se tenni ellene. Miután több évi tapasztalat meggyőzte arról, hogy a főurak erejét megtörni nem tudja, tehát végre is ligába lépett velük. Előbb

Giskrával, kinek még nővérét is feleségül ígérte, majd Garayval és a többiekkel.

A Garayval kötött ligaszerződés szerint egymást igaz jóakaró testvérekké és barátokká fogadják. Kötelezik magukat, hogy egymást becsületükben és állásukban megoltalmazzák. A bármelyikük ellen elkövetett sértést mindegyikük ellen elkövetettnek fogják tekinteni. A korona és az ország ügyeiben, főleg László kiszabadítása ügyében egyetértőleg fognak eljárni. Ha pedig László az országba behozatott, ő ellene és mások ellen is támogatni és segíteni fogják egymást. Egyik sem fogja magát a másik hátrányára felmagasztalni és nem fog a másik kárára gazdagodni. Ligájuk az örökösökre is kiterjed és megtartására esküvel kötelezik magukat. Hogy az összeköttetés annál szorosabb legyen, Hunyadi Lászlót eljegyezték Garai Annával, Mátyást pedig Cillei leányával. Hunyadi eddig Ulászló öccsének királyságát pártolta, ettől az időtől azonban ő is, mint ligatársai, László-párti lett. Hiszen ha a két házasság létre jő, akkor Hunyadi V. Lászlóval sógorságba kerül.

Hunyadinak ez új szövetségei felkeltették Giskrának féltékenységét s a vele kötött liga felbomlására vezettek. Sőt megszakította ezután Hunyadi a nemességgel való összeköttetését is. Az országgyűlési határozatokat többé ő maga sem tartotta meg. Alig egy évvel azután a törvény után, mely kimondja, hogy külföldit egyházi méltóságra kinevezni nem szabad, Hunyadi Lasocki Miklós krakói dékánt kalocsai érsekké nevezte ki. Miután e kinevezés Hunyadinak lengyel-szimpátiáit mutatta, a főurak megakadályozták a kinevezettet abban, hogy a javadalmat elfoglalja.

Ez apró tétozásoktól eltekintve, Hunyadi most már László érdekében dolgozott. Mutatja ezt az a körülmény, hogy belement abba a ligába, a melyet az osztrák Eizinger kezdeményezett Frigyes ellen s melybe Podjebrad is belépett. A három ország e három leghatalmasabb ura és legnagyobb birtokosa egyformán alacsony sorsból emelkedett az ország legelső méltóságára.

A szövetség formális megkötése céljából Hunyadi, az esztergomi érsek, a váradi s a pécsi püspök, a szt.-mártoni

apát, a nádor, Újlaki erdélyi vajda, Cillei Ulrik és Frigyes, Palóci országbíró, Perényi tárnok, Korogyi macsói bán, Rozgonyi Rajnáld székelyispán, Tornai Szilveszter főajtónálló, 12 főispán s több város követe Wienbe ment, a hol a ligát az osztrák rendekkel megkötötték. Ez alkalommal egyeztek meg a rendek az iránt is, hogy Giskrától, mivel a Hunyadiakkal kötött ligát megsértette, el kell venni Kassát, Lőcsét, Bártfát és Cillei védnöksége alá kell helyezni. E határozat első része Hunyadi, a második Cillei befolyásának tulajdonítható. Csakhogy Hunyadi még mindig bizalmatlan volt Cilleivel szemben s ezért inkább kibékült Giskrával, csakhogy Cillei ne kapja az északi városokat.

A főuraknak Frigyes elleni küzdelme látszólag a király személyeért, tényleg azonban a hatalomért folyt. Mutatja ezt az a körülmény, hogy akkor, a mikor a kiskorú királyt Frigyes 1452-ben végre kiadja s mindegyik pártnak színt kellene vallania, akkor az egymástól való félelemben a vitát átterelik arra a kérdésre, hogy a 12 éves király képes-e az ország ügyeit vezetni vagy sem? Az a körülmény, hogy akként döntöttek, mikép a király erre képes, azt mutatja, hogy a hatalomért való küzdelmet elodázták.

Az országos ügyeket a király nevében intézték. Ezt mutatja az ugyanez évből való országgyűlési meghívó, mely azt mondja: „A király úrnak a tanácsban adott saját megbízásából”. Tudnivaló, hogy a 12 éves gyermek nem intézhette maga az ország ügyeit. Helyette a Cilleiek tették ezt. De Hunyadi sem tört még le s Cillei nem szegte meg a ligaszerződést. A Wienbe hívott országgyűlésen a király, az ez alkalommal kiadott okirat szerint, az összes főpapok és főurak folyamodására, kinevezi Hunyadi az ország királyi főkapitányává és a királyi jövedelmek kezelőjévé. Hunyadinak a Cilleiekkel volt egy régebbi megállapodása, mely szerint a Cilleiek abban mindig támogatni fogják Hunyadi, hogy az ország jövedelmeinek kezelése az övé lesz. Hunyadi ezért Cilleinek 10.000 aranyat tartozott adni évenként.

Az a körülmény, hogy ugyanakkor Podjebrod cseh kormányzót is kinevezte a király Csehország főkapitányává, arra a feltevésre jogosít, hogy a *három úr* ligája ezt a tiszt-

séget biztosította a két kormányzó részére. Hunyadi kapitányi kinevezése után sem tette le kormányzói tisztét s címét. Az országos hivatalokba saját híveit nevezette ki, így különösen a megüresedett kancellári méltóságot Vitéz Jánossal tölttette be. Volt gondja rá, hogy a híveinek tett adományok érvénye meg ne semmisíttessék. Erre annál inkább ügyelnie kellett, mert az országgyűlés Erzsébet és Ulászló adományait megsemmisítette.

E kor országgyűlési határozatai a vizály magvát már magukban hordják. Az országgyűlés ugyanis kimondja Ulászló adományainak érvénytelenítését a nélkül, hogy Ulászló összes adományait érvényteleníteni akarná valaki. Ha az összes adományok érvénytelenítését jelentette volna az országgyűlés határozata, akkor maga Hunyadi is igen tekintélyes adományokról lett volna kénytelen lemondani. Hunyadi bármily irányú megrövidítéséről nemcsak hogy nem lehet szó, hanem még igen tekintélyes adományokat is kap. Déva és Görgény várait uradalmaival s a besztercei főispánságot ekkor kapja. Fiát, a 20 éves Lászlót pedig Cillei mellé László király nevezi ki horvát-dalmát bánná.

Minden körülmény arra mutat tehát, hogy a két hatalmas úr néhány évig a legjobb viszonyban volt egymással. Hunyadi kezelte a királyi jövedelmeket, ezekből a királynak évenként 24.000, Cilleinek évenként 10.000 aranyat adott. A királyi jövedelmek miként való kezelésébe azonban úgy látszik Cillei kezdett beleavatkozni, mert 1453-ból fennmaradt Hunyadi Lászlónak egy levele, melyben azt írja Cilleinek, hogy atyja bizonyos jövedelmeket Cillei kívánságához képest Pozsony városnak adott bérbe.

Hunyadi gondosan ügyelt arra, hogy nálánál nagyobb hatalomra senki se tegyen szert. Ő maga úgy Cilleivel, mint Giskrával fentartotta a jó viszonyt, nem bánta azonban, ha valamely körülmény következtében valamelyik versenytársának hatalma csorbát szenvedett. Nem tiltakozott, mikor Giskra az északi kapitány címét kapta, de nem is segítette, mikor Axamit cseh vezér betört az északi részekbe és Giskrát szorongatta. A királynak kellett Axamit ellen sereget küldeni.

A kortársak közül sokan azt tartották, hogy Axamit Cillei biztatására tört be az országba. Ezt az a körülmény látszott igazolni, hogy ugyanekkor egy új főúri liga keletkezett, melynek Cillei vezérlete alatt a következők voltak a tagjai: Szécsy Dénes esztergomi érsek, a pécsi püspök, Garay László nádor, Ujlaki Miklós erdélyi vajda és Palóci László országbíró. A liga tagjai kijelentik, hogy a király felszólítására megújítják hűségü nyilatkozatukat. A király és Cillei állását, életét és becsületét az engedetlenek ellen megfogják oltalmazni. Csak a királynak és Cilleinek fognak engedelmesskedni.

Lehetséges azonban, hogy — a fenti feltevés helytelen és Cillei az Ausztriában ellene meginduló küzdelemre akarta magát szövetségesekkel körülvenni és biztosítani. A fenti három ligába lépő úr közül egyedül Eizinger nem jutott fényes pozícióba. Ausztriában Cillei foglalta el azt a helyet, mely Eizingert illette volna. Ezért Eizinger nem is nyugodott addig, míg Cilleit meg nem buktatta. 1453 szeptember 28-án Eizinger és társai a wieni burgba fegyvereseikkel betörttek és kényszerítették a királyt, hogy Cilleit az udvarból eltávolítsa.

E siker után Eizinger is előrelátóbb lett és hatalmának biztosítására most már nemcsak ausztriai, hanem cseh és magyar urakkal is szövetkezett. Ligába lépett ugyanis Podjebrad Györggyel, a két Sternberg gróffal, Plankenstein Pongráccal, Hunyadival és Vitéz Jánossal. Eizinger és társai tanultak Cilleitől és a saját érdekeik megvédésére irányuló szövetségük céljaként a király megvédését jelölték meg. Ugyanekkor Hunyadi Podjebraddal egy külön ligát is köt, mely szerint Podjebrad Hunyadit a király és tanácsosai előtt, valamint összes ellenségeivel szemben „erős szeretettel, szilárd hűséggel és testvéri érzéssel fogja szolgálni” és nem fogja engedni, hogy „családja, személye vagy vagyona ellen bárminő merénylet követtessék el.”

Az 1453-iki esztendő a külpolitikai viszonyok lényeges változását hozta avval, hogy a török május 29-én elfoglalta Konstantinápolyt, evvel az újabb győzelemmel megszűnt a keletrómai császárság és vele a török ellen küzdők száma

megint kevesebb lett. Magyarország védelmének kérdése is lényegesen bajosabbá vált. Hunyadi jól látta, hogy az ő se-regei magukban nem lesznek elegendők arra, hogy birtokait megvédjék. Az országgyűlésen tehát a régebbi törvényekben megállapított katonaállítási kötelezettségek visszaállítását vitte keresztül. E kötelességek teljesítését pedig bírságokkal akarta biztosítani.

E korban azonban senkisémet volt áldozatra kész. Könnyű dolga volt tehát a királynak és pártjának e határozatok elleni hangulatcsinálással. A királypártnak ez jó alkalom volt arra, hogy Hunyadi kormányzói hatalmát kikezdzék. A támadást a Hunyadira nézve a legérzékenyebb ponton kezdték s számadást követeltek az országos jövedelmekről. A király, hogy az urakat terveinek megnyerje, felhívta őket, hogy országos tanácsot szervezzenek és annak fizetését állapítsák meg. Az országgyűlés e felhívásnak megfelelt, de a tanácsosok fizetését úgy állapította meg, hogy az országos jövedelmeket felemésztette. A király látva, hogy így nem érhet célt, titkos megbízást adott a nádornak a kérdés elintézésére. E szerint a nádornak bizalmasan kellett tárgyalnia azokkal az urakkal, a kikkel jó viszonyban van s ha ezek a tárgyalások eredményre vezetnek, akkor fognak az ügyet az országgyűlés elé vinni.

Az országos tanács szervezésével a kormányzói állás megszűnt volna. Hunyadi azonban nem könnyen engedett. Ausztriai és cseh ligatársaihoz fordult, hogy rá vegyék a királyt állásának fentartására. A király tudja, hogy a tanács megszüntetése is ellenszenvet fog kiváltani, ezért a tanácsot is meghagyja, de Hunyadi hatalmát sem csorbítja. Hunyadi ez alapon aztán nemcsak az őt jogosan illető hatalmat akarja gyakorolni, hanem minden hatalom gyakorlására jogosítottnak tekinti magát. Országgyűlést is hi egybe, a király azonban betiltja. Miután hatalma nem csorbul, Cillei is kénytelen vele kibékülni. E kibékülés Hunyadira nézve az Eizinggerrel való szakítást jelentette, mert most Hunyadi tette lehetővé Cilleinek az udvarba való visszatérést. Hunyadi azonban rosszul számított, mert minden oldal bizalmát elvesztette. Annyira félt, hogy 1455-ben nem mert elmenni

arra a tanácskozásra, melyet a törökök kiűzése tárgyában a pápa és a császár részvételével Bécsújhelyen az osztrák, cseh és magyar urak tartottak.

Hunyadi félelme jogosult volt, mert Cillei csakhamar azután, hogy Hunyadi segítségével az udvarba visszakerült, egy ligát szervezett Hunyadi ellen. E liga tagjai Hunyadi régi, de cserbenhagyott társai: Podjebrad, Garay László és Ujlaki Miklós. Hunyadi látta azt a veszedelmet, melyet az új liga rá nézve jelent. Kereste tehát a módokat, a melyek által az udvarral való viszonya ismét a régi lesz. Az ismételt tanácskozások nem vezettek eredményre, sőt a helyzet annyira elmérgesedett, hogy a király már biztosító levelet sem akart Hunyadinak a tárgyalásokra adni. Hunyadi sem ijedt meg azonban és a birtokában levő várak megerősítését rendelte el. Erre az udvar ijedt meg. A király meghívta Hunyadit, hogy Győrben tárgyaljanak, a mint a meghívó mondja, a Cilleivel való kibékülésről.

Most már a király és Cillei féltek és ők nem jelentek meg Győrben, hanem csak követeket küldtek. A győri összejövetel gyűléssé lett, melyen a megjelentek Hunyadi befolyása alá kerültek úgyannyira, hogy utóbb vele ott ligába is léptek. Erről a királyt is értesítették avval, hogy ők valamennyien az ország javáért fognak dolgozni. Nem engedik azonban, hogy az idegenek akár világi, akár egyházi tisztségeket töltsenek be. Miután a pápa a török elleni háborút nagyon sürgette, az udvar kénytelen volt Hunyadival kibékülni. A kibékülés jeléül Hunyadi Mátyás az udvarba megy kamarási szolgálatot teljesíteni, a négy év előtt kötött eljegyzést pedig megújítják. Cillei Erzsébet Hunyadi házába megy, hogy Hunyadiné nevelje fel. Erzsébet azonban rövid idő után meghal.

E kor küzdelmei szomorú képet adnak arról a lelki sivárságról, mely e kor embereit eltölti. Mindenki vagyonért küzd. Cillei és Hunyadi, Podjebrad és Eizinger, Újlaki és Garay mind egyformák. A szövetségeket addig tartják meg, a míg az rájuk nézve előnyös. Hunyadi és Cillei az ország jövedelmein osztoznak, a királynak titkos szövetséget kell összehozni, hogy néhány nála felejtett sóbánya jövedelmén

kívül más jövedelme is legyen. Alattvalóinak van pénze és vagyona bőven. Mikor a királlyal való kibékülés után Hunyadi Capistrano János sürgetésére a török elleni háborúra határozza el magát, annyi pénz felett rendelkezik, hogy a királynak 8000 forintot adhat kölcsön. A király ennek fejében Hunyadi adományait megerősítette.

Hunyadi a török ellen háborúkat viselt, tehát eléggé megmutatta, hogy őt csak az ország s nem saját érdeke vezette, mondják. Az iránt nem is lehet kétség, hogy e háborúkat Hunyadi csakugyan viselte, csupán azoknak erkölcsi megítélése tekintetében térhetnek el a vélemények. Tudni kell, hogy a XV-ik században Magyarországon nincs köz-, csak magánügy. Az ország védelme nem az állam, hanem egyes, a támadás révén érdekelt birtokosok ügye. A török kiűzése az országnak érdeke volt ugyan, de ezt e korban senki sem látta még be. Hunyadi sem az ország szempontjából fenyegető veszélyeket látta, hanem birtokait féltette. Hatalmának alapja az ország déli részein és Erdélyben elterülő birtokai voltak. Emelkedésének lehetősége a török ellenében szerezhető fejedelemség, melyet a pápa már akkor, ígért, mikor 1444-ben Hunyadi könnyelműen feláldozta seregét.

A török elleni háború, melyre Capistrano hosszú ideje izgatott, nem érdekelt senkit Magyarországon. A mikor megindult a sereg, csak Hunyadi személyes hívei jelentek meg. Kanizsay László, Rozgonyi Rajnárd, Korogyi János és Szilágyi csatlakoztak Hunyadihoz. A király sem gondolt e hadjáratral és a császár ellen indítandó háborúra gyűjtötte erőit. A török ellen induló sereg a pápa pénzén gyűjtött zsoldosokból állott, a kiket a rablás kilátása, az elérhető bűnbocsánat és a jobbágyi helyzetből való szabadulás csábított. És ez a sereg győzelmet aratott a törökön Nádorfehérvárnál 1456-ban. Hunyadi pedig röviddel utóbb meghalt.

A nagybirtok történetének legnevezetesebb alakja halt meg benne. A társadalom legalsó rétegéből emelkedve az urak legelőkelőbbjei közé, olyan beláthatatlannak tekintette az emelkedés lehetőségét, hogy a legmagasabb polcig sem

állott volna meg. Első és hatalmas képviselője ő a nagybirtok országos hatalomra emelkedésének. Hogy nem tette a fejére a királyi koronát csak azért történt, mert előbb halt meg, mint V-ik László.

3. A király kísérletei a Hunyadiak megtörésére.

Hunyadi halálával elhárítottnak látszott az az akadály, mely a királyi hatalomnak eddig útjában állott. V. László sietve kereste a módokat, hogy az országos jövedelmeket és a Hunyadi kezén volt várakat visszaszerezze. Tisztában volt azzal, hogy Hunyadi László és Szilágyi Mihály egyaránt ellen fog állani. Ezért csellel akart célhoz érni. A török elleni háború ürügye alatt sereget gyűjtött s Futakra országgyűlést hirdetett. Hunyadi László ez országgyűlésen csak úgy mert megjelenni, hogy V. Lászlótól előbb bátorságlevelet kért és azt a királyi ígéretet, hogy nem fog tőle számadást követelni azokról a jövedelmekről, melyeket atyja kezelt. Hunyadi ily ígéretek után megjelent Futakon, a hol megígérte, hogy a kezén levő várakat ki fogja adni. Ugyanekkor Cilleivel ligát kötött, a ki megígérte, hogy fiának fogja tekinteni.

Hunyadi mindezek után azt remélte, hogy atyja helyett ő lesz a kapitány. Ebben a reményében azonban csalódott és így csakhamar Nándorfehérvárra ment, a hol Szilágyi nem nagy örömmel fogadta s kijelentette, hogy ő a maga részéről nem járul hozzá a várak átadásához. Ezért a mikor V. László röviddel a futaki gyűlés után megjelent Nándorfehérvár alatt, be sem akarta engedni a várba. Vitéz János püspöknek kellett közbelépnie, hogy a királynak ne kelljen szégyenszemre elmennie a vár alól.

A királynak fegyveresek nélküli beeresztése a várba nem járhatott a Hunyadiakra nézve semmi veszéllyel. A vár tele volt Hunyadihú urakkal. Úgy látszik elvégezték, hogy végezni fognak Cilleivel, a kit a király rossz szellemének tartottak. Hunyadiék hívei ezt meg is tették és Cilleit megölték. A király megijed, s hogy neki magának ne legyen bántódása, kinevezi Hunyadi Lászlót az ország főkapitányává.

Cillei megöletésének körülményei mindig homályosak

fognak maradni. Egy néhány külső körülményt azonban tudunk. A király négyezer fegyveressel ment Nándorfehérvár alá, csakhogy ezeket nem bocsátották a várba, sőt Cillei megöletése után a király haza bocsátotta őket. Ezután indult Temesváron keresztül Budára. Megesküdött, hogy Hunyadi Lászlót nem fogja megbántani.

Hunyadiék tehát megint győzelmesen kerültek ki ebből a küzdelemből. Ez azonban mindazoknak csalódását okozta, a kik azt remélték, hogy a dús Hunyadi-vagyonból nekik is fog jutni valami. A csalódottak ligát kötöttek. A liga tagjai: Garai nádor, ki inkább magának akarta a hatalmat biztosítani, mint leendő vejének; Ujlaki vajda, a ki féltékeny volt Hunyadi Lászlóra; Bánffy Pál főajtónálló; Buzlai László főpincemester; Szomszédvári Germin; Henning főlovászmester; Jodok véglesi kapitány; Holcer Konrád; Rukkendár Farkas és Giskra János. Miután ez a liga a királyt megnyugtatta, ez a két Hunyadit, Vitéz Jánost, Kanizsay Lászlót, Rozgonyi Sebestyént Budára hívta és elfogatta.

V. László ezt az eseményt úgy fogta fel, mint a mely által lett csak tulajdonképeni királlyá. Az Ausztriába, Csehországba és Sziléziába küldött leveleiben ezt írja: „Immár többé nincs senki, a ki elem akadályokat gördíthetne és rajtam uralkodhatnék. Szabadon uralkodó király vagyok.”

Hunyadi Lászlót lefejezték, Mátyást fogságban tartották. A ki legjobban félt e tettek következményeitől, az a király maga volt. Félelmét azzal palástolta, hogy a Hunyadiak ellenségeit buzdította. Erre nagy szükség is volt, mert sem Szilágyi Mihály, sem pedig Hunyadiné nem pihent. Június elején már úgy az Alföldet, mint Erdélynek királyhű részeit pusztították. A király nem jól érezte magát a Szilágyi pusztításairól érkezett hírekre és ezért Wienbe, majd Prágába ment. Mátyást mindenüvé magával vitte, Szilágyiéknek pedig folyton békeajánlatokat küldött. E közben váratlanul meghalt.

A Hunyadi-vagyon együtt maradt, tehát a Hunyadi-család hatalma sem múlhatott el. A király e nagy vagyonnal szemben még a főurak egy részének segítségével is tehetetlen volt. Érezte ezt az erőt a király még akkor is, mikor

László már nem élt és Mátyás az ő fogságában volt, ezért csúfoltatta ezt Wienben magyar királynak. Nem tudta, hogy mennyire igaz van. Pedig egykorúak feljegyzése szerint Capistrano úgy beszélt Hunyadi fiairól, mint Magyarország jövődjő királyairól, sőt III. Calixtus pápa is ezt a megoldást tartotta volna megfelelőnek.

Mindezeknél azonban lényegesebb volt, hogy az ország legerősebb várai, Erdély s az Alföld a Hunyadi-párt kezén voltak. Evvel szemben nem jöhetett figyelembe, hogy Garay a király rokona volt, hogy Ujlaki leánya Podjebrad György cseh kormányzó fiának felsége. A Hunyadi-vagyomban rejltő erő mellett a császár akarata is elenyésző tényező; Mátyás királysága csak azt jelentette, hogy a tényleges hatalomhoz hozzá járult a formai jog.

4. Az első nagybirtokos király küzdelmei a koronáért.

Hunyadi Mátyás az ország királya lett. A mikor hírl hozzák neki Prágába ezt a hírt, egyáltalában nem csodálkozik rajta, mintha már régen várta volna. Tudta, hogy családja mindent elkövet e cél érdekében. Tudta azt is, hogy nagyon közel van ennek elérése, mert ha nem, akkor Podjebrad nem jegyezte volna el leányát vele, a fogollyal.

Hunyadi Jánosné és Szilágyi Mihály ligát hoztak létre Mátyás királysága érdekében. Ebbe első sorban Garay Lászlót nyerték meg avval a tervvel, hogy Mátyás el fogja venni az ő leányát. Miután azonban tudták, hogy Podjebrad időközben eljegyezte leányát Mátyásnak, megígérték, hogy addig sem örökségébe, sem a királyi hatalomba nem engedik, a míg ez eljegyzést fel nem bontja. A ligához Miklós pécsi püspök és Bánffy Pál főudvarmester is csatlakozott.

A talaj elő volt tehát készítve. Az egyik oldalon a Garayakkal való összeköttetés, a másik oldalon a Podjebraddal való, mely utóbbi Ujlaki és Giskra támogatását jelentette. A királyválasztó országgyűlésnek csak az volt a feladata, hogy a történt megállapodásokat szentesítse. Hogy a ligának alkalma legyen igényeiket érvényesíteni, kimondatták az országgyűléssel, hogy Mátyás öt évig gyámság alatt lesz.

A Szilágyi-ligának hatalmas támasza volt a kis nemeség. Ez sietett is a maga jutalmát kivenni. Az országgyűlés-

sel felmenttette magát a katonáskodás terheitől, illetve kimondotta, hogy a nemesség csak végszükség esetén tartozik személyesen hadba szállni. Kimondta továbbá azt is, hogy nemeseiktől és azok jobbágyaitól sohasem szabad adót szedni. Miután pedig a királyok rokonaikkal szemben mindig elnézők, kimondotta azt is, hogy a király kötelessége rokonaival szemben is igazságot szolgáltatni.

Mátyás megválasztása nem jelentette még azt, hogy a hatalom is a kezében van. Még nem is lépett az ország földjére, már nehézségek támadtak a két eljegyzés miatt. Szilágyi azt követelte, hogy Mátyás a Podjebrad leányával kötött eljegyzést bontsa fel. Mátyás ezt nem volt hajlandó megtenni, sőt szerződésre lépett Podjebraddal és fiaival, melyben egymásnak kölcsönös támogatást ígérnek s azt, hogy az eljegyzést nem fogják felbontani. Arra az esetre pedig, ha netalán mégis felbontaná Mátyás az eljegyzést, Podjebradnak 100,000 magyar arany forintot fizet. Ugyanezt ígéri Podjebrad és fiai. Ez, a szerződés határozott ellentétben állott a Garayval kötött szerződéssel. Ennek dacára Szilágyi és Hunyadiné, valamint nyolc magyar úr, a tizenegy cseh úrral szemben jótállott a szerződés megtartásáért.

Garay a vele kötött szerződés e megsértését annál inkább rossz néven vette, mert Szilágyiék azt az ígéretüket sem tartották meg, hogy Mátyást mind addig nem engedik a királyi hatalomba és örökségébe, míg a Garayval kötött szerződést nem teljesíti. Ezért úgy ő, mint Ujlaki és Giskra is felkeltek. Az utóbbi kettőt nagyon könnyű volt leszerelni. Mátyásnak azonban állandó barátokra volt szüksége, ezért a nemesség jóindulatát kereste. Az összehívott országgyűlésen tehát újabb kedvezményeket biztosított nekik. Kimondták, hogy a nemesség csak védelmi háborúba tartozik menni és ekkor is csak a határig. Ha a felvonulás után 14 nap alatt az ellenség nem jelentkezik, akkor a nemesség haza vonulhat.

Mátyás ezután elég erősnek érezte magát arra, hogy Garayt letegye a nádori méltóságról. Helyébe Guthi Ország Mihályt nevezte ki. Evvel azonban megsértette Újlakit, a ki

szintén vágyott e méltóságra. Mátyás önálló intézkedései bántották Szilágyit is s így nemsokára egy ligában szövetezik ez a három sértett úr a király ellen. A szerződést 1458 július 26-án Simontornyan, a Garayak várában írják alá. Kötelezik magukat, hogy egymást összes erejükkel mindenemű veszélyek közepette támogatni fogják. Ha valaki akár őket, akár híveiket megtámadná, bármilyen magas méltóságban legyen is: fegyvert fognak. Kimondja a szerződés azt is, hogy a királynak az az intézkedése, mellyel Garayt a nádorságtól megfosztotta, nem érvényes.

A liga megkötése után négy nappal Mátyás már tudott róla. Azonnal elküldte Vitéz Jánost Szilágyihoz, aki rávette a sértett Szilágyit, hogy öccsével találkozzék. E találkozás megtörtént s Mátyásnak sikerült nagybátyját a Hunyadi-vagyon nagyobb részének és a beszercei főispánságnak odaigérése által a maga pártjára visszahódítani. Szilágyi azonban többre vágyott és ezért nemsokára visszatért ligatársaihoz. Mátyás ezért elfogatta, de a pápai követ közbenjárására életben hagyja, majd a pápa közbenjárására fogságából is kiengedve, a szerb királyságot adja neki. Szilágyi el is megy, hogy királyságát elfoglalja, de itt a török nemsokára elfogja s lefejezi.

Mátyás a Hunyadi-vagyon révén óriási hatalmat tartott a kezében. Ennek tulajdonítható, hogy már 1458-ban sikeresen hadakozik a török ellen s hogy minden ígérete dacára a nemességre rótt új terhek ellen nagyobb mozgalom nem indul. A régi katonai terheket egész terjedelmükben visszaállítja s ezen felül a huszárság felállítását is kimondatja az országgyűléssel. A Garay-párt mozgalmait ezek a katonai terhek mégis megkönnyítették. Annyira haladt már ez a mozgalom, hogy alkudozásba léphettek a császárral, a kinek megígérték, hogy megválasztják királynak. Mikor Mátyás e mozgalmakról értesült, összehívta a hozzá hű urakat és biztosította őket, hogy védelmük érdekében mindent el fog követni s felhívta őket, hogy újítsák meg hűségük esküjüket. Mátyás ekkor 36 főurat számíthatott hívei közé. Az erdélyi püspököt kivéve, az összes főpapok a király pártján voltak. Garayval együtt 22 nagybirtokos és az erdélyi

püspök a császár pártján volt. Tehát 59 ember volt ekkor Magyarország minden hatalmának birtokosa.

A Garay vezetése alatt álló párt a császárt megválasztván királlyá, őt erről egy okiratban értesíti. Ez az okirat mindenkor érdekes dokumentuma lesz a nagybirtokosok és a magyar uralkodó egymáshoz való viszonyának. A nagybirtokosok megígérik a császárnak, hogy mindenben támogatni fogják. Segítségére lesznek azok ellen, a kik az engedelmességet tőle megtagadják. Az a hang, a melyen ez az irat tartva van, nem az alattvalók hangja az uralkodóval szemben, hanem a hatalmasok egymás közötti hangja.

A császár ez öntudatos hang után azt várta, hogy hível majd megszerzik az országot és neki csak a kész hatalomba kell majd beülnie, az urak pedig azt, hogy a császár őket Mátyás ellen megfogja védeni. Mindkét fél csalatkozott. Mátyás így könnyen hűségre téríthette az urak egy részét, majd mikor Garay meghalt, valamennyit. Frigyes egészen visszavonult, mihelyt Mátyással örökösödési szerződést tudott kötni oly értelemben, hogy az esetre, ha Mátyás fiutód nélkül halna el, akkor a magyar trónt a császár valamelyik fia nyeri el.

Mátyás e szerződésbe azért ment bele, mert a magyar korona Frigyes birtokában volt és nem tudta visszaszerezni. Frigyes a szerződésen kívül 80.000 forintot is kötött ki, melynek megszerzésére igen nagy nehézségekbe ütközött, mert a nemesség minden adó ellen állást foglalt. E váltságösszeg előteremtésére szolgáló adót csak úgy szavazta meg, hogy Mátyás személyes hívei közül 18 világi és 9 egyházi főúr kezességet vállalt arra, hogy Mátyás nem fog többet ilyen adót kivetni. A nemességnek ez az állásfoglalása meggyöngítette Mátyást a nagybirtokosokkal szemben is. A koronázó országgyűlésen kierőszakolták tőle azt az ígéretet, hogy senkit „a főpapok és zászlós urak tanácsa nélkül, hűtlenség bűnében el nem marasztalhat” és hogy senki jószágát törvényes ítélet nélkül el nem foglalja.

5. Mátyás uralmának megszilárdulása.

A magyar királyok megtanulhatták elődjeik példáján, hogy hatalmuk legerősebb támasza egy második koronának

megszerzése. Mátyás úgy látszik ismerte jól elődjeinek küzdelmeit. Még meg sem erősödött a magyar trónon, már is nyugat felé tekint s a német birodalomban törekszik befolyásra szert tenni. A németeket ide édesgeti, nekik adományokat ad. Sőt a német császár tisztjeinek, a nélkül is ad földet, hogy ide jönnének. A császár főkapitányát egyidejűleg saját szolgálatába is fogadja. Ez az eljárás a magyar urak elégedetlenségét váltotta ki. Mátyás azonban résen volt és erejének fentartása érdekében Belgrád, Zalánkemén és Orsova váraiba német katonákat rakott.

A németek úgy az elégedetlenek ellen, mint új terveinek megvalósítása körül mindenben támogatták. A királynak ugyanis alig volt már bevétele mert a mikor már nem volt birtok, a melyet a királyok adományozhattak volna akkor adómentességeket adtak. Ez által a király jövedelmei majdnem egészen elfogytak. Mátyás, hogy jövedelemre tegyen szert, új „kincstári adó”-nak nevezett adót és korona vámot hozott be melyek alul a törvény szerint mentességet adni a király sem jogosult. Ez utóbbi rendelkezést, persze Mátyás nem tartotta meg.

Az új adó új terhet jelentett s így az elégedetlenséget Mátyással szemben fokozta. Podjebrad nem bízott meg Mátyásban s ezért már régebben oly irányban dolgozott, hogy a magyar koronát fia kapja meg. Közben ugyan kibékült Mátyással de csakhamar újra visszatért régi terveihez. Most is felhasználta az elégedetlenséget és ellenállásra buzdította a nagybirtokosokat. Az elégedetlenekhez Zápolya István és Imre, a német Elderbach is csatlakozott. Ezek Szentgyörgyi Jánosnak megígérték, hogy Erdély királyává választják, mire Szentgyörgyi kitűzte a lázadás zászlóját. Mátyás azonban hamar végzett a lázadókkal s azután a pápa által letett Podjebrad ellen indult, a miben már az előbb még ellene volt urak is támogatták. Az e célra szükséges adó kivetése sem ütközött nehézségbe. Mátyás megint megígérte, hogy ilyen adót többé nem fog kivetni: 8 főpap és 13 világi megint kezességet vállalt s az elégedetlenség hullámai elültek.

A cseh vállalkozás három évig tartott, de eredményre nem vezetett. Mátyás, hogy tovább folytathassa a hadjáratot,

kénytelen az országgyűléshez fordulni újabb adóért. Az országgyűlés azonban a kért adót nem szavazta meg. Mátyás, hogy mégis pénzre tegyen szert, a török elleni háborúra kérte az adót. Ezt az országgyűlés megszavazta. Az adószedés tekintetében hozott határozatok azonban megmutatták, hogy Mátyás uralma nem feltétlen, hogy az urak elégedetlenek, mert a király rokonsága túlságosan sok kedvezményt élvez. Mátyás mint fentebb említettük, anyjának és kedvenceinek birtokait felmentette a korona adó alól. Ennek a jelentősége abban állt, hogy az adómentesség odavonzotta a jobbágyokat, a mit még elősegített a király avval is, hogy vámmentességet is adott. Ezek a kedvezmények lehetővé tették, hogy az ilyen birtokosok a jobbágyokkal enyhébben bánjanak és mégis több szolgáltatást kapjanak tőlük. Miután elsősorban a király és hozzátartozói kaptak kedvezményeket, ezek emlékeztetéhez fűződik a szegény nép szeretete. A nagybirtokosok ugyan a saját jobbágyaik érdekeit is védték, a mikor a kedvezmények ellen tiltakoztak, a nép azonban csak a kedvezmények elvesztését érezte és az urakban látta ennek okát. Ezért tekintette Mátyás királyt a nép atyjának akkor, a mikor a saját hatalma érdekében intézkedett.

Az országgyűlés kimondotta tehát, hogy a megszavazott adó alól senki jobbágyai fel nem menthetők. A felmerülő vitákat pedig a megyei törvényszékekhez utalta. Újra kimondta, hogy a király ez adó alól nem adhat kedvezményt. E határozatainak végrehajtását a nagybirtokosok ellenőrzése alá helyezte avval, hogy ezekből újra jótállást követelt e határozatok megtartásaért. Mátyás azonban ezt nem jó szemmel nézte és elégedetlenségét érezte a különben is bizalmatlan urakkal.

Mátyás jól tudta, hogy a régi magyar királyok legfőbb ereje a más országok feletti hatalom volt, de nem látszott tudni, hogy ez azért volt, mert külföldi foglalásaikon a magyar uraknak juttattak adományokat. Mátyás, a mint láttuk, megfordítva csinálta, ő a külföldieknek itt adott javadalmat. A mikor ezért ellene fordultak a nagybirtokosok, akkor avval tetézte ezt az eljárást, hogy jobbágyi sorból emelt fel embereket, a kiket adományokban részesített. Ezek az urakká

lettek szívesen elnézték aztán azt, hogy Mátyás a vele ellenkező birtokosokat elűzte, vagy őket bíróság elé idéztetvén, birtokaiktól megfosztatta. Az országos tisztségek viselőit állandóan ellenőriztette és a legkisebb kifogás esetén letette. A főpapi állásokra idegeneket és gyermekeket nevezett ki. Mindez 1471-ben újabb összeesküvésre vezetett. Miután Mátyásnak nem volt fegyveres ereje, a mellyel az összeesküvőket megtörje, ezek vezetőinek ambícióját sietett kielégíteni és evvel a mozgalmat leszerelni. Ujlaki Miklós volt a mozgalom fővezére, őt bosnyák királlyá nevezte ki és megengedte, hogy magát meg is koronáztassa. Mások adományokat kaptak, míg néhányan ígérettel kellett beérnie. Csak Vitéz esztergomi érsek és a pécsi püspök tartottak ki és várták, hogy az elégedetlenek által behitt Kázmér herceg Mátyás helyét elfoglalja. Mátyás az elégedetlenkedők megnyugtatóására országgyűlést hívott össze. Ez az országgyűlés a király túlkapásai ellen hozta meg azokat a törvényeket, a melyeket úgy szoktak felüntetni, mintha ezek igazolnák Mátyás igazságosságát.

A hozott határozatok végrehajtásának biztosítása céljából kimondja az országgyűlés, hogy az a tisztviselő, a ki ezekkel ellenkezően cselekszik, hatalmaskodás bűnébe esik. Közben az, elégedetlenek biztatására az országba jött Kázmér lengyel herceg egészen Hatvanig vonult, azonban nagyon kevesen csatlakoztak hozzá. Vitéz Jánost szívesen tette volna, de Mátyás őt, hogy ezt meg ne tehesse, körülvette Esztergom várában. Erre és némi ígéretekre ő is kibékült. Az a megállapodás, melyet kötöttek olyan, mintha két szuverén lépne egymással szövetségre. Vitéz azonban ezt nem tartotta meg, úgy hogy két hónap múlva Mátyás elfogatta és Beckensloer egri püspök ellenőrzése alá helyezte.

Mátyás hatalmának fogyatékoságát mutatja az a körülmény, hogy nincs elég ereje arra, hogy a más királyt választó esztergomi érseket elmozdítsa. Az érsekkel tartó pécsi püspök is megmarad méltóságában. Ezért nem csoda, hogy a mikor ez után Kázmér követői a béke megkötése céljából Budára jönnek, nem Mátyás, hanem az urak tárgyalnak velük. Mátyás hatalmi fogyatékoságát mi sem mutatja jobban, mint az a körülmény, hogy a cseheket nem csak, hogy

nem tudja az országból eltávolítani, hanem kénytelen a csehek kapitányaival úgy egyezni, hogy váraikat pénzért kiváltja tőlük. E szerint Késmárk várából 6412 fit ellenében, Komlós várából pedig 4250 fitért kellett volna Pozovai Jakabnak kivonulnia. Talafus nevű kapitány 1000 fitért adja át a várat. E váltságösszegeket aztán a megyéknek kellett összehozni. Ez ügyet olyan soká nem tudták elintézni, hogy 1500-ban törvénnyel kellett ezt rendezni. Mátyás, hogy ezután békében maradhasson Giskra embereitől, a délvidéken juttatott nekik adományt.

A török elleni háborúk e korban már csak a védelemre szorítkoznak és ezért nem kecsegtetnek adományok kilátásával, miért is e háborúkért senki sem lelkesedik. Evvel szemben a nyugatra irányuló eredményes háború, mely szerzési lehetőségeket nyit, népszerű. Mátyásnak Podjebrad elleni háborúja, eleinte semmiféle elégedetlenséget nem váltott ki, csak mikor már nyilvánvalóvá lett, hogy Podjebradot legyőzni nem sikerül, akkor e háború ellen mindenki állást foglalt. Most Mátyás Frigyes ellen kezdett háborút. Az urak eleinte közönyösen nézték, mihelyt azonban Mátyás Ausztria területéből egy részt elfoglalt, s ezzel új birtokok felett rendelkezett, a háború egyszerre népszerű lett. Wien elfoglalása és Nagylucsei Orbánnak ottani érsekké való kinevezése épen nagyon lelkesítőleg hatott.

A török folytonos támadásai azonban kimozdították Mátyást is közönyéből, mert a folytonos támadások következtében az ország déli részének birtokosai közül többen elpártoltak. A zágrábi püspök, a Perényi testvérek elégedetlenkedtek, a Frangepánok pedig Velencéhez csatlakoztak. Ezért 1479 óta Mátyás többször vezet sereget a török ellen.

Mátyás és Róbert Károly uralkodása nagyon sok hasonlóságot mutat. Mindkét király egész életét avval töltötte el, hogy trónját biztosítsa. Mindkettőnek sikerült is ez. Míg azonban R. Károly fiát könnyen ültethette maga után a trónra, addig Mátyás ezt nem tudta elérni. Az ok, a mely miatt ez nem sikerült az, hogy Mátyás a kipróbált módszerektől eltért és platonikus kijelentésekkel akart célt érni. Mátyás azt hitte, hogy elég törvényt hozni abból a célból, hogy

halála után az történjék, a mit ő akar. Elfelejtette, hogy saját hatalma is bizonytalan.

6. Küzdelem a korona örökletessé tételéért.

A Hunyadi család Magyarország legnagyobb birtokosa volt és ezért tudta megszerezni Mátyás részére a trónt. Mátyás uralkodása vége felé e birtokokat nemhogy összetartotta volna, hanem részint híveinek adományozta, részint pedig elzalogosította. Az ősi Hunyadi javak legnagyobbjai, u. m. Hunyad, Lippa, Sólmos, Nagy-Kemlek, Thuz (Szlavónia), Zengg, Zagorje, Szklabinye stb. Mátyás halálakor zálogban voltak. A nem ősi birtokokra pedig Mátyás halála után rögtön jelentkeztek azok, a kiktől azokat Mátyás erőszakkal elvette.

A Hunyadi trón alapja a vagyon volt. A mikor ezt a vagyont elveszti Mátyás, akkor elveszti fia koronáját is vele. A fia érdekében hozott törvények nem elegendők arra, hogy általuk a koronát megszerezni. Ezt Mátyásnak nagyon jól kellett volna tudnia, mert ő is túl tette magát mindig a törvényen, a mikor erre meg volt az ereje. Jóllehet ő maga mindig csak saját erejében bízott, azért fiát mégis megfosztotta a nagy vagyonban rejlő erőttől. Elfelejtette, hogy az általa megadományozottak még az ő érdekében nem mindig dolgoztak, nemhogy fiáért tegyenek majd valamit.

Fiáért csak keveset tett. Az északon megszerzett tartományok feletti uralom nem sok hatalmat adhatott, mert egymagában az a körülmény, hogy a töröktől távol esett, a korona megszerzése tekintetében nem jelentett hatalmat. Főleg azért nem jelentett aránylag nagy vagyona hatalmat, mert ugyanekkora vagyonnal Zápolya István, Ausztria és Szilézia helytartója is rendelkezett. A nagy vagyonú uraknak tehát Corvin János nem sokat nyújthatott. Ezeknek külföldi trón kereső kellett, ha esetleg ők maguk nem jutottak még elég közel a trónhoz arra, hogy maguk üljenek rá.

Zápolya még nem látta elérkezettnek az időt arra, hogy a magyar trónt a maga javára követelje, ő is Ulászló pártjára állt. Ulászlótól mindenki remélhetett valamit. A király özvegye azt, hogy Ulászló őt elveszi, Bakóc Tamás, hogy kancellárrá kinevezi. Zápolyának megígérte, hogy a visszaszerzen-

dő 13 szepesi várost neki adja. így bár Corvin Jánosnak Mátyás életében az összes főurak hűséget esküdtek, ez esküt csak Vitéz János, a Kanizsayak, a Bánffyak és a Frangepánok tartották meg. Ujlaki pedig bosnyák királysága érdekében támogatta Corvint. Az urak hűsége azonban csak addig tartott, a míg Corvinnak meg voltak az apjától öröklött kincsei. Ezeket hívei hamarosan elvették vagy megkapták tőle és a kincsekkel együtt az ő hűségük is elmúlt.

A királyi hatalmat minden választás előtt, úgy most is, erősen megnyirbálták, annyira hogy a koronán kívül nem maradt a királynak semmije, csak kötelessége. Közvéleményünknek egy általános tévedése, hogy azt tartja, mikép Ulászló megválasztása alkalmával tett kikötések, nevezetesen a főurak és főpapok javára biztosított ellenőrzési jog II. Ulászlót megelőzőleg nem fordult volna elő. Úgy a mint Mátyás trónra lépte előtt több nagybirtokos volt a közhatalom birtokosa és Mátyás csak átmenetileg gyakorolta e hatalmat egymaga, úgy most megint a közhatalom közös gyakorlásának rendszere lépett életbe. A király feje ugyan annak a csoportnak, a mely a főhatalmat gyakorolja, de nem ura.

A tények előtt szeretnek szemet hunyni és a kijelentéseknek nagyobb értéket tulajdonítanak. Ilyen kijelentés az a későbbi korból származó, mely una eademque nobilitas-ról, egyenlő jogú nemességről beszél — és ilyen tény az, mely azt mutatja, hogy a nagybirtokosok voltak Magyarország urai és parancsolói, régen a főnemesi rend különválása előtt.

Ugyanígy vagyunk avval a babonás hittel, mely szerint Magyarország Szent István óta egységes ország. Láttuk, hogy mennyire nem volt egységes az ország a múltban. Most sem az. Minden király elhunytá után azonnal szétszakadt, ha egyáltalában egész volt a király életében. Az országrészek érdekeik szerint foglaltak állást a királyválasztás kérdésében. A déli rész a török elleni háború, a nyugatiak a császár, az északiak a cseh király révén elérhető előnyök szempontjából nézték a királyválasztást. Annyira mentek a gazdasági szempontok érvényesítésénél, hogy Ulászlót egyenesen eltiltották attól, hogy Mátyás özvegyét elvegye és utasították, hogy a milánói herceg leányát vegye el.

A közvélemény nagyon igazságtalan, a mikor a királyi hatalom sülyedését II. Ulászló és II. Lajos terhére írja. Elfelejtik, hogy Mátyás alatt hány főúri szövetség, hány összeesküvés, sőt lázadás volt. Elfelejtik, hogy az erdélyi királyság eszméje is az ő uralkodása alatt született. A nagybirtokosok Mátyásért jótálltak s evvel az ő hatalmát ellenőrizték. Csak folytatás az, a mi Ulászló alatt történt s nem rendszerváltozás, mikor most azt követelték, hogy Ulászló ne csak, hogy ne adjon idegeneknek Magyarországon birtokot, hanem hogy nekik Morvaországban és Sziléziában is adjon. Ez is meg volt eddig mindig, ha a magyar királynak volt külföldön birtoka, illetve valamely ország koronája a magyarral egy kézben egyesült.

Ulászló megválasztása előtt kikötötték, hogy a Mátyás előtti állapotok állíttassanak vissza. Az után pedig ez alapon erőszakoskodni kezdtek és a kisebbek birtokait foglalni. Ezzel kezdődött a köznemesség és nagybirtokosok harca, mely e kor politikai történetének homlokterében áll. A köznemesség vezetési e küzdelemben oligarchák, a kik nagyon jól tudták, hogy az ő hatalmuk a köznemesség támogatásától függ. Az ezt megelőző században a király kísérelte meg az alsó rétegekkel való szövetkezést. Tőle a Hunyadiak vették át e gondolatot. Mátyás halála után megint a góliátbirtok használja ki a köznemesség hiszékenységét, de most már a király ellen.

Ulászló alatt már kétségtelenül meg volt állapítható, hogy Zápolya a koronát akarja megszerezni. Ezért adta a purifikátort, a mikor a nagybirtokosok az országos tisztségekben visszaéléseket követtek el. Emészt Zsigmond pécsi püspök sikkasztásait is csak azért ostorozta, mert tudta, hogy ez népszerű és hatalma gyarapításához hozzájárul. E püspök volt ugyanis az ország kincstárosa és e minőségében sok pénz vezett el a kezén. Hogy mekkora lehetett ez az összeg, arról fogalmat adhat az a körülmény, hogy ő büntetlenségéért 400.000 forintot fizetett. E váltságdíj nagyságát viszont csak akkor értékelhetjük, ha tudjuk, hogy 1494-ben az ország összes bevételei 177.000 forintot tettek, 1495-ben pedig épen csak 136.000 forintot.

Ulászlóra nézve nagy hátrány volt az, hogy nem ren-

delkezett nagy vagyonnal. Ez annál nagyobb baj volt, mivel Corvinnak a Frangepánokkal való szövetsége és az ezekkel való családi összeköttetése annál inkább emelték tekintélyét, mert birtokainak védelmében most nagy erélyt fejtett ki. Oly mértékben emelkedett e révén hatalma, hogy a Zápolyáén és a királyén kívül más hatalom az országban nem volt. Corvin azonban fiatalon meghalt, mire özvegye a Zápolyákkal szövetségre lépett.

Közben az országgyűlésen szóharcok folytak, melyek egyik sugalmazója Zápolya volt, a ki minden eszközt felhasznált arra, hogy magának vagy családjának a trónt megszerezze. Eszközeiben nem volt válogató. A jobbágyok költözését hol előmozdította, hol megakadályozta, a szerint a mint érdeke követelte. A jobbágyok sorsa folyton változott, a szerint a mint katonákra, vagy pedig munkásokra volt szüksége. Béke idején elnyomták, háború idején pedig felfegyverezték őket. Míg béke idején lassan halt meg az urakért, addig háborúban megengedték neki, hogy egyszerre haljon meg értük. Nem csoda, hogy a mikor Dózsa György alatt önálló seregbe verődtek, végre sorsuk javítása is eszükbe jutott. A jobbágyok lázadása jó alkalom volt Zápolyának, hogy saját hatalmát megnövelje. A parasztlázadást leveri. Jutalma nem is maradt el. Az országgyűlés kimondta, hogy a kezén levő királyi javakat mindenki tartozik kiadni, csak Zápolya nem, kivéve ha a rajtuk levő zálogösszeget azonnal megkapja. E célra pedig külön adót szavaztak meg.

A nagybirtokosok közül Zápolyán kívül még Bakóc Tamás esztergomi érsek játszott önálló szerepet; Werbőczy mindig Zápolya párti. Ezek közül az érsek olyan gazdag, hogy kíséretében minden nyilvános fellépésekor 1000 lovas van. A legnagyobb hatalom e három úr kezében van, a kik körül helyezkednek el az összes e korban szereplő urak. Ilyen Báthory, a nádor; Bornemisza János előbb Ulászló, majd Lajos tanácsura; Beriszló Péter horvát bán, a ki a déli részek védelméért a veszprémi püspökséget kapta. A többi számszerint vagy harminc úr személyszerint nem játszik szerepet. A köznemesség szereplését sem szabad félreismerni. Ez semmi más,

mint Zápolya és Werbőcy szereplése a köznemesség kulisszái mögött.

Hunyadiak erdélyi vagyonának legnagyobb részét Zápolya kapta s vele azt a köteleességet, hogy az országot a török ellen megvédje. Neki volt tehát most legnagyobb serege, mint a hogy annak idején Hunyadiéknak volt. Minden esetben, a mikor az országgyűlésen valami olyat határoztak, a mi nem tetszett neki, akkor nemtetszésének avval adott kifejezést, hogy seregét nem vezette az ellenség ellen, így volt ez, a mikor 1521-ben Nándorfehérvár védelmére nem sietett, mert az országgyűlés Báthoryt választotta meg nádorrá. És saját hatalmának növelésére gondolt, a mikor 1526-ban nem sietett Mohácshoz a török ellen. Ez időben ugyanis már csak egy számbavehető hatalom volt Magyarországon s ez Zápolyáé.

Az országos hatalom egészen az oligarchák kezében volt és ők felelőtlenségük tudatában azt csinálták, a mit akartak. Az alatt a rövid idő alatt, a míg II. Lajos Csehországban volt, Báthory helytartói minőségben kormányozta az országot. A közpénzeket elsikkasztotta, fivérének pedig elnézte, hogy hamispénzt veretett. Az erőszakoskodás és foglalás már nem is botránnyal okozó cselekmény. A nádor az ország erejével azt tette, a mit azelőtt csak a saját erejükkel mertek volt tenni az urak. Báthoryt rövid időre elmozdították, de csakhamar visszakerült a hatalomba, mert az összes oligarchák szövetkeztek az egy Zápolya ellen.

A török ez alatt folytonosan közelebb jött és az ország lakosságát állandóan rettegésben tartotta. Zápolya arra szeretne volna ezt a körülményt felhasználni, hogy az ország főkapitányává legyen, mint nagy példányképei a Hunyadiak. Csakhogy Zápolyának igen hatalmas ellenfelei voltak, akikkel szemben ez előkelő méltóságot megszereznie nem sikerült. Az ország védelmét a király Frangepán Kristófra és Tömöri Pálra bízta. Zápolya e mellőzések következtében mind jobban beleásta magát abba a véleménybe, hogy az ő hatalmának a török győzelem a feltétele. A királyság elnyerése annyira elfoglalta őt, hogy az olyan terveknek is hozzáférhetővé vált, a melyek, mint Szálkái esztergomi érseké, a király megöletése árán szereztek volna meg neki a trónt.

Zápolya és Hunyadiak között lényeges különbség volt. Hunyadiék egy liga fejei voltak és e liga emelte Mátyást a trónra. Zápolya magában állott a kis nemességgel. Híveket csak vagyonának elosztogatásával szerezhetett volna, de akkor az ő hatalma elveszett volna. Ezért inkább arra törekedett, hogy minden hatalmat meggyengítsen. Hunyadiék a velük szövetségben levő nemességből még csak egyesekkel ródtek. Zápolya már szervezi és táborként vonultatja fel őket. A míg az előző korokban e szövetségek magánjogi jellegűek, addig most egy primitív politikai párt jellegét viselik. E párt erejét mutatja az a körülmény, hogy Báthory nádor is a köznemességgel kénytelen próbálkozni. Zápolya pártja ellen megcsinálja a „kalandosok” társulatát, mely csak annyiban különbözik a régi ligáktól, hogy nem csak nagybirtokosok a tagjai. A nemesek közül azonban nem sokan csatlakoztak a kalandosokhoz. A míg a Zápolya párton ezrével voltak, addig a kalandosok közt csak kétszázan.

Ez alatt az országnak az a része, a mely a török támadásainak ki volt téve, folytonos panaszokkal járult a király elé, hogy az ország védelméről gondoskodják. Ez azonban hiába való volt mert a király a főkapitányságot betölteni nem merte, nehogy e miatt egyenletlenség keletkezzék. De épen ezért a veszélyeztetett országrészek védelme érdekében nem is történt semmi sem. A megtámadottak tehát úgy védekeztek, a hogy tudtak. Horvátország urai Velence felé tekintettek és a törökökkel való szövetségtől sem idegenkedtek, sőt több horvát várban osztrák katonaság volt, így Zrínyi Miklós gróf (a szigetvári atyja), Korbaviai János gróf és Kobarics János váraiban. E szerint már a mohácsi vereség előtt az osztrák herceg védte az ország délnyugati részeit.

A király mellett volt országos méltóságok viselői is a maguk hatalmának gyarapítására gondoltak s nem az ország védelmére. Báthory époly kevéssé sietett a török ellen, mint Zápolya. Mindenki arra számított, hogy a török majd megsemmisíti az ő ellenfeleit. A török ezt aztán meg is tette.

Mohácsnál a király elesett. Helyének elfoglalása céljából rögtön elegen jelentkeztek. Volt, a ki trónon ült; volt, a ki most próbálkozott e puha széken először. Egyik annyira

szívén hordta az ország érdekeit, mint a másik. Corvin sógorsága most majdnem visszaadta a kölcsönt Zápolyának, mert az osztrák herceg mellett Frangepán Kristóf egy ideig nagyon komoly trónjelölt volt. Miért, miért nem, azonban ő is Jánoshoz csatlakozott.

Mátyás után, mint láttuk, a nagybirtokosok egy ideig formális jog nélkül gyakorolták az országos hatalmat. Ulászló és Lajos voltak a királyok, de a nagybirtokosok uralkodtak. Ugyanaz volt tehát az ország kormányzásának formája, mint Mátyás trónra lépte előtt. Ez nem is lehetett másképp, miután a nagybirtokosok vagyonában rejlő hatalmat Mátyás nem korlátozta és mivel óriás birtokokat ő is épüget létesített, mint elődjei. A vagyon eloszlásának az a rendszere, a mely az ország területének egy tizedét, sőt egy negyedét egy ember kezében egyesítette, kellett, hogy a köz hatalom gyakorlásánál is éreztesse hatását és romlásba vigye az országot.

7. A nagybirtok újabb királysága.

Az a harminc-negyven nagybirtokos és egyházfő, a kin a királyválasztás múlt, már előre állást foglalt pártállása szerint a király személyének kérdésében. Érdekeik szerint csoportosultak úgy a király életében, mint a királyválasztáskor. Láttuk, hogy már Lajos életében a pártállást az befolyásolta, hogy valaki mely területen bírt ingatlanokkal. Ez az oka annak, hogy ha nem is rögtön, de a mint a helyzet tisztázódott, a nyugati részek birtokosai Ferdinándhoz, a keleti részek birtokosai pedig Zápolyához csatlakoztak.

Zápolya királyságának alapja óriási vagyonában rejlett. Zápolyaé volt az országnak tized része. A várak közül negyven, sőt némelyek szerint hetvenkettő a kezén volt. Ez az utóbbi vélemény azonban túlzás, mert az egész országban komoly vár számba vehető építmény nem volt több száznál. Ha tehát a számot helyesnek fogadjuk el, akkor hetvenkettőhöz minden palánkkal bekerített helyet hozzá kell számítani. Zápolya nagy vagyonán kívül nagy szerepet játszott az is, hogy a legnagyobb vagyonú családok hozzá csatlakoztak, u. m. Werbőcy, a Báthory család (a nádort kivéve), Drágffy, Ráskay, Bajoni, Homonnay, Perényi.

Ferdinánd érdekében nővére, II. Lajos özvegye fárado-

zott. A trónkövetelő maga sem volt azonban egészen tétlen, miután nem sok pénze volt, inkább az ígéretekben volt bőkezű. Többeket érdekeik kötötték hozzá. Ezek: Báthory István, Thurzó Elek és Batthyányi Ferenc, a kik Ujlaki Miklós birtokainak felét még II. Lajossal maguknak adományoztatták, jóllehet tudták, hogy Ujlaki és Zápolya közt örökösödési szerződés van, melynél fogva Zápolya kell, hogy e birtokokat megkapja. Az Ujlaki birtokok másik felét Móré László hamis okirat alapján perelte el. Thurzó Eleket ezenkívül még az is Ferdinándhoz vonta, hogy ez a Fuggereknek adta az erdélyi sókamarák jövedelmét. A Fugger és Thurzó család pedig nemcsak rokon, hanem közös üzletre szövetkezett társaság is volt. Az előbb említett három úr, tehát Zápolyától való félelmében Ferdinándhoz állt. Rajtuk kívül Szalaházi és Brodaries püspökök, Tahi János vránai perjelségi kormányzó, Horvát Gáspár főasztalnok, Macedóniai László pécsi prépost, Oláh Miklós esztergomi főesperes, Varjai Nagy Imre nádor és Révay Ferenc királyi ítélőmester csatlakozott Ferdinándhoz, részben a nekik tett ígéretek, részben a kapott előlegek fejében. Ezekhez később különféle biztatások és főleg évjáradék fejében (S) Zalaházi Tamás zágrábi püspök, Török Bálint, Bánffy Boldizsár, Kasztellánfi János, Osztrosith Miklós, Gyulai István, Komoray Tamás, Pekri Lajos, Nyáry Ferenc, Balassa Menyhért, Révay István, Zay Ferenc és mások csatlakoztak. Ez utóbbiak a kapott évjáradék fejében azonban bizonyos számú katonaság tartására voltak kötelezve. A katonaság tartása azonban jó üzlet volt s ezért az ily formában adott pénz nagy része az illető úr zsebében maradt.

Zápolya sem nézte összetett kézzel a történéndőket, hanem összehíván az országgyűlést megválasztatta és azonnal meg is koronáztatta magát királynak. Híveit harminc különféle kinevezéssel, számos adománnyal erősítette meg hűségükben. A hűtlen szászokat pedig birtokelkobzással megfélemlítette. A szebeni kerületből kiszakította Vina és Burgberget s Kocsárdi Miklósnak adta. Az egész fogarasi kerületet Bornemisza Jánosnak adományozta, a Tholmas nevű szász kerületet Maylád Istvánnak 2000 forintban. Ferdinánd nem avval felelt, hogy ő is megválasztatta magát Pozsonyban.

Ezután pedig elkezdett Zápolya híveivel alkudozni, hogy mennyiért hajlandók hozzá átpártolni. Az egyesek által adott feleletek titokban maradtak, de tudjuk, hogy a szászok német voltára való tekintettel ingyen, a székelyek pedig 4000 aranyért voltak hajlandók hozzá állni. Török Bálinttal, Perényi Péterrel és a szerbekkel csakhamar megegyezett, úgy, hogy mikor újabb országgyűlést hívott össze, majdnem az összes világi urak megjelentek. Az egyháziak részéről pedig még Várdai Pál esztergomi érsek is megjelent, akit Zápolya nevezett ki.

Az ellenkirályok versengését mindenki szerzésre iparkodott felhasználni. A királyi ajándékokon kívül ki-ki annyit foglalt a mások birtokából, a mennyit tudott. Az ellenkirályok előre a foglalóknak adományozták a fegyverrel elveendő területeket. Újra megszűnt minden egység, mint annyiszor az előző időkben. A teljes rendetlenségben még rendet jelentettek a ligák, melyek tagjaikat és ezek birtokait a támadásokkal szemben megvédték. A ligák persze azt is eredményezték, hogy az egy vidéken lakók ugyanannak a trónkövetelőnek híveivé szegődtek. Ezek aztán csak vezérekkel együtt változtatták pártállásukat, ami azonban elég gyakran történt.

A Ferdinánddal együtt bejött idegenek szintén ligába léptek. Hozzájuk csak Thurzó¹ csatlakozott. Ez a liga aztán legázolta az összes többi nyugati részen levő ligákat. A liga vezérei kiváló katonák, a kik e kor erkölcsihez képest csak vagyonszerzésre gondoltak. Katziáner János, Rogendorf Vilmos és Fels Lénárd Magyarország történetéből eléggé ismeretesek arra, hogy velük ne kelljen részletesen foglalkozni.

Ferdinánd nem volt ugyan sem nagyon erős, sem nagyon gazdag, mégis fivérének V. Károly császárnak hatalma az ő helyzetét is megkönnyítette. Zápolya ezért végül is, a francia király 30.000 arany segítsége dacára, a török kar-

¹) Ferdinánd legbuzgóbb hívei a Thurzók voltak, a kiket ezért busásan meg is jutalmazott. A legtöbb adományt közülök Ferenc előbb nyitrai püspök kapta, a ki utóbb a protestáns vallásra tért. Ez már 1556-ban Árva várát, 1558-ban Lietavát, 1568-ban Rhino vagy Richno várát, Bicse kastélyt és Bicse mezővárost kapja. Fiai éppolyan kedvencei voltak a királynak, majd Ferdinánd után Rudolfnál, a ki az apának tett adományokat a fiuk javára kiterjeszti.

jaiba kénytelen magát vetni. Ferdinánd is foglalkozott e tervvel és az erre vezető lépéseket is megtette, a szultán azonban Zápolya támogatását tartotta ésszerűbbnek. Zápolya János király, a Habsburgok hatalmának megtörésére szövetkezett Európa hallgatag kívánatára tette meg ezt a lépést, a melyért egy félszázaddal előbb bizonyosan az egyház átkát vonta volna magára. A magyar urak sem idegenkedtek a török hűbérúrtól, mert azt remélték, hogy akkor megszűnnek a folytonos támadások. E támadásoknak köszönhette János azt, hogy nagybirtokos híveinek száma megint 39-re emelkedett.

Az ország védelmének az a rendszere, melynél fogva annak kellett az országot megvédenie, a kinek a támadott részen birtoka volt, csak addig bizonyult megfelelőnek, a míg csak apró rablótámadásokkal szemben kellett az ország határait védeni. Mihelyt a török rablócsapatok támadásait a török császári haderő támadásai váltották fel, már csődbe került ez a magyar rendszer. Honvédelmi rendszerünknek ez a csődje hozta ránk a törököt és állította meg azt a fejlődést, a mellyel a nyugati kultúrába kezdtünk bekapcsolódni.

A török támadásai az ingatlanoknak azt a részét, mely a török határhoz közel esett, elértéktelenítették, mert a gyakori pusztítások a jövedelmezőséget csökkentették. Ezért az urak már nemcsak birtokra, hanem pénzre is vágytak. A pénznek egy nagy előnye volt a föld felett: el lehetett dugni az ellenség elől. Innen a kortársaknak az a véleménye, hogy pénzért mindenki kapható s hogy János király is leköszönt volna megfelelő összeg pénzért. Viszont a mikor híre terjedt, hogy a Fugger-család (e kor Rothschildjai) Jánoshoz álltak, mindenki biztosra vette, hogy Ferdinánd hívei is mind Jánoshoz fognak állani.

Ferdinánd végre elérte, hogy a szultán őt is elismerte az ország azon részében királynak, a mely az ő birtokában volt. Az ország evvel két részre szakadt. Csakhogy ez az urak nagy részének nem volt innyére, miután igen soknak az egész ország területén voltak birtokai. Az ország területének e megosztásával el volt vágva a lehetősége annak, hogy valamikor

is visszaszerezhessék e birtokokat. Ezért a legnagyobb birtokosok a ketté osztással nem voltak megelégedve és állást foglaltak ellene. A kettéosztás csak az új adományosokat nem érintette, mert ezek már ott adományoztattak maguknak birtokokat, a hol a trónviszályok szülte viszonyokhoz képest elhelyezkedtek. A Ferdinánd pártiak nyugaton, a János pártiak keleten. A mennyiben az elfoglalandó területen kaptak is adományt, azt, mint meg sem szerzettet, nem fájalták olyan nagyon, mint a birtokukban voltat. Ezért mindkét király pártján elégedetlenséget váltott ki az ország ketté szakítása. Mindkét király hívei olyan szerződés kötését követelték tehát, a mely legalább a jövőre lehetővé teszi birtokaik újra való egyesítését. Ferdinánd hívei ezt a legvilágosabban meg is írták, a mikor azt követelték tőle, hogy Jánossal örökösödési szerződést kössön. A nagyváradinak nevezett béke neve alatt jött létre az a szerződés, a melyben a két uralkodó híveinek fenti kívánságát teljesíti, s a mely szerint ha valamelyikük fiörökös nélkül halna el, akkor az ő országrészét a másik kapja.

A nagyváradi béke azonban viszont azoknak az uraknak, a kikben az a titkos remény élt, hogy még ők is elnyerhetik a trónt, nem tetszett. Ezek közül különösen Perényi Péter elégedetlenkedett s joggal, mert az ő királyságát úgy látszik a szultán sem ellenezte volna.

Ferdinánd sem nyugodott meg a nagyváradi béke nyomában, hanem részben arra törekedett, hogy elhódítsa János híveit, részben pedig arra, hogy ennek hívei lázongjanak s így esetleg a szerződéstől függetlenül szerezhesse meg János országát. E célból már 1540-ben pártjára kérette Mayládót, a ki Nádasdy sógora volt és kinek evvel olyan megállapodása volt, miszerint rendesen két párton lesznek, hogy egymást mindig segíthessék. A két sógor ez alkalommal egy ligát hozott össze, melynek tagjai: Sulyok György pécsi püspök, Enyingi Török Bálint, Zalay János pozsonyi főispán, Bakics Pál, Maylád István, Sulyok István és Balázs. A felek azt ígérik egymásnak, illetve valamennyien Nádasdy Tamásnak, hogy fej- és jószágvesztésig őt semmi ügyében el nem hagyják s magukat érte minden veszélynek kiteszik,

helyes és helytelen ügyeiben megvédi. Mihelyt János arról értesült, hogy Erdélyben nyugtalankodnak, odasiertett, a mi az urak elcsendesését vontam magam után, de mielőtt a nyílt lázadásba kitört Maylád ellen valamit tehettem volna, meghalt.

Zápolyával záródik le a nagybirtok történetének fénykora. De ő is, mint minden korszak utolsó képviselője ezektől eltérő helyzetben van. A fénykor utolsó képviselőjével maga a fénykor is elmúlik. A koronát még saját erejével szerzi meg, de nincs annyi ereje, hogy az így szerzett koronát teljes épességben meg is tudja tartani. A nagybirtokos királyok vele hűbéres királyokká válnak. A változott külpolitikai viszonyok között a nagybirtokban rejlő erő már csak arra elegendő, hogy vele a hatalmat meg lehessen ragadni, de nem arra, hogy meg is lehessen tartani. Ezért az ez után következő királyok csak hűbéres királyok.

A főrendiség csírái.

I. A magyar nagy- és góliátbirtok kultúrátlanóságát élénken megvilágítja az a körülmény, hogy jóllehet olyan nagy hatalomra tett szert, hogy az ország koronáját is meg tudta szerezni: önálló és zárt renddé nem alakult. Saját hatalmát joggá nem tette. Formailag tehát igaz volt még e korban az az állítás, hogy a nemesség jogai egyformák, una eademque nobilitas. A holnap gondolata nem izgatta a nagybirtokok urait. Csak egyéneket ismernek és ezek hatalmát. A családoknak az egymástól leszármazók hosszú láncában megnyilvánuló folytonossága ismeretlen előttük.

A kisebb birtokú nemesség, mely a XIV-ik századtól kezdve egynehányszor maga is nyúlt a hatalom után, látta, hogy a király és a nagybirtokosok együttesen uralkodnak felette. Ez az uralom nem volt ínyére s ezért arra törekedett, hogy a király ne csak a nagybirtokosokat, hanem a köznemességet is meghallgassa. Tudjuk, hogy a király decretumait az intézménnyé lett királyi tanácsból adja ki. A tanács a meghívottakból állott. Meghívást pedig az kapott, a ki elég hatalmas volt arra, hogy magának ilyen meghívást kiköveteljen.

A király, mint már láttuk semmiféle intézkedést nem tehetett a nagybirtokosok akarata ellenére. A tanácsban egyesült nagybirtokosok nagyobb hatalmat képviseltek, mint az országgyűlés, melynek összehívása tőlük függött; ha pedig az összehívott országgyűlés valami olyat határozott, a mi nekik nem tetszett, akkor megakadályozták annak királyi szentesítését. Innen van, hogy a XV. században nem tettek különbséget a tanács és az országgyűlés határozatai közt. Ezért van az is, hogy a király rendeletei és a királyi tanács határozatai közt sem tettek különbséget.

Az az intézkedés, a mit királyi rendeletnek lehet nevezni, a tanács határozatai, valamint az országgyűlés határozatai nem különböznek lényegükben egymástól. Mindegyik érvénye a báróknak nevezett tanácsosok hozzájárulásától függ. Ezért kerülnek az olyan határozatok, melyek csak a királyi tanácscon mentek keresztül, mint az 1404: 1., az 1405. évi decretum minus, az 1411. évi IV. t.-c. a magyar országos törvénytárba (*Corpus iuris Hungarici-be*). Ezért szednek sokszor még adót is ilyen formában létrejött decretum alapján. Ez 1439 óta szinte szokássá lett s annyira természetesnek találják, hogy a király néhány főúrral adót vethessen, hogy a királyi tanácsban egyesült főurak és főpapok 1439-ben kikötik, hogy a király tartozik más országaiban is a török elleni háborúra ugyanekkor adót kivetni. Mátyás alatt az adószedésnek pedig ez lett a rendszere.

A XV-ik században az országos ügyek már oly számosságok, hogy a főurak ezek intézésébe nem is kívánnak befolyni s miután sok aprólékos ügy is merül fel, nem is folynak be. A nagybirtokosok már csak irányt adnak, míg az intézők a tisztviselők. Nehogy azonban befolyásukat elveszíték, egy kisebb tanács jó létre, mely állandóan foglalkozik az ügyek intézésével. Az esetről-esetre híttak alkotják a tágabb királyi tanácsot, a királyi udvarban állandóan tartózkodók a kisebb tanácsot. A tágabb az irányító, a kisebb a végrehajtó. Ezért ebben inkább találni kisebb birtokú nemeseket is. A tágabb tanács a törvényhozóké, a kisebb a tisztviselőké. Ezért van az, hogy a mikor a nemesség az országos hatalom megszerzésére törekszik, a nagybirtokosok nem ide-

genkednek attól, hogy a kisebb tanácsban helyet nyerjenek. Ezt az 1446: VII. t.-c. ki is mondja, mikor úgy intézkedik, hogy a kormányzó mellé választott kisebb tanácsba a nádor, országbíró, két főpap, két zászlós úr mellé hat nemes is választandó. De még ez a törvény is kimondja azt, hogy a kormányzó más *főurakat* is meghívhat. Kétségtelen tehát, hogy a kisebb tanácshoz való tartozás nem lehetett a főrendiségnek alapja.

A nagybirtokosok hatalmának formai joggá válása csak jóval e hatalom nyílt elismerése után következik be. Már az 1486. évi LXIV. t.-c. kimondja, pl., hogy minden nemes tartozik az országgyűlésre menő megyei követek költségeihez hozzájárulni, de ugyanekkor kivonja azokat, a kiket a király az országgyűlésre személyesen meghív. Kétségtelen, hogy a nemfizetés ilyen szabályozása azt mutatja, hogy a nagybirtokosoknak az országgyűlésen való megjelenését már a törvény is respektálta. A törvény evvel megkerülve a nyílt elismerést, hallgatólag elismerte a főnemesség létezését 122 évvel előbb, mint a hogy nyíltan az 1608. évi koronázás utáni I. t.-cikkben megtörtént.

A nagybirtokok mint rend különállása határozottabban az 1495: XXV. t.-cikkben nyert szabályozást, mely arra kötelezi a királyt, hogy az országgyűlés összehívása előtt tartozik a főpapokat és főurakat összehívni, hogy az országos főtisztékkel és tanácsosokkal az országgyűlés tárgyait meg tárgyalja. Az 1500: X. t.-c. szerint a főpapok és báróknak joguk van a király tanácsában való helyhez. Megerősíti ezt a jogot az 1518: XXXIX. t.-c., a mikor a kisebb tanács tagjainak névszerinti felsorolása után kimondja, hogy a többi tanácsos joga épségben marad.

A XV-ik század végén tehát már törvények is vannak a nagybirtokosoknak az országos ügyekben való befolyásáról. Mint minden jogfejlődésnél, itt is megelőzik a tények a törvényeket. A báróknak, a kiket e korban még consiliariusoknak is neveznek, e joga azonban a XVI-ik század elején már mindenki által elismert és alkotmányunkba illesztett, bár még nem mai formáját felvett jog.

A nagybirtokosok már régen elkülönítve tárgyalnak a

nemesektől, tehát az úgynevezett két kamara rendszere a gyakorlatban meg van ennek törvényes rendszere előtt. A mint a történelemben a tudatos intézményeket mindig az öntudatlanok előzik meg. A két kamarai rendszer tudattalan formája meg van, mielőtt a nemesek követküldési joga kialakul. A nagybirtokos született törvényhozó már akkor, mikor a nemesség is személyesen megy az országgyűlésre, csak hogy ez a joga csak akkor válik nyilvánvalóvá, a mikor a főurak külön tanácskozása törvényes formában kimondott előjoggá válik és még inkább akkor, a mikor a nemesség személyes megjelenése helyébe a követküldés lép.

A főrendiség kialakulásának e korban kialakult stádiumában még nem nyert megállapítást az, hogy a nemességnek mely rendjébe tartozik valaki. Főrend az volt, a kinek nagy vagyona volt s a ki ez alapon hatalommal rendelkezett. Mihelyt valaki elvesztette vagyonát, akkor megszűnt a nagyobb királyi tanács tagja lenni. Ennyiben egységes a nemesség és ennyiben nincs örökös főrendiség Magyarországon.

II. Az igazságszolgáltatás olyan korban, mikor a bíró nagyon sok jogtalanságot követhetett el, sokkal jelentősebb jog, mint akkor, mikor a jogállapot állandósága a visszaéléseket lehetetlenné teszi. Ugyanígy vagyunk a tanúsítványok kiállításának kérdésével is. A míg a káptalanok és hiteles helyek maguk is hamisítják az okiratokat, addig a nagybirtokosoknak az a törekvése, hogy ők maguk adhassanak ki olyan tanúsítványokat és okiratokat, melyeknek teljes a hitele, természetes. Ez a jog elsősorban a grófokat illette. Kifejezést nyert a vöröspeccét használásának kiváltságában, melyet a bárók csak száz évvel később kaptak. A grófi cím itt a *comes* elnevezés jelentésében használtatik, a hogy az előző korszakban már ismeretes volt.

Ebben a korban, mikor a nyugattal való érintkezés is gyakoribb s a külföldről került királyok is több külföldi szokást hoznak, mint az előzőben, többen vannak a nagybirtokosok között is, a kik a külföldiekéhez hasonló jogokat követelnek a királytól. Ennek dacára nem sok grófság keletkezik Magyarországon s ezentúl is Horvátország marad a grófságok különleges területe. Összesen csak öt grófságról vannak

egészen biztos adataink: a Cilleiek zajorjai grófsága, melyet Mátyás 1463-ban Vitovecz Jánosra ruház, a bazini, a szentgyörgyi, a beszercei, a Zápolyák szepesi és Corvin János hunyadi grófsága. A többi grófságnál nem tudhatni biztosan, hogy nem egyszerűen csak főispánságot jelent-e a comes elnevezés. Ha volna is még ezeken kívül grófság, akkor is legfeljebb egy-kettő. Minden más comes elnevezés feltétlen főispánságot takar.

A felsorolt összes grófságok megszűntek. A beszercei azért, mert Szilágyi, a ki azt Mátyástól kapta, nem tudott a beszerceiekkel kijönni s ezért Mátyás Szilágyi halála után megszűntette magát a grófságot. Evvel aztán a beszerceiek megint a vajda közvetlen joghatósága alá kerültek. A többi grófság pedig azért szűnt meg, mert uruk vagy nagyobb hatalomra tett szert, vagy teljesen elvesztette azt. Személyükre nézve a grófok különös jogállása abban nyilvánult, hogy ők külön hűség esküt tettek a királynak s hogy ők személyükre nézve mindig ki voltak véve a nádor, az országbíró, a vajda stb. jogszolgáltatása alól. Az 1495: XV. t.-cikk azonban a grófoknak, illetve mindenkinek ilyen külön jogát megszüntette. E korszak végéig több grófi címet s jogot nem is adományoztak. A következő korszak grófi címei pedig már semmi összefüggést sem mutatnak ezekkel az örökösöknek nevezett grófi címekkel.

III. Az urak addig, míg a comes (ispán) tisztségével nagy vagyonnak legalább a kezelése járt, e tisztségre mindig törekedtek, de mióta csak fizetés és meghatározott jövedelem járt, azóta a comes méltósága csak mint cím érdekelte őket, mely előkelőséget adott. A comes méltóságával járó munkát tehát áthárították s így szükségessé vált a főurak mellé dolgozó comest is kinevezni. A nagybirtokosok tehát e kor vége felé már csak címül kapták a comes vagy főispán címét. Ezek aztán miután e címet átörökítették fiaikra, örökös főispánoknak nevezték magukat.

Mátyás megkísérelte, hogy a főispánság régi hatalmát feltámassza, de ez nem sikerült, pedig erre a legjobb módot választotta, nevezetesen azt, hogy összekötötte a főispánságok egy részét a várnagyságokkal. A diósgyőri kapitányságra a borsodi főispánt nevezte ki, a trencsénire a trencsénit, a po-

zsonyira a pozsonyit, a munkácsira a beregi főispánt, a szklabinnyaira a turóci főispánt, a verőceire a verőceit, az, óvárira a mosonyit. Ez a rendelkezés sem volt azonban alkalmas arra, hogy a főispánság régi formája feltámadjon. Ezért aztán az erre irányuló kísérletek is elmaradtak s az örökös főispáni cím őrizte meg csupán annak emlékét, hogy milyen hatalmat jelentett a múltban.

Birtokméretek és birtokeloszlás.

I. E korszak birtokainak méreteiről nincsenek sokkal megbízhatóbb adataink, mint az előző korszakból. De a megbízhatlan méreteket legalább pontosabb számadatokban bírjuk s ez által a bizonytalanság csökken, így gyakran ismerjük már a falvak számát, sőt a jobbágy telkekét is. Az előző korszak történetéből tudjuk, hogy a falvak száma sem ad megbízható képet a birtok nagyságáról, azért mert a régi falvak közé sok helyen új falvak ékelődtek és így a falvak száma és kiterjedése közti összefüggés dacára sem lehet a birtokok területét megállapítani. A jobbágy telkek is különböző nagyságúak voltak a különböző megyékben, sőt a különböző birtokokon is, tehát még a telkek számának ismerete alapján sem lehet a birtok kiterjedését megállapítani. Minden mérték tehát, amelyet adunk, csak hozzávetőleges. Különböznél is a birtokokból annyit foglaltak, határaik annyit változtak, hogy egy pillanatban statisztikaszerű leírás formájában adni az e korbéli birtokviszonyokat sem lehet. A magyar nagybirtoknak nincs a múltban képe, leírása, statisztikája, csak *története*.

E korszakokban ép oly kevéssé tudjuk a nagybirtokot a középbirtoktól a méret szempontjából elhatárolni, mint az előbbiben. Mely birtok tekintessék mégis nagybirtoknak? Pontos adatok hiányában ezt a kérdést az egyéni tulajdonban álló összes birtokok egybe vetése után kell megoldanunk. Nem egy-egy birtok mérete szerint, hanem az egy-egy birtokos kezén levő birtokok szerint állapítjuk meg azt, hogy valaki nagybirtokos-e vagy sem. Ez álláspont annál indokoltabb, mivel e korban a művelés és kezelés rendszere egyforma minden nemesi ingatlanon. S még így sem adhatunk

kimerítő adatokat, mert habár ismerjük a nagybirtokosokat személy szerint, nem ismerjük birtokaikat. Láttuk már, hogy az egyesek birtokai, bármily hatalmas lett legyen is valaki, nem mutatnak állandóságot. A világi birtok folyton változik. Egy emberélet elegendő, hogy egyszerű nemesek dúsgazdag főurakká legyenek. Az illető halála után pedig legtöbb esetben szétesik a gazdagság. Viszonylag csupán az egyházi birtok állandó.

Egyes családok birtokainak ismertetésével rajzoljuk meg e korszak képét. Csupán mozaikok lehetnek, a mit adunk, de mégis olyan impozáns méretek s számok tárulnak elénk, hogy ezek e korszaknak birtokméreteit kellően feltárni alkalmasak.

Az egyes nagybirtokosok kezén levő egyes uradalmak is a nagybirtok minden ismertető jellegét magukon viselik s így indokoltnak látszanék az egyes uradalmakról külön is szólni, de a nagybirtokosok birtokállományának felsorolásánál ezt úgysem mellőzhetjük, s ezért nem szükséges az uradalmakról külön is szólni.

II. A XV-ik század közepe táján senkinek sincs olyan fejedelemségszerűen berendezett birtoka, mint amilyen pl. Csák Mátéé volt. A közhatalom birtokosai a nagybirtokosok az egész ország felett gyakorolnak hatalmat, nemcsak birtokuk felett. A birtokviszonyokat a legjobban a nyugati részen ismerjük. Ezek leírásával kezdjük tehát.

Az alsólendvai Bánffyaké volt Zalamegye délnyugati csücske, mely a határon Csesztregig, innen Lentin át Szemenyéig (Muraköz) s ettől a vas megyei határig terült el. E területen két vár, hét város, 10 falu s 19 puszta volt, a melyek helyén ma ismert 63 helység fekszik, melyek határainak kiterjedése 108.426 kát. hold. Ezenkívül az övék Szabar város tíz faluval s 1483-tól még egy vár s 12 falu.

A Kanizsay-családnak több megyében vannak birtokai. Zalában 60 községük, melyekből ma 18 ismeretes. Ezeknek területe 55.759 kat. hold. Ugyane megyében utóbb még 9 községet kapnak. A zalai uradalom folytatásaként Somogyban az övék Szt.-Pál város és 17 falu. E birtokok után 1494-ben 276% fit adóval voltak hátralékban. Vas megyé-

ben az övék Borostyánkő 22—25 községgel. Lékavár 8—11 faluval, Sárvár 3 várossal s 9 faluval. Sopron ismert 317 községéből 80 egészen vagy részben az övék, a 16 várból 5—7, 15 városból 7 az övék. A megye területének $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ része tulajdonuk. A Kanizsayak soproni birtokait százezer holdnál többre kell tennünk. Kanizsay György, László és Jánosnak Sopronmegyében birtokaik után 1494-ben 635 fit adóhátralékuk volt, miután pedig egy fit adó Sopronban 280 holdnyi terület után szokott kivettetni, az adóhátralék már 177.800 holdnyi területnek felel meg. Számításunk helyességét különben az is igazolja, hogy Szarvkő, Kismarton, Cseke, Pordány, Szarvkőalja és Michelsdorf határai együttvéve 19.731 hold. Más hat községé 32.890, Kapuvaré pedig 16.641.

A Cilleiek összes birtokait, miután Stájerországba is átnyúlnak, nem lehet pontosan megállapítani. Tulajdonuk 1477-ig a Muraköz, mely ebben az évben száll át az Ernusztok tulajdonába. Ennek a kiterjedése 128.530 hold. E birtokon kívül az övék 1397 óta Vinica vára 52 faluval Varasd-megyében, melyhez két év múlva még kilenc várat s evvel majdnem az egész megyét kapja Hermán gróf. E terület 400.000 holdra tehető. Cillei megöletése után az egyik tisztje elfoglalta e birtokok egy részét és felvette a zagorjai gróf címét. E gróft Mátyás 1463-ban megerősítette e birtokokban, de később elűzvén őt, a Cillei-birtokok e részét Corvin János kapta.

A Marcaliaknak Somogyban négy váruk, 11 városuk, 54 helységük volt a megye összes 16 várából, 25 városából, 939 helységéből. Ezekből Köröshegy, Marcali, Somogyvár, Segösd, Zsákány, Sábád, Babolcsa, Kálmáncsehi és Pata ma ismert területe 64.850 hold. Összes birtokainak kiterjedése azonban ennél sokkal nagyobb volt, mert mint Csánki, e kor legjobb ismerője mondja, olyan felhalmozása az uradalmaknak, mint a Marcaliak kezén, nem igen ismétlődik.

A bazini vagy Szentgyörgyi grófoknak egyedül Mosonmegyében levő uradalma nagyobb 200.000 holdnál. Ez uradalom kiterjedését a következő községek jelzik: Óvár, Mosony, Rajka, Fertőfő, Szombathely (ma Nezsider és Za-

rány), Lebeny, Keménye, Halászi, Fekete-Erdő, Levél, Bezenye, Jarndorf, Csuny, Féltorony, Szántó (ma Tárca) és Szent-János. A mikor csak 200.000 holdra tesszük ezt az uradalmat, akkor bizonyos, hogy ez a legkisebb terület, a mellyel ez az uradalom bírhatott, mert egyedül Óvár ismeretes 25 tartozékának területe ma 207.017 hold. És ehhez a területhez szerezték még meg Poc-Neusidelt (Lajta-Újfalut), Újfalut és Jarndorfot. Ezenkívül a Marótiaktól is megszerezték ezeknek 23 falura terjedő bodrogmegyei uradalmát.

A Maróthyaknak Bácsban szétszórva van 16 falujuk. Az övék itt a kisdivásári uradalom 7 faluval. Bodrogmegyében Barackától Kapusziváig 21—23 falujuk van. Baranyában van 28 helységük. Szerémmegyében birtokaik egyik központja Karom (ma Karlovica). Az övék Grgeteg, Ireg, Bivica 9 faluval, Buma 6—7 faluval, Járok körül pedig 76 helység. Csánki szerint a megye keleti részén az egész megye területének felére tehető uradalmuk van. E birtokuk 300.000 holdat tehetnek. Valkómegyében az övék Marótvár 78 faluval, Bacsavár előbb 7, aztán 20 faluval, Atyavár 24 faluval. A Maróthyaké Atak város 76 faluval és Hermanvár 61 faluval. E család 1476-ban kihal, ekkor Mátyás és Corvin János lép e területek birtokába. Mátyás azonban eladományozza a neki jutott birtokokat.

E vidéken vannak birtokai az Ajnárdfiaknak már a XIV-ik század végén. Fő uradalmuk a Duna és Száva közt volt s 50—60 falura terjedt. E családé a Boszna és Száva közti rész is. Ezekről a Matucsinai-család szerezte meg e birtokokat, akiknek 1474-ben e vidéken 130 falujuk és városuk volt. A fent említett 50—60 falu értéke, illetve vételára 40.000 frt. Az a körülmény, hogy e családokról olyan keveset tudunk, mutatja, hogy e vidék kultúrátlanságánál fogva az ingatlanok aránytalanul kisebb értéket képviselnek itt, mint az ország nyugati vagy középső részein levők. Ugyanezt igazolja a Korogyi-család szerepnélkülisége is. Ennek ugyanis a XV-ik század második felében történt kihalásáig birtokában volt Baranyának a Száva—Dráva közti része, mely Valkó s Székese közt terült el. E terület 500.000 hold-

ra tehető.¹⁾ Ezenkívül az övék 23 község Valkó megyében, Eszék-Kőrogyvár 29 községgel, Hagymás és Drávaszád városok, egyideig Ivánka-szt.-György 7 faluval, sőt Nevna (ma Sevanska) 112 faluval.

A lévai Cseh-család a Felvidéken lép fel először, itteni eredeti birtokaikat azonban nem ismerjük. A család legismertebb tagja Péter, a ki Zsigmond királynak kedvence. Kinevezi őt főlovászmesterré, majd macsói bánná. Ez a Péter 1422-ben sógornőjétől megszerzi Pozsegában Tomicát 11 faluval, melyek Nevna várhoz tartoztak. Megszerzi továbbá Orjava várost 13 faluval, Cseszneket 4 faluval, Borostyánt 8 faluval, Hrusovát 5 faluval, Óvárt 2 faluval és Hitvanócot. Ekkor lesz az övé: Valkó megyében Nevna hat kerülettel 74, utóbb 93 faluval; Fejérben három birtok; Tolnában 11 falu; Bodrogban 9 falu. Péter kapja 1427-ben Léva várát, Csánk, Kér, Bencháza, Vinár, Bát és Keresztúri Vasban az övé Németiig ár 25 faluval, Hollós 18 faluval és az u. n. Órség nevű birtok, mely 80.000 holdra tehető. Ezekhez a birtokokhoz járul még tekintélyes foglalás Bars és Hontban, valamint több zálogbirtok.

A Garayaknak birtokai főleg Zsigmond adományaiából származtak és az ország műveltebb területein voltak. Veszprémben: Csesznek és tartománya, melyből ma még a következő helységek ismeretesek: Givolt, Sikátor, Nagy-Béde, Szombathely, Harta, Alsó-Teszér, Csetény, Oszlop, Szt.-Király, Szt.-László, melyek együtt ina 40.906 hold kiterjedésűek. Az ehhez a birtokhoz tartozó öt régi község ma pusztá. Itt bírták Pápát, Somlyót, Ugodot, Berzsényi, Tornát, Dobat, Patonát stb. Összes veszprémi birtokainak kiterjedése 100.000 hold. Tolnában az övék a simontornyai uradalom, mely régebben Ozorai Pipóé volt s a melyhez 22 falu tartozott. A ma ismertek kiterjedése 55.403 hold. Ezek: Simontornya, Németi, Körbö, Pincehely, Bolhás, Holgyész, Igar, Vájta és Miszla. Ezt az uradalmat a király 1441-ben el akarja venni hűtlenség miatt, de nincs ereje hozzá. A Garayak nádori ágának ezeken kívül még több helyen van-

¹⁾ Úgy látszik nem egyedüli birtokosai e területnek.

nak tekintélyes birtokai. Bácsmegyének az a része az övék, a mely Futaktól északra a Temerin melletti Szireg-pusztáig, nyugatra Bács városáig, délre Palánkáig s a Duna mellett Futakig s Kisdivásárig terjed. Három város, 45 falu volt rajta s vagy 150.000 holdra tehető. Ugyanitt a báni ágnek is van egy városa és két faluja. Szeremben a Garay-családé Cserögvár és város, Pétervárad 12 faluval. Ez utóbb Corviné lesz. Valkóban Gara, ma Gorján vára őrzi a Garaiak uralmának emlékét. Ez az uradalom Pucsje és Osztrosínci vidékén érintkezett a baranyamegyei birtokokkal. Itt egy összefüggő területben az egész síkság vagy 220.000 hold az övék. A nádori ágé a szt.-lőrinci uradalom, melyet 1481 után Baskai Balázs szerez meg. Úgy látszik már a XV-ik században is az övék a szlakovci uradalom, melynek 32 faluja a XVI-ik században a garai Bánffyaké. A Garay-családé Barka (Brcska) a Száván túl, Boróvár a Duna mellett s Mikola 60 faluval, Nustar 21 faluval, Vicsadal, Valkó város. E megyének 1182 falujából 350—400 az övék. Pozsegában az övék a Darnócvári, Orbovai, Derskoncvári-uradalmak 40 faluval. A siklói uradalom 50 faluval, a nekesei és podgoráci 91 faluval. Rövid ideig a szigetvári uradalom is az övék. Vasban Kőszeg 18 faluval. Ez utóbbit Frigyes elfoglalta Mátyás alatt, visszafoglalták ugyan tőle, de ekkor Corvin kapta, szintúgy ezé lett Siklós is. Az övék Locsmán régi vármegye, a Pilismegyében feküdt Solymár (utóbb Corviné), Sopronban Lánzsér előbb 18, aztán 22 faluval. Ez utóbbi Athinai Zsigmondé volt, a ki Fraknóy Vilmostal ez uradalomra nézve perben állt. Athinai a per alatt a nádorra, Garay Miklósrá ruházta, a kivel Fraknói kiegyezett s az uradalom Garayé lett.

A Garayak ez óriási vagyona a családnak 1481-ben történt kihalása után egészen széthullott. A legnagyobb részt Corvin kapja, de a Zay-család is igen tekintélyes részt kap, a Valkómegyében fekvő birtokokat. A Garay-javakból a Bánffyaknak jutott részt Ferdinánd 1527-ben elkobozván, Török Bálintnak adja.

Az Ujlaki-család birtokainak összeírása még fogyatékosabb, mint az eddig tárgyalt családoké. Egyik legszebb

uradalma az csegvári Veszprémben, melyhez tartozott Tót-vázsony, Billeg, Bánd, Bogdány, Baldé, Csécut, Halimba Lerinte, Barnag, Csepel, Herend, Berzseny, Kerta, Dóba, Alásony, Szöllős, Küngös, Pecemarton, Csér, Kuti, Bátorkő, Palota stb. Ez az uradalom vagy 80.000 holdra tehető. Fele utóbb Kinizsyé volt. Az Ujlakiak kapták a Csehek birtokát Vasban, az u. n. őrséget 18 faluval. Ugyanitt az övék Újvár, Tobajd, Szt.-Mihály, Ór-szt.-Elek, Nádasfalva, Badolfalva, Királyfalva, Keresztur, Madocs stb., melyek területe 80.000 holdnál többre tehető. Valkóban ezeké Újlak (Hók) vár 30 faluval. Bácsban hét falu, Szeremben a Hunyadiak kihalála után Száva-Szt.-Demeter s uradalma. Van továbbá Fejérmegyében két helységük. Tulajdonuk továbbá Gesztes és Gerencsér vára a XV-ik század második felében, miután a Rozgonyiak elvesztették.

A Rozgonyi család uradalmi olyan nagy területeket foglaltak el Csánki szerint, mint a korona-uradalmak. Találunk persze az ő tulajdonukban számos oly uradalmat, mely ugyané században más családé volt. Birtokaik főrésze majdnem összefüggő testként feküdtek a Dunántúl. A Csókakovári uradalom a veszprémi Velegdtől s Tímártól Moór, Kápolna, Csák-Berény, Szt.-Tamáspuszta, Igái, Zámor, Pátka s Csalágig terjedt (70—80 ezer hold). Evvel összefüggőleg keletfelé Csákvárig s a velencei tóig terjednek birtokaik. A régi Tolnából (ma Somogy) az övék 10, majd 23 falu. Komáromban Oroszlánkő, Igmánd, Bókod, stb. Pestmegyében Gomba, Gyömrő, Irsvaszeg, Túra, Hévíz, Mácsa, Gödöllő stb 100.000 hold. Hevesben az övék 23 helység. S ezenkívül van még Pozsegában, meg Valkóban is birtokuk. A Héderváriakkal közös a debrekezi uradalom, melyet azonban előbb Ujlaki, aztán Szerecsen Péter tőlük elfoglalt. A wieni cs. és kir. kamarai közös levéltárban az 1701. évi iratok közt a Rozgonyi család más birtokainak összeírása is található. E szerint az övék volt Cicva vár és uradalma 12 faluval; Monyoros vár s tartozékai 10 faluval; Zemplénben 10 falu; Cserép vár s tartozékai (Borsod); Gyöngyös részei; Varannó kastély és tartozékai, 15 falu; Rozgony 25 faluval (Abauj). Ezeken kívül az övék volt több birtok, me-

lyet a Marcaliaktól örökölték, nevezetesen: Valkó, Pozsega, Arad, Fehér, Hont és Nógrádmegyében.

A Dunántúl vannak a Héderváriak birtokai is. Tolnában az ozorai uradalom, két várral legalább 80.000 hold kiterjedéssel. Ez az uradalom 1437-ig Ozorai Pipoé, a kinek özvegye ruházta a nádorra. Az ozorai uradalom folytatása a tamási, melyet örökösödési szerződéssel szereztek. A két uradalom együtt 200.000 holdra tehető. Komáromban öt község, 19 pusztá urai. Győrmegeből a hédervári uradalom az övék, mely Asovány, Báró, Szt.-Pál, Dunaszeg, Ladamér, Hedre, Zámor, Újfalu, Radvány, Medve, Kender-Medve, Szabadi, Ötvevény, Győr, Kis-Baráti, Gönyő s Táp és számos ismeretlen helységről állott. A dombóvári uradalom ennél valamivel kisebb, de igen nagy értékű. Ezeken kívül Pestmegyében egy, Vasban 12, Pozsegában 7—9 faluja volt.

A Töttös családnak Bodrogban 33 faluja van s Baranyában ezek folytatásaként még 30 (Bátmonastori uradalom). A Coboroké Bodrogban a Jankováctól Bács határáig terjedő, Zombor, Csonoplya, Bigyica, Baja, Pacsir, Apatinon keresztül 50 km. hosszúságban elnyúló kétszázezer hold terület, melyen akkor 32 falu volt. A felsőlindvai Szécsieknek Vasmegebén ma már alig meghatározható 130 falujok volt. Ugyanitt az Elderbach családé a monyorókeréki uradalom (80.000 hold), Vép egészen és Körmend részben; 1462-ben a Szécsyeké volt dobrai uradalom is az övék. Paumkirchnernek 1475 körül ugyanitt 32 faluja van.

A graborjai Beriszlóknak Bród központtal 50.000 holdnyi uradalmuk van, melyhez a XV-ik század végén még nyolc falut szereznek. A Velikei vagy Békefieknek Pozsegában 67 falujok, a szekcsői Hercegeknek Bodrog és Baranyában 30 falujok, a prodavizi Ördögöknek négy váruk (Pölöske, Tihany, Hegyes, Páka), egy mezővárosuk s 29 falujok van. A gersei Petőké Kéménd, Istvánd, Csobánc, Bezi, Tádika, Fancska, Beznek, Gerse, Márvány várai, Keszthely város és 63 falu. Hevesben a Kompolthyaknak vannak tekintélyes birtokaik, az övék Eger, Gyöngyös, a Mátrát félkör alakban körülvevő területtel s a Tizántúl Dévaványa; együtt 250—300 ezer hold. A Garamvölgyén a Dócyaknak; a Magas-

Tátra alján a Tarkóieknak van a XV-ik század végén hatalmas birtokuk, melyeket foglalásokkal gyarapították.

III. Hatalmas uradalmakat kapott Brankovics György Zsigmond királytól s ezzel a nagybirtokosok irigységét keltette fel. Az övé: Zalánkemén, Becse, Világosvár, Tokaj, Munkács, Tálya, Regéc várak, Szatmár, Böszörmény, Debrecen, Túr, Varsány, Asszonpataka és Felsőbánya városok. Ezek a birtokok okozták a Hunyadival való egyenlenségeket, mert Hunyadi ezekből is adományozott, mikor kormányzó lett. így Brankovics Györgyné 1447-ben tiltakozik Hunyadi azon intézkedése ellen, mellyel a hadházi, téglási, sámsoni, macsói, hegyesi és szoboszlói részjóságokat eladományozta. Hunyadi ezenkívül magának is foglalt a Brankovics birtokaiból, ezért mikor Brankovics őt 1448-ban elfogja, kiköti, hogy összes birtokait visszakapja. E birtokok igen tekintélyesek voltak, mert pl. csak Világoshoz 110 falu tartozott. A Brankovics birtokok legnagyobb része utóbb Hunyadié lett.

Brankovics 1448-ban hazabocsátván Hunyadi Jánost, ez dacára annak, hogy László fia túsul a despotánál van, haddal támad országára, mire Brankovics Lászlót is kiengeti s Hunyadival 1451-ben aug. 7-én Szendrőn a következő egyezséget köti: 1. Mátyás és Cillei Erzsébet egymással házasságot kötnek. 2. Ha a despota Erzsébetet át nem adná, akkor Munkács (Bereg), Németi, Szatmár, Asszonypataka (Nagybánya), Debrecen, Böszörmény, melyek Hunyadi kezén vannak, valamint Kölpény, Száva-szt.-demeter (ma Mitrovic), Zalánkemén, Zimon, Becse, Becskerek, Érdosmlyó (Krassó), Világos vár, melyek Brankovics birtokában vannak, Hunyadié legyenek. 3. Brankovics visszakapja most Kölpényt, Szávasztdemetert, Zalánkemént, Zimonyt, Becse, Becskerek, Érdosmlyót, Világost. A többi birtokról elismeri, hogy Hunyadi tulajdonai és nála hagyja. 4. Brankovics köteles visszanyert magyar váraiban magyar katonaságot tartani. 5. Az így visszanyert várakban lévő kapitányok e szerződésre olyképp tesznek esküt, hogy Brankovics szerződészegése esetén Hunyadinak adják át a várakat. 6. Ha a házasság Mátyás és Erzsébet halála miatt nem volna is teljesíthető, azért a szerződés érvényben marad.

E béke dacára Brankovics nemsokára megölette Szilágyi Lászlót, Mihály öccsét, a kit bátyjával együtt el akart fogni, valószínűleg azért, mert ez az egyezség nem tetszett neki. Ezért aztán Szilágyi Mihály öt fogatja el. Szabadságáért a becsei és somlyói uradalmat ajánlotta fel. Szilágyi azonban Mátyás királysága érdekében váltságdíj nélkül bocsátotta szabadon, de megígértette vele, hogy Mátyás királyságát elősegíti. Mátyás aztán 1458-ban maga is szerződött Brankoviccsal oly képen, hogy az esetben, ha hozzá hűtlen lesz, vagy Galambócot átadja a töröknek, vagy fiai magtalanul halnak el, Becse vára, Becskerek város és Somlyó vára Szilágyi Mihályra száll.

A Hunyadiak birtokainak kiterjedéséről az egyes birtokok nagysága adhat leginkább képet. A birtokokat, mint már a Brankoviccsal szemben tanúsított eljárás is mutatta, ők is úgy szerezték, mint az ebben a korban szokás volt. Hunyadi atyjától két uradalmat örökölt, a dévait és hunyadit. Az elsőhöz előbb 54, utóbb 96 helység tartozott, az utóbbihoz 44, utóbb 55. A két szomszédos uradalom 300—450 ezer hold volt. Az övé Tiszántúl a nagylaki uradalom is. Ez uradalomról Róbert Károly alatt hallunk először, mikor Jánki Miklós adományul kapja. Zsigmond alatt Csáky Miklós erdélyi vajda és Nagylaki (Jánki) János örökösödési szerződést kötnek. Ekkor az uradalomhoz Csanádban 9 falu, 5 puszta, Temesben 43 falu, 10 puszta tartozott. Az uradalmat az örökösödési szerződés dacára sem kapta meg Csáky, hanem 3000 forint ellenében a felét. 1444-ben Nagymihályi György kezén találjuk, a ki a katonaállításra átvett 500 forintot a saját céljaira használta, a miért Hunyadi jószágainak elvesztésére ítélte és a nagylaki uradalmat magának lefoglalta.

Hunyadinak ez nem első csanádi birtoka, már 1434-ben kapott János nevű fivérével itt birtokot, felesége pedig ide való volt. A csanádi főispánságot 1444-ben nyeri, 1450-ben Hód és Vásárhely uradalmát, aztán a kerekgyházi uradalmat. A hódmezővásárhelyihez 1456-ban 38 falu tartozott. Hunyadi halála után a Nagymihályiak tiltakoztak birtokaik elfoglalása, ellen, de hiába, mert Mátyás lett a

király. Mátyás aztán a bevándorolt szerb Jaksics családnak adományozta Nagylakot. E Jaksicsok nővére, Brankovics György fiának, Jován despotának a felesége volt. Később ugyanezek a kerekgyházi uradalmat is megkapják. Mohács után Perényi Péter temesi főispán elfogja Jaksicsot, mert nem állít katonát és csak 4000 fjt váltságdíj ellenében bocsátja szabadon. A török kiűzetése után ezt az uradalmat a csanádi püspök kapja.

A Hunyadiak másik nagy birtokterülete Temesmegye. A Béga felső folyásánál két város s 13 falu, szintúgy Zsidóvár 47 faluval s egy másik uradalom 15 faluval volt az övék. E terület 350 ezer hold. Három vár, 8 város, 130 község állott rajta. Ezekkel szomszédosak voltak a Szilágyi birtokok. Torontálban a már említett becsei (Brankovics birtok) uradalom ennél is nagyobb. Az összes városok, három mezőváros és ismeretlen számú falu feküdt ezen a területen, mely félmillió holdnál is több. Bodroiban az övék a szabadkai uradalom, melyhez több más is csatlakozott s így egy összefüggő 100 km. hosszúságban húzódó terület volt birtokukban, mely elhúzódott Halas—Jankovác—Szabadka—Tavánkut—Madaras—Bajmok—Pacsir—Györgyén—Csantafehér—Bajcsa—Hegyes-Becse—Mohólig. Szeremben a Hunyadi birtokok a Maróthyaké alatt húzódnak. Mindezek a birtokok utóbb Corvinéi. Ezekhez járulnak az erdélyi hatalmas birtokok, melyeket már fentebb említettünk.

IV. A király mindenkori uradalmainak megállapítása bajos, mert még ezekről sincs nyilvántartás. A királyé e korban a komáromi uradalom 22—23 helységgel, a megyének ötödrésze. A tatai uradalom, mely ennél nem sokkal kisebb. Visegrád, Szt.-Endre, aztán Heves-, Temes-, Krassó-, Veszprém- és Fejérmegyében számos birtok. A temesi és krassói birtokok a Hunyadiaké lettek. A királynéé az egész Csepel-sziget, Óbuda, Szt.-Jakabfa (ma Újlak), Kelenföld (ma Tabán), Kecskemét, Zsámbok stb. Zsigmond alatt a bányavárosok: Selmec, Körmöc, Beszterce, Libet, Béla, Baka, Újbánya is. Vagyis a királynak összes birtokai csak kicsi hányadát teszik egy góliát birtokos birtokainak.

Az ország több részein kevés góliátbirtokos van.

Giskra nem tulajdont szerez, csak adót szed. A többi kapitányok hamar eltűnnek megint a történelem színpadáról. A keleti részeken tekintélyes uradalom a színérváraljai, mely több négyszögmértföld. Tulajdonosa a Moróc család. Előbb 29, utóbb 46 falu tartozik hozzá. Kiterjedése 140—150 ezer hold, az Avas hegységtől a Szamosig s a síkságon Sárköz s Görbédig húzódó terület. A Drágfiaknak is van itt a Bükk hegységtől nyugatra 120.000 holdra tehető birtokuk. A Báthoryaké az ecsedi láp a körülötte levő síkkal 130—140 ezer hold, 46 faluval. Utánuk Bethlen, majd a Rákócyak bírják.

Hunyad vármegyében a Hunyadiakén kívül tekintélyes uradalom a marosillyei, melynek 250—300 ezer holdnyi területét a Dienessyek bírták. Ez az uradalom a mai marosillyei járásnak a Marostól északra elterülő részének jó háromnegyedrésze. Ezenkívül a Dienessyeké volt az algyógyi uradalom is, mely az előbbinél valamivel kisebb. Az elsőhöz 52—60, a másodikhoz 7, majd 15, majd meg 19 község tartozott. Ezek a birtokok a Hunyadiakéval együtt, tehát majdnem az egész megye a XIV. században még királyi birtok volt. A Regyezát és Kudzsiri havasok ura a Kendeffy- vagy Kenderes-család.

Kolozsmegyében a legnagyobb uradalom a sebesvári vagy hunyadvári (Bánffy-Hunyad), mely Zsigmondig a király, aztán pedig a losonci Bánffyak tulajdona. Kiterjedése ekkor 400—500 ezer hold. Evvel összefüggő testben a szomszéd vármegyékre is terjednek még a Bánffyak birtokai. Velük szomszédosak a losonci Dezsőfiek és a Losonci-család birtokai, melyek Beszterce-Naszód, Marostorda s Küküllőbe is átnyúlnak. Ugyanitt vannak birtokai a Szilágyiak és Hunyadiaknak Báthoryak, Kachichok s másoknak.

Tordamegyében, (a mai Torda-Aranyos és Maros-Torda területe) kerül el a görgényi uradalom, melyben egy város és 26 község fekszik. A görgényi havasokkal együtt ezt 300—400 holdra lehet tenni. Ez az uradalom előbb a Hunyadiaké, majd az Ujlakiaké.

Küküllőben (a mai Kis-Küküllő) van Küküllő vára s uradalma tiz helységgel, mely még Mátyás alatt királyi birtok, ő 1462-ben Denegelegi Pongrác erdélyi vajdának

adja 8000 fit.-ért zálogba. Nemsokára mégis megint a király birtokában találjuk. A XVI. század elején a moldvai vajda kezén van. Az evvel szomszédos még nagyobb újvári uradalom, a XV. század elején a nádasdi Unguroké, majd 1453 után Losonci Dezsőé, majd a Bethleneké. Küküllőben a Gerébeknek s fent említett Kachichoknak is vannak birtokaik.

Minden esetre jellemző azonban, hogy jelentéktelen az olyan birtok, mely mint a Telegdyké Biharban 82 falut, a Dóciaké Temesben, mely 80 falut foglal magában s még inkább a Hagymásiaknak itteni 32 falut magában foglaló vagy a Dánfiaknak 45-nél több községre, a Csakolyaiaknak Szatmárban 32 falura terjedő birtokai.

V. Corvin ősei olyan tekintélyes birtokokat szereztek, hogy az ő gazdagságán nem csodálkozhatunk. Negyven uradalma volt, mikor atyja meghalt. Ezek nevezetesebbjei: Hunyad négy város, 143 helységgel s a hunyadi havasokkal; Debrecen 21 helységgel; Munkács, Vári s Beregszász 27 helységgel; Bajmóc s az egész vidék Trencsénmegye keleti csúcsától Liptó-Ujvárig, Zsolna, a sztrecseni vár, Szklabina (Turóc), Mosóc, Turóc-Szt.-Márton hét faluval és a liptói hercegség birtoka Likáva várral; a besztercebányai rézbányák; a zólyomi birtok; Nagy-Sárosvár (Sáros); Sztropkó (Zemplén); 30 falu a Beszkidek alján; Kőszeg; a marcali uradalom; Babocsa; a gyulai uradalom a várossal; Simánd 83 községgel; Solymosvár; Lippa 93 faluval; Siklós 75 faluval; Marót 78-cal; Nagy-Kemlik 17-tel; továbbá a rakolnaki uradalom, Medvevár Lukaveccal (Zágráb); a zaborjei grófság Krapina főhellyel; Vinica 17 faluval; a Szávántul: Zengg, Brinye, Balaj, Starigrad, Ottosac, Prozor, Pocsitalj, Növi, Lipóc, Vojvodina, Othosec, Klitovec stb; Zsámbék; Csáktornya; Csókakő; Komárom; Tata; Szabadka s fentebb felsorolt Hunyadi-birtokok. Ezekhez járultak még a zálogos javak u. m. Pozsony, Solymár, Csév, Tök, Perbál, Titel, Izségháza, Csege, Pátka, Dinnyés, Méd, Nagyiván stb. Viszont azonban baj volt ránézve, hogy örökös birtokainak nagy része el volt zálogosítva s így birtokba nem vehette. Másrésztől baj volt az is, hogy az erőszakkal szerzett birtokok

igen tekintélyes részét tették a Hunyadi-birtokoknak s Mátyás halála után az eredeti tulajdonosok visszakövetelték azokat.

VI. E korszak második felében a szerzés külső képe megváltozott annyiban, hogy a nagybirtokosok közé kerültek számosan olyanok, a kiknek nem összefüggő nagy darabban volt birtoka, hanem az ország különféle részein apró darabokban. Ezeknek a nagybirtokosoknak tipikus példája Werbőcy István és Bakóc Tamás esztergomi érsek. Werbőcynak az ország minden részén voltak birtokai. Pozsonytól Brassóig s Sároستól Zágrábig kétszáz faluban volt egy-egy részecskéje, mert nem volt az a kicsi ingatlan, melyet el nem fogadott volna az előtte perlekedő felektől.

Bakóc Tamás a másik nagy szerző. Ennek is elég egy emberöltő arra, hogy az ország hatod vagy hetedrésze az ő tulajdona legyen. Birtokszerzéseit Mátyás uralkodása alatt kezdte, a ki 1484-ben adta neki az első nagyobb adományt Zemplénben. Vagyonának tekintélyesebb részét Ulászló alatt szerzi, majd II. Lajos alatt olyan mértékben gyarapítja, hogy az ország legnagyobb birtokosává lesz. Szerzeményekre nemcsak adományok által tett szert, hanem ügyes üzletek által is. Ilyenek a királynak adott kölcsönök voltak. De nem idegenkedett a magánosokkal való üzletektől sem. Főleg Corvin Jánost látta el pénzzel, aki ezért birtokainak tekintélyes részét lekötötte neki. Így került birtokába Zsámbék, Derecske, Margita, Polgári. Vajda-Hunyadot azonban, melyet Corvin Kinizsnynek adott s utóbb Brandenburgi Györgyé lett, nem tudta megszerezni. De szerzett másoktól is. Az övé lesz Monoszlói Csupor István uradalma Szarvaskő 75 faluval (Kőrös és Zágráb), Pamkirchner monyorókeréki uradalma, Vöröstorony s Körmend vára, a Rozgonyi-család birtokai, a decsei Roh-család Dion s Plodin vára (Kőrös) s uradalmi, a Szécsy-család s több kisebb család ingatlanai, melyekkel örökösödési szerződést kötött.

VII. A birtokok egymáshoz való arányairól e korban már leginkább a viszonylagos számok útján nyerünk képet. Ezt pedig az adóösszeírások szolgáltatják. Az adókulcs a porta. Ennek alapja az olyan jobbágytelek, melynek műve-

lője a megállapított felszereléssel bír. Az adóketésnél azonban a zsellérteleket sem hagyták figyelmen kívül, hanem olyan arányban rótták meg adóval, a milyenben a zsellértelek a jobbágytelekhez állott. E szerint a porta nem terület s a birtok kiterjedésének mégis megbízható képét adja.

Adóösszeírásaink 1494 és 1495-ből vannak. Ez összeírások 42 megye adatait foglalják magukban. E megyékben volt összesen 157.131½ porta, ebből 1494-ben 49.045-nek, 1495-ben 39.394½-nek tulajdonosát ismerjük. Egyházi 12.036, illetve 11.429, királyi 2750 és ½, illetve 4096 és ½, királynői 3335 és ½, illetve 2625, világi 30.164, illetve 20.382. Ha e két évről való adatok közül mindig a nagyobbat vesszük, akkor a világi birtokok aránya így alakul:

Zápolya Jánosnak van	12308 és ½ portája
Corvin Jánosnak	
Geréb Péternek	
Újlaki Lőrincnek	3707 és ½
Pamkirchner Györgynek	2493
Kinizsy Pálnak	2295 és ½
A Kanizsay-családnak	2213
A Bánffyaknak	2199 és ½
István moldvai vajdának	1719
Ernusz Jánosnak	1668 és ½
Drágfi Bertalan	1444 és ½
A Báthory-családnak	882
A Bazini grófi családnak	848
Szécsy Miklósnak	801

Ezek a birtokok különböző megyékben feküdtek. Zápolyáé pl. 25 megyében, Corviné 8 megyében, Újlakié 9 megyében, Gerébé két megyében, meg Erdélyben és Szlavóniában. Pamkirchnernek Vasban és Szlavóniában, Kinizsynek 6 megyében feküdtek a birtokai.

Azok az összeírások, melyekből ez adatakat merítjük, a honvédelmi szervezettel függnek össze. A fenti összeírásban ugyanis csak határmegyék adatai foglaltatnak, mert a határmegyék tisztviselői abból a pénzből tartották a katonaságot, a melyet adó fejében beszedtek. Ebből a pénzből azonban nem ritkán tekintélyes összegek maradtak az illető

tisztviselők kezében. Ezért az összeírásokat nem is vezették pontosan, nehogy meg lehessen állapítani a beszedett összegek nagyságát.

A góliátbirtokok korának erkölcsei.

Az emberek erkölcstelenségeket a legtöbb esetben anyagi haszon elérése kedvéért követnek el. Ha a magyar vagyonszerzés mélységeibe pillantunk, akkor azt látjuk, hogy nálunk minden vagyon forrása az erkölcstelenség. A mikor már nem tudnak ingatlant foglalni, akkor a birtokosokat fogják el, hogy csak váltságdíj ellenében bocsássák szabadon. Ez a rabló szokás annyira elterjedt, hogy a XV-ik századnak legtöbb hatalmása vagy maga volt ilyen fogságban, vagy neki volt ilyen foglya. Giskrának legfőbb jövedelmét e váltság összegek tették. Perényi Jánosért pl. 1440-ben 24.000 forintot kaptott. Az ilyen cselekmények miatti büntetésre nem is lehetett gondolni. Az az elv, melyet fentebb úgy írtunk körül, hogy Magyarország a nagybirtokosoké, az erkölcsre alkalmazva így szól: *a nagybirtokosoknak minden szabad*. Az erkölcstelenségnek ez a büntetlensége csak a hatalmasok kiváltsága volt. Előfeltétele nem valamely méltóság, hanem csupán az erő. Ezt legjobban mutatja az a körülmény, hogy a bűncselekmények formája nem volt mindig nyílt, hanem igen sokszor a törvényesség színébe öltöztetett gonoszság.

Mátyás királyt az igazságosság glóriájával vette körül az utókor s mégis, a mikor halála után új királyt választanak, utódjával szemben kikötik, hogy „az általa és Beatrix által helytelenül és jogtalanul elfoglalt birtokokat” jogos tulajdonosaiknak vissza kell adni, valamint azt, hogy a bírakat sohasem szabad igazságtalan ítéletek hozatalára kényszeríteni.

E kor erkölcseiről az előző fejezetekben adtunk már némi képet. Az egész XV-ik század olyan e tekintetben, mint a milyen Mátyás. Hunyadi Jánosból ép úgy hiányzik az, a mit magasabb erkölcsnek nevezünk, mint a hogy e században mindenkiből hiányzik. A közérdek fogalma hiányozván, mindent a magánérdek szemüvegén át vizsgálnak. Az ország leglényegesebb kérdése, t. i. védelme, a magánosok ügye. Hu-

nyadi a déli határ védelme körül van érdekelve, ezért mindent elkövet ennek érdekében, de nem törődik, a mikor az északi határon a csehek az, országba törnek. Tudjuk, hogy Cilleinek azért, hogy az ország jövedelmeinek kezelését megtarthassa, évjáradékot fizet.

A vallás sem volt képes e műveletlen korban az embereket erkölcsösebbé tenni. Az esküszegés minden nap előfordul. Hunyadi biztatására Ulászló király megszegi a töröknek tett esküjét. Megszegi Hunyadiné, Szilágyi, V. László, a nagybirtokosok s mindenki, ha érdeke úgy kívánja. Az egymás iránti és a közzel szembeni köteleességek egyformán ismeretlenek. A bíró az igazságszolgáltatásnál épen úgy csak a saját előnyét nézi, mint a kereskedő az ügyletek kötésénél. A közpénzek elsikkasztása olyan cselekmény, melyet pénzzel jóvá lehet tenni. Láttuk ezt, mikor az ország kincstárosa elsikkasztotta az adók nagy részét.

Mátyás halála után az esztergomi érsek nem resteli magát oda adni olyan komédiához, hogy Beatrixet színleg egybeeskesse Ulászlóval s a király nem restelt e játékba belemenni. Ugyanez az érsek mindig tudott birtokokhoz jogcímeket szerezni. Még hatalma tetőpontján is okirathamisítással vádolják. Jövedelmének tekintélyes részét a külföldi álamfőktől kapott megvesztegetési összegek tették ki. Nem restelt pl. Velencétől maga kérni jutalmat. Ugyan ő Perényi nádornak is juttat ilyen ajándékot s erről nyíltan referál is a köztársasági kormányoknak.

Mátyás halála után a főurak Corvin Jánost egyszerűen kifosztják pénzből s azután cserben hagyják. Mindenki csak előnyökért teszi azt, a mit tesz. A nagyra tartott Werbőcinek az ország minden részében elszórt birtokai bírói tisztségének olyan kihasználásából származnak, a melyeket még ebben a korban sem lehet kifogástalannak nevezni. Mintha csak mindenki abban az aggodalomban élt volna, hogy holnap mindent elveszthet megint, tehát siessen a pillanat kihasználásával. Birtokainak más részét a Tripartitum szerzője pedig úgy szerezte, hogy legvéresebb ellenzéki beszédjei idején a királytól nem restelt folytonosan adományt kérni. Országgyűlési szereplése és a kérvények keltét összevetve azt látjuk, hogy egy-egy kérvényt ilyen beszéddel tett nyomatékossá. Bírói

hivatala dacára felek képviselőjét is elvállalja. Előtte eldöntésre váró ügyekben érdekelt felektől ajándékokat fogad el. Birtokainak elhelyezkedése már magában véve is gyanús. E birtokok elhelyezkedése mutatja, hogy miképp szerez az, a kinek nincs ereje a foglaláshoz.

A nemesség elnyomása természetessé teszi a jobbágyságét. Arról, hogy a föld népével miképpen bánhattak az urak, fogalmat adhat a birtokosokkal való bánásmód. Még Németországban is a föld nyers hozadékának 64%-át vették el a földesurak; elgondolhatjuk, hogy Magyarországon mennyit vettek el tőlük. A polgárság fosztogatása és kirablása már-már joggá lett.

Az egész magyar történelmen végig mindig azt követelik a magyar nagybirtokosok, hogy idegeneknek a király ne adjon birtokot. Ezt az idegenek elleni küzdelmet sokszor a hazafiság megnyilatkozásának tekintik. Pedig mint minden cselekedetük, ez is, csak érdekeik védelme volt. Ugyanez az indok vezette a papokat is, a mikor az idegen papok itteni alkalmazása ellen felszólaltak; ez vezette az országgyűlést, a mikor kimondta, hogy azokat az idegen papokat, a kik mástól, mint a kinek kegyúri joga van, adományt elfogadnak, vízbe kell fullasztani (1495: XXXI. t.-c.).

A kis nemesség elnyomása maga után vonta elszegényedését, a minek következtében a nagybirtokosok szolgálatába volt kénytelen állani. A nemes szolga pedig, az una eademque nobilitas dacára, ha szolgálatát engedély nélkül elhagyja, elfogható (1478: X, 1492: XIT., HK. I. r. 9. c.).

Maguk a főúri ligák, a mint láttuk, a résztvevők büntetésének biztosítására szolgáltak. Ezért igen gyakran találkozunk olyan szerződésekkel, melyek ezt egyenesen ki is mondják; másrészt olyanokkal, melyeket két ellenkirály táborában levő úr köt egymással abból a célból, hogy egymást saját királya támadása ellen megvédje. Említettük azt is, hogy egymással jó viszonyban levő urak gyakran kötöttek olyan szerződéseket, hogy mindig egymással ellentétes párton legyenek, hogy így érdekeik védelmére mindegyik táborban legyen valakijök.

Az erkölcsnek e súlyedtsége mellett nem csoda, hogy II.

Lajos halála után a királyválasztásra az egyetlen jogcím a pénz volt. Ferdinánd már 1527-ben azt írja nővérének, Lajos özvegyének, hogy eddig 90.000 aranyat elosztogatott és mégis bizonytalan a megválasztása. Mindenki kapott, a ki hozzáállt és a ki hozzá visszatért. Ezért a pártcsere folytonos. Miután azonban Ferdinánd, ír int az a külföldön e korban általános volt, nemcsak egyszeri összeget adott, hanem katonatartás és hivatal címén híveit állandó évjáradékban részesítette, ezzel hűségben tartotta a különben megbízhatatlan magyarokat. Hogy Ferdinánd célja az évi díjak megállapításával a jutalmazás volt, azt mutatja az a körülmény, hogy a katonatartóknak sokkal nagyobb összeget adott, mint a mekkora a katonák tartására elég lett volna, így pl. Pekri Lajosnak az igazságszolgáltatás biztonságára tartott 300 lovas ellátására havi 1200 fírtot adott, mikor saját 500 lovasa 1625 fírtba került. Általában pedig az előkelőbbek az általuk állított katonákért nagyobb járadékot szoktak kapni, mint a kevésbé előkelők.

Az előkelőnek ez a megvásárlása ez után századokon keresztül szokás maradt és a Habsburgok minden családi érdeküket a főurak zsebének gyarapítása révén érték el. De az ellenpárt sem érdekem alapján kereste az érvényesülést. Werbőcy sem Zápolya érdemeit emelte ki azokban a levelekben, melyeket megválasztása érdekében irt az urakhoz, hanem jutalmakat ígért. Az urak ezt természetesnek is találták s igen gyakran ők kértek állásfoglalásukért jutalmat. A királyválasztás kérdésében folytatott levelezések elvesztek, csak egyetlen levél maradt meg, Ráskai Gáspáré. Ez a levél Werbőcynek szól s elmondja, hogy a királyné nagy ígérekkel csábítja pártjára, de ő inkább Zápolyához áll barátaival együtt, de nincs pénze, hogy embereit fizesse. Reméli, hogy szolgálatainak jutalma nem fog elmaradni. Werbőcynek pedig külön megjegyzi, hogy a mit a jutalom tekintetében érdekében tenni fog, annak úgy veszi majd hasznát, mintha közvetlenül saját érdekében tette volna.

E korszak gazdasági viszonyai.

Nagy Lajos uralkodása már lényeges változást hozott a jobbágyi szolgáltatásokba, ő léptette életbe nálunk a kilencedet. Ez új adó folytán a jobbágyok és rabszolgák helyzete közeledett egymáshoz s így az utóbbiaknak eltűnését, illetve jobbágyokká válását előmozdította. A kilencedet csak azok szedhették, a kiknek telkes jobbágyai voltak. Ezekkel a legkisebb birtokosok nem bírtak. A papoknak és a földesúrnak járó szolgáltatás evvel azonban nem emelkedett, csak szabályozást nyert. Mégis ezt az alkalmat sem mulasztották el a birtokosok arra, hogy jobbágyok terhét súlyosbítsák. Ehhez járult, hogy e században a fekete halál a népnek nagy részét elpusztította. Idegen lakosságnak betelepítése még az eddiginél is nagyobb mértékben vált tehát szükségessé, amit a nagybirtokosok nagyobb értelmiségüknél és hatalmuknál fogva könnyebben tehettek, mint a kisebb birtokosok. A nagy jobbágy teher a kisebb birtokosokat megakadályozta abban, hogy földjeiket belterjesen műveljék, de nem a nagybirtok urait abban, hogy feleslegüket a külföldre eladják.

A kereskedelem a pénzzel ismertette meg a magyar birtokosokat s így azt az óhajtást ébresztette, hogy pénzbeli jövedelmüket minél inkább emeljék. E téren a király járt elől. A korona uradalmakon a pénzbeli szolgáltatást hozta be, az egyházi javadalmasok pedig siettek a királyt utánozni és a kilencedet csakhamar ők is pénzben követelték. A szolgáltatásoknak pénzben való követelése feltételezte egyrészt a gazdálkodásnak magasabb fokát, másrészt siettetten az erre való áttérést, mert a jobbágyok kénytelenek voltak terményeik egy részét eladni, hogy pénzre tegyenek szert.

A kereskedelem legfőbb tárgyai az állatok, a nyersbőr, a gyapjú s a viasz. A XIV-ik században kezd e cikkek mellé lépni a bor. A kereskedelemnek ez a térfoglalása a kereskedőosztálynak, de főleg az iparososztálynak emelkedését mozdította elő.

Az emberanyag értéke evvel lényegesen emelkedett. A jobbágyoknak megtartása elsőrendű érdek lett, melyet a földesurak úgy védték, a hogy tudtak. E védelem terén ép oly ke-

vésse feszélyezte őket a jog, mint a hogy az egymással szembeni eljárásukban nem feszélyezte. A jobbággyokkal szemben az igazságszolgáltatás volt az elnyomás egyik eszköze. Szokássá vált ugyanis, hogy a jobbággyok ellen ítéleteket hoztak a földesurak saját úri jogukon, de az ítéleteket nem hajtották végre, csak abban az esetben, ha a jobbággy a birtokról el akart költözni. Az ilyen hatalom csak a nagybirtokosokat illetvén, csupán ezek birtokaihoz láncolták a jobbággyokat, ellenben a kisebb birtokosoknak erre nem volt módjuk.

A nép terheinek ez nem volt közvetlen súlyosbítása, de akadály volt annak, hogy a nép javítani tudjon sorsán. Abban az arányban a hogy a művelés belterjessége emelkedett, emelkedett volna a nép jóléte is, ha a folyton megszavazott új adók nem vitték volna el mindig a haladás minden gyümölcsét. Az urak ugyanis minden új adót a jobbággyokra róttak ki. Ez magyarázza meg azt, hogy a nép minden mozgalommal rokonszenvezett, a mely az urak hatalmát gyengítette, így, a mikor Albert halála után a csehek az országba jöttek s a nép terhein csak egy kicsit könnyítettek, az mindjárt melléjük állt s evvel az állásfoglalással a csehek uralmát elősegítette.

A nagybirtokosok egy része, sőt majd mindannyija a természetbeni szolgáltatások mellett és nem helyett léptette életbe a pénzbelieket. A teher evvel tehát nem átváltozott, hanem emelkedett, sőt megsokszorozódott. Jobbággy nélküli birtok nem volt érték. Nem kellett tehát semmiféle jobbággyzereket Hunyadi János részéről, a mikor néptelen birtokainak beépítése céljából avval csábította más birtokosok jobbággyait, hogy szolgáltatásaikat leszállította. A Hunyadiak jobbággybarátsága csak addig tartott, a meddig birtokaik művelése szempontjából szükségük volt rá. Hunyadi János megújította azt a törvényt, a mely a jobbággyok szabad költözését mondja ki és Hunyadi Mátyás e törvényt eltörölte, hogy uralkodása vége felé megint visszaállítsa a szabad költözés jogát. Ekkor jött ugyanis nagyobb tömegben az országba a török által lakóhelyéről kiűzött oláh és szerb lakosság és foglalta el a kis népességű hegyes vidékeket s ezért a földesuraknak nem kellett egymás jobbággyait csábítgatni.

A külföldi viszonyoknak kedvezőtlen alakulása követ-

keztében a fejlődésnek indult ipar és kereskedelem megint pangani kezd. A bányászat is, mely már századok óta nagy tényezője gazdasági életünknek, olyan visszafejlődést mutat, hogy az első magyar sztrájk ez időben zajlik le. Werbőcynék ez jó alkalom arra, hogy törvényt szavazzasson meg az országgyűléssel, mely halállal bünteti a sztrájkot.

Az iparágak közül egyedül az építészet az, mely némi foglalkozást biztosít a népnek, de a magyar csak az alsóbbrendű munkához értvén, ez a kereseti lehetőség nem nagy. A szakszerű munkát a külföldiek végzik. Azok az iparágak, melyeket a fényűzés tett szükségessé, csak kevés városban található, még pedig a felföldön és Erdélyben. Az iparosok és kereskedők áruikat a városok vásárain adták el, vagy cserélték be a földművesek terményei ellenében. Azok a városok nyertek legtöbb kedvezményt, melyeknek vásárai a leglátogatottabbak voltak, viszont ez ott volt, a hol az ipar és a kereskedelem legfejlettebb volt. A kereskedelem most is, mint az előző korszakban, a zsidók és szászok kezében volt. Zsigmond királynak különös gondja volt rájuk. Szabadságaikat ő alapította meg. E gondoskodásnak az az oka, hogy a királyi jövedelmek tekintélyes részét a kereskedelem szolgáltatja. Ezért játszik a sókereskedelem különösen jelentős szerepet, mert a só egyedáru lévén, jövedelme elsősorban a király pénztárába folyt. Most is megújulnak az Árpádházi királyoknak a lovak, az ezüst és arany kivitelének tilalmára vonatkozó törvényei. Az 1498: XXXII. t.-c. szerint még az ilyen üzletre való társulás is hűtlenség. Az élelmiszerek és fegyverek után azonban még behozatali vámot sem kellett fizetni.

Az ország népességének számából következtetve viszonylagos jólét lehetett, mert az ország lakosságának számát 4—5 millióra lehet tenni, a mi Európa többi országaihoz viszonyítva nem kevés.

A földet művelő jobbágyok még igen sok helyen egymással közösségben, u. n. földközösségben élnek, a mi a művelés belterjességének rovására van. A szőlőművelés terjedése azonban a munkának a földművelés terén való értékét előtérbe helyezi és ezért sok helyen kerti műveléssel is találkozunk. A művelés alá vett terület megnövekszik s a közös művelés

alatt álló területek helyébe az elkülönített rendszer szerint műveltek lépnek. Az erdők némi rendszeres üzeme is ebben a korszakban kezdődik, Zsigmond azon rendelete nyomán, mely kimondja, hogy bizonyos ólombányák művelői a zólyomi erdőből kapjanak fát, de a letarolt erdőt újra be kell ültetni.

A földet művelő jobbágyok a földesúrtól házhelyet, szántót, rétet, stb. kaptak. A házhelyen volt a kert is. A jobbágyok községekben vannak szervezve, a melyek élén a villicus áll, a kit a földesúr nevez ki, de némely kiváltságos községben a lakosság maga választja. A hány földesúrnak birtoka van a községben, annyi bíró van tehát. A villicus, bíró a földesúr érdekeit védő közeg, a kinek legfőbb feladata a gazdasági felügyelet. Ez annál nagyobb jelentőségű, mert a földesurat a jobbágyok tartozásának megállapítása tekintetében semmiféle korlát nem kötötte. Az 1471: IV. t.-c. szerint a bíró földje és a majorsági földek adómentesek. Az 1495: XLI. t.-c. szerint pedig „minthogy a falusi bírák (villici) a dézmálókat megszokták vendégelni, ezért őket a dézsmák fizetésével és szolgáltatásával ne terheljék és a rovás nyelek után se követeljenek tőlünk semmit”. A telepesek községek élén álló soltészek és kenézeknek ugyanez a kötelességük.

Az egész gazdaság intézésére a földesúr a nemesi rendhez tartozó sáfárokat, *factorocat* tartott. Ezek intézték a majorsági és jobbágyok művelése alatt álló földek ügyeit egyaránt. A gazdaság legfőbb igazgatója az udvarbíró. A gazdaság központja a *maierium*, sokszor allodium, a hol a magtárak, raktárak, az udvarház stb., rendszeren megerősített helyen állottak.

Az alkalmazottak habár a nemesi rendhez tartoztak is, nem hagyhatták el az uraság engedélye nélkül a szolgálatot. Ha még is megtették, akkor vissza lehetett őket hozni.

A földművelés intenzív válnak mutatja, hogy e korban kezdik a földet bérbeadni. Az ilyen földek a censusos földek, melyeket szabad földművesek vettek művelés alá. A maihoz hasonló belterjességgel még nem találkozunk, a mit az állatállomány mutat legjobban, mely a mainak csak ötödére, sőt olykor csak tizedére tehető.

A bérbeadást, amely az országos jövedelmek szokásos értékesítése volt, a király ismertette meg a nagybirtokosokkal. Ez a szokás annyira elterjedt, hogy Albert alatt már törvénnyel szabályozzák és kimondják, hogy királyi bérletet is csak báró család kaphat. Az ilyen bérlet felért egy-egy adománynyal.

A birtok szerzés módja a góliát-birtokok korában.

A góliát-birtokok kora a nagy visszaélések kora. Ha a nagybirtok történetét a szerzés szempontjából néznők csupán, akkor e kort a legnagyobb visszaélések korának kellene nevezni. Az erőszak sohasem játszott olyan nagy szerepet, mint ebben a korban. Az erőszaknak a formája azonban némileg megváltozott s inkább csak visszaélések fordulnak elő. Az adásvétel már többször szerepel, mint az előző korban, ez azonban sokszor épen úgy csak az erőszak vagy visszaélés köpenyége, mint más törvényes formájú szerzések. A közhivatal, mint a szerzés alkalmá, sőt jogcíme e korban jobban észrevehető. Az így szerzett birtokokat igen könnyen meg lehet ismerni, mert a ki tisztsége révén szerzett birtokokat, annak birtokai el vannak szórva az ország különböző részein.

A nagybirtokosok egyéni ambíciója e korban nem az egyes országrészek feletti uralom, hanem a királyi hatalom megszerzése. Ezek a törekvések sok bajt okoztak a királyoknak, a kik ennek dacára sem tehettek ellőne, mert az ország gazdasági viszonyai kényszerítették őket arra, hogy a le-tűnt nagybirtokosok helyébe új nagybirtokosokat ültessenek. Ezért újulnak meg az oligarcha-családok újra és újra.

A tulajdon folytonosan változik, ennek oka nem a családok folytonos magszakadása, hanem a tulajdon állandóságának az akkori viszonyokkal meg nem egyező volta. Magában véve is kóros tünet volna ez a folytonos birtokváltozás, ha nem a közviszonyok betegségéből folyrna is.

Az előző fejezetben már láttuk e gyakori változásnak néhány esetét, mikor a birtokméretekről szólottunk. Más lévén azonban az összeállítás célja, elhomályosulnak ezek az esetek is. Néhány példa érdekes képet ad e változások-

ról. Cseri és 51 faluból álló tartománya 1459-ben a Kórogyiaké, ekkor Mátyásé lesz, aki 1473-ban a Kanizsayaknak adja. 1473-ban már nádasdi Ongor Jánosé, a ki testvérré fogadja benne Szobi Mihályt. 1507-ben Szobi Mihály unokája Werbőcy Istvánnak adja adományul. Cakó-Vásárhely és tartománya 27 faluval 1479-ben a Cikó-családé, 1480-ban a királyé, 1481-ben Derencsényi Imre és Tárnok Péter közös tulajdona, 1487-ben Bástai Ferencé, 1488-ban Haraszi Ferencé, azután megint a Cikó- és Haraszi-családok közös tulajdona. Borzlyuk 27 falu és 6 pusztával 1455-ben királyi birtok, 1456-ban Hunyadi Jánosé, 1462-ben Giskra kapja, ettől 1468-ban Pán Mátyás zálogba veszi, 1477-ben az alsó-lendvai Bánffyaké. Zsidóvár 1444-től egy félszázad alatt hétszer cserél gazdát. Békás 16 faluval 1443-tól 1489-ig nyolcszor cserélt gazdát. Az összes Hunyadi-birtokok hasonlóképpen folyton változtatják tulajdonosukat, a mint ezt volt már alkalmunk látni.

Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy az előbbi tulajdonosok leszármazói közül mindig volt valaki, a ki igényt tartott egy régen az ő családja kezén volt birtokhoz. Ezek az ilyen birtokok megszerzése iránt pereket indítottak, vagy ha elég erők voltak, egyszerűen elvették attól, a kinek a birtokában voltak. A király az ilyen eljárást igen sokszor jogosnak kellett, hogy elismerje s ezzel az alap nélküli foglásokra is felbátorította a hatalmasokat.

A birtokszerzés módjai most is: az adomány, az örökösödési szerződés, az adásvevés, a zálog, a birói tisztség, a visszaélés, a hamis okirat, a foglalás.

1. Az adomány.

Az adomány volt a birtok szerzésének legerősebb alapja, melyhez csak annyi erő kellett, a mennyivel meg lehetett védeni az erőszak ellen. Minden más szerzési cím ellen ez volt a legerősebb védelmi alap. Az adományrendszer e korban kezd kialakulni s alapja a törvényekben bőséges körülírásban részesül. A legfőbb gondja az uraknak, hogy az adományokat lehetőleg maguknak biztosítsák. Ennek a módja pedig az, hogy eltiltják a királyt attól, hogy idegeneknek adományozzon. Már az Aranybulla 26-ik cikke kimondja,

hogy „birtokot az országon kívül való embernek ne adjanak Ha mégis adtak, azt a haza fiai válthassák magukhoz”. Formaszerint az adomány ősök érdemeiről is beszélnek, ezt azonban mindig az adományozó király döntötte el. A mikor III. Endre az előtte uralkodottak adományait megerősíti, kiválogatja IV. Bélát és V. Istvánt és azt mondja, hogy ezek a királyok mindig csak érdemeseknek adományoztak birtokot. Egyúttal azt is mondja, hogy ezek a királyok a jó tanácsot meghallgatták. IV. László adományait nem hagyja jóvá. A jóvá nem hagyás tulajdonképpen arra való, hogy a király politikai ellenfeleit büntethesse.

Az Anjouk alatt az adományi és nemzeti javak közötti különbség eltűnik. A következő században pedig a király adományozási joga teljes szabályozást nyer, a mennyiben az 1492: IX. t.-c. kimondja, hogy a király a tanács meghallgatása nélkül csak 100 jobbágy teleknél kisebb birtokot adományozhat. A nádort az 1486: X. t.-c. eltiltja az adományozástól. Utóbb az 1609: LXVI. t.-c. e nádori jogot körül írja.

E korszak általános jellegéhez hozzá tartozik azonban, hogy a nagy számban hozott törvényeket nem tartották meg. Ha netán megtartották is, akkor is találtak módot arra, hogy a megtartás csak formális legyen. Az adományozások előtt pl. meg szokták vizsgálni azt, hogy van-e valakinek jogcíme az eladományozandó birtokra. A birtokra várók ilyen esetben a megvesztegetéstől a hamisításig mindent elkövettek, hogy e forma ne legyen akadálya az ő birtokszerzésüknek.

A királyi udvarban levők nyilván tartottak minden birtokot és siettek azt, a melyre nézve a királyi adományozás lehetősége megnyílt, maguknak követelni. Az udvari emberek előjogot formáltak minden birtokra, a mely a királyra szállt. Van azonban egy fajta birtok, melyre az udvari emberek nem pályáznak, az t. i., a mely a török támadásainak ki van téve. Ezeket a birtokokat az udvartól távol élők kapják, a kik nem restellik a védelemmel járó fáradságot. A főpapok határszéli javadalmait is ilyeneknek adták, nem királyi erőszakoskodás, folytán, hanem mert ha-

lalmas urak nem pályáztak az ilyen javadalmakat. Ezért nem okozott visszahatást, mikor Tomorit, a katonát, kinevezték érsekké, mert e kinevezés a déli határ védelmének kötelezettségét jelentette.

Az a nagy hatalom, melyet a nagybirtokosok gyakoroltak, lehetővé tette nekik, hogy a király adományait meghiúsítsák, máskor inog azt, hogy a birtokelkobzást megakadályozzák. Az erőseknek nevezett királyok e tekintetben olyanok, mint a gyengék. Zsigmond, Albert, Erzsébet, Hunyadi, Mátyás egyaránt küzdenek az adományleveleiknek szerzendő érvényességért. Máskor a királyok a már eladományozott birtokokat újra eladományozzák.

Az adományok most is époly kevéssé adatnak jutalmul, mint az előző korszakban. A királyok most is a külföldről betelepítetteket akarják az itt már meghonosodottak ellenében felhasználni, mint az előző korszakban. Tudjuk, hogy e korszakban is folyton vándoroltak be a külföldi lovagok. Az Anjouk, Zsigmond, Albert, Ulászló, Hunyadiék uralkodása e tekintetben mi változást sem jelentett.

Az ellenség ellen állított katonaságért a királyok ebben a korban kezdenek külön jutalmat adni. Ezért kapja Rozgonyi Sebestyén és Zápolya Imre Gömör várát Zsigmondtól. Ők ugyanis a husziták elleni háborúban segítették a királyt. Másrésztől a zsoldos vezérek elmaradt zsoldjuk fejében e korszaktól kezdve kapnak adományokat, pl. Morgenwerder főpattantyús Rohonc várát.

Megmaradnak a justum servitium azon csúnya esetei, melyek az előző korszakban is szerepeltek, t. i. a hűtlenné lett birtokait az kapja, a ki a hűtlenséget feljelenti. Miután nagyon sok cselekmény hűtlenség, tehát a bíróságok igazságtalan ítéleteinek nagy szerep jut az adományoknál is.

2. Az örökösödési szerződés.

Az örökösödési szerződés e korban rendesen össze van kötve ligaszerződéssel. Az ilyen szerződések kötésében különösen Bakóc Tamás és a Zápolyák tűnnek ki. Bakóc úgy örökösödési, mint házassági szerződésekben specialista. Már fentebb említett birtokainak legnagyobb részét ezekkel szerezte. Ugyan e szerződésmódtól azonban e korban senki

som id e n e n k e d e t t. Ozora Pipó, Ostfi Gergely, Kisvárdai István kalocsai érsek, a Héderváriak stb. mind kötöttek ilyen szerződéseket.

3. Az adásvétel.

A nagybirtok szerzésének ez a legritkább esete. A mennyiben előfordul, eleve gyanús. Mert hogyan legyünk bizalommal oly kor okmányai iránt, melyben az összes káptalanok és konventek okiratait országgyűlési végzéssel megsemmisítik, mert törvénytelen módon állították ki őket. Még így is ritka eset azonban, hogy nagybirtokot vegyen valaki. Ha előfordul, akkor valamely különös oka van. így pl. Zsigmond 1407-ben Nekcse várát és uradalmát eladja a Garayaknak 17.500 forintért, de már a következő évben adományul adja nekik. A Cilleiek 1415-ben megveszik 100.000 ft-ért Csáktornyát és tartományát, miután tíz évvel előbb 48.000 ft-ért zálogba vették. Ugyanezt a birtokot Cillei Ulrik 150.000 ft-ért eladja Mihály majdburgi grófnak. Ez a birtok visszakerült a koronához s 1464-ben Mátyás 245.000 ft-ban elzálogosítja Lamberger Frigyesnek. Az esztergomi érsek 1465-ben 3000 ft-ért megveszi Szandavárat. Matucsinai Gábor kalocsai érsek 40.200 forintért megveszi Atak várost 76 faluval a Tallóciaktól. Vesoki Perottus az esztergomi érsek jószágkormányzója 6000 ft-ért Szenyévárat és 10 falut vesz. Forster 1481-ben 4000 ft-ért két kastélyt és 21 somogyi falu fele részét adja el. A Csornaiak 1482-ben 9 vasmegyei falut eladnak az Elderbachoknak 3700 ft-ért.

Az ezt megelőző időben ritkán fordul elő eladás s ez után megint egy századig nem találjuk e tulajdonátszállási módot.

4. A zálog.

A zálog nem volt a tulajdonszerzésnek egyenes módja, hanem azért, mert az elzálogosítás akként történt, hogy az elzálogosított birtokot a hitelező birtokba vette s nem fizetés esetén megtartotta, ez is tulajdonszerzési móddá lett. Sokszor a tulajdonos külön okiratot is állított ki ilyen esetben, de e nélkül is átszállott a tulajdon. A zálogbaadásnak oka igen gyakran bírságtartozás, melyet egyik nagybirtokos a másiktól hivatali állásából kifolyólag követelhetett, Pl. Lévai Cseh Péter Kórogyi Jánosnak 10.000 ft bírság fejében Orjava várost, Tomicsvárat és 4 falut ad zálogba.

Ebben a korban szokássá válik, hogy a király valamely birtokot nem ad tulajdonul, hanem akként, hogy egy meghatározott összeg fejében joga legyen neki azt magához visszaváltani. Ez az úgynevezett beírás. Az ilyen beírás után rendszeren az adomány következett. Zsigmond pl. 1422-ben a hűtlen Bodolyai Péter birtokait Maróthynak előbb zálogba adja, majd 1424-ben adományul. Ugyanő 1426-ban két fejmegyei helységet Rozgonyi Istvánnak előbb 5000, majd 8000 ft erejéig zálogba ad s utóbb e helységek a Rozgonyiakéi. Albert Hunyadinak előbb zálogba adja Szabadkát. Ez az uradalom is utóbb Hunyadié lesz. Máskor az egyes birtokosoknak ilyen zálogos birtokaira ad a király adományt. Rozgonyi István 1440-ben a Cudarok összes Abaujban levő birtokait zálogba veszi s ezekre aztán adományt kap. Ugyanígy Ország Mihály, ki 1455-ben Losonci Alberttel Gyöngyös város felét és öt falut 40.000 ft-ért zálogba vesz s 1461-ben adományt kap rájuk. Ugyanez az Ország Kompolthival 1465-ben Tari György összes birtokait 24.000 ft-ért zálogba veszi, aztán Tari hűtlensége folytán adományul kapja. II. Ulászló, hogy Beatrix hozományát, 200.000 forintot kifizethesse, Thurzó Jánostól vesz kölcsönt. Thurzó az összeg ellenében zálogul kapja a zólyomi várat és az alsómagyarországi bányavárosokat, Körmöc, Selmec, Beszterce, Baka, Béla, Libet és Újbányát.

Azok közt, a kik nagyon sok zálogbirtokot szereznek, igen sok főpap van, mert ezeknek van pénzük és ha meg akarják utóbb szerezni a birtokot, elég hatalmuk is van ehhez. Nevezetes ilyen szerző Bakóc és később Szatmári. Bakóc szerzeményeit életrajzírója Fraknoi összeállította, de minden igyekezete dacára sem sikerült ezekről mindig kimutatni, hogy igaz úton történtek volna. Szatmári e tekintetben méltó utóda Bakócnak. Ő is ad kölcsönöket birtokokra, mint elődje, a melyek aztán nem egyszer ép úgy véglegesen birtokában maradnak, mint elődjének, így szerzi meg Forrót 4000 ft zálogösszeg ellenében, valamint Szikszót. Majd Tárcsi Miklóstól zálogszerződéssel kombinált örökösödési szerződéssel Héthárs várost, 23 sárosi, 2 sze-

pesi, 3 abauji falut, Ujvár várost vámjával és Tárca várát 3 faluval. A főpapokon kívül zálogos hitelezőkként gyakran szerepelnek városi, főleg budai polgárok.

A királyok a fent említett beíráson kívül igen gyakran tényleg elzálogosítanak birtokokat. II. Lajos zálogosított el különösen sok birtokot, úgy hogy az országgyűlés gondoskodik arról, hogy e birtokokat visszaszerezzék. Az 1518: VII. t.-c. kimondja, hogy mindenki adja vissza azokat a királyi birtokokat, melyek zálogul nála vannak, a zálogösszeg kifizetéséről majd egy bizottság fog gondoskodni. Csupán Zápolya erdélyi vajda tarthatja meg addig a birtokokat, a meddig a zálogösszeget meg nem kapja, így értékesítette befolyását saját hasznára a nagy vajda.

5. A bírói tisztség.

A bírói tisztség, úgy mint az előző korszakokban is, megállapított jövedelmekkel járt, csak hogy e korszakban nem a per tárgyát, hanem az 1492: XCVIII. t. c.-ben megállapított díjakat kapják. Ezeken kívül azonban még inkább, mint az előző korokban, a felek ajándékai gyarapították jövedelmeiket. Tudjuk Werbőciről, hogy vagyont az ilyen ajándékokból szerezte. Az egri püspök XVI. századbeli számadási könyveiben azt olvassuk, hogy Werbőci 200 csomó tavaszi termést kapott, mert „ajándékot kért, s az országban kiváltképpen a népre befolyással bíró egyéniség, — azt tehát tőle megtagadni nem lehetett.”

Az érdekeknek hivatali hatalommal való megvédése éppolyan gyakori, mint más visszaélés. Szatmáry György pécsi püspöknek bányái voltak Besztercebányán, melyeket eladott a Fugger-Thurzó szövetkezetnek. Hűgát utóbb elvette Thurzó Elek A vállalatot Szatmáry támogatta, a miért értékes ajándékokat kapott. Thurzó valamely ok miatt ki akart válni a vállalatból, mire Fugger emberei nagyon megijedtek, mert mint írják: „a pécsi püspök, kinél van ez idő szerint minden hatalom, ha látni fogja, hogy az ő sógora, a kire való tekintetből vette pártfogásába a vállalatot, abból kilépett, vagy teljesen felhagy a vállalat támogatásával, vagy kevésbé fogja érdekeit kielégíteni.” Ezért rávették Thurzót, hogy a vállalatban benne maradjon. A vál-

lalat ezután szabadon garázdálkodott a városban s e miatt per is keletkezett Beszterce város és a Fugger—Thurzó-szövetség között. A bíróság elnöke Szatmáry volt, a ki mégsem idézte a feleket, hanem elutasította a várost keresetével.

Corvin János az 1498-iki országgyűléshez azzal a pánasszal fordul, hogy az esztergomi érsek, a pécsi és zágrábi püspök nemcsak hogy adományait elfogadták és aztán őt még sem támogatták, hanem most még megmaradt örökségéből is ki akarják forgatni. Ez ügyben a bíróság sohasem ült össze.

Hogy a hivatalhoz kötött jövedelem az illető tisztviselő eljárásától mennyire függött, azt mutatja az a körülmény, hogy a kancellári méltóság Bakócnak 10.000 aranyat hozott évenként, elődjeinek pedig félannyit sem. Különösen azok élhettek vissza, a kik több tisztséget viseltek. Az ilyen visszaélések megakadályozását célozta az 1498: LXX. t.-c. azon rendelkezése, mely szerint a nádort, országbíró, a horvát-szlávon-dalmát bánt kivéve, senki sem viselhet két hivalt. E kiváltságot az 1500: XXXI. t.-c. kiterjeszti a veszprémi püspökre. Ugyane cél szolgálja az 1504: III. t.-c., mely szerint örökös vármegyei tisztségek nem adományozhatók.

6. A hamis okiratok.

E korszakot egyik alakja így jellemzi: „A törvények és szerződések ereje kimerült, a gyűlölet, árulás, és a legundokabb zsarolás szabad tért találnak . . . Erőszak, önkény és hatalomvágy uralkodnak . . .” A közpénzeket elszikkasztják, magánosok javait elrabolják, kicsalják, hivatali hatalommal elveszik. Az általános erkölcstelenség az egyházi és világi főurakban bírta legkiválóbb mintaképeit. És a legszomorúbb volt az, hogy Zsigmond kora óta semmi javulás és erkölcsi emelkedés nem volt tapasztalható.

Törvényt eleget hoztak, de végre nem hajtotta őket senki, mert azok voltak a hivatalokban, a kiknek visszaéléseit a törvénynek meg kellett volna akadályozni. Az egyháziak a legsimább visszaéléseket kedvelték és üzték: az okiratok hamisítását és az ezek alapján való perlekedést. Hiába mondja ki a törvény, hogy a hamis okirat készítője és használója jószágvesztéssel bünhődjék. Az ilyen törvény

után legfeljebb az történik, hogy a hatalmas erőszakkal kényszeríti a gyengét, hogy okiratot aláírjon. Az ilyen okiratokat a legnagyobb vakmerőséggel használták, a büntetésről való minden félelem nélkül, mert a hatóságok megvesztegethetősége mellett nem is érthette a bűnöst semmi baj. Az utókorra csak egy néhány esete maradt a kor ilyen ügyeinek, a melyekben nálánál hatalmasabb ellen akart valaki hamis okiratot használni és rajta vesztett. Híres hamisítók voltak az előbb már más helyen említetteken kívül a Szekcsői hercegek, Dánfiak, Debrentiek.

7. A foglalás.

A leghatalmasabb urak e korban még mindig a legegyszerűbben akként jutnak valamely nekik tetsző birtokhoz, hogy azt elfoglalják maguknak. Ez érthető is olyan korban, a mikor a hadi fogoly még rabszolgája a győzőnek (1439: XIII. t.-c.). E kor erkölcsi és hatalmi viszonyai hatástalanná tettek minden törvényt, mely a foglalás ellen bármily rendelkezéseket tartalmazott. Hiábavaló az 1444-iki országgyűlésnek az a határozata, mely szerint a kinevezendő összes tisztviselőknek a nádortól kezdve az ispánokig írásban kell ígéretet tenni, hogy minden foglalástól tartózkodni fognak. A törvények hasonlóképen hatástalannak, pedig e tekintetben nem lehet a törvényhozás ellen panaszkodni. Erre vonatkoznak az 1439: XXI., XXX., 1446: II., 1454: XV., 1458: L, 1464: XII., 1471: XXVII., 1474: XI., 1478: VIII. s IX., 1486: XXII., 1492: XIV. s LIX., 1495: XI., 1498: X., 1504: VI., 1507: XVI., 1514: LVII s LIX. t.-cikkek. Ezen kívül vannak azok a törvények, melyek a király általi foglalásokat tiltják, nevezetesen: 1464: XVIII., 1471: X. t.-c., mely utóbbi azt is elrendeli, hogy a király adja vissza az elfoglalt birtokokat. Az 1492: II. t.-c. Mátyás halála után közvetlenül elrendeli, hogy mindazokat a jószágokat, melyeket „Mátyás király úr és a felséges királyné vagy bárki más igazságtalanul és a törvény útján kívül” foglalt, vissza kell adni. Ezt a rendelkezést az 1495: I. t.-c. megismétli.

A törvényhozásnak ezt a gyakori megnyilatkozását szeretik akként feltüntetni, mintha ez a jog uralmát iga-

zólná, holott épen ellenkezőleg, a sok törvényre azért volt szükség, mert senkisémet tartotta magát hozzájuk és a folytonos ismétléssel súlyt akartak nekik adni. Ez a törekvés azonban hiábavaló. Mert ha a király vagy valamely országos tisztviselő fellépett a foglaló ellen, akkor rögtön kitűnt, hogy a foglalónak valamely más országos tisztviselővel ligája van, a ki megakadályozta, hogy a foglalónak bármi baja történjék. A foglaló és pártfogó ilyen esetben rendesen megosztott az elfoglalt birtokon. Az ilyen szerződéseknek Zápolya István volt a mestere.

A királyi jövedelmek.

Az állam gazdálkodásának első rendszere mellett a király és az állam jövedelmei közt nem tesznek különbséget. Az ország urai tehát az első korszakban nem is avatkoznak a királyi javak ügyébe olyanképen, mint ebben a korszakban. Most már nemcsak avval törődnek, hogy a magvaszakadt családok birtokait ők kapják, hanem avval is, hogy a király úgy használja fel jövedelmét, hogy minél kevesebb adót kelljen kivetni. Ezért nemcsak azt mondják ki a törvények, hogy az országos jövedelmeket csak belföldiek vehetik bérbe, hanem azt is, hogy a beszedett adók miképen ellenőrzendők (1454: II. t.-c.).

I. Ulászló alatt megállapítja az országgyűlés, hogy a kamarai nyereség és a Szlavón nyestadó, az erdélyi ötvened a királyi udvar ellátására és az ország védelmére valók. Ha tehát az előző királyok e jövedelmeket elidegenítették, azokat vissza kell szerezni. Ugyanekkor intézkednek a bányák, harmincadok, városok, jászkunok és zsidók adójáról s ennek visszaszerzéséről. Ezeket a jövedelmeket Mátyás alatt már nem tekintik többé a király magánjövedelmeinek. Az 1514: I. és II. t.-cikk eltiltja e jövedelmek elidegenítését.

A királyi jövedelmek e korban folyton változnak. V. László korában 120.000 arany forint, 1463-ban 200.000 forint. Ezek az összegek nem elegendők arra, hogy az ország szükségletei belőlük fedeztessenek, ezért Mátyás minden módszert megpróbál arra, hogy a jövedelmeket szaporítsa. Sikerült neki az országos jövedelmeket a n n y i r a fölemelni, hogy 1467-ik évi jö-

vedelmeit 940.000 frtra lehet tenni. Vannak, a kik 2 millióra teszik e jövedelmeket, ez azonban elfogadhatatlan s alaptalan vélemény. Az 1495. évi jövedelem már csak 136.636½ frt. Ennek oka, hogy a Mátyás-féle adókat eltörölték és mert 1490-től 1496-ig 3,600.000 frtot sikkasztottak el az országos jövedelmekből. A főkincstartó a már említett Erneszt Zsigmond volt, a ki 400.000 frt bírság árán megmenekült a büntetéstől. Miután e rajtavesztés után sem szűntek meg a sikkasztások, az 1498: XXIX. t.-c. újra intézkedik ellenük, de ez is eredménytelenül.

A pénzgazdálkodás felé való közeledés magával hozta, hogy a természetbeni jövedelmek legkezdetlegesebb módjai megszűntek. Már az 1439: XVIII. t.-c. kimondja, hogy a király csak meghívás alapján szállhat valamely nemes házához, ha törvényt napok vagy más hivatalos ügy elhívják az udvartól. A király nem követelhet kocsit vagy lovakat.

A bányászat e korbéli emelkedésével az ebből kikerülő jövedelmek is lényegesen emelkedtek. A bányászat ugyanis kezdettől fogva királyi jog, mely alapon minden bányaterület általa kisajátítás útján megszerezhető. Ezt az elvet az 1351: XIII., 1405: (II.) XIII., 1486: XLDL t.-c. olyformán szabályozza, hogy a király az elvett bányaterületekért tartozik más ugyanolyan értékű birtokot adni.

A XVI-ik század elején a királyi jövedelmek már nagyon csekélyek, a mi nagy veszedelmeket rejtett magában az országra s ezért az országgyűlések ismételtlen foglalkoznak annak megállapításával, hogy tulajdonképen mi tartozik a királyi jövedelmek közé. E megállapításokat az 1514: III. és az 1518: XIV. báciai t.-c. foglalják magukban. E szerint a királyé: Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron szabad városok; Ó-Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szakolca, Szeben s Szeged; a jászok s kunok; Visegrád, Csepel és Kos szigettel; Körmöc-, Besztercebánya, Zólyom és a többi bányavárosok; Nagybánya és Huszt vára az öt várossal és a sóbányákkal; Magyar- és Szlavónország összes harmincadai és sókamarái; Munkács és Diósgyőr várai; Erdélyben a királyi szászok, minden bánya és sókamara; Kolozsvár városa; minden huszad, század meg

ötvened, a mit az erdélyi részeken szedni szoktak; Görgény, Törés és Déva várak.

Az 1518: XIV. t.-c. azokat a jövedelmeket, melyek civillistaszerűek, külön sorolja fel, azt mondván, hogy a királyi konyhára a következő jövedelmek szánvák: Huszt, a márnarosi és erdélyi sókamarákkal, harmincadokkal, huszadokkal, ötvenedekkel, arany-ezüst aknákkal, a királyi szabad városokkal és szászokkal; Munkács, Tata és Komárom várai, az egész visegrádi résszel; Ó-Budával, Kos és Csepel-szigetekkel; Zsámbék, Solymár s Kesző mezővárosokkal; a kunok s jászok tartozásai. Ezekből a királyi felség tiszttartójának a bor és szalonnáról Munkács jövedelmeiből, a vizákról és halakról Komárom és Tata jövedelmeiből kell gondoskodnia. A budai és szerémi dézsmákat a királyi asztal számára kell beszedni. Ha pedig ez a jövedelem a királyi udvarnak nem elegendő, akkor a tanácsos és ülnök urak határozatához képest a királyi kincstár kipótolja.

A királyi udvar ellátására rendelt javadalmak közt szerepel Csepel-sziget, a melyről tudjuk, hogy a királyné külön jövedelme volt, ugyancsak fel van véve Zsámbék s Ó-Buda is, a mi azt mutatja, hogy arra törekedtek, hogy a királyi család magán javait a köz javadalmak közé sorozzák. A Hunyadiak alatt is a király magán vagyona és a királyi javak össze voltak olvasztva, de ekkor a magánvagyon előnyére, most pedig már az ország érdekében. Az állami és a királyi magánvagyona közti különbség tudatára ugyanis ebben a korban ébrednek s így az államgazdaság szempontjából evvel egy új korszak keletkezik, mely azonban csak a modern állami be rendezkedéssel lesz egészen s mindenki számára láthatóvá.

IV. KORSZAK

A nagybirtok hűbéres fejedelemsége Erdélyben; a királyi hatalom túlsúlya Magyarországon.

Az államiság kialakulása.

1. Általános viszonyok.

Erdélynek az anyaországtól való elszakadását úgy szokták feltüntetni, mintha ennek gondolatát is egyedül Zápolya királysága idézte volna fel. E felfogás téves voltát már az Árpádházi királyok korának eseményei is mutatják, mert Erdély már ebben a korban rendesen az anyaországtól különálló kormány alatt állott. Az ifjú királynak ez volt a területe s a mikor ez az intézmény megszűnt, akkor a vajda kormányozta Erdélyt. Mátyás alatt már az erdélyi királyság gondolata is megszületik. Zápolya tehát legalább gondolatban nem hozott újítást, a mikor a töröktől az erdélyi királyságot magának kijárta.

Az országnak ez a három részre szakadása nem jelentette a viszonyok nagyobb elvadulását. nem jelentett több vérengzést, vagy több rablást, mint az előző korban volt. A nagybirtokos urak maradtak, amik voltak, rablók. A várak arra valók voltak, hogy a nagybirtokosok rabló kirohanásaik után oda vonuljanak. Árva várából Kosztka, Simontornya és Palota várából Gyulai Móré László, Veszprémből Kecsethy Márton püspök, Fogarásból Maylád István indult egy-egy fosztogató körútra. E kor hősei is: Horváth Markó, Gersei Pethö János, Balassi Menyhért, Zichy István, Dersffy Farkas, Balassa János, Magyar Bálint, Zrínyi Miklós a mi fogalmaink szerint közönséges rablók. Zrínyi Miklós a Katziáner meggyilkolásának alapos gyanúja alatt áll. A rá bízott pénzek elsikkasztásának vádjá alól pedig nem tudja magát tisztázni. A mi vál-

tozás történt, az csak a n n y i volt, hogy az urak most királyi kapitányok és rablásaiknak eszközei a király részére tartott csapatok s nem a sajátjaik. Amióta a török foglalás folytán az ország három részre szakadt, a rablás és a háború közti különbség jobban eltűnt.

Ferdinánd vezéreivel akként egyezett meg, hogy minden az ellenségtől elfoglalt terület a foglalóé. Ezt az elvet aztán a Habsburgok az egész török idő alatt fenn is tartották. A vezérek azonban kiterjesztették a foglyokra is ezt az elvet, s ők épen úgy elhajtották az embereket a török területről, mint a hogy a török tette. A mikor pedig nincs ellenség, akkor a saját honfitársaikat pusztítják, mert mint Gabelmann Miklós császári történetíró a XVII-ik század elejéről írja: „a főtiszték azt hiszik, hogy a háború azért folyik, hogy megtölthessék zsebüket”. Pedig szerinte 8000 embert lehetne abból egész éven át tartani, a mit néhány főember jogosulatlanul kap.

Erdély különválásával az ellenkirályok intézménye állandósult s így a nagybirtokosoknak az egyik királytól a másikhoz való átpártolása állandó jövedelem forrása lett. Mint-hogy pedig a magyar viszonyok a Habsburgok révén a külföldi államokat is érdekelték, ezért a külföldi államok ajándékokkal iparkodtak a magyar urakat a Habsburgok iránti hűségétől eltéríteni, a mi által egy új s szintén állandó jövedelemre tettek szert. Mégis, miután a főpapságnak volt legnagyobb befolyása a közviszonyokra, ezek részesültek a külföld részéről is a legtöbb ajándékban. Pedig javadalmaikból is igen tekintélyes jövedelmeik voltak. Az egri püspöknek a tizedből évi 16.000 fita, a dézsmából 1000 hordó bora, a censusból 1000 aranya volt. Az erdélyi püspök jövedelme 18.000 fit, a pécsi püspöké a török pusztítás dacára 10.000 fit, az esztergomi érseké 20.000 fit. Egy szóval a rendkívüli vagyonszerzés minden módja erkölcsi kifogás alá esik. Amikor azonban ítéletet mondunk e korról, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a két király versengése, mely alatt egymás híveitől azok birtokait elvették, álnokságra kényszerítette az urakat. Első Ferdinándtól 1300 adománylevelet ismerünk, melyek ha nem is teremtettek új helyzetet, akkor is igazolják a viszonyok bizonytalanságát.

A legnagyobb birtokos megint uralkodóvá lőtt. Evvel a nagybirtok hatalma megint szemmel láthatóvá és kívánatosabbá. A nagy vagyon jogcímé lett az egész korszakon át arra, hogy magyar úr jelentkezhessek az erdélyi fejedelemségre. Erdély és Magyarország e tekintetben nem szakadt el egymástól. A leghatalmasabb erdélyi fejedelmek magyar nagybirtokosokból kerültek. A nagybirtok azonban nemcsak nagy területek tulajdonát jelentette, hanem pénzerőt is. E nélkül nem is gyakorolhatott már nagy hatalmat, mert a megnövekedett számú katonaságot csak sok pénzből lehetett tartani. Igaz ugyan az, hogy erre soha egyiknek sem volt elegendő pénze, de erre nem is volt szükség, mert a már felfogadott zsoldosok maguk gondoskodtak a maguk ellátásáról a nép megsarcolása révén. E viszonyok a XVII-ik század vége felé annyira elvadultak, hogy ellenség és barát közt már nem is tettek különbséget.

Védekezni csak a legnagyobb birtokosok tudtak s ezek védtek meg a nekik tetsző nemeseket is. E védelem alapja a hűbériségnek az az új formái a, melyet ugyanez országrész hatalmas urai és nemesei között létrejött megállapodások létesítettek. Ezért aztán a nemesség politikai magatartását mindig az illető vidék leghatalmasabb birtokosának magatartása irányította. Viszont azonban e korszakban lesz jobban ellenőrizhető a nagybirtok fekvése és a politikai magatartás közti összefüggés is. Már Zápolya és Ferdinánd korában alakulnak ki ezek a viszonyok s már ekkor úgy beszélnek pl. Perényi megnyeréséről, mint a melytől az egész Dunántúl állásfoglalása függ. Ez a helyzet a következő korszakban annál kevésbé változik, mert az ország területének 45%-a tizenhat család birtokában van. A birtokos családok azonban folyton változnak. A ma nagy szerepet játszó család holnap teljesen eltűnik a történelem színpadáról. Ennek oka, hogy minden uralkodó azt a hívét tartotta legtöbbre, a kit másik a legjobban gyűlölt. Az erdélyi fejedelem tehát a király leghívebb alattvalóinak megnyerésére törekedett s viszont a király is. Ha pedig célt nem értek, akkor e másik előtt legkedvesebb hívek elpusztításán dolgoztak.

A birtokviszonyok tehát e korban ép oly kevés állandó-

ságot mutat mint az előző korban. A hatalmas Bakóc-vagyon széthull és az Erdődyek, akik öröklik, csak töredékeihez jutnak. Eltűnik a Corvin, Gréb, Kinizsy, Drágffy, Ujlaki, Pamkirchner és a többi hatalmas vagyon egy emberöltő alatt. Az 1494-iki összeírás óta egy félszázad sem telt el 1539-ig és már egészen más családok állanak az első sorokban. 1539-ben a porták következőleg oszlanak meg:

A Báthory családnak van	4299 portája
A Perényi „ „	1484
A Serédy „ „	1446
A Bánffy „ „	1397½ „
A Fernstem „ „	1273½ „
A Homonnay „ „	949 „
A Losonczy „ „	932 „
A Nádasdy „ „	888½ „
Bebek Ferencnek „	759½ „
A Balassa családnak „	742
Özv. Drágffy Gáspárnénak van	725 „
Zrínyi Miklósnak van	717 „
A Battyányi családnak van	710 „
Enyingi Török Jánosnak van	610½ „
Ország Kristófnak van	574 „
A Nyáry családnak van	556½ „
Összesen:	8156 porta.

Egy portára Acsádi Ignác 20 embert számít. E szerint a felsorolt 16 család 167—170 ezer ember felett rendelkezik, a minek rendkívüli nagy száma akkor tűnik igazán szembe, ha tekintetbe vesszük, hogy Ferdinánd területén az összes nemesi lakosság száma csak 10.000-re tehető. A míg tehát a király e nemesség és saját 75.000-re tehető jobbágysai felett rendelkezett, addig Báthory 80—90 ezer ember felett.

Az 1543—53. közti időből megint van Ferdinánd megyéinek egy összeírása. E 37 vármegyében 54.041 jobbágy telek volt, ebből 2986½ telek tulajdonosa ismeretlen, a királyé 3751½ (7%), az egyháziaké 6140 (12%).

1000 családnak van	0—5 telke
330	5½—10
226	10½—25
119	25½—50
67	50½—100
39	100½—200
33	200½—500
9	500-on felül.

Mínthogy azonban ugyanannak a családnak több megyében is van birtoka, nem 1864 birtokos család van, hanem csak 1248. A megyék szerint már most így oszlanak meg a családok birtokai:

1 családnak	19 megyében van birtoka
1 „	9 „
5 „	8 „
3 „	5 „
6 „	6 „
15 „	5 „
37 „	4 „
78 „	3 „
195 „	2 „
907 „	1 „

Történelmünk szereplői mindig a gazdag családok tagjai voltak. Mert a politikai befolyás feltétele a vagyon. Az ország legfőbb méltóságait tehát ép úgy, mint a városok legelső tisztségeit a leggazdagabbak foglalták el. Az országos ügyekben a nagybirtok, a városi ügyekben a városi gazdagság biztosította a befolyást, így tudjuk, hogy a szász városok fejei mindenkor a leggazdagabb polgárok. Szebenben Roth János, Haller Péter a XVI. században, Schuller János a XVII-ik században. Hallernek gazdagságát mutatja, hogy 1569-ben Nürnbergben 14.900 frtja volt kamatozólag elhelyezve. Olyan előkelő szerepet töltött be, hogy Kemény Katalinnal kötött házasságot s e révén igen terjedelmes birtokok ura is lett. Brassóban Schirmer János szintén vagyonának köszönhette a polgárnagyságot a XVI. században, a hi-

res Weisz Mihály és Melzer András a következőben így van ez a többi szász városban is. Az erdélyi polgárok gazdagságáról fogalmat adhat, hogy a szászok 1557-ben 11 hónap alatt 52.000 ft, 1567-ben 67.000 frtot, 1585-ben 85000 ft adót fizettek.¹ Egész Erdély jövedelme pedig 1586-ban 137556 ft 20 dénár. A fiscalis uradalmak mind a várak fentartására kellettek.² E korban egy köböl búza ára 10 dénár, egy font hús egy dénár, egy pint bor szintén egy dénár.

A gazdagság utáni hajzában telik el az élet, melyben a gyenge akár nemes, akár nem az, elveszti a hatalmasok támogatása nélkül azt, a miye van, az erős pedig igájába hajtja. A jobbágy katonáskodik és mégis a nagybirtokos kap jutalmat és élvez jogokat azon a címen, hogy katona. A katonajobbágy azonban nem a nagybirtok jobbágyaiból kerül ki, hanem a kis nemességéből, mely nem tudja megakadályozni, hogy földjét elhagyja a zsoldosnak szegődő jobbágy. Az ország így lassan nagybirtokosokból és vagyontalanokból áll. Ennek az a következménye, hogy mikor tudatára ébrednek ennek, akkor minden réteg külön összefog, mi által ez az állapot a városok szövetségéhez és a paraszt vármegye kialakulásához vezet. A jobbágy mint legalul levő, legnagyobb nyomásnak volt kitéve s ezért kereste a legkisebb nyomás helyét s ez a török terület volt, mert ennek a területét sem a király, sem az erdélyi urak nem tudták úgy bántani, mint a török amazokét.

2. Az erdélyi fejedelemség megalakulása.

A nagybirtok hatalma szülte a nemzeti királyságot Mátyás alatt, emelte trónra Zápolyát s vezetett ennek halála után a külön erdélyi fejedelemség megalakulásához. Minden, a mit János Zsigmond, a gyermekfejedelem érdekében látszanak tenni hívei, az ő saját érdekükben történik azért,

¹) Nyitra, Bars, Sopron, Turóc, Esztergom, Zólyom, Trencsén, Hont, Pozsony, Vas, Liptó, Komárom, Mosón, Győr és Árva megyék 1538-ban 7394 és fél frtot fizettek adóban; 1539-ben 15983-at, 1541-ben 18309 és fél frtot.

²) A kincstári uradalmak a következők: Bethlen, Világos, Kovács, Gyalu, Szamosujvár, Görgény, Udvarhely, VAIhegy, Fogaras, Déva, Lippa, Lúgos, Karánsebes, Jenő, Belényes és Vécis.

hogy még egy kis előnyhöz jussanak és a mikor már kimerült a fejedelem, ők maguk jussanak a helyébe. A fejedelmek védői utóbb maguk lesznek fejedelmekké, vagy legalább jelölteké és spiránsokká. A fejedelemséget megalapító Martinuzzitól kezdve végig, másfélszázadon keresztül.

János király halála után Ferdinánd hívei Frangepan Ferenc kalocsai érsek, Perényi Péter, Bebek Ferenc és a Ballassák azt követelték, hogy most már az egész ország Ferdinándé legyen, azonban Werbőci István, az első világi kancellár és Martinuzzi György útját állták ennek és azt hozták fel, hogy akkor a török beleavatkozik a magyar viszonyokba. Ferdinánd azonban tudta, hogy mit jelentenek az ilyen kifogások. Érintkezésbe lépve velük és megnyervén őket, kijelentették neki, hogy ők majd csak színleg fogják fenntartani János Zsigmond igényeit, miért is nem fogják megkoronáztatni sem. Később e megállapodást sem tartották meg és azt hozták fel, hogy Ferdinánd bizonyos birtokokat tartozik előbb kiadni s így csak akkor lehet szó arról, hogy János Zsigmond nem lesz fejedelem, ha a nagyváradi szerződést Ferdinánd a maga részéről teljesíti.

Közben János király temetésének előkészületei annyira haladtak, hogy a temetési menet elindulhatott Erdélyből. Az akkori utak és szokásokhoz képest, ez nagyon lassan ment. Július 21-től, mikor meghalt, szeptember 24-ig tartott, míg Székesfehérvárra szállították. Miután azt hitték, hogy kincseit is a holttesttel fogják szállítani, a temetési menetet kétszer is megakarták útközben támadni. Egyszer oláh és szerb rablók, másodszer Balassa Menyhért meg a fivére és Nádasdy.

János temetése után a Rákoson országgyűlést tartottak és megválasztották János Zsigmondot királlyá. A kormányt a csecsemő nevében anyjára, Martinuzzira, Török Bálintra és Petrovics Péterre bízták. A szultán ehhez hozzájárult, de Ferdinánd tiltakozott. Martinuzzinak és az özvegynek azonban nagyon jó ürügyük volt az, hogy Ferdinánd sem Izabellának nem adta meg a 100.000 frtot, sem János Zsigmondnak a nagyváradi béke szerint járó birtokokat. Ferdinánd ezt nem is akarta kiadni, e helyett Martinuzzinak ígér

hogy ha János Zsigmondot elejti, nemcsak meghagyja állásában, hanem évi 15.000 frtot fizet neki, sőt kieszközli számára a bíbornoki kalapot is. Miután Martinuzzi evvel meg volt nyerve, létrejön egy újabb egyezés, mely szerint Ferdinánd évi 32.000 frtot fizet Izabellának és János Zsigmondnak, arra az időre pedig, míg a Zapolya-féle vagyont ki nem adja, megkapják Trencsént és Nagyszombatot.

Ferdinánd nem ismerte eléggé a magyar urakat, a mikor ezt a szerződést kötötte. A Zápolya-javaknak Ferdinánd országreszében elterülő porciói ugyanis nagy részben Thurzó Elek királyi helytartó és Révay Ferenc nádori helytartó birtokában voltak. Ezek az urak a Zápolya-javak kiadásáról hallani sem akartak. Ferdinándnak azt a tanácsot adták tehát, hogy inkább támadja meg haddal Budát és ezt elvévén, kényszerítse Izabellát a lemondásra. Ferdinánd s hívei azt hitték, hogy a szultán sem fog ez ellen semmit se tenni, annál kevésbbé, mert egy fermánban csak nem régen Mayladnak adta János király helyett Magyarországot. Ferdinánd Fels nevű vezérével megostromoltatta Budát, de Martinuzzi arra kényszerítette Felset, hogy elvonuljon Buda alól. Ferdinánd most másképen próbált szerencsét. Laszkyt, János király volt hívét elküldte a szultánhoz, hogy tőle az országot pénzért vegye meg. Egy millió frtot ajánlott érte a szultánnak. A mikor ezt az ajánlatot nem fogadták el, azt mondotta, hogy János Zsigmond csempészett gyermek s így nem illeti őt az ország. Ez a hír később még igen sok kellemetlenséget okozott János Zsigmondnak.

Miután a magyar urak birtokvágya megakadályozta azt, hogy Ferdinánd és János Zsigmond a köztük fenforgó viszályt békésen elintézzék, nem maradt más hátra, mint fegyverrel próbálkozni. Ferdinánd a következő 1514-ik évben újratámadta Budát, de most már a török is ott volt a vár alatt és a támadást visszaverte. Miután e támadások miatt félni kellett, hogy a vár esetleg Ferdinánd kezére jut, a török a várat mindjárt meg is tartotta. A mikor a vár elfoglalása alkalmából a magyar kormányzók a szultán előtt tisztelegtek ez Török Bálintot elfogta. Ez elfogatás nagyon gyanús azért, mert Martinuzzi későbben nagyon sokszor emlegette,

hogy ugyanakkor a szultán őt is fogságba vetette. Martnuzzi csakugyan igazat mondott, hogy ő is fogságban volt; csak-hogy az ő fogsága csak néhány óráig tartott. Valószínű az a föltevés, hogy a várnak török kézre való adása előtt vita folyt a felett, hogy ez megtörténjék-e, Tudjuk, hogy Török Bálint Budát nem akarta török kézre adni. A szultán kétségkívül megtudta ezt s így az összefüggéseket nem nehéz megtalálni.

Werbőcy a török fenhatósága alatti Magyarország fő-bírája lett, Martinuzzi a jelentéktelen Petroviccsal kormányzó és gyám. A királyné, a ki egy év előtt Ferdinándnak akarta Budát adni, kapta Lippát és Sólymost. Senki sem kérdezte azonban tőle, hogy hová akar menni lakni, hanem egyszerűen elrendelték, hogy Lippára menjen. Hogy mennyire önként mehetett, azt mutatja az a körülmény, hogy útközben elosztogatta (?) összes ékszereit. A hitbéreül lekötött javakból pedig Csicsót és Küküllő várát Péter moldvai vajdának adományozta (?), Martinuzzi kapta Váradot, Fogarast, Kaszát és a hozzátartozó uradalmakat, Petrovics Temesvárt. A gyermek János Zsigmond Erdélyt és a Tiszántúlt. A szultán e részek adója fejében 10.000 frtot kötött ki. Martinuzzi jól tudta, hogy Izabella a vele való bánásmód miatt neheztel rá, ezért a debreceni országgyűlésen részére havi 1000 frt segélyt szavaztatott meg.

Martinuzzi (Frater) György egész szereplése alatt ügyelt arra, hogy sem a király elleni hűtlenséget, sem a törökkel való szövetséget ne lehessen rá bizonyítani. Tényleg, mindegyikkel jó viszonyt tartott. Mindegyiket hitegette. Ferdinándnak még most is üzengette, hogy ha Izabellát és János Zsigmondot kielégíti, akkor az ő kormánya alatti részt is neki fogja juttatni. Újra megegyeztek a váradi béke végrehajtására nézve és arra, hogy a török ellen 1542-ben háborút fognak indítani. Nagyon jól tudta Martinuzzi, hogy e habomból nem lehet semmi, mert Ferdinándnak nincs serege. Arra az esetre, ha mégis kezére játszaná Ferdinándnak János Zsigmond részét, kikötötte magának Erdély kormányzóságát. Mindez azonban csak látszat volt, mert a Ferdinánddal való tárgyalásokat csak azért folytatta, hogy ez ne gördítson akadályokat az ő bíbornoksága elé.

Izabellát a havi 1000 fit segély a barát részére hangozta és csakhamar kibékült vele s jószágainak kezelését rá bízta. Ez viszont átengedte neki lakóhelyül Váradot. Ez az átengedés azonban rögtön kényszerűséggé lett, mihelyt Izabella Martinuzzinak nem tetsző dolgot művelt. Ezért van olyan levél, melyben azt írja Izabella apjának, Zsigmond lengyel királynak, hogy szabadítsák ki a barát kezéből. Miután a barátnak alkalmatlan volt a királyné Váradon, a tordai országgyűléssel felkérte, hogy menjen Erdélybe lakni. Ez nemsokára meg is történt. Martinuzzi pedig ugyane gyűlés határozatából helytartóvá lesz.

Ferdinánddal nem szűnt meg tárgyalni. A fejedelmi országgrész átadásának idejét azonban akként állapította meg, hogy ez akkor következék csak be, ha ő neki tetszik. Ferdinándnak azt ígérte ugyanis, hogy rögtön átadja a János Zsigmond részeit, mihelyt Ferdinánd erősebb lesz, mint a török. Annyira ment e hitegetésben, hogy a tiszai részeket már Ferdinánd nevében kormányozta. Ugyanez időben azt is beszélték a külföldön, hogy János Zsigmond részét a francia király fiának is felajánlotta. Jellemével összefért, hogy mikor Ferdinánd a török elleni hadakat összegyűjtötte, Martinuzzi otthon maradt s azt üzenté Ferdinándnak, hogy a tűzhelyeket kell megvédeni. Állításának valószínűsítése céljából még ő kért 6000 embert Ferdinándtól. A szultán kegyét akkor megint többre tartotta, mint Ferdinánd szövetségét, mert Ferdinánd készülődéseit Izabella követétől tudta meg a szultán. A mikor azonban a bíbornoki kalapot megkapta, azonnal Ferdinánd felé fordult, beengedte ennek csapatait Erdélybe, kiadta a koronát Castaldónak, Ferdinánd vezérének, de Erdély kormányzóságát magának követelte. Ennek dacára sem lehetett azonban nagy a bizalom vele szemben, mert Castaldo attól félt, hogy seregével együtt török kézre adja, majd hogy meg akarja magát koronáztatni. Castaldo tehát, hogy ne kelljen tőle félnie, megölette.

Perényi Péterre, e kor másik nagyravágyó urára, maga Ferdinánd gyanakodott s hitte, hogy a magyar koronára vágyik. Gyanúját megerősítette az a körülmény, hogy a mikor Ferdinánd „Budát ostromolta, akkor Perényi a budai pasá-

val érintkezésben állott. Valószínű, hogy Ferdinánd gyanúja nem volt egészen alaptalan, mert Perényi, Báthory András, Ráskay István és a három Homonnay 1542-ben ligát kötöttek, forma szerint Serédy Gáspár ellen; úgy látszik azonban, hogy mások ellen is tartoztak egymást megvédeni, mert e ligaszerződés után Perényi elfoglalta Frangepán kalocsai érsek és egri püspök birtokainak egy részét s ligatársai nem engedték bántani. Miután azonban később a király gyanakodott rá, ezek nem mertek fellépni és fogságba vetését nem tudták megakadályozni, sőt öt évig nem tudták ki sem szabadítani.

A Ferdinánd felidézte török háború éveken át tartott, de azért nagybirtokosaink nem az ország védelmével, hanem a német vallásháborúval foglalkoztak s számosan kint harcoltak a császár seregében. Ott volt Nyáry Ferenc, Bakics Péter, Pethő János s mások, a kik mind gazdag zsákmánnyal tértek haza. Ez alatt pedig a török állítólag 10.000 embert hajtott el egyedül Zalamegyéből. A török ellen Ferdinánd most már csak diplomáciájával viselte a háborút, mely el is érte azt, hogy a szultán évi 30.000 aranyért 35 megye birtokát Ferdinándnak meghagyta. A nagybirtokosok mindent elkövettek, hogy a törökkel olyan békét lehessen kötni, melyben az elfoglalt területeken az ő tulajdonukat elismerné a szultán. Ez azonban nem sikerült. A birtokosok úgy kárpótolták magukat, hogy a török területen lakó jobbágyok adójának felét ezután is behajtották.

A jobbágyság terhei a királyi területen folyton növekedtek, mert a folyton emelkedő hadi terheket is a jobbágyoknak kellett fedezni. Úgy pénzszolgáltatásaikat, mint a természetbeni szolgáltatásaikat tehát megnövelték. A várak a folytonos háborúban nagyon sokat szenvedtek és a várakat mindig a jobbágyoknak kellett karba helyezni. Az ország a háború költségeit egyáltalában nem bírta. Évi 900.000 ft volt Ferdinánd korában a hadügyi szükséglet és 127.280 ft az összes török adó és ajándék évi szükséglete. Ezeknek alig 60–70%-át szolgáltatatta az ország adója és más jövedelme, melyet 600–650 ezer forintra lehet becsülni. Ferdinánd a hiányt külföldi tartományainak bevételeiből fedezte. Ezért

aztán külföldi kapitányokat is hozott az országba, a kik azért jöttek, hogy honfitársaik pénze révén itt tisztségeket, zsákmányt és birtokot szerezzenek, a mi a magyarok féltékenységét váltotta ki és folytonos viszályokra adott alkalmat, felújítván a kül- és belföldiek birtok- és hivatalképessége miatti küzdelmeket. A külföldiek e küzdelemben nem álltak azonban már magukban, hanem az ő kapitányságukat és hivatalképességüket azok a tartományok is követelték, melyek a királynak pénzt adtak a háborúhoz.

Ferdinánd megkapta a szultántól Magyarországot, de birtokba nem tudta venni. Mert úgy mint két évtizeddel előbb Árvában Koszta Miklóst, Trencsénben Podmanicky Rafaelt és Jánost, másutt Bebek Ferencet, Báthory Andrást és Karvassy Kristófot külön kellett hódolásra bírni, úgy most Léva ura, Balassa Menyhért és Basó Mátyás ellen Ferdinándnak háborúval kellett királlyá való elismerését kikényszeríteni. Ehhez elég tekintélyes haderő kellett, mer pl. Báthory egy-maga 1545 március 20-tól 1546 szeptember 16-ig 41.813 forintot költött hadi célokra.

Az ilyen urak természetesen csak a zsákmányért viseltek háborút és nem is kímélték ennél fogva senki vagyont, de főleg nem a kisebbekét. Az országgyűlés, mely ez időben már rendszeresen két táblára oszlott, az előző korszakhoz hasonlóan folyton új és új törvényeket hozott a rablások ellen, azonban épen úgy eredménytelenül, mint az előző korszakban. A jobbágyok helyzete azonban az előző koréhoz képest javult, mert a török folyton arra törekedett, hogy a maga területére csábítsa őket és evvel a magyar urakat is arra kényszerítette, hogy kedvezzenek nekik. A királyok nem sokat tehettek, mert ők folyton avval voltak elfoglalva, hogy trónjukat megtartsák. A magyar koronát úgy a külföldi, mint a magyar urak mindenki részére szabadon megszerezhetőnek tekintették. Még olyanok is, mint Szász Móric herceg, Ferdinánd vezére avval a gondolattal foglalkozott, hogy miképen szerezheti meg a magyar trónt. Nem csoda tehát, ha Ferdinánd nem bízott senkiben és főleg azokban nem, a kiknek sok katonájuk volt. E folytonos gyanakvás visszahatott a királyi részekben lakó jobbágyok helyzetére is

mert a protestantizmust a király, mint az ő hatalma ellen törő mozgalmat üldözte. A török nem törődött vele és evvel is népszerűbbé lett a jobbágyoknál.

A várak védelme és a katonáskodás csak arra való lévén, hogy a főurak általa vagyont szerezzenek, a török-támadta szomszédos várak segítségére nem sietnek, hanem örömmel látják az azokban parancsolók pusztulását, mert azt remélik, hogy azok tisztségeit ők fogják elnyerni. Segítség nélkül hagyták Temesvárt, Lippát, Drégelyt, Bujakot, Ságot, Hollókőt, Szécsényt stb. A tényleges katonák, sőt kapitányok már nem az urak, hanem birtoktalan nemesek, vagy éppen jobbágyokból kerültek. Példa rá Szondi, helyesen Suhó György, Drégely kapitánya, majd egy félszázad múlva az összes várak kapitányai, mikor a főnemesi rendűek már csak névleges kapitányok. Ezek a névleges kapitányok nem arra törekedtek, hogy megvédjék a várakat, hanem hogy a támadásokat elhárítsák, Ezt már Ferdinánd hívei közül is megkísérelték egynéhányan, de a török még nem mindig respektálta. Füleket pl. elfoglalta a török, dacára annak, hogy Bebek Györgynek biztosító levele volt a szultántól és a francia királytól egyaránt. E miatt Bebek panaszt is emelt, de eredménytelenül. A budai pasa ugyanis azt felelte, hogy azért foglalták el Füleket, mert Bebek elpártolt János Zsigmondtól. Mire Bebek csakugyan vissza is pártolt hozzá, de a várat mégsem kapta vissza.

E folytonos el- és visszapártolás miatt a királyok épúgy, mint a fejedelmek, nagyon bizalmatlanok voltak az urakkal szemben. Ezért sokszor nagyon kegyetlenül bántak velük. Ferdinánd pl. eltétette láb alól Martinuzzit, Izabella 1558-ban Bebek Ferencet (György fivérét), a két Kendyt. Úgy ő, mint Miksa, nagyon rossz véleménnyel voltak a magyarokról, pedig Miksával szemben nagyon szolgálékien viselték magukat. Királyválasztás nélkül 1563-ban megkoronázták. A koronázáshoz minden számbajövő nagybirtokos elment, hogy hódolatát bemutassa. Ott voltak a Báthoryak, Balassák, Nádasdyak, Erdődyek, Zrínyiek, Perényiek, Országok, Bánffyok, Bebekok, Thurzók, Homonnayak, Révayak s a többi kisebb vagyonú, de befolyásos család s ott voltak

a főpapok és méltóságok. Miksát sem ezek a külsőségek, sem az állandó háborúban tanúsított magatartás nem győzte meg. Bizalmatlan maradt mindenkivel szemben, a ki magyar. Époly kevéssé bízott Dobó Istvánban, az egri kapitányban, mint Balassában, a kit el is fogatott és üres pletykák alapján börtönbe vettetett. És Miksának igaza volt. A magyar urak az ilyen bánásmód miatt nemcsak, hogy nem lázongtak, hanem állandóan kedvében jártak Miksának, a mit nem tettek volna, ha nem féltek volna tőle. Hogy hűségüket bebizonyítsák, az örökös tartományban szereztek honosságot és birtokot. Maylád Morvában, a Battyániak Csehországban, a Thurzók, Forgácsok, Pethők, Pálffyak, Dócyak Alsó-Ausztriában, a Zrínyiek, Tahyak, Székelyek Stiriában, az Alapyak Krainában szereztek birtokot és mindannyian Wienben házakat.

A Habsburgok a birtokjog terén is olyan változtatásokat létesítettek, melyek természetszerű következménye csak a nagybirtokosoknak a királytól való nagyobb függése lehetett. A míg ugyanis eddig az adomány mindig az illető család kihaltáig szólt, addig most akként kezdtek adományozni, hogy csak az illető megadományozott élte fogytáig vagy előre meghatározott számú utód kihaltáig kapták az adományosok a birtokot, így pl. Thurzó Ferenc Árva várát esetleg születendő egy legidősebb fia élete fogytáig, majd 1563-ban Richno várát két egymásután következő örököse élte tartamára. Az előbbi adományt 1595-ben Rudolf meghosszabbítja Thurzó György legidősebb fia élte tartamára, s ha fia nem születnék, akkor legidősebb leánya élte végéig. Hasonló feltételek mellett kapta Pálffy Miklós Pozsonyt, Koháry Péter 1629-ben Szittnya és Csábrág várát. Még Harrach Károly is 1628-ban úgy kapta Óvárt, hogy csak legidősebb fia örökölheti.

Az erdélyi udvari viszonyok soká nem alakulhattak ki, mert nem volt erdélyi udvar. János király Budán székelt, János Zsigmond gyermekkorát Lengyelországban töltötte. A mikor pedig visszatért, nemsokára (1567 óta) betegeskedni kezdett és így udvari élet nem fejlődhetett. A fejedelem kegye révén vagyonra csak egy-két úr tett szert, úgy-

mint Békés Gáspár, Csáky Mihály kancellár, Nisovszky Szaniszló, Hagymásy Kristóf váradi kapitány. Ezekon kívül csak Báthory István játszott még szerepet éa rendelkezett nagy vagyonnal. Ő volt egyúttal Erdély legtekintélyesebb ura, bár Békés Gáspár az erdélyi tizedek bérletéből az övé-nél nagyobb vagyont szerzett.

Az erdélyi fejedelemség a szultán jóvoltából keletkezett és ebből is maradt fenn. A szultán nevezte ki a fejedelme-
ket. S erre elég alkalma volt, mert a fejedelmek legnagyobb része gyermektelenül hunyt el. János Zsigmondnak sem volt leszármazója, mikor 1571-ben meghalt. A szultán nem soká keresett alkalmas embert, hanem kinevezte azt, a ki a feje-
delemségért többet ígért. Ez Báthory volt, a ki az eddigi 10.000 fjt adó helyett 15.000 forintot ígért. A szultán ezért hálás is volt és mindig pártfogolta. Miksa jóindulatát avval nyerte meg, hogy titokban hűséget esküdött ennek is. Mik-
sát azonban ez az eskü nem akadályozta meg abban, hogy a Báthory ellenfelét, Békést, ne biztassa és ne támogassa Báthory ellen. A szultán mégis erősebbnek bizonyult és Bé-
kés fegyveres felkelését Báthory levervén, kincseit is meg-
szerzi. Ezek a kincsek aztán a szultán pártfogásával meg-
szerzik neki a lengyel trónt is, a melyért az erdélyit elhagyja és maga helyébe fivérét, Kristófot, ülteti a fejedelemségbe.

3. *Az első kísérlet a nagybirtokosok erejének meg-
törésére.*

Báthory fejedelemsége az első háborús időszak végé-
vel esik össze. Ezután hosszabb béke következett, mely 1569-től 1592-ig tartott. E békés korszak azonban csak azt jelentette, hogy a fejedelmek nem viseltek háborút egy-
más ellen és így nagyobb csapattestek helyett egyes főurak csapatai háborúskodtak csak egymással. A háborús és a békés korszak közt az a különbség, hogy az előbbiben 10—20 ezer, sőt 50 ezernyi seregek állanak egymással szem-
ben, míg béke idején csak néhány száz vagy legfeljebb né-
hány ezer. Így aztán béke idején gyakrabban is háborús-
kodtak, mint háborús időben. Egyik fejedelemnek sem volt ereje ahhoz, hogy ezeket a rablás céljából folytatott kalandozásokat megakassza, mert egyik sem fizette rendesen ka-

t o n á i t . A támadások rendes alkalmá a vásárok v o l t a k , a mikor az emberek nemcsak áruval, hanem pénzzel is mentek a városokba. E vásári támadások közül a legnevezetesebb a szikszói vásárnak a török részről való megtámadása 1577-ben; a túrai vásárnak 1585-ben a szövetséges császári kapitányok általi megtámadása. E támadásban részt vett Ecsedi Báthory István, Riessl tokaji kapitány, az egri és a kassai kapitányok. A tiszai részeken sok hasonló kalandban részes az ekkor feltűnő Rákóczi-családnak első szereplő tagja: Zsigmond, a ki később Eger kapitánya; valamint Homonnay István és Szécsy Tamás. A dunai részeken Pálffy Miklós, Komárom kapitánya, a Dunántúl Zrínyi György, Nádasdy Ferenc, Battyáni Boldizsár és mások támadnak ellenségeskedés címén a békés polgárookra. A békekorszak vége felé ez a rablás annyira elharapózik, hogy a polgárság szempontjából nincs különbség háború és béke közt. nem csoda, hogy a király jövedelmei az eddiginél is kevesebbre zsugorodnak össze és Magyarország védelmére még többet kell ráfizetni, mint eddig. A Habsburgok részén 1591-ben 399.646 fit adó folyt be, ellenben csak katonai szükséglet ebben az évben 1,310.049 fit volt.

A királyok tehát újabb és újabb adók kivetésével iparkodtak a hiányokat pótolni, a mi nem tetszett a birtokosoknak, mert minél több terhet kellett a jobbágyoknak viselni, annál kevesebb szolgáltatásra voltak képesek uraikkal szemben. Viszont azonban a rablókalandokból származó nagyobb kellemetlenségeket a fejedelmeknek kellően elhárítani, ezek a rablások annál kevésbé tetszettek nekik, mert a nép adóbírást nagyon csökkentették. Miután ezek a rablókalandok egyúttal arra is szolgáltak, hogy a király alattvalóinak az erdélyi fejedelemhez való pártolását is eltakarják, az uralkodók már csak azért sem látták szívesen. Nem láthatták szívesen azért sem, mert a királyi várak kapitányai a királyi katonákkal mentek az ilyen kalandokra és így a királyi terület népét a királyi csapatokkal fosztották ki. A rablásnak meg volt az a hátránya is, hogy az erkölcsök ép olyan vadak maradtak, mint az előző korszakban v o l t a k . Ez annál nagyobb baj volt, mert a bürokráciának

elemeivel már ismerős osztrákok sehogyan sem értették, hogy miképpen lehet pl. a beszédett közpénzeket visszatartani. Az erkölcsök e vadságát nem értvén, mindent elégedetlenségnek s engedetlenségnek néztek és a helyett, hogy a primitívséget a kultúra emelésével akarták volna megszüntetni, büntették a kultúrátlan magyarokat, a mit ezek nem értvén, a helyzet nemcsak nem javult, hanem állandóvá lett a harc a király és a nagybirtokosok közt. E harcokat most nagyon megkönnyítette az a körülmény, hogy az erdélyi fejedelemben a magyar urak állandó szövetségest találtak. Mihelyt a magyar urak tisztség vagy vagyon révén hatalomra tettek szert, engedetlenek lettek, ezért a Habsburgok lehetőleg idegeneket alkalmaztak. Az idegenek alkalmazása különben is kellemesebb volt nekik, mert többi tartományaik, melyek a magyar korona megtartásához a pénzt adták, ezt követelték tőlük. Miután azonban az idegeneknek itteni térfoglalása az erdélyi fejedelmeknek nem volt ínyére, mert az ő uralmukat veszélyeztette, ezért ezek mindig szívesen támogatták a magyar uraknak azt a törekvését, hogy külföldiek Magyarországon ne viselhessenek hivatalt, így ez a korszak s azután XVII. század is a király és a birtokosok állandó harcaiban telik el. Ezek a viszonyok azért voltak veszedelmesek, mert a Habsburgok mindig gyanakodtak a magyar nagybirtokosokra és minden besugásnak hozzáférhetőek voltak. Ez által igazságtalanságokat könnyebben követtek el, a mi megint csak elidegenítette tőlük a magyar urakat. Másrésztől azonban e korban a magyar területen szerzett nagy vagyon révén jutottak a nagybirtokosok Erdély fejedelmi székére. Minden magyar nagybirtokosban erdélyi fejedelemjelöltet láttak. Saját szempontjukból nézve tehát, ha nem is volt igazuk a Habsburgoknak, de érthető volt az eljárásuk.

Az urakra nézve a vallás kérdése mögött rejlő érdekeket sem szabad szem elől téveszteni. A más felekezetekhez tartozók nem tartották istentelen dolognak a katolikus egyház javainak az elfoglalását. A magyar urakat pedig sohasem vezetvén az egyoldalúság, ők bizony elfoglalták az egyház birtokait is. A mióta a protestantizmus nálunk is tért

foglalt, e foglалásoknak elfogadható címet is tudtak adni és az alsó néposztályok előtt rokonszenvessé tenni. Csakhogy a királyok a protestantizmust is üldözték. Ez az üldözés nem a magyar, hanem az európai viszonyokban bírta indokát és ezért itt egyáltalában nem értették meg, a mi csak annál jobban megnehezítette a helyzetet. Másrészt az erdélyi fejedelmek minden irányú segítséget keresvén, a protestantizmus ellen állást nem foglaltak s evvel az alsó néposztályok ekkor már nem súlytalan rokonszenvét is megnyerték. Ez által Erdély békésebb viszonyok között élt, mint Magyarország és gyarapodhatott. A Habsburgok csakhamar belátták, hogy hatalmuk akadálya a nagybirtok, a török és Erdély egyaránt. Mind a hárommal végezniök kell tehát, ha azt akarják, hogy hatalmuk legyen Magyarország felett.

A háborús béke korszaka után a háborús háború korszaka következett. A Habsburgok a török és az erdélyi fejedelmek ellen egyszerre s nem kicsi szerencsével küzdöttek; a nagybirtokosok visszaéléseit pedig a legnagyobb szigorúsággal üldözték. Most már nemcsak nem adományoztak magyaroknak, hanem a birtokban levőktől is azt követelték, hogy birtokcímüket igazolják. A ki nem tudta birtokcímét igazolni, annak az újabb adományért egy meghatározott összeget kellett fizetnie. Az első ilyenformán megsarcolt nagybirtokos Dobó Ferenc volt, a ki 20.000 tallért fizetett a sárospataki uradalomban való meghagyásért. Azok a nagybirtokosok maradtak csak békében, akik a kellő ügyességgel tudtak a király környezetének kapzsisága elől kitérni. Ilyenek Pálffy, Nádasdy, Zrínyi, Báthory István, Rákócy Zsigmond, Homonnay István, Bánffy János és a csak nemrég kupecből nagybirtokossá lett Thökölyi Sebestyén.

Erdélyt sikerült a királynak a moldvai vajda, Rákócy Lajos, Homonnay Bálint, Zólyomi Miklós és Sennyei Miklós segítségével meghódítani és azért, mert az egymást a fejedelmi széken követő Báthoryak nem tudták Erdélyország rendeit soha egészen megnyerni, Erdély kormányát Basta vette át, a kinek emlékét csak kegyetlenség és erősza-

koskodás őrzi. Senkiben sem bízik és senki hatalmai nem tudja nézni, ezért alighogy Erdélyt elfoglalja, már megöli szövetségesét, a moldvai vajdát. A lakosság azonban csakhamar tudatára ébred annak, hogy zsarnok kezéből még nagyobb zsarnok kezébe került. A Báthoryak hívei feltámadnak és visszahelyezik a fejedelemségbe Báthory Zsigmondot. Miután a király a fejedelmi seregek ellen győzelmes háborút nem tud folytatni, az udvar ráveszi Csáky Istvánt, Báthory legjobb barátját, hogy mondassa le. A könnyen szuggerálható fejedelem le is mond. Csákynek ezért Sáros és Szádvár uradalmát ígérték. Báthory elhagyta ugyan Erdélyt, de Székely Mózes személyében új fejedelemjelölt akadt, a kit csak az oláh vajda segítségével sikerült legyőzni. Erre az erdélyiek leghatalmasabbjai török területre menekültek.

A mit az osztrák udvaroncok kicsiben és csak kísérletképpen csináltak Magyarországon, azt Basta nagy üzemszerűen rendezte be Erdélyben. Senki birtokának jogosságát el nem ismerte. A ki békén akarta vagyonát élvezni, annak gráciát kellett váltania, a mi a vagyon negyedrészébe került. Az erdélyi városokat egyenkint és összességükben sарcolta. Ez által óriási vagyonra tett szert, tisztjei pedig az általa meghagyott hulladékokat vették el.

A felületesen szemlélő azt hihetne, hogy a zsarolás Basta gonoszságának következménye. Ez tévedés. Az akkori bécsi udvarnak ez volt a rendszere és a szelleme, melyet az elért sikerek és szerzett hatalomszülte elbizakodottság táplált. Ez volt a nagybirtokosok hatalmának megtörésére szánt eszköz. Csakhogy megint nem a nagybirtokot, hanem a nagybirtokosokat támadták. A hatalmasok maguknak szerezték meg a kifosztottak vagyonát. Ez korrupcióra vezetett. A korrupció Wienből indult, a hol az udvarhoz tartozó komornyikok is százezreket tudtak e korban keresni. A királynak tanácsosai egyházmegyenélküli püspökök voltak, a kik *néma kutyák* módjára hallgattak minden igazságtalanság láttára, mert ők abból éltek, a mit világi hivatalaik után kaptak. A magyarországi kamara elnöke, Szuhay István egri püspök, a még vagyonos nagybirtokosokat kezdte ki. Hütlenségi pereket indított ellenük, hamis ítéleteket csi-

n á l t a t o t t, hogy b i r t o k a i k a t elvehesse. A védekezésnek pedig semmiféle módja sem volt, mert nem az igazság, hanem a vagyonszorzás volt a cél. A ki elég pénzt adott, azt békében hagyták. Az elhalt nagybirtokosok hagyatékára ú g y csapott le az udvari kamara és annak környezete, mint a héja a zsákmányra. Ezzel az eljárással kényszerítették az urakat, hogy az ingókból több értékűt gyűjtsenek. Elősegítette ezt az a körülmény, hogy most a katonaság költségeit a királytól kapták s ők igen gyakran elfelejtették katonáiknak tovább adni. Miután, mint fentebb mondtuk, raboltak, sikkasztottak, pártoskodtak, tehát nagyon könnyű volt őket perbe vonni. Ezért alig volt hatalmas úr, a ki ellen nem folyt per, így Homonnay Bálint és György, Rákócy Zsigmond, Illésházy István, Nádasdy Tamás, Pethő Ferenc, Bánffy Dénes, Ispán István, Sulyok István, Farkas Tamás ellen; folytak perek egész családok ellen, így az Alaghy-, Bakos-, Balassa-, Csapy-, Csetneky-, Deregnyey-, Dersffy-, Kállay-, Kun-, Lorántfy-, Telegdy-család ellen. A legtöbben mégis nagyobb váltságösszeg fizetése ellenében szabadultak, csak a Dobó-, Illésházy-, Homonnay- és Telekesy-féle összesen két millió értékű vagyont foglalták le egészen, de ebből is az Illésházy-vagyont évek múlva visszaadták. A kamara különösen a hagyatékokra vetette ki hálóját, így hogy mihelyt valamely nagybirtokos meghalt, azonnal ott termetek a kamara emberei és rátették a kezüket a hagyatékra. Annyira biztosra vették a kamara embereinek megjelenését, hogy sokan már végrendeletükben gondoskodtak hagyatékuk védelméről. Ezenkívül a töröktől most visszafoglalt birtokok kérdése is fokozta a zavart, mert az udvar ezeket saját rendelkezése alatt állóknak tekintette, a régi birtokosok pedig maguknak követelték. Ehhez járult a Rudolf alatt 1597-ben megindult vallási üldözés is, úgy hogy az egész ország csupa elégedetlenség volt.

A nagybirtokosoknak ez a megindult kifosztogatása és üldözése lassan rokonszenvéssé tette őket és ügyüket az ország szabadságának ügyévé. A bécsi udvar most egyszerre kezdte ki az egész országot: a nagyok vagyonaát, a kicsinyek vallását, Erdély különállását. Ez a közös nagy

elnyomás egy közös táborba gyűjtötte össze az egész népet s az ellenállást olyan magasra fokozta, hogy evvel szemben a bécsi udvar minden erőfeszítésének meg kellett törnie. Nem jól számított főleg akkor az udvar, mikor nemcsak Magyarország, hanem Erdély ellen is egy időben kezdte a harcot és egyszerre akarta ezt beolvasztani, a nagybirtokosokat felfalni és a törököt megverni. Ennek a helytelen taktikának következménye nem lehetett más, mint a vereség.

4. *Erdély mint a nagybirtok hatalmának védője.*

Erdélyben ezalatt szakadatlanul folyt a harc, majd Báthory, majd Basta s az oláh vajda az úr. Az elnyomás azonban az elégedetlenek számát folyton szaporítja, úgy hogy Lengyelországban tekintélyes számú magyar várja az alkalmat arra, hogy visszajöjjen és birtokait visszafoglalhassa. Az erdélyi fejedelemség nem szűnt meg, csak a fejedelem hatalma volt egy időre felfüggesztve. Erdélynek az egész idő alatt volt fejedelme. Miután a harc folyton tartott, azok, a kik egy-egy időre hatalomra szert tettek, minden pártjukhoz nem tartozót üldöztek és evvel a zavart csak fokozták. Minden nagybirtokos, a kinek Erdélyben és Magyarországon volt birtoka, kellemetlen helyzetben volt, mert mindig félnie kellett valamely területen levő birtoka miatt, miután egyszerre két uralkodóhoz nem lehetett hű. Ebben a helyzetben volt Bocskay István is, Báthory Zsigmond meghittje. Bocskay Miksa udvarában nevelkedett és a Habsburgokhoz húzott. Ezért még 1599-ben Erdélyben levő birtokaitól hűtlenség miatt megfosztják. Félvén a viszályok alatt birtokain maradni, Prágába megy. Aktív részt visszatérte után sem vesz az országos ügyekben, de mégis visszakapja elkobzott birtokait, sőt az erdélyi fejedelemséget is felajánlják neki. Ő nem fogadja el, azonban levelezésben áll Bethlen Gáborral, a kit a török földre bujdosottak már régebben megválasztottak fejedelemmé. Bocskay azt hitte, hogy ez a levelezés az udvar tudomására jutott, a mikor tehát a vitás bihari tizedek elintézése céljából Beglioso kassai kapitány megidézi, nem mer elmenni a rakamazi táborba kitűzött tárgyalásra, hanem sólyomkői várába vonul. Bocskay evvel engedetlenséget követett el. Most már cselekednie kellett, habár az események so-

dorták is csak a lázadásba. Tudta jól, hogy hol keresse szövetségeseit. A hajdúkat, a kiket az udvar, mint folyton elégedetlenkedő elemet üldözött, Bocskay zsoldjába fogadta és az udvar ellen a törökhöz fordult.

Bocskay fejedelem lett a nélkül, hogy tudta volna hogyan. Fejedelemsége klasszikus példája a nagy vagyon önmagában levő végcéljának, mely az állami hatalom megszerzésére kényszeríti tulajdonosát. Ez a sors intézte fejedelmválasztás egyúttal megmagyarázza a Habsburgok ösztönyszerű ellenszenvét minden nagybirtokossal szemben. Mihelyt Bocskay a fejedelemséget elfogadta egyszerre az összes magyar urak jelentkeztek az udvar elleni harcra. Rudolf csakhamar azon vette észre magát, hogy az egész ország a fejedelem táborában van. Rákóczy, Rhédey, Illésházy stb. s mindazok, a kiknek valamely sérelmök volt, Bocskayhoz álltak. Hatalma gyarapodásával hozzá álltak mindazok, a kiknek birtokai Erdélyben és a Tiszántúl feküdtek. Viszont birtokaik fekvése tartotta Rudolf pártján Thurzó Györgyöt s Miklóst, Battyánit s másokat. Birtokainak fekvése tette Illésházyt a hadjárat után a béke hívévé.

A mikor Bocskay az udvar elleni lázadásnak akaratlan vezére lett, nem volt semmiféle programja, a mellyel magának híveket toborzott volna. De épen ez jellemzi a viszonyokat. Elég volt az udvarral szemben felkelni, ez már magában véve is program. Az összes sérelmek orvoslása, minden népréteg bajainak gyógyítása, ez volt a cél, mert Bocskay táborában minden társadalmi osztály képviselve volt. Azok érvényesítették végül is a maguk igényeit, a kik a mozgalmat vezették. Ezért a vallásszabadság ügye a végső fejlemények idején már nagyon kicsi szerepet játszik. Illésházy volt Bocskay megbízottja a Rudolfal való tárgyalásokban. Illésházy protestáns ugyan, de neki sokkal nagyobb érdeke vagyonának visszaszerzése, mint a vallásszabadság. Ezért ezt az ügyet nagyon lanyhán kezelte. E miatt a kassai gyűlésen meg is támadják azzal vádolván, hogy Rudolftól 200.000 frtot kapott. Az udvar azonban ennek dacára engedett és olyan feltételek mellett jött létre a béke, a mint azt Bocskay akarta. A nagybirtokosok érdekében általános ám-

nestiát adott az udvar, a többi néposztály kedvéért vallás-szabadságot ígért. Egy szóval mindenki ki volt elégtve. Miután pedig a törökkel is létrejött a béke Zsitvatorokon, az ország megint viszonylagos békét élvezhetett.

Erdélyben azonban nem volt béke, mert Bocskayt a békekötés után nemsokára megmérgezte Kátay Mihály, a mi-nek következtében hét hónap múlva meghalt. A fejedelemségre többen pályáztak. Homonnay Bálint, a hajdúk választottja; Báthory Gábor és Rákócy Zsigmond. Rudolfnak Báthory volt a jelöltje. Illésháznak sikerült Mátyás főherceget lebeszélni az utóbbinak támogatásáról. Jóllehet az erdélyi országgyűlésen Rákócy Zsigmondot választották meg, a ki Homonnaynak apósa volt, ez ennek dacára sem engedett, s így teljes maradt a zavar. Ebben a zavarban Báthory Gábor szerezte meg magának a fejedelemséget. Ezzel megint a Habsburgokhoz húzó fejedelme volt Erdélynek. Báthory Gáborral a legnagyobb vagyon jutott a fejedelmi székbe.

Magyarországon a nádori székbe a 67 éves Illésházy ül. Első dolga a hatalom birtokában magát kárpótolni. Az ország leggazdagabb emberévé lesz. Mátyás ugyanis bőven jutalmazta az Erdéllyel való tárgyalásokban tanúsított szolgálataiért. Miután a legnagyobb hatalomra tett szert, nagyon könnyű volt Istvánffy Miklós személynöktől, a ki hűtlenségi perében annak idején eljár, olyan nyilatkozatot ven-nie, mely az ellene hozott ítéletet törvénytelennek jelenti ki. Evvel az ő jószágvesztése eo ipso hatálytalan és törvénytelennek van nyilvánítva. Hatalma annyira nőtt, hogy Forgách érsek tiltakozása dacára, megtartotta az esztergomi érsekség-hez tartozó szentgyörgyi és bazini tizedek bérletét. Mátyás nagyon jól tudta, hogy Magyarországon csak a hatalmasoknak kell kedvezni és akkor nyugodtan követhet el a király minden törvényteleniséget. A kamara most ugyanis megint elkezdte a jószágok visszaperlését, mint a Bocskay előtti időben és senki sem szólalt fel ellene, mert a leghatalmasabb urakat most nyugodtan hagyták. Ügyelt azonban arra, hogy az alsó- és felsőosztályoknak ne legyenek közös sérelmeik. Ezért Illésházy halála után megint protestáns nádort választott, Thurzó György személyében.

Az erdélyi fejedelemlelőt, Homonnay Bálint, elhagyván Erdélyt, Magyarországra jött és itt elfogadta az országbírói méltóságot. Homonnaynál volt a Bocskay koronája, a kitől Mágocsyhoz került, kitől a nádor és a fejedelem egyaránt követelte. Mágocsy a nádornak adta. A király e miatt megharagudott és letette a kassai kapitányságról. Mágocsy e letétel ellen tiltakozott és az országgyűlés előtt panaszt emelt, az új kapitányt Forgáchot pedig nem eresztette he Kassára. Végre azonban engedni kénytelen és Forgáchot beengedni. Ez a kapitány aztán Erdélyre vetette a szemét és meg akarta magát választatni fejedelemmé. A királynak alattvalói ugyanis mindig úgy tekintették a fejedelemséget, mint amelyhez nekik joguk van.

Erdély, jóllehet megint önálló volt, nem volt egységes. A fejedelem nem tudott rendet tartani és minduntalan egy másik ellenjelölttel gyűlt meg a baja. A kik nem vágytak is a fejedelemségre, azok is nagyon sok kellemetlenséget okoztak neki fegyelmetlenségükkel. Saját kancellárja pénzt veretett Szamosujvárt. Mások másképen mutatták országvilágnak, hogy nem adnak semmit a fejedelem szavára. Így aztán nem csoda, hogy a zavar nem szűnt meg. Forgách után Giczzy András hajdú 1611-ben a török segítségével próbált szerencsét. Giczzy ugyanis Báthory követe volt a szultánnál. Jól ismerte tehát a török udvar cselészövényeit és ezt akarta a maga javára kihasználni. A szultánnak 15.000 arany évi adót ígért akkor, a mikor a fejedelem harmadik éve kérte az adó elengedését. Közben Nagy András is kísérletezett, de egyikük sem érte el célját. Ekkor aztán Bethlen Gábor lépett előtérbe. Őt már Bocskay előtt megválasztották volt a török területre menekültek fejedelemmé, de akkor a viszonyok változása folytán háttérbe került. Most azonban alkalmasnak találta az időt arra, hogy fellépjen. Levelet irt a szultánnak és kérte tőle a fejedelemséget, majd a mikor azt hitte, hogy levele a fejedelem kezébe került, akkor személyesen elment a nagyvezérhez, hogy Erdélyt tőle hűbérül megkapja. Báthory félve attól, hogy a török nem fogja tovább segíteni, Mátyáshoz fordult. Mátyás szívesen ígerte segítségét, emberei azonban, Abaffy Miklós tokaji ka-

pitány és Giczzy András 1613 október 27-én megölelték a fejedelmet.

Wienben a katolikus Báthory helyébe lépni készülő Bethlen semmiképen sem volt rokonszenves. Siettek is minél több nehézséget az útjába gördíteni. Bethlen szerencséjére azonban az udvar olyan gyenge volt, hogy nagyobb akciót nem tudott indítani. A királyi Magyarország pénzügyei most is kétségbeejtő állapotban voltak. A bánági, a Kanizsa ellenében álló váraknak, a felső magyarországi és a bányavárosok várainak, Győr, Komárom, a horvát s a szlavón váraknak költségeit Ausztria, Csehország és Ferdinánd főherceg tartományainak bevételeiből fedezték. A felsőmagyarországi kamara kiadásai 1610-ben 65.379 frrtal haladták felül a bevételeket. A pozsonyi kamara is mindig hiánnyal dolgozott. A katonák sok helyen évek óta nem kaptak sem pénzt, sem ruhára való posztót. A Kanizsa elleni főkapitányság területén 1616-tól 1620-ig nem kapott a katonaság zsoldot. Az országgyűlések ennek dacára sem voltak hajlandók több adót megszavazni. A megszavazott adók behajtását pedig meghiúsították, letagadván a jobbágytelkek számát. Csak az ingyen jobbágy munkával nem fukarkodtak. Jóllehet a katonaságot nem tudták fizetni és az országot a török ellen megvédeni, azért még sem akartak a várakba idegen katonaságot bocsátani. A Habsburgok örökös tartományai viszont e nélkül nem akartak több pénzt adni.

Jóllehet Magyarország nem volt irigylésreméltó állapotban, azért az udvar mégis avval a gondolattal foglalkozott, hogy miképpen tegyen szert Erdélyben befolyásra. A mint Báthory halálának hírére vették, azonnal intézkedtek, hogy Dóczy András a királyi csapatokkal megtámadja Erdélyt és a mit lehet foglaljon el. Sikerült is több várat elfoglalni. Evvel aztán annyira meggyengítették Bethlent, hogy egyszerre két ellenjelöltje is akadt. Balassa Zsigmond és Homonnay Drugeth György személyében. Bethlen szerencséjére az utóbbinak Forgách irigye volt és ez felingerelte Homonnay csapatai ellen a nemességet. Ez annál könnyebben megtörténhetett, mert minden sereg rabolt s így nem fogadták sehol sem nagy örömmel. Az udvar azonban más irányban

is dolgozott. Szövetkezett Korniss Zsigmond és Kendy Istvánnal, akik Bethlen megöletésétől sem rettentek vissza.

A sok ellenfél végre mégis hasznára volt Bethlennek. A török időközben elvesztett kegyét is visszaszerezte és most már a fejedelmi hatalom segítségével nemcsak, hogy nem kellett aggódnia saját hatalmáért, hanem még ő segítette az elégedetlen magyar urakat az udvar ellen. Az udvar és az urak közötti összeütközés alkalmi ugyanis nem szűntek meg, mert az udvar minden alkalmat felhasznált arra, hogy gyengítse a hatalmasokat. A nemességnek a protestantizmus irányában való hajlandóságát pedig minden alkalommal iparkodott elterelni, a mi ha nem sikerült, keményebb eszközök alkalmazásától sem riadt vissza.

Mátyás uralkodásának 1616 után lefolyt időszaka a protestantizmus elleni küzdelem kora. A protestantizmus eltörlését úgy tekintették, mint a katholicizmus és a királyi hatalom visszaállításának feltételét. A reformációra jött az ellenreformáció. Thurzó halála után nem protestáns, hanem katolikus nádort választottak Forgách Zsigmond személyében, a kit még a választás előtt megvesztegetett a wieni érsek 1500 tallérral. Forgách keveselte ugyan az 1500 tallért, de tudta, hogy ez csak a foglaló és ezért egészen a bécsi udvar szolgálatába állott. Semmiben sem gátolta az udvar terveit és semmiben sem állott a protestánsok védelmére. Egyelőre az volt az udvarra nézve a legnagyobb jelentőségű kérdés, hogy sikerül-e Ferdinánd főherceget minden akadály nélkül megkoronáztatni. Mátyásnak ugyanis nem volt leszármazója s így Ferdinándot szerette volna még életében királlyá választani. Ferdinánd már úgyis vitte a magyar ügyeket. Ez a terv egymagában nem is ütközött volna nagyobb akadályokba, de ugyanekkor mindjárt a Ferdinánd leszármazói részére is szeretnék volna a magyar koronát biztosítani.

Az új nádor nagyon jól működött és a főurak a Habsburgoktól kapott pénzéért, ígéretékért, adományokért hajlandók is voltak a királyválasztás jogáról lemondani, de a megyéknek az országgyűlésen megjelent követi kötve voltak utasításaihoz és így az ország megtartotta még egy ideig

király választási jogának külsőségeit, bár a királyválasztás lényege már régen nem volt meg.

Az ellenreformáció nem csupán és nem főleg lelkiismereti kérdés. Ugyanazok az okok, melyek annak idején a protestantizmus karjaiba hajtották az urakat, most megint visszahajtották a katolicizmuséba. A templomokon kívül ugyanis, melyek a nagybirtokosoknak erőszakos térítései folytán megint vagyont értek, rájuk nézve főleg az volt döntő hatású, hogy az udvar csak a katolikus vallású tisztviselőket látta szívesen. Miután pedig a hivatal jövedelmet, hatalmat és büntetlenséget jelentett, ezért a nagybirtokosok tömegesen tértek át megint a katolikus vallásra. Ki hivatalt, ki címet kapott az áttérésért. Ilyenekért tértek át a Forgáchok, Eszterházyak, Pálffyak, Zrínyiek, sőt az egyik legkeményebb protestáns Battyány Ferenc is, ki ezért kapta az örökös grófi címet. Miután ez a változás is, mint minden változás sok jog sérelmével, sok várakozás csalódásával járt, tehát elégedetlenek ezután is maradtak. Ezek közt Rákócy György, Széchy György és Thurzó Imre voltak a leghatalmasabbak. Ezek tehát felhívták Bethlent, hogy törjön az országba. Ők maguk sem maradtak veszteg, hanem hatalmas seregeket gyűjtöttek, melyekkel aztán Bethlen csakhamar urává lett az egész Felsőmagyarországnak Pozsonyig. Az idő a támadásra nagyon alkalmas volt, mert ugyanekkor a csehek is fellázdak. Ezt a küzdelmet az jellemzi, hogy a középnemesség is részt vesz benne. Őket különös érzékenyen érintette az a bécsi irányzat, hogy semmi hivatalt sem adtak szívesen a protestánsoknak. Hozzájuk csatlakoztak a városok és nép, mely a protestantizmus révén a papoknak fizetendő adótól akart, bár még ez ideig nem bírta, megszabadulni. A népnek nagy szerepét ebben a harcban mutatja az a körülmény, hogy Bethlen seregének számos emberét nemessé tette. A nagybirtokosokról sem feledkezett meg. Az elfoglalt részek egyházi birtokai elég nagy területet képeztek arra, hogy a legnagyobb birtokosokat is csábítsák, így Forgáchot is sikerült megnyernie. A turóci prépostságot 15.000 tallér erejéig befírta neki.

Az akkori viszonyokat mi sem jellemzi jobban, mint a

Bethlen által hirdetett országgyűlésen való megjelenések kérése. Az országgyűlésen való megjelenést, mint tudjuk, nemcsak jog-, hanem az uralkodóval szembeni kötelességként is fogták fel. Most, hogy Bethlen elfoglalta az egész felvidéket, ő is országgyűlést hirdetett. A felvidéki nemesek egy perccig sem haboztak és eljöttek. A Dunántúli nemesség azonban s főleg a nagybirtokosok elmaradtak. A főpapság a csanádi püspököt kivéve, egészen elmaradt.

A Dunántúl főleg Eszterházy csinált hangulatot Bethlen ellen. Eszterházy Miklós e családnak első szereplő tagja, ki urának, Mágocsy Ferencnek halála után, ennek özvegyét vette el és ez által tett szert hatalomra és gazdagságra. Azért gyűlölte Bethlent, mert Mágocsy Munkács várának kapitánya volt és ezt Bethlen most hatalmában tartotta. Ennek tulajdonítható, hogy Győr, Veszprém és Mosony nem küldött követet. Az egyesült magyar és cseh seregek nagy erőt képviseltek. A szövetségeseknek azonban külön érdekei lévén, Wien ostroma nem csábította Bethlent és így a mikor azt hozták neki hírül, hogy Homonnay betört az országba s Rákócy Györgyöt, Magyarország választott kapitányát, megverte, visszasietett Magyarországra. Magyarországon csakhamar arról értesült, hogy Homonnaynak serege nincs. Ekkor azonban már nem fordulhatott vissza szövetségeseihez. Magyarországnak északi része egészen birtokában lévén, hívei arra ösztönözték, hogy koronáztassa meg magát. Ettől a lépéstől azonban félt, mert nem ismerte a szultán erre vonatkozó véleményét. Mielőtt tehát e kérdésben határozott volna, ezt akarta megismerni. A szultán nem ellenezte megkoronáztatását, de kijelentette, hogy akkor Erdélyt elveszi. Bethlen ezután egy időre felhagyott e messzemenő tervekkel, de hogy nem ejtette el, azt mutatják a csehekkel szemben Ausztriára, Stájerországra, Karinthiára és Krajnára nézve támasztott igényei. Ezek az igények csakhamar tárgytalanokká váltak Ferdinándnak a csehek felett aratott győzelmeivel s a közte és Bethlen között létrejött fegyverszünettel.

Bethlen elhagyta szövetségeseit. Miért? Talán az ígért tíz magyar megyéért, a birodalmi hercegségért, a százezer aranyért, vagy más okért, ki merné a magyar történelem ez

alakját is emberi gyengeségekkel megvádolni? Csak annyit tudunk, hogy a csehek e közben 300.000 magyar forint segítséget ígértek neki s hogy erre Bethlen új szövetséget kötött velük. A cseh királytól annak fejében, hogy nem kötött külön békét a Habsburgokkal, 100.000 fjt külön tiszteletdíjat erőszakolt ki a maga részére.

Csakhamar úgy kezdett gazdálkodni, mint a hogyan a régi magyar királyok szoktak volt gazdálkodni. Újabb országgyűlést hirdetett Besztercebányára, a hol az egyház minden javait szekularizálták. E javakat szétosztogatta hívei közt. Adókat vetett ki, de híveit ezek fizetése alól felmentette. Egyiket valamely címen, a másikat cím nélkül. A nádornak az volt a fizetése, hogy nem fizetett adót. Thurzó azért nem fizetett adót, mert szolgálataival erre érdemeket szerzett. Feleségét azért mentette fel az adó alól, mert kedveskedni akart neki evvel s másokat, mert meg akarta ajándékozni. A fel nem mentettek azonban szintén nem fizettek és erőszakkal nem volt tanácsos adót behajtani, mert ez veszélyeztette a hűséget.

Így aztán nem lett volna pénze, ha cseh szövetségesei nem adtak volna. Ez annyira felbátorította, hogy mikor most a besztercebányai országgyűlésen, melyen a dunántúliak egészen hiányoztak, királlyá választották, elfogadta a választást. A koronázást azonban elhalasztotta akkorra, a mikor hatalmában egészen biztos lesz. Ezt nagyon okosan tette, mert bár ő egészen Lakompakig, Eszterházy váráig levonult a Dunántúlon, mégis, a mikor a cseheket a fehérhegyi csatában megverték, akkor az ő erejének tekintélyes része elveszett, mert ez abból állott, hogy a királyt két oldalról egyszerre támadták. Nagy eredményeket a magyar sereggel különben sem lehetett elérni, mert a sereg egy része az ősz felé kezdett magától haza indulni és semmiképen sem volt a táborban tartható.

A csehek veresége után azonnal megindultak a béketárgyalások. Ferdinánd legelőször is Bethlent személyesen, akarta megnyerni. Előbb 200.000 fjtot ígért neki, aztán 300.000-t s két sziléziai hercegséget, később az utóbbiak helyett Szabolcs, Szatmár s Ugocsa megyét, ezekhez hozzá-

ígérte még Bereget is. Az alkudozások folyamán még ezekhez ráígérték Munkácsot 300.000 ft erejéig való beírással és a birodalmi hercegi címet, melyek ellenében le kellett mondania a királyi címről. Bethlen azt remélte, hogy a török Ferdinánd ellen nagyobb sikereket fog a harctéren elérni s ezért húzta az alkudozásokat. Azonban ez a halogatás csakhamar az ő kára lett, mert az urak kezdtek elszakadni tőle. Először Eszterházy Dániel, majd Pálffy, Bosnyák, Balassa Péter, Cobor léptek Ferdinánddal érintkezésbe s szakadtak el. Ezeket csakhamar követték: Forgách a nádor, Apponyi, sőt Péchy, Bethlen saját kancellárja is. Erre Bethlen megijedt s újra elkezdte az ellenségeskedést. Miután azonban a külföldön a Habsburgok helyzete nagyon javult, nemsokára megint az alkudozás terén próbál szerencsét. Wienben nem voltak egészen tisztában a helyzettel és azt tartották, hogy Bethlen személyes igényei nagyobbak, mint a melyeket a Ferdinánd ajánlatai kielégítenek. Ezért az újabb alkudozásokkor még külön 100.000 frtot ígértek neki s évenként 50.000 frtot az átengedett várak fentartására, továbbá Ecsed várát és hét megyét. Ezen az alapon létre is jött a nikolsburgi béke, melyben Bethlen a maga részéről megígérte, hogy az elfoglalt egyházi birtokokat ki fogja adni. A katolikusok Erdélyben és a kapcsolt részekben vallásszabadságot nyernek, a közügyekben pedig megmarad a törvényes állapot.

A nikolsburgi béke sok anyagi kérdést hagyott elintézetlenül. Ezért az 1622-iki országgyűlés nagyon izgatott hangulatban folyt le. Először is nádort választottak. A katolikus Forgách halála folytán megüresedett széket a protestáns Thurzóval töltötték be. Ezúttal választottak utoljára protestáns nádort. Ezután következett a birtokok kérdésének rendezése. A nikolsburgi béke szerint ugyanis a birtokokat azoktól, a kik pénzt adtak értük, kártérítés mellett veszik el. Az országgyűlés azonban azt mondta ki, hogy a birtokok visszaadandók, de a kárpótlásról majd a jövő országgyűlés fog határozni. Ezt a határozatot a főpapok javaslatára hozták és az új nádor támogatta. A főpapoknak csak a birtokok visszavétele volt sürgős, de nem a kárpótlás. Thurzónak sem volt ez az ügy sürgős, mert neki még az országgyűlés előtt

kifizette Pázmány Péter azt a 15.000 tallért, a melynek erejéig a turóci prépostság neki be volt írva. Bethlen a nikolsburgi béke ilyen magyarázata ellen rögtön felemelte szavát és saját megyéiben nem is engedte az országgyűlés határozatait végrehajtani.

A nikolsburgi béke ép így kétségeket hagyott a katonai kérdések tekintetében is. A mióta Habsburgok uralkodtak Magyarországon, ez a kérdés mindig egyenetlenség szülője volt. A magyarok szempontjából ez kenyérgkérdés, mert ha ők vannak a várakban, akkor ők keresnek, ha pedig a németek, akkor azok. A király szempontjából e kérdés nem csak a hatalom kérdése, hanem az örökös tartományokkal való békét is jelentette, mert ezek csak úgy akartak pénzt adni Magyarország védelmére, ha az ő fiaik vannak a várakban. Ferdinánd az országgyűlésen akarta ezt a kérdést elintézni. A rendek nem akartak engedni. Thurzó most érkezettnek látta az időt, hogy Bethlenhez való csatlakozását expialja. Miután az udvarnak nagyon kedves lett volna ebben az ügyben egy országgyűlési határozat, ezt ki akarta kényszeríteni. Az országgyűlés termének ajtait bezáratta és kijelentette, hogy addig nem engedi el az országgyűlés tagjait, a míg nem úgy határoznak, mint a hogy ő akarja. Az országgyűlés azonban nem engedett s így ez érdemeket Thurzó még sem szerezhette meg.

Ferdinánd a Bethlennel szemben tett ígéreteit nem tartotta meg, nevezetesen nem küldte el az 50.000 fjt évi segélyt. Bethlen ezt szívesen elnézte volna, ha Ferdinánd neki adja egyik leányát. Erre azonban a király nem volt hajlandó. Bethlen tehát megint fegyvert fogott. Ferdinánd azt hozta fel vele szemben, hogy ő sem tartotta meg a szavát, mert királynak címeztette magát és nem fizette ki azt az összeget, mellyel özv. Thurzó Györgynének tartozik. Ez a háború rövid idő múlva véget ér s a bécsi békében szabályozzák a köztük fenforgott differenciákat. Ebben a békében csak a király s a fejedelemtől van szó, a rendek egyáltalában nem szerepelnek. Bethlen lemond a sziléziai hercegségről s megelegszik évi 30.000 fjt segítséggel. Viszont örök jogon kapja Ecsetet, Felső- és Nagybányát.

A királynak és fejedelemnek ez a folytonos ma-

gánügyeik miatti háborúskodása nagyon innyére volt a szultánnak, a ki avval fejezte ki elégedettségét, hogy Bethlennek ismételten elengedte az évi adót, majd pedig állandóan leszállította évi 10.000 forintra. Az 1624-iki békekötés sem hozott békét, mert Bethlen, a kinek nem kellett a töröktől aggódnia már a következő évben megint megtámadja Magyarországot. Tagja lett a Habsburgok ellen alakult nagy szövetségnek. A két évig húzódó háború alatt a magyar urak közül megint nagyon sokan csatlakoztak hozzá, mert a birtokügyek rendezetlensége miatt nagyon sok elégedetlen volt. Bethlenre nézve azonban ez a két éves háború nem csak hogy nem járt eredménnyel, hanem a háború végével még a 30.000 ft évi segélyről is le kellett mondania, melyet a bécsi béke meghagyott volt neki. Bethlenre nézve ez annál érzékenyebb veszteség, mert a pénz elhatározásainál igen nagy szerepet játszott. Össze tudta pl. lelkiismeretével egyeztetni azt, hogy az európai szövetségesek neki 240.000 tallért adjanak azért hogy megakadályozza a király és a török közti békekötést. Erre az összegre aztán előre felvett 30.000 tallért olyan időben, a mikor már tudta, hogy a szőnyi béke megkötött.

Történelmünk egyik igen nevezetes korszaka záródik le Bethlennek nemsokára ezután bekövetkezett halálával. Ez a korszak is, míg egyrészt igazolja azt az állítást, hogy Erdély tulajdonképpen nem szakadt el Magyarországtól, másrészt igazolja azt, hogy az erdélyi fejedelemség volt a magyarországi nagybirtok hatalmának megőrzője. Ezzel a korszakkal ez a szerepe azonban nem múlik el, csakhogy ebben jobban kiemelkedik. A következő korszakban is épúgy, mint az előző korszakban meg van ez a szerepe, csakhogy más, jobban érvényesülő szerepek háttérbe szorítják ezt és ezért ezt általános jellegként kiemelni, a jellegzetesebbek mellett már nem indokolt.

5. *A legnagyobb vagyon, mint a fejedelmi hatalom megszerzésének alapja.*

Bethlen igen nagy vagyon ura, a mikor a fejedelemséget elnyeri, de az utána következő Rákócy család már olyan nagy vagyon ura, hogy vele szemben más fejedelmjelölt számításba sem jöhetett. Rákócy György ugyanis, mint

tudjuk, egyike az ország legnagyobb vagyonú urainak, a ki az ország ügyeibe akkor is befolyást gyakorolt volna, ha erre nem is lett volna különös rátermettsége. Rákócyval szemben tehát Bethlen özvegye, Brandenburgi Katalin és a melléje rendelt kormányzó, Bethlen István, nem sokáig tarthatta meg a hatalmat. A fejedelem nem látta el őket elég vagyonnal arra, hogy az országos hatalmat általa megtarthassák. Alig lépett a fejedelemségbe Brandenburgi Katalin, azonnal jelentkeztek régi és új aspiránsok. A kisebb jelentőségűek közül első sorban Csáky és Korniss s rajtuk kívül jelentkezett Eszterházy Pál is. A sok jelentkező csak Rákócy helyzetét könnyítette. A mikor aztán Eszterházy seregét, mellyel ez a hatalmat már megválasztása után ki akarta a kezéből csavarni, megverte, többi ellenfelei már nem okozhattak bajt s így rövid időn belül megerősödött a fejedelemségben. Ezt különben a magyar urak egyrésze is elősegítette, a kik Wesselényivel élükön rögtön az ő jelöltségét támogatták, „mert a fejedelemség legerősebb várai az ő kezén voltak.”

Rákócy okos dinasztikus politikát kezdett. Nem adott alkalmat az uraknak, hogy vagyonukat tulságig gyarapítsák. Evvel a legnagyobb ércetől fosztotta meg az uralomra törekvőket. Az elégedetlenkedőkkel lázadók módjára végzett. Tudta, hogy hatalma állandóságát leginkább a külföldi fejedelmekkel való szövetség biztosíthatja, ezért állandó összeköttetést tartott úgy Velencével, mint Franciaországgal. Az utóbbival való szövetséget nagyon jól tudta hasznosítani, mert pénzsegélyt eszközölt ki magának.

Hatalmának legfőbb akadályát a Habsburgok uralmában látta s ezért a magyar urak hívása nélkül is megtámadta őket. Okot e korban erre nem is kerestek. 1643-ban Rákócy betört Magyarországba. E támadástól azt remélte, hogy ugyanekkor a külföld segítségére fog sietni, de ebben a feltevésben csalódott. Ezért 1645-ben szívesen belement a békébe, melyet aztán Linzben végleg meg is kötöttek. Rákócyra nézve ez a béke igen nagy előnyökkel járt. Tulajdonul kapta Tokajt, Tarcalt, Regécet, Szatmárt és Szabolcsot; a tokaji hét szőlőt, Ecsedet, Nagy- és Felsőbányát örök jogon, valamint a hét magyar megyét. A király pedig megígérte, hogy az 1608.

koronázás előtti I. t.-c.-t megtartja és a sérelmeket orvosolni fogja.

Láttuk már, hogy Bethlen Gábor mint magyar nagybirtokos a királynak alattvalója volt, a ki e minőségében avatkozott a magyar ügyekbe. A Rákócy-család is, mint szintén láttuk, Magyarországon volt nagybirtokos és innen került az erdélyi fejedelmi székbe. Rákócy György is megtartotta magyar birtokait, sőt a linzi békében még azokon kívül újakat kapott. A fejedelem tehát magyar birtokai révén alattvalója a magyar királynak. Bethlen azért maradt a király alattvalója, mert mint magyar úr könnyebben vélte a magyar koronát megszerezhetőnek. Ettől a gondolattól egyik magyar úr sem állott távol, tehát feltehetjük, hogy „Rákócy sem.

I. Rákócy György nem sokáig élvezhette a hatalmat, mert csakhamar meghal. Fia, kit még apja életében megválasztottak a fejedelemségre, miután nem látta módját a magyar korona megszerzésének, a lengyel korona megszerzésére fordította minden igyekezetét. Ennek elérése nem is lett volna nehéz. Atyjától 150 négyszögmérföld kiterjedésű birtokot és 10 milliónyi ingót örökölt. Az volt azonban a baj, hogy nemcsak a királyi koronát, hanem kincseit is nagyon szerette, így aztán, mint minden határozatlan ember, elvesztette a kincseket is és a koronát sem sikerült megszereznie. Pedig a lengyel korona megszerzésének gondolata nagyon tetszett s „minden jó nemes legény azt hitte, hogy valami nagyobb lengyel nemesi rang vagy valami lengyel donatorról szóló okirat már a tarsolyában ropog.” Ezért fordultak el olyan csalódottan Rákócy Györgytől a lengyel kudarc után s ezért nyerte el Rhédey olyan könnyen a fejedelemséget. Csakhogy Rákócy-nak megmaradt a roppant kiterjedésű (2 millió hold) ingatlan vagyona, mely a tíz millió nélkül is hatalmat jelentett.

Ebben a fejedelmi székért folyó küzdelemben Rákócy-nak nagy hátrányára volt az a körülmény, hogy a fejedelem és az ország vagyona nem volt egymástól elválasztva. A fejedelemség szükségleteit ugyanis épúgy a magánvagyonából fedezte a fejedelem, mint a hogy a saját szükségleteit az országéból. Miután a kétféle vagyon még nincs elvá-

lasztva, országos számadás még nem szokásos, mert ha hiány volt az ország számadásaiban, azt úgyis a fejedelemlennek kellett pótolnia. Ezért nem találunk erélyes intézkedéseket az erdélyi törvénycikkekben az országos vagyon tekintetében. A fejedelemlennek 1615 óta ugyanis nem volt szabad az országos javakat eladományozni, csak bizonyos összeg erejéig beírni. Most aztán egyszerre elkezdtek az országos javakkal törődni; 1657-ben kimondja az országgyűlés, hogy az összes 1588 óta adományozott birtokokat visszaveszik. Ezért összeírják a kincstári birtokokat, mely alkalommal 608 falut, 29 falurészt, 18 tanyát jelölnek meg kincstári birtokként az összeírók.

Erdélyhez hasonlóan Magyarországon is még egészen a király kötelességének tekintik az ország szükségleteinek ellátását. De Magyarországon mégis más a kezelés azért, mert bürokraták végzik. A folytonos előre nem látható és ki nem számítható kiadás azonban ennek a rendszerét is megrontotta, úgy hogy Lipót alatt a kezelők kezéhez nagy vagyonok tapadtak. Az állam pénzéből lett dúsgazdaggá Portia herceg, Auersberg János herceg, Lobkovitz János herceg, Sinzendorf Lajos gróf. Lipót csak az utóbbit állította bíróság elé, a hol 197.000 ft elsikkasztását be is ismerte. Bizonyos azonban, hogy többet sikkasztott. Ezen a bajon a magyar urak nem segíthettek, mert ha ők kezelték a pénzt, akkor, amint láttuk, ők is hasonlóan jártak el.

Az erdélyi állami gazdálkodás csak módjai tekintetében különbözött a magyartól. A minden felett rendelkező fejedelem intézkedett ebben is. Épen ezért állhatott meg a fejedelmi székben csak nagy vagyonú úr és kellett elbuknia az Aránylag szegény embernek. Rhédey nem volt elég gazdag arra, hogy a fejedelem részéről elvárt kötelességeket teljesíteni tudta volna. Annál kevésbé arra, hogy Rákócy Györgyöt megbuktassa. A török udvar legfőbb urait, mint e korban minden udvaréit, mind meg lehetett vásárolni, így érthető aztán az, hogy akkor, mikor azt mondja a szultán, hogy Rákócy-családbelit sohasem fog a trónon tőrni, megerősíti Rákócy fiának fejedelemmé választását. Gyenge-

ségének tudatában végre is Rhédey volt kénytelen Rákócy fiát a fejedelmi székre visszaültetni.

A török szultán azonban ekkor megint mást gondolt és Rákócyt nem akarta a fejedelmi széken megtúrni. Sereggel jött Erdélybe s megverte Rákócyt és Barcsayt ültette a fejedelmi székre. Az új fejedelem csakhamar belátta, hogy Rákócy ellen nem tud megállani és ezért kijelentette, hogy ő azonnal átengedi neki a fejedelmi széket, mihelyt a törököt kibékíti. A török 500.000 tallér hadi sarcot vetett Erdélyre és követelte, hogy ennek megfizetése céljából foglalják le Rákócynek Erdélyben levő és 6—7000 embert ellátó birtokait. Barcsa ezt nem merte megtenni. Rákócynek ugyanis Magyarországon még tekintélyesebb birtokai voltak s ezek révén független volt az erdélyi fejedelemtől, a ki éppen ezért félt tőle és nem merte a török biztatására sem Rákócy birtokait lefoglalni.

Barcsayval azonban éppen ezért a török is könnyebben végzett, úgyhogy mikor 1659-ben százezer tallért küldött a sarcra, a török ebből csak 5000 tallért számolt el ezen a címen, a többit pedig más címen számolta el. Így aztán Barcsaynak végül nem maradt más kibúvója, mint a Rákócy-javak. Mikor javainak lefoglalását Rákócy meghalotta, azonnal betört Erdélybe. Csakhamar az egész ország birtokába került. A török ezt azonban nem tűrte és ismételten betört az országba és végig pusztította. Végül Rákócy a fenesi ütközetben megsebesül és 1660-ban április 18-án meghal.

Rákócy klasszikus példája a góliátbirtok önmagában rejlő erejének. Állítólag 250.000 embert veszített miatta Erdély és ő mégis végig kitartott és a fejedelemségről nem mondott le. Nagy vagyona a lengyel korona megszerzésére ösztönözte s e miatt a már megszerzett uralmat is elvesztette. De ezt a hatalmat nem engedte ki könnyen a kezéből. Viszont a szegény Barcsay akkor sem tudott a hatalomban békében megmaradni, mikor nagy ellenfele meghalt. Csakhamar ellenjelöltje akadt Kemény János személyében, a ki már Rákócy életében foglalkozóit a fejedelemség megszerzésének gondolatával. Sikerül is magát megválasztatni és Barcsayt három fivérével együtt megöletni. Ezután a katholiku-

sok védőjének adva ki magát, Wienben keres támogatást. E miatt a török haragudott meg és Apaffyt nevezte ki fejedelemmé. A wieni udvar Kemény érdekében sereget küld. Ezt a török megveri, majd a mikor a következő évben újra Erdélyre támad a török sereg, a királyi had is újra megjelenik. Ekkor azonban Kemény elesik. Fia próbál ugyan szerencsét, de az udvar kibékül a törökkel és így támogatásra nem találván, félre áll.

A királyi részeken ez alatt tovább folyt a katholizálás és a nagybirtokosok háttérbe szorítása. A század második felében már Erdély sem képviselte azt a hatalmat, melyet a múltban. A török rövidlátás megtette azt a szívességet a királynak, hogy hiúságból tönkretette Erdélyt, holott ez volt a Habsburgok hatalmának ellensúlyozója Magyarországon. Ha Erdély ereje nem segíti a törököt, akkor a Habsburgok félelmetes ellenfélle lesznek a törökre nézve, a kinek napjai meg vannak számlálva Magyarországon. Pedig a Habsburgok ereje különben is folyton gyarapodott. Az örökös tartományok mind több s több csapatot voltak képesek adni, úgyhogy a császár a török és Erdély ellen egyszerre tudott már eredményes hadjáratot vezetni. A külföldről behozott csapatok azonban úgy viselkedtek, mintha ellenség földjén lettek volna és így nem sok rokonszenvet tudtak kiváltani. Szatmármegye pl. 1660-ban panaszolja, hogy a német katonák ott egy év alatt 31.312 firt kárt okoztak. A katonaság nem kapta meg rendesen a zsoldját, kénytelen volt megélhetése biztosítása céljából rabolni, a vezérek ezt azonban elnézték, mert a rablásból őket is illette rész. Az idegen katonák száma folyton szaporodott és evvel a király hatalma növekedett. Ez által aztán a katonaság eltávolításának kérdése az alsó osztályok kívánságává is lett s evvel egy új nemzeti színezetű kérdés került előtérbe.

A magyar urak ezt az általános idegenellenes hangulatot a maguk javára akarták kihasználni. Mindenben kifogásolták Montecuccoli fővezér eljárását. Az osztrák fővezér viszont azt tartotta, hogy a magyar urak nem értenek a seregek vezetéséhez. Ennek következtében egymástól elidegenedtek s nem érhették el azt az eredményt, melyet egyet-

értéssel elérhettek volna. Különösen a Zrínyi-testvérek voltak elégedetlenek. Zrínyiék ugyanis nem sokat törődtek az-
 zal, hogy béke vagy háború van-e s folytonosan támadták a törököt úgy, mint a hogy az másfél századi óta folyton szokás volt. A császári vezérek ezt nem jó szemmel nézték, mert e miatt ők is mindig ki voltak téve a támadásoknak, a mi sok felesleges erőt igényelt. Zrínyi Miklóst folytonos támadásai miatt persze a török aztán hasonlóképen nyugtalanította, a ki ezért Muraközi birtokait megvédendő, egy várat épített. A török a békeszerződés értelmében követelte a vár lerombolását. A fővezér azonban hiába hívta fel Zrínyit, ez a várat nem akarta lerombolni. Az udvar erre avval fenyegetődött, hogy kiadja Zrínyit a töröknek. A török az ügy elintézésére nem sokat várva s ezt ürügyül használva, 1663-ban nagy sereggel jött az országba és elfoglalta Érsekújvárt. E hadjárat megindulásakor az udvar Zrínyi Miklóst eltiltotta minden hadi ténnytől, mert híre volt, hogy azért vágyik hadi dicsőségre, mivel király akar lenni. A nemességet nem kellett eltiltani, az nem tett semmit, pedig az udvar szerette volna, hogy a török ellen tegyen valamit. Az ország nagyon elő volt megint készítve a lázongásra. Ezt a török is észlelhette, mert az érsekújvári táborba rendelte Apaffyt és egy felhívást adatott ki vele, melyben felszólítja az országot, hogy szakadjon el a Habsburgoktól és alakítson külön fejedelemséget. A magyar urak azonban tisztában voltak avval, hogy a saját hatalmukat így vissza nem szerezhetik. Ezért nem is mozdultak, sőt a mikor a wieni udvar sereg gyűjtésére határozta el magát, szívesen álltak a király rendelkezésére. Dacára ennek a jóakaratnak, a magyar urak és az osztrák vezérek között az összegyűlt seregben összeütközések keletkeztek. A császári vezérek képzett katonák, a magyar urak pedig bosszúra és birtokra vágyó kapitányok voltak. Ezek nem érthették egymást. Gerillaharcmodorokkal a magyarok nagyon sokat tudtak ugyan a töröknek ártani, de a törököt az országból ilyen harcmodorral kivenni sohasem lehetett volna. Ennek aztán az lett a következménye, hogy a magyar urak és az osztrák vezérek csakhamar egészen külön működtek. Zrínyi, Batthyáni

Pál, Eszterházy Pál és Draskovich János Montecuccolitól elváltak és egymással szövetkezve, saját felelősségükre, véselték a török ellen háborút. Utóbb Hohenlohe osztrák úr is csatlakozott, akivel aztán a tél folyamán felégették Baranyavárt, Pécsét és a Szerémséget Eszéktől Babocsáig. Ezután összevesztek egymással, mire haza mentek. Tavaszig megint összebékültek s ekkor Kanizsát vették ostrom alá. Itt megint összevesztek, mire Zrínyit és Hohenlohét kivéve, a többi haza ment. Erre az utóbbiak Zrínyiújvárra vonultak. Montecuccoli ekkor hozzájuk csatlakozott, de itt Zrínyi és ő annyira összevesztek, hogy kardot fogtak egymásra. Zrínyiújvár elesett.

Zrínyi ezt megelőzőleg is, most még inkább, rossz vézérnek tartotta Montecuccolit és már más alkalommal is el akart menni Wienbe, hogy kérje, miszerint a fővezérséget bízzák ő rá. Most, hogy Zrínyiújvár elesett, csak annál jobban el volt keseredve és most sietett az udvarhoz, hogy kívánságait és terveit ott előterjessze. Az utca nagy tüntetéseket rendezett Zrínyi mellett, de a király elé csak nem tudott jutni, így várakozással múlt el az idő s Zrínyi nem vehetett részt a hadjáratban. Közben azonban Montecuccoli egy nálánál tekintélyesebb sereget megvervén Szt.-Gotthardnál, a rokonszenv feléje fordult.

A magyar urak Zrínyihez hasonlóan azt hitték, hogy egy bravourral el lehet dönteni a háború sorsát. Rákócy, László pl. seregével rajta ütött Nagyváradon és azt remélte, hogy váratlan támadással el fogja foglalhatni. Persze rajta vesztett. Az események nem győzték meg a magyar urakat arról, hogy a császári vezérek jobb taktikusok, mint ők. A szt.-gotthardi csatáig a magyar urak a háborúhoz semmi kedvet sem mutattak; most, mikor a béketárgyalások elkezdődtek, egyszerre a háború folytatása mellett foglaltak állást. Ez azonban könnyen érthető, ha tudjuk, hogy a vasvári béke pontjai az urakat igen érzékenyen károsították. A megállapított határok következtében igen sokan nem jutottak a remélt birtokhoz, sőt sokan azt is elvesztették, a mit már eddig is bírtak. Az esztergomi érseknek Érsekújvár körül óriási birtokai veszték el; Zrínyiinek, Battyájinak és

Eszterháznak a Dunántúl; a kisebb birtokosokat nem számítva, akikkel nem sokat törődtek.

Az udvar látva az elkeseredést, az elégedetlenek kárpótlásáról gondoskodott. Az esztergomi érsek évi 6000 tallért, Zrínyi Péter a károlyvárosi, Eszterházy Pál a bánya-vidéki, Wesselényi nádor a kassai főkapitányságot kapta kárpótlásul. Nádasdy elhallgattatására elég volt üresedés esetére a nádorságot megígérni.

A nagybirtokosok érdekét a vasvári béke is eléggé szem előtt tartotta, akkor a mikor kimondotta, hogy 5000 embernél kevesebb emberrel való beütés nem békeszegés. Evvel tulajdonképpen jogot nyertek az urak arra, hogy az ellenséges szomszédjukkal való ügyeiket maguk intézhessék el. Ez nagyon kedvükre való pontja volt a vasvári békeszerződésnek.

A török és a magyar urak ellen Erdélyben és Magyarországon egyszerre felvett küzdelem az urak függetlenségét egyelőre emelte, annyira, hogy pl. Zrínyiék egyenes összeköttetésbe léptek a francia királlyal, a ki pénzzel segítette őket a török elleni háború alkalmából. Utóbb Zrínyiék elkeseredésének növekedésével ez a szövetség a császár ellen fordult. Az állandó elégedetlenségnek ez természetes következménye olyan korban, a melyben még mindig nincs az embereknek világos képe az állampolgári kötelességekről. Az előző korok eseményeivel hasonlítva össze ezeket, már csak halvány mása a királyi hatalmat elért nagybirtokosok hatalmának. Az e korban látható viszonyok az alattvalókká váló nagybirtokosok végső küzdelmei, mielőtt belenyugodnának abba, hogy a királyságot és fejedelemséget ezután már soha többet el nem érhetik.

6. Az utolsó liga.

Lipót király nem bízott a magyar urakban, ezek pedig nem bíztak benne. Apaffy nem bízott a törökben, nem alattvalóiban, nem a királyban. A fejedelem félt attól, hogy Rákócy elúzi s örökébe lép. A magyar urak nem jutván a kívánt állásokba és sohasem lévén a kapott jutalommal megelégedve, mindenkivel szövetkeztek, akitől többet reméltek. Miután az udvar ezt ismételten tapasztalta, minden gyanúsítással szemben fogékony volt.

De más irányban is megbízhatatlanoknak bizonyultak a magyar urak. Az elégedetlenek folyton az ország szabadságának sérelmét emlegették, a kielégítettek pedig ellenezték a sérelmek orvoslását, sőt ezek felsorolásának alkalmát, az országgyűlést is. A vezérek úgy mentek át az egyik uralkodó seregéből a másikéba, mint ma az üzemvezetők az egyik gyárból a másikba. A katonák úgy cseréltek gazdát, mint a hogy a munkások az egyik munkáltatótól a másikhoz mennek. A nagybirtokosok úgy tértek át az egyik uralkodó hűségéről a másikéra, mint a hogy ma az egyik vállalat igazgatóságából a másikéba lépnek át. A kizsákmányolás legelső fokán a jobbágyok voltak. Minden uralmon levő és minden uralomra törő a népet nyúzta. Az urak, az ellenségek egymásnak egyaránt avval ártottak, hogy a másik jobbágyságait öldösték, ezek földjeit pusztították, házaikat gyújtogatták, barmait elhajtották.

Minden pártnak helyes volt az, a mit ő tett, de nem volt helyes az, a mit a másik cselekedett. Ugyanaz a cselekedet más elbírálás alá esik, ha saját pártjabeli követi el és ha az ellenpárthoz tartozó követi el. A mikor a török katonák pusztítják el a falvakat, akkor azt mondja a krónika: a török rabszjira fűzte a magyart; ha az osztrák katonaság tette, akkor azt mondták, hogy a katonaság kirabolta a falvakat; a mikor a magyar urak tették, akkor a hír elvitte minden irányban, hogy a hős kapitány elpusztította az ellenség területeit.

Zrínyi természetesnek találta azt, hogy a francia király neki pénzt adjon; természetesnek azt, hogy Velencétől pénzt kérjen. Sőt az udvar sem talált ezen olyan kivetni valót, a mi ellen nyíltan fel kellett vagy lehetett volna lépnie, csak épen nem tetszett neki, mert félt, hogy e szövetség még olyan szoros lehet, hogy neki árthat. XIV. Lajos ugyanis Európában olyan generális protektorféle szerepet töltött be. Minden bajjal bécsi követéhez fordultak a magyar urak. Az esztergomi érsek hozzá fordult, mert a vasvári béke folytán sok birtokát elvesztette s felajánlotta, hogy francia pártot szervez. A nádor és a fejedelem is hozzá fordultak. Lassankint vett aztán ez a viszony komolyabb fordulatot. Zrínyi

Péterné ugyanis, a ki a tárgyalásokat férje nevében folytatta, bevonta Rákócy Ferencet és arra biztatta az urakat, hogy válasszák meg a francia királyt magyar királlyá. A mozgalmat egy időre megállította Zrínyi Miklós halála, a mely nyugtalanságot idézett elő, miután nem akarták elhinni, hogy Zrínyi Miklós halálát véletlen okozta. Zrínyi Pétert ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy a XIV. Lajostól évdíjat el ne fogadjon.

Az országos ügyeknek már leírt kezelési módja mellett a viszonyoknak ez az alakulása a nagybirtokosok hatalmának lehetőségeit újra megnyitotta. Mint minden történeti eseménynek, ennek is szüksége volt azonban a kiváltó tényezőre. Erről az udvar gondoskodott. Lippay után a pénzsóvár Szelepcsényi lett a primás. Semmi törvénytelenségtől sem riadt vissza, ha vagyonának szaporításáról, az udvarnak teendő szolgálatról, vagy a protestánsoknak okozható kárról volt szó. Utódának jellemzése legjobb képet adhat róla. A mikor Szelepcsényi vagyonának leltárba vételéről volt szó, így nyilatkozott: „Nem kellene megvizsgálni, hogy honnét származott ez a kincs? — nem más módon, mint aképen, hogy ez az ember sokféle erőszakossággal és zsarolással tőlem s az egész országtól harácsolta össze.” Szelepcsényi mellett Kollonics akkori nyitrai püspök volt a legbefolyásosabb főpap. Az udvarnál pedig a fentebb elősorolt államministerek gazdagodtak.

A főurak nem tudván az udvarnál semmit sem elérni, saját hatalmuk s erejük által kezdték a megoldást keresni. Zrínyi és Wesselényi nádor úgy, mint a múlt idők nagybirtokosai, szövetségre léptek egymással. Megígérték egymásnak, hogy az ország szomorú állapotában mind halálig megsegítik egymást. Ebből a két úr közti ligaszerződésből indult ki az a mozgalom, mely Zrínyit, Frangepánt és Nádasdy Ferencet a vérpadra juttatta. A míg azonban a múlt ligái öntudatos s bátor fellépések voltak, addig ez elejétől kezdve a sötétben bujkált. Zrínyi hol a törökkel, hol a francia királlyal kereste az érintkezést. Többeket beavattak az ügybe a nélkül, hogy ezek beléptek volna. A kik beléptek is, azok sem tudták, hogy mitévők legyenek, így Nádasdy Fe-

renc, a kít be akartak vonni, ausztriai birtokai miatt először nem akart részt venni. De másrésről terveinek elérése céljából hasznosnak ítélte magára nézve, hogy benne legyen. Komolytalan embereket is vettek be, mint a részeges Thökölyit, a ki Árva örökös főispánására vágyott.

De különbözött ez a liga a régiektől annyiban is, hogy ennek tagjai legnagyobb részben nem az előkelők közül, hanem a köznemesség köréből került ki. A ligának nevezetesebb tagjai voltak: Székely András, Kecser Menyhért, Fáy László, Kende Gábor, Ispán Ferenc, fügedi Nagy András, Szuhay Mátyás, Vitnyédy István és Szepessy Pál. A liga létrejövetelét bejelentették a szultánnak és Apaffy fejedelemnek. A szultántól segítséget is kértek, de nem kaptak.

E kor erkölcsével is összefért, hogy az emberek egymást elárulják, hogy hivatalos titkokat a legmagasabb állásban levők idegen hatalmaknak eladjanak. A wieni titkos tanács határozatait maga Lobkovic herceg árulta el a francia udvarnak. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a liga ügyeit egyik vezére, Nádasdy, a magyar Krózus, kémleltette, mert azt hitte, hogy az előtte ismert körülményeken kívül is történnek még dolgok. Nádasdy ellenlábasa, gróf Róttal János, csakhamar észre vette, hogy valami történik. Ezért megfigyelte Nádasdyt, aki azonban erről tudomást szerzett és ezért, hogy bizonyos legyen benne, a grófnak Erdélybe utazó titkárát kiraboltatta.

A liga magát az interessátusok-nak nevezte. Mint afelé titkos társaságban a legkalandosabb tervek merültek fel. Még Lipót király elfogatásának terve is szóba került. Az egész ligából csak ketten tudták, hogy mit akarnak. Zrínyi, aki vejének, Rákócynak az erdélyi fejedelemséget akarta biztosítani és Nádasdy, a ki ez úton remélte a nádorságot megszerezhetni. Vagyona olyan nagy, hogy ez tőle is megkövetelte a megfelelő méltóság megszerzését. Magyarországnak ő a leggazdagabb főura. Csak ingóságainak értéke 4 millió ft volt. Zrínyi annak tudatában dolgozott, hogy történelmet csinál. Nádasdy apró cselszövényekkel vonta pártjára az embereket. Zrínyi tervei érdekében már nemcsak magyar urakkal, hanem gróf Tattenbach Erasmus stájer

nagybirtokossal is ligába lépett. Miután észrevette, hogy Nádasdy sokakat megnyert a maga tervének, hangulatot csinált ellene, a mit ez észrevehén, forradalmi iratokat irt és terjesztett, hogy a maga forradalmi lelkületéről tanúságot tegyen, a miben azért kételkedtek, mert túlságosan gazdag volt összeesküvőnek.

Az interessátusok e szerint nem voltak egységesek. A vezetőknek céljai felől csak nagyon keveset tudtak. Másrészt a vezetők egymással szemben nem viseltettek elég bizalommal s így sokan kerültek a mozgalomba olyanok, akik megbízhatatlanok voltak. Sokan csalatkoztak is a szövetségben és ennek erejében, így aztán nem csoda, ha akadt köztük áruló. Iványi Fekete László 1668 szeptemberben Szepcsényinek az egész szövetséget elárulta. Barkóczy István az udvarnak súgta be az egészet azért, hogy a szabolcsi főispánságot megkapja. Végül azonban a vezérek is elkedvetlenedtek és elbátortalanodtak. Annyira, hogy a mikor Zrínyi látta, hogy Rákócyt nem sikerül a lengyel trónra ültetni, akkor ő maga is feljelentette az egészet az udvarnak. A liga levelezését és titkári teendőit Széchy Mária, Wesselényiné végezte. Zrínyi nevében a feljelentést az egész liga ellen is ő tette meg. Széchy Mária iparkodott a dolgot a legjobban elintézni, ígéretet vett gróf Rottaltól, hogy a királytól kieszközli a bűnbocsánatot. Nem az ő hibája, hogy az ígéretekben nem lehetett megbízni. Az udvar tényleg úgy tett, mintha nem akarna senkit bántani. Zrínyi ennek dacára most teljesen elvesztette a fejét és olyanokat is vont be a mozgalomba, akik eddig egyáltalában nem vettek benne részt. Frangepán Ferencet, a ki eddig nem szerepelt, most bevonta, Nádasdyt pedig mindenféle módon befeketíteni iparkodott. E mellett azonban vejét, Rákócyt is olyan lépésekre bírta, melyeknek semmi haszna, csak kára lehetett, így, hogy segílyt kérjen XIV. Lajostól. Nádasdyval szemben úgy látszik a gyűlölet vezette, mert mikor ennek ügye a legrosszabbul állott, akkor követelte az országgyűlés összehívását, mert nem akarta, hogy nádorrá válasszák. Nádasdynak volt azonban elég ereje, hogy az országgyűlés összehívását megakadályozza.

A hatalomvágy okozta vakság soha olyan csúnyaságokat nem termett, mint ebben a korban. Az utolsó liga tagjai egymással szemben olyan megvetendő magatartást tanúsítottak, hogy a ligákhoz ebben is méltán sorakozik ez az összeesküvésnek nevezeteni szokott csökevény. Nádasdy egyenesen Lipóthoz ment, mikor meghallotta, hogy Zrínyi ő róla mit vallott. Itt aztán úgy befeketítette társát, hogy feltehető, mikép Lipótban ekkor született meg a megtorlás gondolata. Zrínyi ez alatt sem maradt veszteg. Követeket küldött a szultánhoz és megígérte, hogy Magyar- és Horvátország a szultán védelme alá helyezkedik, évi 12.000 tallér adót fizet, ha a szultán Rákócyt teszi erdélyi fejedelemmé, Zrínyit 30.000 emberrel segíti és a németektől elveendő várakat a magyaroknak adja. Ugyanakkor, a mikor Rákócynek kérte az erdélyi fejedelemséget, Apaffyval is szövetséget akart kötni a német járom lerázására. Apaffy azonban megtudta a portán lévő követe útján az előbbi tervet s így az Apaffyval való szövetségből nem lett semmi. De megtudták a török udvarban lévő követ által a wieni udvarban is ezeket a terveket s ezek miatt ítélték aztán tulajdonképen halálra s nem a liga miatt. Bizonyos dolgokat tudtak, másokat csak sejtettek.

A töröknek nagy szüksége volt az elégedetlenségre s ezért biztatta Zrínyit, hogy lázadjon fel nyíltan, de tenni semmit se tett. Zrínyi hiúságát azonban kielégítette az is, hogy a boszniai pasa Magyar-, Horvát-, Erdély- s Moldvaország fejedelmének címezte. Erre elkezdett sereget gyűjteni. Mialatt így készült, Boskovits zágrábi püspök útján ajánlatot tett az udvarnak, hogy mindent abbahagy, ha a császár megjutalmazza, magyar birtokaiért cserébe pedig Morvaországban ad neki birtokokat. A zágrábi püspök még vissza sem érkezett, már egy másik bizalmasát küldte avval az ajánlattal, hogy leszereléseért adjanak birtokot, tisztséget és 40.000 frtot. Az udvar ez alatt csapatokat vont össze, hogy rajta üssön. Mikor ezt Zrínyi észrevette, Frangepánnal együtt felpakolt és Wienbe ment. Itt elfogták mindkettőt és utóbb kivégezték.

Bajos volna Zrínyi eljárásáról ma ítéletet mondani. Olyan érthetetlen az, a mit tett, olyan kapkodónak látszó

egyrészt, de olyan céltudatos másrészt, hogy nem lehet beteg agy munkájának tekinteni. Ezer terve közepette nem feledkezett meg soha vejről és az ennek szánt szerepről. Rávette, hogy anyja ellenére béküljön ki a protestánsokkal. Ezeknek egyik nagy sérelme volt ugyanis e korban az, hogy a nagybirtokosok nem akarták a protestáns papok és tanítók fizetését kiadni. Főleg Rákócy anyja volt a felvidéken a leghajthatatlanabb birtokos. Zrínyi átlátta az ebből származható hátrányokat és rá vette vejét, hogy ő adja ki e fizetéseket. Ezzel Rákócy népszerűsége nagyon emelkedett, a mi aztán nagy hasznára volt.

A míg a délvidéken Zrínyi kísérleteinek utolsó felvonása játszódott, addig az északi megyék már fel is keltek. Rákócyt vezérükké választották és már 5—6000-nyi sereget össze is gyűjtöttek. Mikor azonban híre jött Zrínyi elfogatásának, akkor egyszerre úgy szétszaladtak, mintha tízszeres ellenség támadt volna rájuk. A megyék, melyek már örömmel szemlélték a mozgalmat, hódolatukat küldték Wienbe. A seregben részt vettek bujdosókká lettek, az interessátusok kegyelmi kérvényeket írtak és hihetetlen képzelő tehetségre, de semmi igazságszeretetre nem valló vallomásokat tettek.

Egyszerre mindenki az udvar kegyét kereste. A kik magukat úgyszólván elég hűtlenséggel vádolták, azokat megvádolták azok is, a kik az ő birtokaikra vágytak. A kik az udvar kegyét bírták vagy ki akarták érdemelni, azok hihetetlen gonoszságokat követhettek el büntetlenül. Ezek közt elsősorban Rákócy anyja, Báthory Zsófia. Az 1670-ik év Magyarország történetének legsomorúbb éve, mert ebben olyan erkölcsi süllyedést tanúsított, mintha nem lett volna már más ebben az országban, mint gyávaság, aljasság, erkölcstelenség.

Az udvar élt az alkalommal és egymás után fogatta el mindazokat, akik csak valaha is részt vettek a ligában. Az elfogottak vagyonát elkobozta. Senkit sem kíméltek. Széchy Mária és Nádasdy is olyan összeesküvők, mint a többi, mindenki egyenlő, ez volt a jelszó. A császári ministereknek azonban az összeesküvők nem voltak elegendőek. Ezért Lobkovitz, Róttal és a magyar Szelepcsényi a protestánsok vagyonát is lefoglalták. Az ő birtokvágyuknak nem volt elég az interessá-

tusok száma s szerették volna, ha az egész ország benne lett volna a ligában, így vették el ok nélkül Petróczy István (Kassa), Petrovics Mátyás (Illava), majd Thökölyi István várait és jószágait. Rákócy legjobban járt, mert az anyja érdemeire való tekintettel 400.000 fjt váltságösszeg fizetése ellenében szabadult a további következmények elől.

A wieni császári és királyi kamarai, ma közös pénzügyministeri levéltárban meg van a Magyarországon ekkor konfiskált birtokoknak az összeállítása. Ez az összeállítás egy előadmánynak a része, mely 1672 április 4-én kelt. Ebben az összeállításban nagyobbára csak a liga vezéreinek birtokai vannak kitüntetve. A lefoglalt birtokok e szerint a következők:

A Dunán innen.

A) Nádasdy birtokok 1. Czeithe uradalma (Nyitra), melyet Nádasdy Ferenc ob bene merita kapott 1602-ben 88.000 frtéért. A szerző rendelkezése folytán fele a Nádasdyaké, fele a Révayaké és Homonnayaké lett. Nádasdy Ferencz az ő részéből 9 községet elzálogosított 69.000 frtéért, s így neki, illetve most a kincstárnak még tíz községe maradt. Ezek jövedelme 7979 fjt 8 kr., ebből költségre lemegy 1559 fjt 43 kr., a tíz község értéke tehát 5 százalékkal tőkésítve 125.388 fjt, 6 százalékkal 106.989 fjt 50 kr., maga a vár 10.000 fjt, a kastély 5000 fjt, a kert 800 fjt, két major és a marhák 1408 fjt. A bizottság javasolja, hogy az egész uradalom egyesítendő, mert akkor 20.000 fjtot hozna. — 2. A betzkói uradalom, melyből $\frac{1}{6}$ -od illeti Nádasdyt, de ennek legnagyobb része el volt zálogosítva, a mi a kincstár kezében van, annak összes értékét 5%-kal tőkésítve 11.430 frtra, 6%-kal tőkésítve 9225 fjt 20 kr.-ra tették. Az elzálogosított részek évi 3376 fjt $50\frac{1}{2}$ krt hoznak. A bizottság javasolja, hogy az elzálogosított részek is szereztessenek meg a hitelezők másutt való kártérítése mellett és akkor a két uradalom egyesíttessék, mely esetben többet hozna. — 3. Brancha ezekhez közel s szintén zálogban van, jövedelemé 2288 fjt 22 kr., de költsége 749 fjt úgy, hogy 5 százalékkal tőkésítve 29.172 fjt, 6 százalékkal tőkésítve 24.310 forint az értéke.

B) A Petrócyaktól a kassai uradalmat (Trencsénm.) egy mezővárossal s 11 faluval konfiskálták. Ennek jövedelme 5603 ft, költség 1054 ft. Az uradalom értékét 91.110—75.925 fitra becsülték. Hozzá tartozik egy pisztráng-tó, vadászati jog, erdő, kastély s a szarvasmarhák, miáltal az érték felemelkedik 96.810, illetve 81.625 fitra. Petrócyanak volt ezenkívül Illésházytól zálogban 3 faluja 9600 fit zálogösszeg ellenében. Ennek az értékét a bizottság 8659 fitra tette.

C) Balassa Imrée volt Beszterce és Bénin fele része, a másik fele Balassa Bálinté volt. 1. Beszterce fele az urbárium szerint 6285 fitot jövedelmezett. Ebből annyit zálogosított el, a mennyinek a jövedelme 5150 fit 44½ kr. Költség évenként 793 fit 12 kr. A birtokárta 99.523—82.936 ft. Ehhez járul még Beszterce várának értéke 10.000 ft, a kastélyé 4000 ft, a régi kert 1500 ft, a konyha- s káposztakert 1030 fit s a marhák értéke 1671 ft. Az összes érték 117.724—101.137 ft. — 2. Benin jövedelme 6437 fit 33 kr., erre van 945 fit 88 kr. költség, az uradalom értéke tehát 109.829—91.524 ft. De tartoznak még az uradalomhoz most zálogban levő községek.

D) Wesselényi nádoré volt: 1. A lipcsei uradalom, melyhez két mezőváros s 20 falu tartozott, tiszta jövedelme 7785 fit 45½ kr., becsértéke 155.709—129.757 fit 50 kr. — 2. A zsolnai uradalom, mely azonban csak részben (4 falu) Wesselényié. Jövedelme 2281 fit 29 kr, becsértéke 45.629 fit 29 kr, 38.029 fit 44 kr. Zsolna várost külön, a hozzá tartozó két faluval 34.480—28.733 fitra becsülték.

E) Thökölyi vagyon: 1. Árva, 4 mezőváros és 72 faluval. Urbáriumai zavarosak, úgy hogy a jövedelmet nem lehet megállapítani. Az 1668—69—70. években pénzben 30—31 ezer fit volt a bevétel, melyből a tisztek fizetésére lement 8560 ft. Ez az uradalom az összes Thurzó-lemenőké, a kik közbirtokosságban vannak. Thökölyit, illetve a kincstárt ebből 206.949, illetve 172.491 fit értékű rész illeti. — 2. Létava vár s uradalom évenként 9197 fit 43 kr.-t hoz. Ez négy családé, melyből a kincstárra eső rész értéke 6%-kal tőkésítve 11.835 forint. — 3. Likova vár s uradalom, melyhez Rózsahegy, két mezőváros, 21 falu s 4 major tartozik. Évi jö-

vedelme 13.738 ft 28 kr., a kincstár része 167.101 ft. Ezen kívül van a 30.000 frtot érő régi vár és a 6000 ft értékű kastély.

F) Az Osztrosich uradalmakat még ekkor nem konfiskálták, de már zár alá vették. Ide tartozott: 1. Illava egy jó karban levő várral, ez az uradalom 6541 ft 71½ krt jövedelmezett, melyre 1359 ft költség volt. Értékét 103.687 frtra, illetve 86.405 frtra tették. A vár becsértéke 5000 ft, a kert, robot s regáliáké 3000 ft, Lenkots kastélyé a majossal 400 ft., egy illavai majoré 500 ft, a bellusi majoré 500 ft, összesen 113.887, illetve 96.605 ft.— 2. Ludán uradalom hozott 2003 frtot, melyből költségre lemegy 611 ft, úgy hogy becsértéke 29.139, illetve 24.499 ft. — 3. Liptóújvárt két mezővárossal, hét faluval, három majossal 199.654 ft, illehe 91.852 frtra becsülték.

G) Hídvéginek a trencsényi uradalomból van kis része, melyet azonban a bizottság szerint az értéknek legfeljebb 12—15%-án lehet eladni.

A Dunántúl.

A) Nádasdyé: 1. Luckenhausen (Vas), melyhez egy mezőváros és 12 falu tartozik, jövedelme 5770 ft, a minek 1044 ft 95 kr a költsége, úgy hogy az uradalom becsértéke 94.520—78.766 ft. A váré külön 2000 ft. — 2. Kloster nevű birtok értéke 76.524—63.770 ft. — 3. Nagyhírű kastély van Kreinitzen, mely állítólag 300.000 frba került. — 4. Dresburg, melyet Nádasdy 8000 ftért vett, de 23.556—19.360 frtra becsülték. — 5. Lendva hoz 7691 frtot, melyből 621 ft költség van, értékét 141.404—117.837 frtra tették. — 6. Belantic jövedelme 4733 ft, becsértéke 94.661—78.884 ft. — 7. Dombóvár ugyan a török kezén van, de a magyar földesúrnak is fizetnek a jobbágyok adót. Értékét 3190—2658 frtra tették. — 8. Szentgyörgy vár (Zala), melynek felét Petheő Sándor bírja 6000 ftért zálogban. A bizottság 9872—8226 frtra becsülte. — 9. Csókakő (Győr) becsértéke 29.814—24.861 ft. — 10. Sárvár becsértéke 18.416—13.468 ft. — 11. Heiligenstein jövedelme 7717 ft, melyből 846 ft költséget kell levonni. Becsértékét 137.415—114.512 frtra tették. — 12. Ka-

posvár értéke 185.872—154.894 frt. — 13. Egervár értéke 20.805—17,307 frt. — 14. Beleskeé (Pölöske), mert nagyon elpusztult, 2508—2190 frt. — 15. Bősöké 24.127—20.106 frt. — 16. Vasváré 13.463—11.219 frt.

B) Widnedi (Vitnyédi)-nek volt egy háza Sopronban, melyet 30.958 firtra becsültek és az övé a bernsteini uradalom, melynek értékét 226.066—188.388 firtra tették.

E kimutatás szerint tehát a kincstár a liga főemberei-től 2,879.331—2,399.443 frt értékű ingatlant konfiskált. Ezen az értéken kívül voltak az uradalmakhoz tartozó adó, a birtokok marhaállományának az értéke és az épületeké, melyekkel együtt a konfiskált értéket a bizottság 3,037.794—2,557.906 firtra becsülte.

Az udvar a felkelés révén tehát nagyon jól járt, mert az elkobzásokból olyan nagy birtokokhoz jutott, melyek Kolonics állítása szerint, évenként 66.000 frt jövedelmet hoztak. Az ingatlanokon kívül pedig még három millióra becsült ingóságokat is koboztak el. A magyarság teljesen meg volt törve. Semmiféle ellentállást nem tudott kifejteni. Az udvar kihasználta az alkalmat s a mit olyan sokszor meg akart tenni, most megtette, a magyarországi várakba idegen katonaságot rakott, így lett az ország elnyomatása a töröktől való felszabadításának első lépésévé és feltételévé. Az idegen katonaságra nem csak a császárnak, hanem Magyarországnak is szüksége volt. Tanult katona kellett a török ellen s nem a hozzá hasonló hajdú. Az ország igazgatását is átalakították a szintén külföldről hozott idegen tisztviselők.

Az eddigi rend helyébe evvel azonban egy más rend lépett, melyet még nem ismert senki s a melytől épen ezért félt a tudatlan jobbágy, bár talán neki épen nem lett volna oka az új rend miatt nyugtalankodni. A mikor tehát azt látták, hogy a nemesek elhagyják lakóhelyeiket, ők is elkezdtek más lakóhelyeket keresni. A múltban megszokták, hogy a töröknél találtak legjobb védelmet, ezért most is oda szöktek. A nemesség Erdélybe szökött. Ennek ez volt a legbiztosabb menetszára. Az Erdélybe vándorlók olyan nagy tömegekben lepték el Apaffy országát, hogy ha akarta volna, sem tudta volna megtagadni tőlük, hogy ott tartózkodjanak. Összeeskü-

vésekben, betörések tervezésében sohasem volt hiány. De még itt sem szűnt meg az egymásra való árulkodás.

A nemességnek az udvarral szembeni elkeseredése eddig nem ismert mértékig fokozódott. Fogalmat adhat erről az a körülmény, hogy többször megkísérelt betöréseik alkalmával még nemességet is ígértek a hozzájuk csatlakozott jobbágyoknak. Az egész mozgalom egy néhány nagybirtokosnak fejedelmi hatalomra való törekvéséből indul ki és a jobbágyoknak nemessekké való emeléséig fejlődik. Ebben a tekintetben előre veti árnyékát az új kor. Az utolsó liga túlnőtt Zrínyi és a társainak céljain és a szabadság első reménysugarát mutatja a csatlakozó pórnak, a mikor az utolsó liga vezérek piros vére figyelmezteti a nagybirtokosokat, hogy az ő hatalmuk már letűnőben van. Ezt a figyelmeztetést a kortársak közül még senki sem vette észre.

7. Az utolsó fejedelmek.

A nagybirtok százados hatalmának történetében a XVII-ik század végétől kezdve egy új, de hanyatlást mutató korszak kezdődik. A nagybirtok az állam szervezetében kezdett feleslegessé válni. Az ország védelme szempontjából nincs rá szükség, de nem is használható. A mióta nagy seregekkel küzdik a háborúkat, nem lehetett a bizonytalan és egyesek jóindulatától függő csapatokból összeverődő seregre bízni az ország védelmét. A mióta az ország ügyeinek intézésére dolgozó tisztviselők kellenek, nem lehetett az országos ügyeket a nagybirtokosokkal intéztetni. A mióta az ország gazdagsága nem a király gazdagsága, azóta nem lehetett az alsó néposztályokat a nagybirtokosoknak kiszolgáltatni. A sok apró kényúr hatalmának meg kellett törnie, mihelyt az adókat már pénzben lehetett beszedni.

A termelés átalakulása olyan lassan történik, hogy ezt az emberek rendszeren észre sem veszik. Nem látják meg azt, mikor az emberi tevékenység jelentősége a termelés szempontjából a termelő osztályt az eddigi parancsoló mellé emeli. Ezek az előtérbe lépések rendszeren az úri osztálybeliek alsó rétegeinek lecsúszásával járnak. Ezeket a nemesi rendű gazdatisztekben már régen szemlélhetni. Az alsó osztálybelieknek felemelkedése, már a fejlődésnek előrehaladot-

tabb stádiuma, A XVII-ik század ezt a stádiumot mutatja. Az alsó osztályoknak a nemesség küzdelmeiben való részvétele még abban a reményben történik, hogy ezért minden résztvevő a magasabb osztályba felemeltetik. Erre nézve válogatás nélkül II. Rákócy György tette az első lépést, mikor minden pártján állónak nemességet ígért. A jobbágyságmaga e gondolatra nem jutott; a hatalomról letaszítottak kellett ezt az eszmét felvetnie. A fejlődésnek utolsó foka az, mikor a legalsó réteg a felsővel való egyenlőséget maga követeli. E követelés azonban eleinte csak tartalmatlan s már elért némi eredmények után lesz öntudatos és tartalommal bíró.

A bujdosók kora még csak egyes jobbágyokra nézve nyitotta meg a lehetőségét annak, hogy nemesi jogokhoz juszanak. Ezért az 1673-iki és következő évek felkeléseiben és betöréseiben nem találunk még nagy számú jobbágyot. A bujdosók minden esztendőben kisebb-nagyobb csapatokban összeverődve nyugtalanították a királyi csapatokat. Télire minden évben visszatértek Erdélybe. Ezek a támadások olyan kellemetlenségeket okoztak a királyi seregeknek, hogy 1675-ben már a külföldön is észrevették ezeket a Habsburg-ellenléteket és a francia és lengyel király szövetséget velük. A bujdosóknak most már vezérei is akadtak az ifjú Thökölyi és Wesselényi Pál személyében. Francia tisztek jöttek az országba, hogy a mozgalmat szervezzék. Ezek a rendszeretlen vezetést kifogásolták és más vezért kerestek, ezt Teleky Mihály személyében vélték megtalálni.

Teleky elég őszinte üzletember volt arra, hogy megmondja azt, hogy ő csak az esetben vállalja ezt a megbízatást, ha anyagilag biztosítják őt és a családját. Ez megtörtént, de Teleky nem vált be. A kurucok nem szerették és ezért, mikor 1677-ben a királyi seregek elől megszökött, letették és megint Thökölyi lett a vezér. Thökölyi a bujdosók taktikátlanságával ment neki a küzdelemnek. Elfoglalta a bányavárosokat, de csakhamar el is vesztette. Sikerei mégis ijedséget okoztak Wienben s ezért felhívták, hogy a fegyverszünet megkötése céljából küldjön követeket. Ez megtörtént és a fegyverszünet létrejött. Wesselényinek nagyon fájt, hogy Thökölyi jelentős sze-

rephez jutott, ezért hangulatot csinált ellene. Teleky sem szívesen látta ezeket a sikereket egy ideig, de mikor az egyik leánya özvegyé lett, akkor megbékült vele, mert azt remélte, hogy Thökölyi fogja elvenni. A mikor ez a terve nem sikerült, akkor megint elfordult a mozgalomtól.

Thökölyinek azonban egymagában is volt elegendő ereje ahhoz, hogy évről-évre fegyvereseket fogadjon és ezekkel a királyi részeket támadja és nyugtalanítsa. E nyugtalanítások rendes következménye sem maradt el, t. i. a felkelőkhöz való csatlakozás. Ezért az udvar kénytelen volt 1681-ben országgyűlést tartani s ezen a protestánsoknak jelentékeny kedvezményeket adni. Ekkor választották meg nádorrá a megbízható Eszterházy Pált, a ki hatalmát, a mint azt lejjebb látni fogjuk, vagyoni gyarapodására olyan mértékben használta ki, mint az ő korában senki. Nem csoda, hogy a bujdosók vagyonának visszaadásával annál kevesebbet törődött. Ezzel azonban alkalmat adott Thökölyinek arra, hogy a maga részéről ne fogadja el a hozott törvényeket. Miután 1683-ra a török és Apaffy is adott segítséget, Thökölyi pedig Rákócynak özvegyével kötött házassága által maga is nagyon meggyarapodott, a mozgalom az eddiginél nagyobb erővel indult meg. A török látva a sikereket, Thökölyit magyar királlyá nevezte ki. Miután a Garamig az egész felvidéket elfoglalta, országgyűlést hívott össze Kassára. Ezen a gyűlésen 20 vármegye, 3 püspök, 2 káptalan, egy konvent, 19 főúr és egy özvegy volt képviselve. Lipót olyan zavarba jött e sikerek hallatára, hogy megint fegyverszünetet kötött vele.

Thökölyi szeretett volna a császárral végleg megegyezni, de ebben Eszterházy Pál nádor mindig megakadályozta, a kinek nem volt érdeke, hogy Thökölyi hűségre térjen vissza. E két nagybirtokos ugyanis sógorságban állott egymással, a mennyiben Eszterházy felesége Thökölyi nővére volt. Ezen a réven nála voltak a Thökölyi javak. Ha Thökölyi hűségre tér, akkor e javakat ki kellett volna adni, annál inkább, mert Thökölyi nem csak ezeket, hanem még Németországban is követelt birtokokat.

Ugyanez a birtokvágy uralt mindent Erdélyben is. Itt

is a hivatal adta a legtöbb alkalmat a vagyonszerzésre. Olyan túrhetetlenné tették a lakosság helyzetét evvel a fosztogatásba menő vagyongyűjtéssel, hogy már 1673-ban egy liga jött létre a hivatalt nem viselőkből a célból, hogy vagyonukat a hivatalban levők kapzsisága ellen megvédjék. E liga ellenliga alakítására bírt másokat, úgy hogy nem sokára számos liga állt egymással szemben. A legnagyobbak a Bélydy Pál és a Bánffy Dénes vezetése alattiak. Az előbbi lett a győztes, mert el tudta a fejedelemmel hitetni, hogy Bánffy a fejedelemségre törekszik, a miért Apaffy 1674-ben megölette. Bélydy 80.000 frt értékű arany és ezüstneműt szedett össze Bánffy birtokain. Bánffy halála nem jelentette azonban a jog uralmát. Az urak ezután is épen úgy túltették magukat minden törvényen, mint az előtt. Hiába hoztak törvényeket. A nagy vagyonban rejlő erő mindig túltette magát minden törvényen.

A túlhatalmasodás ellen csak egy eszköz segített, a teljes letörés. Ezt a fejedelemnek a saját érdekében, akár jószívű volt, akár nem, meg kellett tennie. Miután pedig a legnagyobb vagyont a hivatal által szerezhették, ezért a hivatalbélieket rögtön ki kellett cserélni, mihelyt veszélyessé válható vagyonra tettek szert. Az urak a nemességgel s a néppel, a fejedelmek az urakkal erőszakoskodtak. Sem Erdélyben, sem Magyarországon nem uralkodott jog, hanem csak önkény. A vagyon egyes urak kezében halmozódott fel, a tömegeknek pedig nem volt betevő falatjuk, sem ruhájuk, sem fekvőhelyük s lakásuk. E viszonyok közt a kalocsai érseknek módjában volt 161.000 frtot adni a kincstárnak, a másnak pedig annyi készpénz állott rendelkezésre, hogy bár kikényszerítve, de 499.780 frtot volt képes kölcsön adni, mikor a török Wient ostrom alá fogta. Csak azok állhatták meg az általános vagyon utáni hajszában, a kik maguk is részt vettek benne. Aki félrevonult, azt eltaposták a versengők.

Ilyen állapotban volt az ország, a mikor a török újra megindult, hogy a Habsburg hatalmat letörje. Az idő erre nagyon alkalmasnak látszott. Thökölyi épen most ért el sikereket; az ország négy részre volt szakítva, nem is háromra, mint eddig. A török azonban ezúttal nem csinálta ügyesen a dolgát. Thökölyivel szemben bizalmatlan volt. Pedig in-

kább Apaffy érdemelte volna ezt, mint Thökölyi, a ki ennek erdélyi birtokait elkobozta s evvel lényegesen meggyengítette. A mikor aztán Thökölyit a császári sereg leszorította Váradig, akkor a helyett, hogy a törökök segítségére lettek volna, elfogták. Evvel az 1685 október 15-én elkövetett baklövessel aztán soha jóvá nem tehető hibát követtek el, mert a törökben való bizalom teljesen megrendült. Evvel Thökölyi is le-tűnt a magyar történelem színpadáról. Ez a kuruc vezér is, mint sok alakja történelmünknek, homályban hagy céljainak tisztasága tekintetében. Miért tette azt, a mit tett? Erre leg-jobban megfelel mostoha fia, mikor avval vádolja, hogy az ő, t. i. II. Rákócy Ferenc vagyonára vágyott.

Thökölyi bukásával a kurucok Lipóthoz állnak. Első-sorban Teleky, az őszinte üzletember, a ki nagyobb hatalom volt Erdélyben, mint a fejedelem, évdíj és birtok ígéret fejé-ben átpártolt a királyhoz. Ezután az események gyors egy-másutánban megmutatták mindenkinek, hogy a török hata-lom Magyarországon már fenn nem maradhat. A töröknek csakhamar fel kellett adnia Budát is számos nevezetes pozí-ciót. A XVII-ik század vége az ő magyarországi uralmá-nak is végét jelentette.

A török kiűzetésével a belső viszonyok is lényegesen át-alakultak. A török feletti győzelmeket külföldi seregekkel, külföldi vezérek aratták. Ennek természetes következménye, hogy az udvar minden elfoglalt területet a magáénak tart. A visszafoglalt területeken új igazgatást rendez be, melyen a királyi tisztviselők parancsolnak. Ezek azért jönnek kényel-mesebb megélhetést nyújtó hazájukból Magyarországba, mert itt rövidesen meg akarnak gazdagodni, hogy aztán megint visszamenjenek. Minden vagyont tehát, melyhez hozzá lehetett férni, iparkodtak megszerezni. A vidéki tisztviselők persze csak azt szerezhették meg, a mit e központban levők meghagytak nekik. Ezek ugyanis azt az elvet, hogy minden meghódított terület a királyé, azért mondatták ki, hogy ez által e területeket a király szabadon adományoz-hassa. Valószínű volt, hogy azok fognak legtöbbet kapni, a kik legközelebb vannak a királyhoz. Csak azok a birtokok nem kerültek a király szabad rendelkezése alá, melyekre vo-natkozó jogcímét valaki igazolni tudta.

A magyar nagybirtokosokra nézve a török kiűzésével új korszak kezdődik. Lipót kormánya e szerint rendezkedik már be. Úgy bánik mindenkivel, mint született alattvalóval. Ehhez azonban még nem voltak nagybirtokosaink hozzá szokva. Nem csoda, hogy az ősi jogért még egyszer feltámadnak. Egyelőre azonban teljesen megadták magukat. Az 1687-iki országgyűlés olyan loyális hangulatban folyt le, hogy az udvar nem tudott eleget kérni, hogy az urak meg ne adják. A Habsburgoknak régi vágya volt, hogy az ő örökösödési jogukat törvény mondja ki s hogy az Aranybulla ellenállási záradékát törüljék el. Az országgyűlés elé most avval a határozott kívánsággal lépett, hogy ezeket a kérdéseket törvénnyel szabályozzák. A főrendek az udvarnak e kívánságait azonnal törvénnyé akarták emelni. Nagy igyekezetükben megfélemeztek arról, hogy az alsó tábla is hozzá tartozik a törvényhozáshoz. E nagy szolgálatkészségnek az az oka, hogy a király még az országgyűlés előtt gondoskodott a főurak megnyeréséről. Ezért nem csak azt mondták ki, a mi közvetlenül volt a királyi ház haszna, hanem 167 idegen családot honfűsítettak. Ennek az volt a célja, hogy a magyar urak közé ezekkel egyenlő joggal annyi idegent helyezzenek el, hogy a királlyal szemben való ellenállásra gondolni se lehessen. A nagybirtokosok ezért sok kész ajándékot, sok ígéretet és hitbizomány alapítási jogot nyertek. E jogot nagyon régen óhajtották s már behozatala előtt is kísérletet tett Nádasdy Ferenc arra, hogy hitbizományt alapítson, de sikertelenül.

Egynéhányan maradtak már csak, a kik még ellenálltak. Ezek közt Zrínyi Ilona, Thökölyi felesége Munkács várában. Nem volt tehát nehéz őt is legyőzni. 1688 január 17-én ő is feladja a várat és gyermekeivel együtt Wienbe költözik. Kincseit¹ elveszik, de birtokai megmaradnak. Miután Apaffy 1690-ben meghalt és Teleki Thökölyivel szemben megvédi a király érdekeit, Apaffy fia pedig nem lesz fejedelemmé, az egész ország a déli részek kivételével a királyé. A

¹) A munkácsi várban nemcsak a vár urának, hanem másoknak is voltak drágaságai, melyeket az elrablástól való félelemben vitték oda. Károlyi Sándor is többször fordul az udvarhoz avval a kéréssel, hogy ez alkalommal lefoglalt kincseit adják ki.

század vége a királyi hatalom győzelmét hozta minden ellenfél felett. A külső ellenség és a belső lázongó nagybirtok le volt törve.

Most aztán a birtokvágy ülte megint orgiáit. A leggazdagabbak a legocsmányabb tettektől sem riadtak vissza, hogy vagyonukat még jobban szaporítsák. Eszterházy Pál, a ki birodalmi hercegi címet és az elfoglalt birtokok negyedrésztét kapta, még felesége vagyonára is hagyott és ezért meg akarta mérgezni s mikor ez nem sikerült, akkor kolostorba zárta. Mindenki birtok után futkosott s az udvar mindent felülmúló bőkezűsége dacára sem tudta az igényeket kielégíteni. Ekkor kapott birtokokat Jenő herceg, Caprara, Veteráni gróf, Heissler özvegye, az egyház és a német lovagrend. De kapott mindenki, a ki csak a legkisebb szolgálatot tette az udvarnak.

Erdély külön kormányzóság alá került, melynek feje Bánffy György, egyúttal a harmincadok és bányák bérlője. E bérletből évi 35—40 ezer fit jövedelme volt. Ugyanilyen gazdálkodás folyt az udvarnál is. Az udvari tisztviselők évenként 25.000 frtot kaptak diszkrétóra, de ezenkívül annyit gazdálkodtak el, a mennyit akartak. Ezek közt ügyes szerzők Apor István, de főleg Kollonics, a kincstartó, a ki a kincstárból megállapíthatólag 56.000 frtot még el is kezelt. Bántódása azonban nem lett, mert a jezsuiták megvédték. E korban folytak be először óriási összegek a kincstárba, így 1683 és 1700 közt 140 millió fit hadi adó. Ez mai értékben két milliárd korona. Azonban a hátralék állandóan óriási. Az 1692 október 14-én kelt kimutatás szerint 5,282.140 frtot tesz.

Miután a törökkel békét kötöttek a katonaságot elbocsátották. Ezek nem tudván miből megélni, a népet fosztogatták, a nemeseket rabolták ki. Ezért csakhamar borzasztó elkeseredés váltotta fel a török kiűzése feletti örömet. A lázongások folyton ismétlődtek és az udvar nem tudván segíteni, az egyesekben kereste ennek okát, holott a viszonyok kergették ebbe az embereket. Egészen tévesen ítélte meg a helyzetet ezért, mikor 1697-ben Rákócy birtokai közelében a nép lázongani kezdett s Rákócyt gyanúsította ennek szításával, pedig semmi sem állott távolabb tőle, mint ezt tenni. Annyira

távol volt tőle az ilyen eljárás, hogy mikor a lázongásról értesült, azonnal Wienbe ment, mert nem érezte magát biztonságban. Az udvar mégis elrendelte, hogy „szép szerével” tartásuk őrizetben.

Az udvar tévedésének is meg van azonban az indoka. Az udvar ugyanis özönével zúdította az ezredparancsnokokhoz a rendeleteket, melyekben a katonaság ellátása iránt intézkedik, melyekben megállapítja a katonaság által használt cikkek árát és a melyekben arra kötelezi a katonaságot, hogy mindent fizessen meg. Ha mindezek dacára ezek a rendeletek hatástalanok maradtak, ezt nem lehet egyedül az ő hibájául felróni. Az udvart nem érheti az a vád, hogy a jogtalanságokat nem iparkodott orvosolni, de az volt a baj, hogy rendeleteit nem respektálták. Csak szó maradt tehát a várparancsnokokhoz 1691 október 3-án intézett az a rendelethez is, melyben eltiltja őket attól, hogy akár jogtalan adót, akár jogtalan vámot, akár pedig más jogtalan szolgáltatást szedjenek a néptől. A nép mégis az udvart okolta közegeinek hibája miatt és a felkelés Rákócy vezetése alatt kiújult.

Az udvarnak Rákócyval szembeni bizalmatlanságára visszatérve, ne feledjük el, hogy ebben a bizalmatlanságban a múltnak igen sok része volt. Rákócy magyar nagybirtokosokká lett ősei fejedelmek voltak és királyi trónra vágytak. Képzeltető-e, hogy ő maga állandóan vadászatban lelje örömet? A család hagyományai, az apa, a nagyapa méltóságai, de főleg az a nagy vagyon, melyet érhetetlen okból meghagyott a vagyonra leső udvari had kellett, hogy előbb-utóbb felkeltsék az önálló hatalom vágyát. Az udvar erre jól számított, de e számítását saját tetteivel is igazolni törekedett. Rákócy szabadságát folyton korlátozták, a mi méltán bántotta. Elégedetlenné lett és szabadulni próbált. A francia udvarral keresett összeköttetést. Ezt megtudták és letartóztatták. Megszökött. Lengyelországban talált menedéket, a hol sereget gyűjtött, mellyel 1708-ban betört az országba.

A nagy vagyon és az elnyomott néposztály találkozott egy közös ponton, a királyi udvar gyűlésében. A míg azonban az előbbi a saját uralmának megalapítása céljából fegyvert, addig emez minden uralmat gyűlött, bár ak-

kor, mikor az egyik igája alól a másikéba hajtotta fejét, azt hitte, hogy ez az új uralom a saját uralma lesz. A szövetség vége csak széthúzás lehetett. A 400.000 ft értékű ruhában járó Rákócy és a ruhátlan pór állandóan nem állhatták szövetségben. A nép is, Rákócy is önmagáért fogott fegyvert. Ezekhez csatlakozott néhány elégedetlen, néhány üldözött úrs néhány félreismert katonai tehetség, mely utóbbiakat az udvar nem volt hajlandó elég magas állásban alkalmazni, így Bercsényit is az udvar kergette be a lázadásba. Ez ugyanis az 1697-iki felkelés idején összeveszett a német kapitányok egyikével, mert ez nem védte meg birtokait a katonák pusztítása ellen. Bercsényi e miatt többször élesen kifakadt. Éles nyelve aztán tarthatatlanná tette a helyzetét. Károlyit, mint maga mondja egyik levelében, a nyomorúság kergette a felkelőkhöz. „Egy üres házban, üres kamarában, elpusztult jószágban, üres erszénnyel, temérdek adósságban maradt”. Gróf Forgách Simon, Vak Bottyán, Eszterházy Antal grófot és a többieket ezekhez hasonló okok kergették a felkelők közé. A népnek nem kellett biztatás s nem kellett semmi különös ok, elég volt az elnyomatás. Ezt a kormány nagyon jól tudta s ezért rögtön a lázadás kiütésekor elengedte az adó negyedrészt. A népet a felkelés elleni állásfoglalásra avval bírta, hogy kimondotta, mikép az, a ki egy felkelőt megöl, vagyonának felét kapja. A kormány azonban nem rendelkezett elég erővel, hogy a lakosságot és a nemességet megoltalmazza. Ezért ez lassankint a felkelőkhöz állt.

A felkelés néhány évig tartott és többször azon a ponton volt, hogy vége legyen, de az egyéni érdekek a békét mindig megakadályozták. A harc tehát tovább folyt. A királyi udvarban gróf Salm óhajtására, ki a hatvani uradalmat lett volna kénytelen visszaadni, ha a felkelőkkel a béke létre jön; a felkelők pártjából pedig a vezérek óhajtására, a kik nem szereztek még eleget arra, hogy a fegyvert letegyék. A vezérek ugyanis a zsákmány egy részét kapták. Ezzel ugy sem voltak nagyon megelégedve, mert Bercsényi szerint olyan fegyelmetlen a sereg, hogy nem is tud eleget zsákmányolni. Csak Károlyi értette a módját, hogy mikép jusson elég zsákmányhoz, mert Rákócy szerint „több pénzt halmozott össze a

háború folyama alatt, mint az összes tábornokok valamenyien”.

A felkelés a külpolitikai viszonyok következtében, évekig tartotta magát s az udvar a rendelkezésére álló csekély haderővel nem tudott jelentékeny sikereket elérni. Mihelyt azonban felszabadultak seregei, Rákócy napjai is meg voltak számlálva. Az udvar 1708-ban Pozsonyba országgyűlést hitt egybe. Az itt megjelentek névsora mutatja, hogy a felkelésnek már nincsenek hatalmas részesei. Az országgyűlésen ott voltak: Pálffy, Illésházy, Cobor, Battyáni, Kéry, Draskovics, Nádasdy, Erdődy, Koháry, Keglevich, Szirmai, Pethő grófok. Abban az arányban, a hogy a felkelésnek nagyobb és nagyobb szüksége lett volna a külföldi segítségre, abban az arányban lett ez mindig csekélyebb és bizonytalanabb. Sem a lengyel, sem az orosz, sem a nyugati szövetségesek nem tartották már meg ígéreteiket. A török pedig már nem számított, így aztán 1710 végére a felkelés szétzüllött. Rákócy látta a veszélyt és végső kísérletképen a porosz királyhoz fordult, de hiába. A vezérek is elkedvetlenedtek és így Sennyey és Vay Ferenc biztatására Károlyi elkezdte az alkudozást, melynek a felkelők ártalmára való vezetése esetén azt az ígéretet nyerte, hogy mindenét visszakapja. Az udvarhoz a későbbi években intézett kérvényeiből ki is tűnik, hogy meg volt vesztegetve. Egy 1719-ben kelt kérvényében maga mondja, hogy a rendeknek 5000 aranyat adott azért, hogy hazamenjenek a táborból. Ezenkívül is még 3300 aranyat költött a béke érdekében. Ez összegek fejében kapott 1719-ben 50.000 forintot.

A szatmári béke azonban nem azért jött ekkor létre, mert Károlyi (Kártevő) Sándor az udvarral összeköttetésbe lépett, hanem létrejött, mert a felkelés a Habsburgok erejével szemben gyenge volt. Akár milyen nagy volt is a Rákócy vagyon, arra nem volt elég nagy, hogy az egész Magyarország és a Habsburgok többi tartományainak erejével állandóan felvehesse a harcot. Az a körülmény, hogy ebbe a küzdelembe Rákócyt alattvalónak túlnagy vagyona kergette bele, nem jelentette egyúttal a győzelmet, sőt ez a győzelem már a küzdelem megindulásakor az ő hátrányára dőlt el. Az ál-

lami ötlet kifejlődése nálunk is szükségessé tette, hogy a Rákócy vagyon és a Rákócy család az ő régi hatalmának emlékeivel együtt elpusztuljon és az ő pusztulása biztosította a nagybirtoknak az új viszonyok közé való könnyebb elhelyezkedését. A nagybirtok alattvalói helyzetének evvel ez a szubjektív akadálya, mely a családi hagyományokban rejtett és az objektív akadálya, mely ez óriási vagyonban volt, egyaránt eltűnt. Ez után a nagybirtok már nem alapja többé a főhatalom megszerzésének. A királlyal együtt, de nem a király ellen gyakorolja ezután a közhatalmat. A feltörekvő alsó osztályok kényszerítik a nagybirtokot és a királyt, hogy összetartsanak, mert ha nem, akkor a hatalom egészen kieshetik a kezükből. Ez az a tanulság, melyet a nagybirtokosok a saját történetükből merítettek s a melynek folytán többé a főhatalom után egyesek nem törekedtek.

A nagybirtokosok alattvalói jogának kialakulása.

I. A központi hatalom a pénzbőség emelkedésével erősödött s függetlenebbé vált a nagybirtokosoktól. Fentartói az alsó népelemek lettek. Ennek dacára azonban a nagybirtokosok befolyása az államra nem csökkent, csakhogy befolyásuk nem függött már szeszélyüktől, valamint a király sem járhatott el többé szeszélye szerint. Minden országos ügy elintézésének módját előre megállapították. A nagybirtokosok úgy mint eddig, ezentúl is befolytak a közhivatalok és javadalmak betöltésébe, az adó, a katonaság, az adományok, az igazságszolgáltatás, egy szóval minden országos ügy elintézésébe. Formailag a XVII-ik század végéig a királyválasztás joga is megillette őket. Lényegében ezt már akkor elvesztették, a mikor egy hatalmas dinasztia tagját választották meg királlyá.

A királyi hatalom lassankint közhatalommá lett, a nagybirtokosoknak az a joga pedig, hogy beleavatkozhattak az országos ügyekbe, közjog. Evvel a király sem gyakorolhatta ezt a jogot úgy, mint magánerőt, de a nagybirtokosok sem a szerint, hogy mekkora a hatalmuk. Befolyásukat megtartották a nagybirtokosok avval, hogy a mikor a kisenemesség már nem bírta az országgyűlésen való személyes

megjelenés költségeit, akkor az ő személyes megjelenésük joga formailag is elismerést nyert. Ennek persze megint csak formai a jelentősége s oka nem a törvényekben, hanem a hatalmi viszonyokban van. A törvények itt is, mint mindig csak a küzdelmek eredményét szegezik le.

A XVI-ik század elején megint törvénnyel akarják arra kötelezni a nemeseket, hogy az országgyűlésen megjelenjenek. Ennek ellenőrzését a fő- és alispánokra bízta az 1523: IX. t.-c. Az 1525. rákosi XXXIX. t. c. pedig örökös szolgálattal is fenyegeti az országgyűlésről elmaradókat. Mégis e kor után soha többé nem hoztak egyetlen törvényt sem a személyesen megjelent nemesek. A köznemesség személyes törvényhozói joga elmúlt törvény és szó nélkül, a nagybirtokosoké pedig fenmaradt szintén külön törvény nélkül. Az előző kor tágabb királyi tanácsát nem hívták össze a Habsburgok, de a nagybirtokosok az országgyűlésre személyesen jővén, az ő különállóságuk eléggé kidomborodott. De viszont épen a Habsburgoknak nagy szüksége volt arra, hogy a nagybirtokosok az országgyűlésen megjelenjenek, mert távol kellett őket tartani előbb Zápolya és Perényi, utóbb pedig az erdélyi fejedelmek által hirdetett gyűlésektől. Ezért volt az e korbéli meghívóleveleknek is még mindig olyan kérő formájuk, mint az előző korszakokban.

II. A nagybirtokosok különállását kifelé a Habsburgok alatt szokásba jött címek fejezték ki. A személyes részvétel az országgyűlésen volt a hatalom, a címek voltak a disz, melyekkel a nagybirtokosok dicsekedtek. I. Ferdinánd alatt ez a címadományozás nagyban folyt, úgy hogy halálakor már alig volt olyan nevesebb család, mely nem kapott volna már bárói vagy grófi címet. Sőt a XVI-ik század végétől kezdve az eddig kevésbé használt mágnás címet a grófok és bárókra használják. Evvel együtt alakul ki az örökös főrendiség, mely annyit jelent, hogy a főrendi cím ad jogot az országgyűlésre való személyes meghívásra.

A mágnások e joga nem személyükhöz, hanem családjukhoz fűződő jog, melyet épen ezért nem is veszhetnek el bűncselekmény következtében sem. Ezért a hűtlenségi perekbe vontak is kapnak meghívót az országgyűlésre, így

1583-ban Balassa András, 1601-ben Illésházy István és társai, 1604-ben Forgách Mihály. Minderre ekkor még nem volt törvény, mert csak az 1608. évi koronázás utáni I. t.-c. állapítja meg először, hogy egyáltalán van külön mágnásrend. Ez mondja ki először, hogy az „országgyűlésen jelenlevő összes bárók és mágnások a főpapok és bárók gyűléseiben és összejöveteleiben ülésel és szavazattal bírnak.” Arra nézve pedig, hogy ki hívassék meg, már 1601-ben intézkedett Rudolf, egy a magyar kancellária titkárához intézett utasításban. E szerint: „A magyar országgyűlésre megszoktak hívatni a főpapok, az ország főtisztjei, a főurak (magnates) és az országos tanácsosok. A mágnások meghívandók mind, ha többen vannak is testvérek, feltéve, hogy megosztzkodtak és külön bírnak jószágait... Felszólítandók továbbá (követek küldésére) a bárók és mágnások özvegyei. És minthogy a fi és női ág többnyire különigazgatják birtokaikat, szokásba jött ezeket is külön meghívni *ratione bonorum* (birtokaikra való tekintettel), melyeket külön birtokolnak és kezelnek.”

Az az intézkedés, melynél fogva íme a vagyon és nem a személy a meghívás alapja, mutatja, hogy a jog a nagybirtokkal és nem a címmel függ össze. A nagybirtok akkor is hatalom, ha nő kezében van, tehát az országos ügyekre való törvényes befolyástól sem zárják el a nőket, ha nagybirtok tulajdonosai. Nem a nőket, hanem a vagyont illette tehát a régi magyar jog szerint a törvényhozói jog.

A nagybirtokosok által a királyoknak tett szolgálatok előbb címeket juttatnak nekik, azután pedig állandó jogokat. A Habsburg-ház megválasztásáért jutalmul a bárói s grófi címeket kapják, örökösödési jogának elismeréseért a hitbizományok alapításának jogát. Ezt az 1687. évi IX. t.-c. következőleg mondja ki: „Az ország mágnásai és előkelői romlásának elhárítása, s a fekvő jószágok szokás szerint megkísértett önkényes elidegenítésének s elpazarlásának megfékezése végett, méltán elhatározták: hogy mától ezen túlra, ha valaki e mágnások vagy előkelők közül az ő szol-

gálataival, vagy saját vitézségével, vagy az ősi javak jövedelmeiből szerzett birtokaira nézve a megyékben előzetesen közzé teendő végrendeleti intézkedéssel ő császári és királyi szent felségétől megerősített hitbizományt és elsőszülöttségi öröklésrendet alapított s állított fel: örököseinek és utódainak semmi joguk se legyen az efféle, atyai végrendeleti intézkedés alá vett javakat, annak tartalma ellenére, azok szerzési tőkeösszegére nézve elzálogosítani és elidegeníteni.

I. §. Hanem azokból a javakból csak a haszonvételt és jövedelmeket húzassák, az elsőszülöttségi birtoklás elvesztésének büntetése alatt.”

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy az 1687-iki törvény előtt nem keletkeztek nálunk is hitbizományszerű intézmények. A Habsburgok már a XVII-ik század eleje óta adtak egyes kedvenceiknek olyan kikötések mellett adományodat, melyek a hitbizományok burkolt formái voltak. Pálffy Miklós II. Rudolftól Pozsony várát kapván, az adománylevelél szerint nem összes örökösei egyenlő arányban, hanem az elsőszülöttség sorrendjében örökölnék. E hitbizomány azonban Pálffy Pál nevéhez fűződik. Viszont Thurzó Elek Ferdinándnak 1540-ben kelt engedélye alapján javairól olyan rendeletet tesz, mely a senioratus minden jellegét magán viseli. Ennek utóda Thurzó György 1615-ben alapítja az árvai közbirtokosságot.

III. A mikor aztán a köznemesség 1723-ban a Pragmatica Sanctio elfogadása ellen akadályokat nem gördített, ez is megkapta a maga jutalmát avval, hogy a hitbizomány alapításának jogát rá is kiterjesztették. Ezzel aztán a nemességre nézve egy nevezetes fejlődés nyerte el koronáját. A legnagyobb jog és befolyás gyakorlói most már rendszerint az előre meghatározott körhöz tartozókból kerültek ki, míg eddig a hatalom révén ez a jog mindenkinek nyitva állt.

IV. A mágnásoknak nevezett nagybirtokosok gyakorolták nemcsak a törvényhozást, hanem a központi és vidéki kormányzást egyaránt. Mátyás, mint tudjuk, a várnagyságokkal kötötte össze a főispánságokat. A Habsburgok egyes családoknak adományozták, de fentartják azt a régi szokást, mely szerint a főpapok egyúttal rendszerint főispá-

nok is. A nádorispánra nézve az 1659: LXXVI. t.-cikk maga mondja ki, hogy Pestmegye főispánja. De nem minden megyének van örökös főispánja, úgy hogy a XVII. század végén a nádoron kívül csak 9 egyházi és 14—16 világi örökös főispán volt.

V. A nagybirtokosok nemcsak jogot jelentő, hanem üres címeket is szívesen fogadtak, mert evvel megkülönböztették magukat a köznemességtől, úgyhogy vetekedtek a bárói és grófi címekért, sőt az erdélyi fejedelmek is a birodalmi hercegi címért. E korban is azonban igen gyakori még a birtok és cím egyszerre való adományozása. Nádasdy 1532-ben a fogarasi uradalmat és a fogarasi grófi címet kapja, Thurzó 1606-ban az árvait, Eszterházy 1626-ban a fraknóit, Pálffy Pál 1634-ben a detrekőit, Wesselényi Ferenc 1646-ban a murányit, Illésházy Miklós a trencsénit. Gyakran meglevő birtokaikhoz kapták a grófi címet pl. az Erdődyek, a Drugethek, a Bánffyok, a Forgáchok, Koháryak, a Rákócyok stb.

VI. A bárói cím a királyság első százada óta ismeretes. Báróknak nevezték az országos tisztségek viselőit. Először tehát összefoglaló név s nem cím. Csak a XVI. század elején lesz külön címmé, a mikor Podmanicki János főkamarmester kifejezetten báróvá emeltetik. Rajta kívül Drágffy és Török nyerik a Jagellóktól ezt a címet, a Habsburgok már özönével adják e címet. 1535-től 1603-ig harmincnégy bárói címet adományoztak. Az erdélyi uraknak szintén a Habsburgok adtak ilyen címeket. Kedvenceiknek német birodalmi címeket is adtak. E címadományozás már II. Lajos alatt is előfordult, mikor pl. Perényi Imre nádor a birodalmi hercegi címet kapja Miksa császártól, a mi a Habsburgok trónralépte előtt mindenestre különös. Ez a cím volt a jutalom azért, mert Perényi hozzá járult ahhoz, hogy idegen is legyen királlyá választható, ha II. Lajos netalán fiörökös nélkül halna meg.

Főúri élet.

A magyar nagybirtok történetének érdekes jelensége, hogy egyes nagybirtokok tulajdonában való változást szá-

zadokon keresztül lehet kísérni. Számos olyan nagybirtok van, melynek kiterjedése attól az időtől kezdve, a mikor először jelenik meg a történelemben, a XVII-ik század végéig alig mutat eltérést. Ez részben azért van, mert a nagybirtokos családoknál is gyakran előfordult, hogy osztatlanul bírták uradalmaikat. Számos nagybirtok viszont, ha el is vesznek a múltban hozzá tartozó területek, nagyban ugyanazt a képet mutatja a XVII-ik század végén, mint a XIII-ik vagy XIV-ikben. Óriási nagybirtokok vannak ma is sok helyen ott, a hol a XIII-ik, sőt ezt megelőző időben már voltak. Tulajdonosuk változott ugyan, de a birtok egysége nem. A jobbágság megszűnését persze nem szabad elfelejtenünk, mely a régi nagybirtokok kerekdedséget megszüntette avval, hogy bizonyos részeket a volt úrbéresek részére kiszakított.

A nagybirtokoknak az a könnyű átmenete egyik kézből a másikba a gazdaság terén nagyon éreztette hatását. A földbirtokra nézve is áll az, a mi minden üzemre, hogy nemcsak az egyesek, hanem az ezzel foglalkozó családnak is bele kell tanulnia. Nálunk a nagybirtok tulajdonának folytonos változása mellett erre soha vagy csak nagyon ritkán volt alkalmuk a nagybirtokos családoknak. Ezért a művelésmódok tökéletesítése nagyon lassú és nem is mindig azoktól indul, a kiket a tömeg leginkább szeret utánozni. Másrészt azért, mert a tulajdonosok gyakran és gyorsan változnak, az igényteljesség sem fejlődik ki, mert a nagy gazdagságba csöppent nem tud és nem is tudhat olyan finomultabb élvezetekben örömet találni, melyek a nagyobb családi kultúrával akkor is kifejlődnek, ha valamely ország általános kultúrája ezt még nem fejlesztette volna ki. A nagyobb igények pedig nagyobb erőfeszítésre ösztönöznek és így a termelés tökéletesítésére.

Nagybirtokosaink termelését és élvezeteit a kisebb birtokosokétól csak az különbözteti meg, hogy többjük van mindenből. Sok gabona, sok hús, sok bor, sok asszony és sok minden egyéb, a mi csak mennyiségénél, de nem minőségénél fogva adott a nagybirtokosoknak nagyobb élvezetet, mint a mennyi a kisbirtokosoknak volt.

A nagybirtokosok főiskolája nálunk a királyi udvar, a kisebb nemességé pedig a nagybirtokosok udvara. A nagyobb fény, a jobb élet, a szórakozás és a közügyekbe való befolyás vonzotta a nagybirtokosokat a királyi udvarba, a kisebb birtokúak fiait pedig a nagybirtokosok udvaraiba. A mint a királynak országos hatalmat gyakorló tisztjei a nagybirtokosokból, úgy a nagybirtokosok tisztjei a kisebb birtokúakból kerültek ki. Az ifjak azért mentek az udvarokba, hogy jövőjüket állapítsák meg itt, a királyok és urak azért fogadták őket szívesen, mert támogatásukra számítottak és mert udvaruk fényét emelték.

Olyan korban, mikor a törvény ereje gyenge, a hivatal elnyerésének módja nem az érdem, hanem az összeköttetés! A rokonszenv és ismeretség juttat tisztséghez. Olyan korban, mikor a becsület kevés, a hatalmas a távollevőkben nem, csak a közellevőkben bízhatik. A ki mégis ki akarta fejezni a királyhoz való hűségét, mikor távol kellett lennie, az hozzátartozóját küldte az udvarba. A fiak és más hozzátartozók tehát túszokul is szolgáltak.

Az ifjaknak a királyi udvarba való menetele már az Árpádok alatt kezdődik. A vegyesháziak alatt is tart, de a Habsburgok nem mind kultiválták. Annál inkább szokásban volt Erdélyben. Itt egész intézménnyé lett, melyet I. Rákócy György még iskolával is összekötött. Az ilyen ifjakat bejáróknak nevezték. A nagybirtokosok udvaraiban tartózkodó felnőtteket pedig familiáriusoknak. Ezek is hozzátartoztak a gazdagság előnyeire és élvezésének módjaihoz, mely a legújabb korig nagyon primitív volt nálunk.

Nagy gazdagságok élvezéséhez a kultúrának bizonyos foka szükséges. A míg ez hiányzik, addig a gazdagságot az élvezetek bőségében élvezik. A fényűzés pedig nem a kényelem élvezése, hanem a gazdagságnak fitogtatása. A (nagy étkezések, melyek alkalmával még a szolgák is annyit kaptak enni, hogy megbetegedtek, kultúrátlanosság. Ez a kultúrátlanosság jellemzi a magyar nagybirtokosi életet egészen a XVII-ik század végéig. Sok —, ez volt a boldogság. Mentől több enni, inni való, mentől több szolgál, mentől több vendég. Ezért csodították össze az előkelők családi ünnepeik alkalmával

az ország összes előkelőit. Az ünnepélyekről való elmaradás a legnagyobb sértésszámba ment. A nagy ünnepélyek mutatták az előkelő összeköttetést, a rokonságot és a szövetségeket.

Minden családi eseményt ilyen ünnepélyvel ültek meg, akár örvendetes volt az, akár pedig szomorú. A keresztelő és temetés egyaránt alkalmul szolgált erre. Miután az ország legtávolabbi részeiből is meghívták az atyafiságot és ismerősöket, meg kellett adni az idejét is. Keresztelőre és temetésre egyaránt hetekig vártak. A megjelent vendégsereg ruháival, lovaival és szolgálóinak számával fejtett ki fényűzést. Miután azonban a ruha nagyon drága volt, ezért nemcsak azt látjuk, hogy az elődökről maradt ruhák szerepeltek, hanem azt is, hogy egymástól kölcsön vették a ruhát az asszonyok. A XVII-ik század elejétől kezdve vannak csak a nagybirtokosok feleségeinek és leányainak maguk részére rendelt ruháik. A ruhák díszé a prém és az aranyhímzés, sokszor az ékszer, melyet azonban rendesen külön hordtak. Még az ételeket is aranyozással tették értékesebbé.

A nagybirtokosok várakban, a középnemesség udvarházakban lakott. Az előkelők külföldről hozatták bútoraikat vagy azok mintájára készítették. A kisnemesség e téren igénytelen, úgyannyira, hogy a városi polgárság kényelmesebben és szebben bútorozkodott. Nagybirtokosaink berendezkedése nem különbözött a külföldi nagybirtokosok berendezkedésétől.

Miután mindenhez csak nagyon nehezen lehetett hozzá férni, tehát egy-egy családi ünnepély már hetek, sőt hónapokkal előbb foglalkoztatta az egész házat, minden alkalmazottat, szolgát és jobbágyot. A lakoma rendjét maga a nagybirtokos állapította meg. Ő jelölte ki a bortöltőket, ajtónállókat, szállás csinálókat, étkefogókat, konyhai segédzémélyzetet. A mikor gróf Thurzó Judit kézfogóját tartják Biesen 1607. november 25-én, a gróf által sajátkezűleg aláírt rendelet úgy intézkedik, hogy 26 ajtónálló legyen, külön szolgák a nők és külön a férfiak számára. Külön szolgák, „az kik az ültetést rendelik”, külön széna- és zabosztók, külön, a kik a vendégek elébe menjenek, azonkívül 500 szol-

ga kiket csak részben szabad a konyha körül felhasználni. Az uradalom jobbágynak ez alkalommal a következőket kellett beszoigáltatnia; 35 ökröt, 117 borjút, 156 bárányt, 116 malacot, 27 őzet, 188 nyulat, 526 foglyot és császár-madarat, 414 kappant, 787 tyúkot, 419 ludat, 5365 tojást, 80 galócat, 2300 pisztrángot, 200 köböl zabot, 36 szekér szénát és fűszerre 732 forintot.

Az ilyen ételtömegek elfogyasztásához nagy ember-tömegek is kellenek. Nem tudjuk, hogy a fenti alkalommal, hányan voltak jelen, de Thurzó Borbálának Erdődy Kristóffal kötött házassága alkalmával 1612-ben 2621 ember érkezett 4324 lóval. A pénznek húszszoros értékét figyelmen kívül hagyva is, óriási összegekbe került az ilyen lakoma, így pl. Thurzó Imrének bedhegi Nyáry Krisztinával kötött házassága alkalmával tartott lakodalom költsége 14.310 ft 40 dénár volt, a mikor egy birka ára egy forint s egy közép-vagyonú ember egész évi elesége mai érték szerint is 250 K-ból kikerült. Ez alkalommal elfogyott pl. száz font bors, 50 font gyömbér, négy font sáfrány, ezer lehmonia (citrom). A hétköznapi életmódra a házi felszerelésből lehet következtetni. Ezekre nézve a végrendeletek adnak felvilágosítást. Homonnay Drughet Mihály 1580-ban kelt végrendeletében ezt mondja: „mivelhogy még az én leánygyermekeim kicsinyek, én még azok szükségére kevés gondot viseltem ... sem pediglen pohárszékre való ezüst marhájukat meg nem szerződtem. Ezért gyermekeimnek teszek ilyen testamentumot, hogy . . . külön-külön hagyok hat-hat ezer magyar forintokat pohárszékre valókat.” Ezenkívül minden leánynak 12 ezüst tálat, 12 ezüst kupát, 24 ezüst tányért, 24 ezüst villát, két ezüst sótartót, egy ezüst medencét és hozzá ezüst korsót hagyott.

Az ezüstneműre és általában az ingóra igen nagy súlyt helyeznek. Ezek jelentősége ugyanis az ingatlanokhoz képest folyton emelkedett. Ezért a legnagyobb birtokosok is megemlékeznek végrendeletükben a ma értéket alig képviselő ingóságokról. Bocskay István 1595. október 5-én kelt végrendeletében kardjain, páncéljain, sisakjain kívül subáiról, tollairól, nadrágjairól is intézkedik. Dobó Ferenc

1602-ben szőnyegeiről, paplanjairól, képes kárpitjairól anyja szoknyáiról is intézkedik. Báthory István országbíró 1603. június 19-én kelt végrendeletében azt mondja, hogy van 11 ezüst tányérja, 32 vagy 33 tálja, kanalai, sótartói és öreg serleg-poharai. Bethlen Gáborné 1622-ben kelt végrendeletében szoknyáiról, mentéiről, ékszereiről és birtokairól intézkedik.

Ezekből a végrendeletekből az tűnik ki, hogy a nagybirtokosoknak kevés ingó vagyonuk volt. Csak ritkán fordul elő olyan gazdagság, mely mint Dobó Ferencé 1602-ben 600.000 ft készpénzből, vagy mint az I. Rákócy Györgyé, mely 10 millióra menő ingóságokból állott. Nádasdy Ferencnek állítólag egy millió értékű ingóit foglalták le, mikor fej- és jószágvesztésre ítélték. Sőt már 1540-ben a jobbágy származású Athinai Deák Simonnak olyan nagy ingó vagyona volt, hogy mikor Budáról Pécsre ment feleségével, 12.000 aranyat raboltak el tőle Ferdinánd hívei.

Az életmód tehát nem lehetett finom, hanem csak dús. A nagybirtokosoknak azért volt kevés evőeszközük, mert a vendégek úgyis a kezükkel ettek, hiszen a XVII-ik században terjedt csak el a villa használata, a mely időtől kezdve a vendégek zömének már vas evőeszközt adnak. Az asztalnál is rosszabbul volt ellátva az ágy. Az előkelőknek volt ugyan arannyal kivarrott ágyruhája, de nagyon kevés lepedője és más szükséges ágyruhája. Szintúgy kevés más fehérneműjük volt, mert a tisztaság még nem volt szükséglet.

A birtokszerzés.

I. A központi hatalomnak az a megerősödése, melyet a pénzgazdaság vont maga után, a magánviszonyokra sem mulaszthatta el hatását. A pénznek és általában az ingóságoknak szerepe viszont abban jelentkezett, hogy az ingatlanoknak általuk való megszerzése mind gyakoribbá vált. A központi hatalom erősödése pedig abban, hogy az adományok az előző korról szemben biztosabb alapjai lesznek a tulajdonszerzésnek, így a tulajdonszerzésnek alapjai közül az erőszak eltűnni készülő helyét a viszonylag jogszerű szerzőmódok foglalják el. A foglalás nem szerepel többé a

tulajdonszerzés módjai közt, de nem azért, mintha az erőszak egyszerre eltűnt volna, hanem csupán azért, mert a három részre szakadt országban mindegyik állam megvédte a maga polgárainak vagyonát s az erőszakoskodók a háborúskodásra maradtak utalva.

A formailag kifogástalan szerzősmódok lényegükben ezentúl sem voltak mind jogosak. A nyílt erőszakot a *douce violence* váltotta fel. A nagybirtokosok már csak kisebbektől foglalnak, egymástól csak akkor, ha nem tartoznak ugyanazon fejedelem alá. A kisbirtokos kénytelen a nagy védelmét keresni, mert nem tudja magát s birtokát megvédeni. E réven szorosabb összeköttetés keletkezik köztük, mely egy-egy vidék nemességét egy-egy nagybirtokos szolgálatába állítja. Az országban szétszórt 10000 nemes közül kevés volt fegyverfogható felnőtt, a ki magát és hozzátartozóit vagyonával együtt meg tudta volna védeni. A védelem kedvéért tehát a nagybirtokosok alá helyezik magukat s tőlük függő helyzetbe kerülnek.

Az erőszak annyiban sem szűnik meg, a mennyiben a pénzrablás váltja fel az ingatlan foglalást. A visszaéléseknek is csak a formája változik, de a visszaélések nem szűnnek meg. A tulajdonszerzésnek a sablonja mégis lényegesen megváltozik, mert minden szerzésre a központi hatalom adja s kell is, hogy adja a maga szentesítését. A legtöbb esetben a tőle való szerzés is pénz ellenében történik.

II. Az adományok már e korszak elején a kincstárnak adott ellenérték ellenében adatnak. Nem azért terjedt ez a szokás, mert az udvarnak az volt az álláspontja, hogy a töröktől való visszafoglalás költségeit a megadományozottnak kell viselni, hanem azért tette az udvar ezt szokássá, mert a török elleni háborúban pénzre volt szüksége. I. Ferdinánd és Miksa korában már 64 uradalmat adományoztak el akként, hogy az adományozásért bizonyos összeget fizetett az illető. Ezekről a birtokokról három kimutatás is maradt, azonban nem teljesen egybehangzóak. Kettő magánösszeállítás az egyik hivatalos. Ezek szerint a következő uradalmakat a következő zálogösszegekért adományozták.

A jószág és esetlg vár neve	A zálogössz
Óvár	100000 fit
Kismarton és F r a k n ó	90000 „
Kabold	24000 „
Szarukő	12000 „
Scharfenech	24000 „
Borostyánkő	16000 „
Kőszeg	48000 „
Palota	32000 „
Kanizsa	32000 „
Csáktornya	50000 „
Kapronca	24000 „
Szentgyörgyvár	24000 „
Detrekő	24000 „
Stomfa	60000 „
Bazin és Szentgyörgyvár	130000 „
Vereskő	40000 „
Csejte	64000 „
Jókő	54000 „
Szomolyán	24000 „
Tapolcsán	40000 „
Modor	12000 „
Surány	12000 „
Trencsén	60000 „ ¹⁾
Lyetava	12000 „
Sztrecsnó	24000 „
Árva	32000 „
Likava	24000 „
Lipcse	48000 „
Végles	24000 „
Beszterce	60000 „

¹⁾ Trencsént Rudolf 1588 január 18-án zálogba adja Forgách Imrének 60.000 tallérért 8 évre, majd 78.229 tallérért újabb 8 évre. A trencsényi uradalmon kívül ide tartozik ekkor Baán és Zucha vára és uradalma. Ezelőtt Ernő főherceg bírta zálogban, a ki ellen a jobbágyok sok panaszt tettek, mert többet követelt tőlük, mint a mennyire kötelesek voltak.

Ledmec	10000	ft
Ricsó	112000	
Csábrág	10000	
Szitnya	10000	
Sáros	40000	
Szádvár	32000	
Szendrő	24000	
Krasznahorka	12000	
Regéc, Tokaj, Tályá	200000	
Makovica	160000	
Munkács	600000	
Sárospatak	800000	
Füzér	500000	
Ónod	240000	
Helniec	250000	
Dédes	800000	
Somoskő, Szalánc, Szatmár ¹⁾ , Szécsény	1891000	
Diósgyőr	10000	
Szomszédvár, Stubica	24000	
Trakostyán	20000	
Eberhardt	12000	
Dobrovina	12000	
Sziget	10000	
Boldogkő	12000	
Huszt	12000	
Pápa	80000	

¹⁾ Az 1583 augusztus 29-iki cs. és kir. közös kamarai levéltárban levő konskripciók iratok közt meg van Szatmár, Némethi, Somló és Szinerváraljának összeírása. E szerint Szatmári 1569-ben 250, máskor 300 ft taxát fizettek. Az 1569-iki urbárium szerint volt itt 213 jobbágy, 108 pusztá telek, s a következő allodiális földek: 300 köbölnyi szántó, 150 köbölnyi zab föld; 3 malom, mely 200 köböl gabonát hoz; egy 40 kazalnyi rét. Némethiben 153 jobbágy, 68 pusztá telek s a következő allodiális földek: 675 köbölnyi föld, 30 kazalnyi rét. E két uradalom minden jövedelmét ekkor 1319 ft 67½ kra becsülték. A másik két uradalomból a Báthoryakat 157 egész jobbágy és 18 zsellér telek illetve, k a földesúrnak évenként 719 ft 37 dénárt fizettek.

Ugyanitt található az erdődi uradalom összeírása, mely szerint ehhez 70 helység tartozott, a melyben 1134 jobbágy s 220 zsellér a kik évi 6238 ft 97½ dénárt fizettek a földesúrnak.

Ezeket az adatokat, mint már fentebb is említettük, három különböző összeállításból vesszük. A három összeállítás számadatai nem mindig egyeznek. Ez alkalommal nem kell kutatás tárgyává tennünk, hogy melyik adatai a helyesek, mert nem a birtokok árai, hanem csak a kincstárba hozzávetőleg befolyt összeg megállapításáról van szó. Ez az összeg 16—18 millió korona, mely azonban a pénz értékére való tekintettel 320—460 millióra tehető mai érték szerint. Zrínyi Miklós is ekkor (1546) kapta 50000 fírtért Murakózt „érdemei” jutalmazásaként. Az érdem az, hogy Habsburg-párti volt.

A magánosok egymás közti ügyleteiben is nagyobb szerepet játszik a pénz, mint azelőtt. A pénzzel szerzők közt első helyen az idegenből bevándorolt Fuggerek állanak, a kik már 1535-ben az akkori időben óriási összegért, 105041 fírtért veszik meg Vöröskő várát és uradalmát a Thurzóktól. Ez az uradalom ugyan csak 24000 hold, de azért olyan értékes, mert Wencel szerint e birtok után nem állott feladatukban nagyobb csapatot felfegyverezni. Ugyancsak ők az udvar egyik kedvencétől, Salm gróftól Borostyánkő és Detrekő várát 1552-ben zálogba veszik. Viszont Pálffy Miklós 1583-ban Vöröskőt 54000 fírtért megvette. Thurzó György 1607-ben Bocskaytól megveszi Tokajt 70,000 császári aranyért.

Az elérhető pénzösszegekről fogalmat adhat az a körülmény, hogy a Fuggerek és Thurzók közös bányauzlete már 1495 és 1504 közti években a felek mindegyikének 119,500 rajnai aranyfírtot jövedelmezett, a melyen kívül volt az 1338 mázsa réz, 54774 márka ezüst és 242,000 arany fírt követelés. Az 1504 és 1507 közti években mindegyik félnek 238,474 rajnai arany fírtja maradt. 1510-ig egy-egy fél 148,000 rajnai arany fírtot, 1519-ig pedig 179,000 fírtot kapott. 1526-tól a Fuggerek maguk vállalkoznak s az általuk elért kimutatható nyereség ettől 1539-ig 1.297,192 rajnai fírt (egy rajnai fírt 60 krajcár, ½ tallér).

A királyoknak azonban mégsem volt ebben az arányban pénzbevételekük, sőt igen gyakran nevetségesen csekély összegeket vesznek kölcsön. I. Ferdinánd pl. 1548-ban kelt

egy okmányában elismeri hogy Battyáni Ferenctől 2400 magyar frtot vett kölcsön. Miksa 59900 frt tartozása fejében özv. Battyáni Ferencnének egy évi használatra átengedi a morvaországi eisgruhi uradalmat, azzal, hogy egy év után méltányos árért vissza kell adnia. II. Mátyás 1609-ben Kolonics Szigfrid újvári főkapitánynak azért a 80,000 frtért, mellyel neki katonai szolgálatai fejében tartozik, Turterebes várát és a hozzá tartozó nagyszőlősi birtokrészt adja. Ezek: Alsó és Felső Gerecse, Egres (Ugocsa), Gelyénes, Papi (Bereg), Tartóc, Komorzán, Bikszád, Terep, Újfalu, Turvékonya és Raksa (Szatmár). Mostoha fia és felesége a lévai uradalmat 1605-ben (39, majd 46 község) 220,000 frtért kapja. II. Ferdinánd 1627-ben az óvári uradalmat hét falu kivételével, melyek özv. Pálffy Miklósné Fugger Máriánál vannak 70,000 frtért zálogban, gróf Harrach Károly óvári kapitánynak adja 462,167 frt 12 kr és 2½ dénár tartozásért zálogba.¹⁾

Azokat a családokat, melyek a Habsburgok uralkodásának elején ezektől szereztek birtokokat, már fentebb felsoroltuk. Szerzésük alapja a királynak tett szolgálat épúgy, mint az előző korszakban. Csakhogy most már egyes nagyoknak tett szolgálat révén inkább lehetett a kisebb birtokosoknak is valamihez jutni, mint azelőtt, így és azért is, mert a Habsburgok számos idegennek bejövetelét mozdították elő, megint felfrissült a magyar nagybirtokosság, mint ahogy már egynéhányszor. A politikai történelem színpadára lépő családok egy-kettő kivételével új, eddig nem szerepelt családok. Thurzó, Balassa, Krusics, Salm, Török, Forgács, Mágocsi, Ungnad, Zrínyi stb. Az erdélyi fejedelemségre jutottak, a magyar főméltóságokat elnyertek mind új emberek, sőt számos későbbi nagy szerepre emelkedett család ekkor alapozza meg vagyonát, pl. a Károlyi, Andrássy, mely utóbbi 1632-ben kapja Kraszna-Horkát a Bebek-család kihaltával.

Erdélyben ugyanazok a viszonyok uralkodtak, mint Magyarországon, de a fejedelmek jobban függtek az urak-

¹⁾ Ugyanezt az uradalmat a kincstári komáromi uradalommal együtt Mária Terézia 1778-ban 2,200.000 frt biztosítására kötötte le a Wiener banknak tíz évre.

tól és ennek a hatása az adományoknál sem maradhatott el. Abban nyilvánult, hogy a fejedelmek nem használhatták pénzszerzésre az adományozási jogot. Ők örültek, ha adományaikkal híveket tudtak szerezni, erre pedig nem volt alkalmas az az adományozás, melyre még rá kellett fizetni. A fejedelmek különben kénytelenek voltak nagy vagyont gyűjteni, mert az egész országos költségvetésért ők feleltek. Nekik kellett az ország kiadásait pótolni, ehhez pedig biztos és feltétlen rendelkezésre álló vagyon és jövedelem kellett. Ezért elődjeik adományait gyakran megsemmisítették, miért is pl. II. Rákóczy Györgytől beiktatásakor ígéretet vettek, hogy elődje adományait tiszteletben fogja tartani.

A szerzés legnagyobb lehetőségei akkor nyíltak, amikor a török kiűzésével nagy területek kerültek a kincstár rendelkezése alá, melyeket az udvar híveinek jutalmazására kitűnően fel tudott használni. Ekkor kezd szerezni Zichy István, ki 1655-ben báróvá lesz. 1646-ban az oroszvári és szentmiklósi, 1649-ben a vásonkeői, 1650-ben a palotai, 1656-ban a divényi (Nógrád m.) uradalmat, 1659-ben a komáromi várhoz tartozó községeket kapja. Az idegenek ekkor valóságosan özönlöttek megint az országba, éppen úgy, mint a királyság első idejében. Az ekkor megindult birtokosztogatás azonban összefolyik a következő korszak birtokszerzéseivel s így lejjebb fogunk erről részletesen beszélni.

III. A birtokszerzés módjáról leginkább akkor nyerünk képet, ha egynéhány nagybirtokos család vagyonának szerzését vizsgáljuk. E korszakban a legnagyobb vagyont a Rákóciak szedték össze. Az első jelentékeny ember ez idegen eredetű családból Rákóczy Zsigmond, a ki Mágocsy András Munkács, Torna s más nagy uradalmak tulajdonosának özvegyét vette el feleségül. Evvel egy 300,000 holdra tehető birtok kezelésére szerzett jogcímet. A Mágocsy-árvák vagyonát ő kezelte, hogy miképen, arról fogalmat adhat az a per, a melyet a nagykorúakká lettek indítottak ellene számadás iránt. A pert egyezségileg intézték el, de az egyezés is enged a kezelés módjára következtetni, a mennyiben Rákóczy arra kötelezte magát, hogy 50000 frotot fizet s két falut ad át mostoha gyermekeinek. A pénzt nem tudta fizetni s ezért átadta Tarcalt.

Rákócy három asszonyt temetett el és igen sok adományban részesült az udvar részéről, mely báróvá is kinevezte. Uradalmi ekkor Szerencs, Hernádnémeti, Tarcál, Ónod, Debrő, Mád, Felsővadász, Makovica s Rovna. Rákócy akkor haragudott meg az udvarra, mikor a Mágocsy-perben attól kellett félnie, hogy nem neki fog a bíróság igazat adni s az udvar az ő érdekében nem akart közbelépni. Ezért, mikor Bocskay fellépett, hozzáállt. Ez kijárta neki, hogy Tarcalt nem a kikötött 50, hanem 10 ezer frtért kapja vissza. Bocskay halála után ő lesz a fejedelem. Mikor ő is meghal, akkor Mágocsy Ferenc árvái a Tarcál visszavételéből lemaradt 40.000 frt megfizetése iránt pert indítanak. Az ifjabb Mágocsy is csakhamar meghal, özvegye pedig el jegyzi magát Munkács várában férje *inasával*, Eszterházy Miklóssal. Ez folytatja a pert, a mi miatt a Rákócyak és Eszterházyak közti viszony kiélesedik.

A másik Rákócy, György, borsodi főispán, a ki király hű s aki Lorántffy Zsuzsannával kötött házasságával megszerezte a Kamarás és Dobó vagyont, Sárospatakot (előbb a Perényieké), Lednicet, Borsit és Csetneket. Dacára annak, hogy Rákócy a király pártján volt, Dócy felsőmagyarországi generális mégis oda ígérte Bethlennek az ő és Zsigmond egész vagyonát, ha Bethlen sereget küld az esetleges lázadás leverésére. Rákócynek politikai ügynöke a prágai udvarnál, Leszkay Miklós, azonnal jelentette ezt urának, mire ez az udvar ellen fordult. Azonban 1622-ben Ferdinándtól amnesztia-levelt kért és kapott, Bethlen azonban e miatt nem haragudott meg, mert Rákócy ezt a király területén fekvő birtokainak megőrzése érdekében tette.

Bethlen halála után Rákócy az özvegytől megszerzi Munkácsot úgy, hogy Rákócy addig nem engedte el az özvegyet, míg ez az ő középső fiának, Zsigmondnak át nem adta a várat. Fogarast azonban 70,000 frtért vette meg az özvegytől. Ez a Rákócy György, aki nemsokára Erdély fejedelem lesz, a következő területek ura: Zemplénben Szerencstől Liskán keresztül Sárospatakig 55 km. hosszúságban és 20 kn. szélességben fekvő terület kis megszakítással egészen vagy mással közösen az övé. Sárosban a makovicai uradalom 94 faluval (ma a makovicai járásnak 74 községe van)

Rákócy Lászlóval közös. Szepesben a lechnici uradalom. Abaujban Regéc 13 faluval, Felsővadász 18 faluval. Borsodban Ónod 21 helységgel s innen apróbb birtokok Parádig húzódó sorban; Beregben Munkács¹⁾, melyből kilenc uradalom lett, ekkor 140 falu tartozott hozzá, 3974 szolgálattevő személy volt az uradalomban. Ugyanitt volt a szentmiklósi uradalom is 33 faluval, Gömörben 39 faluval Gsetnek; Ungban Dobóruszka 6, Szabolcsban Vencsellő 17 faluval; Trencsénben Lednice uradalma, melyben 369 jobbágy, 443 zselér s 24 szabados lakott; Szatmárban Szatmár, Nagy és Felsőbánya, Ecsed 25 faluval, 1563 szolgálattevő személlyel; Biharban Élesd, Székely híd, Belényes 68 faluval; Erdélyben Fejérmegyében 7 falu; Dobokában Solyomkő; Tordában 7 helység; Küküllőben 1; Fogaras vidék 23 falu, 2956 szolgáló emberrel. Összes ingatlanait kétmillió holdra lehet tenni, jövedelmét pedig évi kétmillió fttra. I. Rákócy György birtokain 1642-ben 7902 köből búzát, 1259 köből árpát, 125 köből rozsot vetettek. Ez évben 2693 szénakazla, 6504 disznaja, 18243 juha, 2835 szarvasmarhája, 782 lova, 4883 baromfija volt. Magtáraiban pedig 279,295 köből gabna volt.

Ez óriási vagyon szerzése körül voltak bizonyos jogtalanságok, ezeket azonban nem lehet mind kimutatni. Nem csak Rákócy vagyonának voltak azonban ilyen fogyatékei, hanem a másokénak is. Mikor pl. Szécsy Mária első férje, ifjabb

¹⁾ A munkácsi uradalom története érdekes típusa a magyar nagybirtokok történetének, ez az uradalom a XIII. században királyi birtok. Az Árpádok kihalása után ez uradalmat Amadé foglalja el. Lajos király az -oláh fejedelemnek adja. Közben Koriatovics Tódoré, majd 1427-ben Brankovicsé. Tizenhárom évvel később a Dobó-nemzetségé, majd Palóci Lajosé, aztán újra Brankovicsé, a kitől Hunyadi elfoglalja. Mátyásra száll, a ki Csáktornyai Zsigmond pécsi püspöknek adja. 1498-ban Vingárti Gerébé, újra a királyé. II. Lajostól megkapja Mária, majd 1529-ben Báthory István. II. Miksa 1564-ben elfoglalja és Mágocsy Gáspárnak adja zálogba. Halála után fiainak gyámja, Rákócy Zsigmond szerzi meg. 1614-ben elveszi Eszterházy Mágocsy özvegyét s vele megszerzi Munkácsot. A nikolsburgi béke Bethlennek biztosítja, s mikor a Rákócyak fejedelemekké lesznek, aa övék lesz Munkács is. Az erdélyi fejedelemség megszűnése után a királyé, a ki azt Schönborn Lothar mainzi ércekeknek adta. Ez az uradalom a vele egy egészet tevő szt.-miklóssal 46 négyszög mértföld.

Bethlen István meghal, ennek atyja az özvegytől olyan nyilatkozatot kényszerít ki, mely szerint ez lemond Ecsedvár-ról és uradalmáról. Később Hunyadvárt is meg akarja szerezni, mely szintén az özvegyé. Ebben aztán Rákócy, mikor a Bethlenekkel kibékül, segíti s így sikerül is megszerezni. Szécsy Mária ekkor látja, hogy vagyona veszélyben forog s ezért, mikor előbb házassággal hiába próbált szerencsét, Nádasdyval olyan szerződést köt, a mely szerint egymást előmenetelükben segíteni fogják. Mikor ennek dacára sógorai Murányhoz való jogából is kiforgatni készülnek, sógoraival szemben, a kik Rákócy hívei, Wesselényihez, a füleki kapitányhoz fordul s ennek a várat átadja, miáltal a király ol-talma alá kerül, a ki a fejedelem és sógorai ellen most már megvédi. Az e korbéli birtokszerzésnek s megtartásnak ez igen gyakori esete. Ha ketten akarják ugyanazt a birtokot, akkor az egyik bizonyosan a király, a másik pedig a fejedelem hívévé lesz.

IV. Sok vagyonra nézve nem lehet már kimutatni azt, hogy szerzése nem megengedett módon történt, de azt igen, hogy a szerzés és gyűjtés nem felelt meg az akkori idők erkölcsöknek. Báthory István országbíróról tudjuk, pl., hogy soha senkinek sem fizetett, pedig rendkívüli kiterjedésű birtokai voltak, mikor 1603-ban végrendelkezett. Az övé Ecsed vára, a jószág törzse; az övé: Világos, Sólyom, Sólyomkő, Körösbánya, Erdőd, Csicsva, Füzér, Babócsa, Cserép, Dévény, Szentgyörgy és Buják. Van egy szablyája, melynek értékét 2000 frtra teszi, egy keresztje, melyet 2500 frtra. Nagyon szerette a drágaságot s ezért rendszeren ezt is kért jutalmul. Halálakor még szolgálai is hitelezői, mert ezeket sem fizette soha, pedig 9000 frt készpénz maradt utána. Mások szerint olyan gazdag volt, hogy Rudolf király is kért tőle kölcsön. E célból követeket küldött az országbíróhoz s ez azokat három napig váratta, míg magához bocsátotta. Régi felfogású nagybirtokos, aki az országbírói méltóságot csak úgy fogadta el, ha nem kell Prágába mennie esküt tenni.

A mit az előtt Magyarországon, azt most Erdélyben is csinálták az urak. A kinek hivatala vagy bírói tisztsége volt, az mind arra használta fel, hogy vagyont szerezzen. A XVI-ik

század végén egyike a legnagyobb ilyen szerzőknek Kocsánci Gálffy János. A Báthoryak kedvence. István és Kristóf egyaránt szereti, úgy hogy ép oly könnyen kap adományokat, mint a milyen könnyen kieszközli magának, hogy a fejedelem jóváhagyja Morzsinai Ferencsel 1579 szeptember 27-én, Barcsay Jánossal pedig később kötött örökösödési szerződéseit. Az utóbbi 19 faluhoz juttatta, bár a szerződésben csak 16-ról van szó. Olyan eredményesen szerez, hogy 1590-ben már 56 faluja és birtokrésze, 3 várkastélya, sok tizedjoga s más kedvezménye van, melyek Erdély egyik leggazdagabb földesurává tették. Ez a gazdagság volt a veszte is, a fejedelem félt tőle s ezért könnyen hitt az ellene emelt vádaknak és fej- s jószágvesztésre ítélte. Úgy mint ő, szerezte vagyonát számos erdélyi úr, a kik közül aztán többnek az övével azonos sors jutott osztályrészül. Ilyen volt Bélydy, Bánffy Dénes, Teleky stb. Bélydy Pál különösen avval szerezte vagyonát, hogy a mint legtávolabbi rokonságának valamely tagja meghalt, ő azonnal sietett valódi vagy képzelt jogát érvényesíteni, a mihez felhasználta befolyását.

A leggazdagabbak egyúttal politikailag is mindig megbízhatatlanok. Vagyon szerzése és megtartása érdekében mindig minden politikai irányzattal jó viszonyt tartanak. Az erdélyi urak a császár és fejedelem jóindulatát egyaránt keresik. Bélydy is, hogy Bethlen várát megtarthassa, a császárhoz fordul és levelét „jól felszerelt” követtel küldi a német sereg parancsnokához. Az urak annak a pártján vannak, a ki őket vagyonukban megvédi, vagy a kitől többet várnak, ezért hol Erdélyben, hol pedig Magyarországon találunk sokakat. Berzeviczy Márton előbb erdélyi (1561 előtt) kancellár, aztán pedig Ferdinánd híve.

Az ügyek elsimításával még az olyan fejedelem alatt is, mint Bethlen, sokat szerezhettek az udvarban befolyásos urak. Báthory Annát 1614-ben kétférfjűség miatt bevádolták. E perről csak annyit tudunk, hogy 1615-ben a fejedelem sógorának Tóti nevű faluját adományozza az asszony, mert a dolgot elsimította. Bethlen Gábor utóbb elrendelte, hogy Báthory Anna férjéhez visszamenjen, a mit ez nem tevén meg, a fejedelem elfogatta s csak első férjétől, Bánffy De-

zsótól örökölt javainak kiadása ellenében bocsátotta szabadon. Ugyanekkor összes ékszereit is átadta. Az 1653-iki gyulafehérvári országgyűlés alkalmával Bethlen János a szászoktól 100 tallért kap, hogy „ne kiabáljon olyan erősen” az országgyűlésen ellenük.

Minden hivatalban és méltóságban levőnek bőven volt alkalma szerezni. Az ellenreformáció alatt megint a katolikusoknak és főleg az egyháziaknak derült fel a napja. Maga Pázmány Péter sem idegenkedett a vagyontól és családjától sem sajnálta. Előrelátó emberként azonban nem Magyarországon, hanem Ausztriában szerzett ezeknek. Unokaöccse részére 1627-ben megvett Kremsier közelében egy 6000 holdas birtokot 38000 Mért s 1634-ben 56.000 tallérért (egy tallér egy és egy harmad fit) a wsetini uradalmat, melyet hét négyszög mértföldre tettek. Saját jövedelmének szaporítását annyira szívén viselte, hogy eredetileg 30 ezer frtnyi jövedelmét 80 ezerre tudta emelni.

A főurak ebben is híven követték példáját így Nádasdy Ferenc országbíró, a kiről azt mondták kortársai, hogy nagyon értett a szerzés mesterségéhez. Az eszközökben sem volt épen válogató. Veje volt Eszterházy Miklós nádornak, ki 1645-ben halt meg s akinek halála után arra törekedett, hogy a nádor unokájának, Orsikának gyámságát megkapja. Láttuk, hogy a gyámság e korban a gyám és nem a gyámolt érdekében létesített intézmény volt. Terve csak részben sikerült. Azután megkísérelte az Eszterházy László kezén levő kismartoni uradalom megszerzését, melyet ez a kincstártól zálogban bírt. Először tíz, azután huszonöt ezer forintot ígért rá s már az adománylevelet is kiállították, mikor Eszterháznak sikerült újabb ráígéréssel megtartani az uradalmat. Nádasdy a Kanizsayak örökösének jogcímén már régen követelte Szarvkő uradalmát. Ezt az uradalmat 1457-ben a Kanizsayak az osztrák hercegnek zálogosították el. Ettől 1486-ig Pottondorfi Györgv. 1504-ig Graffnek Ulrik, 1561-ig a svábországi Veitek. 1582-ig: a sváb Fichlerek, ezek után pedig a Stotzingenek voltak Szarvkő urai. Nádasdy felajánlotta a 400 arany zálogösszeget Stotzingen János Rudolfnak, de ez nem fogadta el, erre Nádasdy egyszerűen fegy-

veresekkel támadt a várra és azt elfoglalta. A kitett Stotzingen báró az udvarhoz fordult, mely október 16-án ráírt a grófra, hogy adja ki a várat, a mit ez azonban nem tett, hiába írta az udvar, hogy „mi jut eszébe, hogy százezer fritos birtokot 400 aranyért akar . . .” Végül is a vasvári káptalan előtt megegyeztek, hogy Nádasdy gróf 140.000 fítot fizet. Ha az udvar szomszédságában lehetett ilyen erőszakosságokat elkövetni, mennyivel inkább távolabb tőle és az erdélyi határon.

V. A XVII-ik században kezdenek a nagybirtokosok egyéni élvezeteikre többet költeni, mint a mennyi jövedelmük van. Ebben Forgách Ádám volt az első mester. Az akkori viszonyok közt óriási 214.000 fíto adósságot csinált. A hitelezők közt szerepel Nádasdy, a ki semmi jó üzletből sem hiányzott. Forgáchnak rendkívül sok ékszere volt, keleti gyöngye pl. 24.186 darabja volt. Miután féltette, hogy a török elrabolhatja, 1674-ben megkérte Illésházyt, hogy trencsényi várában őrizze. Az ide hozott ékszerek azonban elvesztek, illetve egykorú tudósítás szerint Illésházy eladta azokat. Ezt és az ehhez hasonló eseteket csak azért említjük, mert ez rávilágít arra, hogy e kor hazafiai és udvaroncai egyforma erkölcsök szerint éltek. Szelepcsényi és Illésházy, Portia és Bélydy, Zrínyi és Thurzó mind egyenlő erkölcsűek, csak nem egy pártállásuk. Az udvar elleneseit eddig mindig rokonszenves, barátait ellenszenves színben tüntették fel, holott az erkölcs szempontjából semmi különbség nincs köztük. A mi pedig a vagyonszerzésben nyilvánuló erkölcsöt illeti, azt az előadottak után egyformának kell minősítenünk.

Az ingatlanok értéke.

Azokból az adatokból, melyeket az adományozásokkal kapcsolatban az ingatlanok értékére nézve fentebb előadtunk, nem lehet tiszta képet alkotni arra nézve, hogy milyen értéket képviselt egy-egy birtok ebben a korban. Igaz, hogy minden kétséget kizáró tiszta képet nem nyerhetünk a legbővebb adatokból sem, mert az elmúlt korok viszonyai annyira világosan sohasem fognak előttünk állani, hogy az értékre befolyással levő minden tényezőt megismerhessük. E tekin-

tetben az elődök intelligenciájának fogyatékosága is szerepet játszik. Az ő becslésük ugyanis nagyon formai s nem annyira a valódi érték megállapítása volt a cél a becslésnél, mint inkább az előírt formák betartása mellett egy bizonyos összeg kihozása.

A becslések leginkább perekben váltak szükségessé s ezért ilyenek maradtak csak ránk. Nem tudjuk, hogy ezeket úgy kell-e elbírálni, mint a mai perbeli becüket, vagy sem, de bizonyos, hogy ezt tudnunk kellene helyes ítélet alkothatása céljából. A Zrínyi javakra nézve két becű maradt ránk. Az egyik Bekovics Ferencnek Zrínyi György (1549—1603) országbíró elleni perében foganatosított becűje. A másik Zrínyi Péter kivégeztetése után (1671) foganatosított becű.

Zrínyi György országbírót a monyorókeréki, csáktornyai és csurgói uradalmak harmadrésze illette. A becűt a HK. I. r. 133. címe szerint foganatosították. A kitüntetett összegek csak az alperes Zrínyi György részére vonatkoznak.

Monyorókerékhez 40 falu, a vár és a város tartozott, az alperes részét 33.700 fitra becsülték, a mihez járult a hadiszerekből és foglyokból rá eső rész, 20.000 fit. Csáktornyához 105 falu, a vár, a város és 66.000 fit értékű hegyvám tartó/ott, ebből a Zrínyi György részének értéke 53.000 fit. Csurgóhoz az elpusztult s értéktelen váron kívül a város és 25 falu tartozott, ennek az alperesre eső részét 85.000 fitra becsülték.

Zrínyi Péternek csak a Muraközön levő birtokait becsülték meg s írták össze. A becslésnél három értéket vettek fel, egy legkisebb, egy közép és egy legmagasabb értéket, melyet netán el lehet érni. Az összes ingatlanok értékét így 143.687 fit 30 kr., 168.281 fit 37½ kr 197.418 fitra tették. Az egyes ingatlanok értékét nézve a következők emelhetők ki: 577 hold urasági és 440 hold az úrbérésekkel közös erdőt 2010—2730—3445 fitra becsülték; egy királyi hold földet 10—12—14—16 fitra, sőt egy néhány helyen 3 fitra, egy hold kaszálót egy-két forintra; egy egész jobbágy telket 400—550—700 fitra; egy elhagyott jobbágytelket a lakott értékének felére; ezer köből bort hozó szőlőt 20.883—25.000—31.250 forintra.

A birtokhoz tartozó hegyvámokat külön becsülték. Az

összeírás szerint a hegyvám. évenként 2500 köből, a tized 1600 köből bort hoz. Ennek értéke 68332 fit 80 kr. — 82009—102500 fit. Külön becsülték a termés tizedet, melyet 6—5—4 százalék tőkésítés mellett egy végösszegben fejeztek ki. E szerint a termés tized értéke 9557—11.469—14.336 fit. Csáktornya, Perlak, Szerdahely, Légrád, Turcisce s Gradisca adóját tőkésítve 13.619—20.428 fitra tették.

Ugyanezeket az értékeket találjuk Erdélyben is, hol ebben a korban pl. Fogaras várért és uradalmáért Kővárral együtt évi 15.000 fit bért kínált Báthory Zsigmond a feleségének, Mária Krisztina főhercegnőnek, mikor elváltak. S ez a főhercegnő 60.000 fit hozományt kapott, mikor férjhez ment. Az olyan becslésnek a helyességét, melynek tárgyát nem láthatjuk, ellenőrizni nem is tudhatjuk s így e számok vagy bármennyi szám is, csak hozzávetőleges képet adhat e kor értékeiről. Ha a fent már felsorolt adatokat visszaidézzük és elgondoljuk, hogy e korban a legnagyobb vagyonok egyikét 260—350 ezer forintra becsülték, akkor a pénz értékéről némi fogalmat mégis nyerhetünk. E fogalmat kiegészítheti az 1538: XXVI. t.c., mely szerint a katonaság a következő árakat fizeti élelméért: egy ökörért 12 frtot; egy fejős tehénért 8 frtot; hizott sertésért 2 frtot; sovány sertésért 1 frtot; féléves sertésért 50 dénárt; malacért 4 dénár; libáért s kappanért 3 dénárt, tyúkért 2 dénárt; egy font húsert 1 dénárt. Bethlen Gábor pedig 1626-ban következőleg állapította meg az árakat: egy pár szép ökör 35 fit; alábbvaló 25 fit; borjas tehén 10 fit; egy kövér juh 1 fit; egy bárány 32 dénár; 1 font hús 3 dénár; egy hizott sertés 10 fit; egy kappan 8 dénár; hizott kappan 12 dénár; egy lúd 16 dénár; hizott lúd 20 dénár.

Termelési viszonyok.

Magyarország termelése megtartotta azt a jellegét, mely az Árpádok óta jellemezte. A föld volt és maradt a termelés legfőbb tényezője. Az ipar most sem volt képes kielégíteni a szükségleteket s e cikkek legnagyobb része továbbra is a külföldről került. Kivételünk a gabona, az állat s a bor. E cikkek közül ezen az egész korszakon keresztül a marha a legnevezetesebb cikk, mert ennek a szállítása aránylag a legkönnyebb,

miu tá n az úttalanság nem akadályozta annak, hogy a külföldre vitessék. Ezért úgy a XVI., mint a következő századokban is tekintélyes marhakitvel dicsekedhetünk. A XVI. század közepén már 80.000 darabot visznek ki. Egyik legnagyobb kereskedő e korban Bánffy Lukács, kinek kötéseik vannak külföldre szállítandó marhákra. A következő században Zrínyi Miklós foglalkozik ezzel az üzlettel és tervbe veszi, hogy évenként 20.000 marhát fog kiszállítani.

A marhahajtás nehéz és veszedelmes foglalkozás volt, mert hetek sőt hónapokig tartott, mg a marhát rendeltetési helyére tudták juttatni. A marhahajcsárok, sokszor valóságos csatákat vívtak a rablókkal, a kik folyton támadták őket, s ezért közülök számosan előbb-utóbb katonákká lettek. A hajdú elnevezést is tőlük származtatják, a hajtóból lett állítólag a hajdú név.

A kereskedelem másik nevezetes cikke a gabona, ennek kereskedelmét azonban a hadsereg szükségleteire való tekintettel gyakran korlátozták. Ismételten eltiltották a külföldre való vitelét, nevezetesen 1585., 1587., 1592-ben, majd a következő században is többször. Végül azonban a nagybirtokosok a hadsereg ellátásának hasznosságát belátván, maguknak szerezték meg ezt az üzletet s ezzel a gabonakiviteli tilalmak elvesztették jelentőségüket, miért is azokat többé meg nem újították. A hadseregszállítás azonban még szabályozatlan, a mennyiben a vezér igen gyakran egyúttal szállító is. Ebben az utóbbi minőségében aztán kiveti a szükséges gabonamennyiséget adóban. A katonáskodás azért volt olyan jó üzlet, mert a vezér megkapta a sereg ellátására szükséges összeget, de a katonákat a sarcolásra utalta. Ezért volt a katonaság rablása miatti panasz hiábavaló.

A mikor ezen a téren némileg rendezett viszonyok alakulnak ki, ez úgy történik, hogy a katonaság, melynek minden igénye maga kellett, hogy élelmezze magát, legszívesebben ment vásárlásainak eszközlése végett a nagybirtokoshoz, a hol biztosabban remélhette, hogy kapni fog valamit, mint a kisbirtokosoknál. A nagybirtokon nem is félték a vásárolni jövő katonáktól, mert tudtak, ha szükség volt rá, védekezni a visszaélés és erőszakoskodás ellen. A háborúskodás állandó-

sulása a határon túli kivített lehetetlenné tevén, a feleslegük felvevője csak a hadsereg lehetett, így a nagybirtok a háború körül állandóan érdekelve volt. Egyénileg annyiban, a mennyiben az ő alkalmazója s gazdaságilag, a mennyiben terméneinek vevője a hadsereg volt. Ez a két körülmény a nagybirtokosok alattvalókká válását elkerülhetetlenné tette. A politikain kívül, mint vezérek, hatalmi függésbe is jutottak, mint hadseregszállítók pedig gazdaságilag függtek. E hármasszűkítés után lehetetlenné tette a legnagyobb birtokosra nézve is, hogy ne a központi hatalom érvényesülésében lássa a maga érvényesülését is.

Az elért termésmennyisége az egész korszakban nagyon kevés. A korszak elején még épen hihetetlenül csekély, pl. a tárkányi 6774 holdnyi birtokon 1501-ben 1455 csomó gabona termett; ugyanebben az évben Sarud, Hidvég, Magyarád és Tiszahalász községekben 2202 csomó; az egri püspökség területén, mely 500 négyszög mértföld volt 1,075.552 csomó minden gabonaneműből együttvéve; Zarándmegyében egy mértföld területen 1501-ben 25.455 csomó; Nógrádmegyében 1574-ben 32.385 kereszt búza, 2065 rozs, 5690 zab, 3466 árpa s 1200 akó bor termett. E csekély termésmennyiség mégis annak a körülménynek is tulajdonítandó, hogy a XVI-ik században nem tértek át még a hármasszűkítés gazdaszűkítésére. Az Alföldön még alig űztek földmívelést, de az állattenyésztés is fejletlen volt, a marhák silányak. A marha bőre az érték egyharmadát tette. A juhtenyésztés is fejletlen, mert a gyapjú még nem kereskedelmi cikk, mint a következő korszakban, mikor ennek következtében óriási módon fellendűl. A méhészet azonban a maihoz képest is fejlett, sőt a mai-nál is fejlettebb. A lótenyésztés tekintetében sem voltunk a többi országhoz képest elmaradva s ebből tekintélyes kivitelünk volt; egy közönséges ló ára 20—40, egy disznóé 200 ft is volt. Lovakat még Spanyolországba is visznek ki tőlünk. A török területen a juhtenyésztés is virágzott, 1581-ben 20 aradmegyei községben 27.127 juhot olvastak össze. A bortermelésből volt mégis a legrégebb és legállandóbb jövedelem Már a XVI-ik század elején a külföldön is ismert borvidékek a Hegyalja, Eger s Dunántúl. A legdrágább bor akója 10—12

forint, a közönséges boré 3—4 fit. A török vidékeken a gyümölcstermelés is elterjedt, sőt a dísznövények és virágok is, melyeket némely főúr, pl. Illésházy (1606) üvegházban is neveltetett.

A belfölddel és külfölddel való összeköttetés egyaránt nehéz és drága. Egy levél küldése Budáról Esztergomba is 3-5 frtba került, Olaszországba pedig 80—100 frtba. Ilyen körülmények közt kereskedelem nem fejlődhetett, még akkor sem, ha a kamat nem lett volna 15—20 százalék rendes körülmények között s nem emelkedett volna soha 70 százalékra is, mint ahogy gyakran megtörtént.

Ezen az akadályokon kívül még a kormányzati akadályok és szeszélyek is lehetetlenné tették az ipar és kereskedelem fejlődését. Úgy a nyerstermények, mint az iparcikkek kivitelét minduntalan eltiltották. A XVII-ik század vége felé a moldvai vajda pl. ezüstöt küldött a brassói ötvösöknek, hogy edényeket készítsenek neki belőle. Előleget is vettek e munkára s ekkor a fejedelem egyszerre csak eltiltotta a munkát. Ugyanekkor a teljhatalmú Bélydy Pál megtiltja, hogy erdélyi ember buzát vigyen ki Moldvába, az oláhok is csak a maguk szekelein vihetik ki ha itt megvették. Ezt a tilalmat csak úgy volt hajlandó visszavonni, ha az érdekelt Háromszék ingyen Moldvába szállítja 1000 köből gabonáját.

A nagybirtokosoknak most már az országos hatalommal gyakorolt visszaélései a népet nem ritkán arra kényszerítették, hogy a török területekre vándoroljon, a hol szívesen fogadták és jól bántak vele, szemben a magyar urakkal, a kiknek az volt az álláspontja, hogy csak eleinte kell vele csínyján bánni mint a hogy Mátyás főherceg korában, 1596-ban írja. Ugyancsak ő elrendeli, hogy az újonnan elfoglalt területeken eleinte nem kell nagyobb adót szedni, mint a török szedett. Ilyen szellem mellett nem csodálkozhatunk azon, hogy a nagybirtokosoknak az az, eljárása, hogy erőszakkal áthajtották a jobbágyokat a maguk területére, nem járt eredménnyel.

Valósággal csoda, hogy ennek dacára is voltak egyes helységek, melyek virágoztak. Ilyen elsősorban Debrecen, hol marhakereskedelemmel annyit keresnek, hogy a XVI-ik

század közepén volt olyan polgár, a kinek 10.000 marhája is volt. Úgy látszik az a körülmény, hogy nagy helység volt, lehetővé tette, hogy polgárainak vagyonát a támadások ellen meg tudja védeni és így itt akkor is uralkodhatott jó mód, mikor másutt a hatalmasok ennek fejlődését megakadályozták. Voltak egyes urak is, mint a Zrínyiek, a kik a vagyonszerzésnek polgári módját, a kereskedelmet sem vetették meg. Zrínyi Miklós a költő, pl. igazi nagyvállalkozó, a ki a tengeren kereskedik. Buccari, Portó Re, Cirquenitzában hatalmas tárházai vannak, melyekben búza, bor, fa, bőr, szövet stb. van felhalmozva. E kereskedelem évi 100.000 frot hozott Zrínyinek olyan időben, mikor egy hold szántót 4—5 frotra becsültek.

A nyílt erőszakon kívül ezer módja volt most is a nép sarcolásának. Elgondolhatjuk, hogy az adószedés körül milyen visszaélések történtek Magyarország műveletlen népével ha az erdélyi szász néptől is még egyszer, sőt ennél is több adót szedtek, mint a mennyi a törvény szerint járt. Az adószedők e visszaélései ellen az 1650-iki gyulafehérvári országgyűlés előtt panaszt is tettek, de eredménytelenül. Ez annál jobban sújtotta az országot, mert most a török ellen folytatott háborúk nagyobb költséget igényeltek, mint eddig s az örökös tartományok kevesebbel járultak hozzá. E mellett a török is, miután szükségletei emelkedtek, több adót követelt, mint eddig. A XVII-ik század vége tehát nagyon siralmas állapotban találta az országot. 1683 és 1700 közt az udvarnak 140 millió fit rendkívüli hadi adót fizetett az ország, a töröknek pedig 1683-tól 1690-ig 30 milliót.

Mindenütt azokat nyomták legjobban, a kiktől legtöbbet remélhettek. A szászok, a kiknek területe 199 négyszög mértföld volt, 2000—1669—2400 porta után fizettek adót akkor, mikor a 687 négyszög mértföld kiterjedésű megyék 1300 porta után. Ez az arány állott fenn 1689-ben, mikor az adót ilyen arányban viselték: a szászok 500.000 frotot, a megyék 316.250 frotot, a székelyek 120.000 frotot fizettek.

A mikor tehát a törököt sikerült az országból kiűzni, egy, a velencei követ jelentései szerint, holt tetemhez inkább, mint élőhöz hasonlító országot kaptak a győzők. Az ország-

ban csak egynéhány nagybirtokos volt, a ki az általános nyomort nem ismerte sőt a kinek ez egyáltalán nem vált hátrányára. Minden megváltozott az országban, csak a nagybirtokosok hatalma maradt meg. Királyokká már nem lehettek, de annak a veszélye is elmúlt, hogy a király szeszélye őket birtokaiktól megfoszthassa. Az országnak a török alóli felszabadulása a nagybirtokosoknak jelentett csupán előnyt, de a népnek nem. Alattvalóvá válásukért tehát megkapták az ellenszolgáltatást, a harcból is hasznot merítő urak, de nem kaptak semmit a nép, mely a felszabadításért folyt harcokban a vérét ontotta. Ezért különben hiába panaszkodnánk, mert ez a történelem törvényszerűsége. A kinek hatalma van, az ezt a hatalmat megtartja addig, a míg egyenesen ez ellen nem fordul a fejlődés következtében a hatalom nélküliek tömege. A most lefolyt küzdelmekben pedig csak elvétve és rövid időre fordult a tömeg a nagybirtok hatalma ellen. A szegénységnek az a tragikuma, hogy az ő soraiból egyeseknek azért ad a hatalom több jogot, hogy evvel a nagy tömeg jogtalanságát annál biztosabban fentartsa.

V. KORSZAK

A nagybirtok alattvalói kora.

A modern állam kialakulása.

A magyar közélet a királyság alapításától kezdve a XVIII. századig majdnem kizárólag a nagybirtokon épült. Ekkor egyszerre nevezetes fordulat áll be. A nagybirtok szerepe nem szűnik meg teljesen, de kizárólagos politikai szerepe mégis megszűnik. Mind több és több kisvagyonú jut hivatalhoz és evvel hatalom és tekintélyhez. A hivatal azonban nem jelenti többé a korlátlan hatalmat, hanem az állami akarat végrehajtását. Az állami akaratot, melyet eddig teljesen azonosítottak a hatalmasok akaratával, most már a bürokrácia gondosan előírt szabályai szerint állapítják meg. Evvel a nagyhatalmú nagybirtokosoknak a hivatalokból ki kellett esniök, mert a ki saját ügyeiben egyedül szeszélye szerint jár el, az nem lehet a más akaratának gondos végrehajtója.

Láttuk, hogy a királyság alapítása óta a nagybirtokosok voltak a legmegbízhatatlanabb alattvalók s a királyság mégis csak rájuk alapíthatta hatalmát. A nagybirtokosok századokon keresztül mást nem tesznek, minthogy ők maguk is azt a hatalmat akarják megszerezni, támadják azt a királyságot, melyet védeniök kellene, mert az ő hatalmukat fenntartotta. Csakhogy arról sohasem feledkeznek meg, hogy az alsó rétegekkel szemben, a királysággal közös érdekeik vannak. Alattvalói minőségükben megbízhatatlanok, de a nagy vagyon hatalmának fentartásában öntudatlanul is, ösztönszerűen céltudatosak.

Minden megváltozik, mihelyt a termelés intenzitásának emelkedésével a kisebb birtokok is többet tudnak termelni

annál, a mit maguk elfogyasztanak. Ezzel aztán a közéletben is emelkedik a középbirtokosok jelentősége, mi által politikai befolyásra tesznek szert. Ezt az áttolódást a nagybirtokosok rögtön megérik és megbízhatóbb alattvalókká lesznek, mint eddig voltak. A katonaság tartása nem volt már sem joguk, sem kötelességük, a mivel a hatalomnak a látható eszközét is elvesztették, bár ez nem ok, hanem csak okozat volt is. A nagybirtokosok ugyanis maguk hártották át a katonaság tartásának kötelességét a királyra. Ennek oka is a termelés átalakulása, mely a királyt pénzhez juttatta. A jobbágyok termelésük javulásával mind több adót tudtak fizetni és evvel a nagybirtokosok sorsát javították, mert ezek mentesültek a katonaállítás kötelessége alól. A hadseregekben egyedüli jelentőségre emelkedett lőfegyverek és a hadseregek megnövekedése jobbágysseregekké tette az új kor seregeit. Evvel aztán a gazdaságiakon kívüli okok is abban az irányban működtek, hogy a nagy tömegek helyzete javuljon.

A mióta a katonáskodás rendes foglalkozássá lett, melyet ép úgy kellett érteni, mint a földművelést, azóta állandó ezredek felállítása vált szükségessé, a minek következtében a bandérium, az insurrekció, a telekkatonaságra vonatkozó törvények elvesztették jelentőségüket s holt betűkké lettek. A nagymajtényi síkon nem az önálló Magyarország, hanem a királyi hatalomra vágyó és királyi hatalmat gyakorló nagybirtokosok Magyarországa szűnt meg. A központi hatalmat képviselő királyság itt elérhetetlen magasságra emelkedett a nagybirtokosokra nézve. Ezentúl a nagybirtok s csak annyi hatalmat élvez, a mennyit a törvény és a királyi kegy nekik ad.

A nagybirtok és királyhűség a múltban össze nem férő jelenségek. Mihelyt a nagybirtok akkora volt, hogy a legfőbb hatalmat megszerezni remélhette vele, akkor a királyhűség azokból is eltűnt, a kiket a hála kötelezett. Most sem az illetők akarata volt elhatározásuk legfőbb tényezője, hanem az a rend, mely kialakult. Századokra volt szükség, míg Magyarországon rend keletkezett. Ez után századok kellenek, míg a rendnek alkotmányos biztosítékai is k i a l a k u l n a k .

Magyarországon a XVII-ik század végéig csak a nagy-

birtokosok forradalmárok. Az ő forradalmuk állandó s jelenségeiben folyton visszatérő. A történelem tanúsága szerint ez azért van, mert a forradalmak célja az uralom megszerzése, miután nekik volt erre a legtöbb kilátásuk, tehát kellett, hogy ők legyenek folyton forrongásban. Mihelyt az erőviszonyok megváltoznak, az alsó rétegek kezdenek uralomra törni és akkor a nagybirtok és király érdeke közössé lesz, evvel a nagybirtok kikapcsolódik a forradalmi és haladó irányzatokból.

A XVIII-ik századtól kezdve lépnek előtérbe a megyék, illetve a köznemesség. Most már nem az a leglényegesebb kérdés az országgyűlésen, hogy a király és egyik-másik nagybirtokos ki tud-e békülni, hanem az, hogy a megyék sérelmei orvoslást nyernek-e. Az országgyűlés nagyobb jelentőségű terve az alsó tábláé. Nem lehet már törvényt az, a mit egyedül a felső tábla határoz. Az országgyűlésen a viták kezdenek jelentőségre emelkedni. A szónoki készség értéket jelent s e tehetségükkel tesznek szert befolyásra a köznemések. Ugyanígy a katonaságnál is emelkedik a tehetség szerepe, ha még nem lesz is a haladás egyetlen feltételévé. Általában egy erős alulról kezdődő nyomás érezhető, mely a polgárság és jobbágyágból indul és a közvetlenül felette levő réteget nyomja első sorban magasabbra.

A nagybirtok hatalma azonban nem tűnt le evvel az alulról való emelkedéssel, hanem a hivatali kulisszák mögött megtartotta befolyásának legnagyobb részét. Ezt a befolyást arra használta fel, hogy anyagi érdekeit védje és érvényesítse. A mikor pl. 1715-ben az adókiivetés céljából bizottságokat küldtek ki, ezek a bizottságok csak a jobbágyok jövedelmét írták össze. A befolyásos emberek jobbágyainak jövedelme ez összeírás szerint kicsi, ellenben a befolyással nem bíróké nagy. Sőt azoknak a megyéknek az összeírása, melyekben hatalmas urak voltak érdekelve, elvesztek. Nincs meg Illésházy megyéje, Trencsén; az Erdődyek és Battyániaké, Vasmegeye összeírása.

Az udvar a régi rendi korból maradt tisztségek s méltóságok hatáskörét folyton csorbította. A nádori méltóságot Pálffy Miklós töltötte be 1731-ig. Hatásköre azonban a hely-

tartó-tanács és a kamara mellett alig volt, még a 32 jobbágyteleknyi adományozásairól is minden évben jelentést kellett tennie. A mikor Pálffy meghalt, be sem töltötték ezt a méltóságot, hanem Ferenc lotharingiai herceget kinevezik helytartóvá. A kancellári állás még jelentős, mert 12.000 fit a fizetése s a sok nemesítésből óriási mellékjövedelmei vannak. A nagybirtokosok így udvari méltóságok elnyeréséért vetekednek s a diplomáciai pályán keresik nagy vagyonuk mutogatásának alkalmait. A múltban a királlyal egyenrangú felekként szerepeltek a külfölddel kötött szerződéseknél, most mint a király akaratainak végrehajtói.

E kor felfogásának megfelel, hogy az udvar ajándékkal, címmel, pénzzel nyerje a maga pártjára az urakat. Ha valamely törvényt akart az országgyűlésen keresztül vinni, akkor a főispánok s püspökök útján a megyéket, az udvari méltóságok útján a mágnásokat nyerték meg a tervnek. Ezt tették a múltban, a mikor a Habsburg-ház örökösödési jogát ismertették el, ezt most, mikor e jogot a leány-ágra is ki akarták terjeszteni. Miután különös súlyt helyeztek arra, hogy a megyék utasításai kedvezők legyenek, hosszú idővel előre munkába vették a megyéket. A nádor, mint Pestmegye; a prímás, mint Győrmege; Erdődy Ádám nyitrai püspök, mint ottani főispán; a másik két Erdődy szintén főispáni minőségükben; Koháry honti főispán; Károlyi Sándor, mint a felvidék kedvence; Szluha komáromi alispán, mint ottani nagy befolyású ember, mindent elintéztek az udvar kívánsága szerint. Erdélyt a nem rég bárósított Bornemissza nyerte meg.

A Pragmatica Sanctio elfogadása után a jutalmak szétosztása a várakozásokat kielégítette. A nádor a király arcképét kapta és Bazin s Szentgyörgy uradalmaira vonatkozó ígéretet; a prímás gyűrűt; Csáky bibornok a szentgottvárdi apátságot; Erdődy nyitrai püspök titkos tanácsos lesz és szintén gyűrűt kap; Szluha Ferenc báróságot és 20.000 frotot; Jeszenák 4000 frotot. A nagy urak ekkor kapják az adományok dandárját, Althan 100.000 frotot, Consbruch gróf aradi főispán Szolnokot árendába, Stahremberg 40.000 frotot, Csáky Zsigmond 30.000 fit fejében az ónodi uradalom felére

kap jogot, 162.000 frt fejében pedig a csetneki uradalomra, Károlyi Sándor kapja az előbbi Schlick-birtokokat, gróf Zobor Ádám a kovalóci birtokokat, Erdődy 6000 frt fejében Pusztaszert, stb.¹⁾ Ekkor nyernek engedélyt hitbizomány alapításra Erdődy, Koháry, Forgách, Schönborn.

Ezekkel az adományokkal és a néhány évtized óta eszközölt adományokkal megalakult az új birtok-arisztokrácia. Ennek a jelleméhez tartozik, szemben a múlttal, az aláztatóság a királlyal szemben és a királyhoz való kapcsolódás. A régi arisztokrácia a király fékezője, az új a király első szolgálója. A múltban a főpapok voltak a legtöbbször a megbízható alattvalók, most a világiak is megbízhatókká lesznek, sőt állandó családi érdekeikre való tekintettel még megbízhatóbbak, mint a sokszor nem mágnás főpapok. A papság így kisebb szerepre szorul s ezért átmenetileg még ellenszenvet is tapasztalhatni egyik-másik királyban irányukban.

A király hatalma azonban szintén nem egyéni hatalom, mint a hogy a nagybirtoké nem ez. A király nem az állam, hanem ennek csak egyik szerve, a nagybirtokosok az állami hatalom részeseiként s nem saját jogukon lépnek fel. Tisztségeik állami tisztségek s ezekben épúgy szabályok alá tartoznak, mint mindenki más. Csak a nagyobb tisztségadta nagyobb hatáskör felejteti velük a régi idők korlátlan hatalmát.

A neoacquistica comissio.

Ennek a nevezetes bizottságnak a működése ugyan már az előbbi korszakban kezdődik, hatása azonban csak a nagybirtok alattvalói korában érzik, sőt működése is nagy részben ebbe a korba esik. Az a gondolat, mely létet adott neki, Rudolf alatt született, mikor az első tekintélyesebb területeket foglalják vissza a töröktől. Miután ugyanis a háború folytatása nagy költséggel járt, ezért az udvar e költségek egy részének visszaszerzése érdekében megkövetelte, hogy azok, akik a visszafoglalt területeken a maguk régi

¹⁾. A neoacquistica comissio és A nagy szerzők című fejezeteket.

birtokjogát érvényesíteni óhajtják, bizonyos váltságösszeget kell, hogy fizessenek. Ezt akkor fegyverjognak nevezték, ezt a jogot *elvenítette* fel most az udvar. Kollonics elnöklete alatt 1688-ban egy bizottságot nevezett ki a király, azzal a feladattal, hogy a töröktől visszaszerzett területeken levő birtokkérdéseket elintézzze. E bizottság minden, a töröktől visszafoglalt területen lakó birtokost felszólított, hogy igazolja birtoklásának jogcímét. A ki nem tudta ezt igazolni, az elvesztette a birtokot. A ki igazolni tudta, arra kivetették a fegyveradó, melynek lefizetése ellenében a birtokot megtarthatta. Ebben a tárgyban számos rendeletet intézett a király a bizottsághoz, különösen arra figyelmeztetvén a bizottságot, hogy csak annyit adjon a kérvényezőknek, amennyi a török előtt is megillette őket, illetve jogelődeiket (1. 1688. júl. 13-iki kamarai levéltári iratcsomót). Arra is figyelmezteti az udvar a bizottságot, hogy nem kell mindjárt odaadni a kérvényezőknek az ingatlanokat, hanem arra kell ügyelni, hogy azok karba is helyezték, mert a kincstár csak így tehet szert adójövedelemre (1688. május 19.).

A *neoacquistica cominissio* 1690-ben kezdte meg a felhívásokat avval a hozzáadással, hogy a ki ez alatt az idő alatt nem igazolja jogcímét, az elveszti az ehhez és a birtokhoz való jogát. Ezeket aztán lefoglalják a kincstár részére. Úgy a javak lefoglalása, mint a fegyveradó miatt kitört elégedetlenség nagyon hozzájárult a Rákócy-felkelés rokon-szenvenessé tételéhez. A *neoacquistica* azonban nemcsak hátrányos célokat szolgált, hanem hasznosokat is, csakhogy ezekből minél kevesebbet tudott megvalósítani. Az udvari kamara már 1688. június 10-én elrendelte az újonnan elfoglalt javak térképének és egy telekkönyvnek az elkészítését. Ma már tudjuk, hogy ez milyen előnnyel járt volna az ország közigazdaságára.

A Rákócy-felkelés után az országgyűlés is foglalkozott a *neoacquistica* ügyeivel s az 1715: X. t.-c. kimondta, hogy ezt a feladatot három erre a célra alakított bizottság fogja végezni. Az 1723: XIX. t.-c. visszatér erre a kérdésre, míg az 1741: XXI. t.-c. e bizottságokat eltörli és kimondja, hogy minden igényt a törvény rendes útján kell érvényesíteni.

Erdélyre nézve a Lipót-féle diploma kimondja, hogy ott az ellenségtől visszaszerzett birtokokat jogos tulajdonosaiknak vissza kell adni. Itt tehát a *neoacquistica commissio* nem működött.

A bizottság munkálatainak iratai nincsenek meg, de meg vannak azoknak a pereknek hiányos iratai az országos levéltárban, melyek e bizottság működése nyomán az egyesek és a kincstár közt keletkeztek. Összesen 537 ilyen per iratai vannak meg. Ezekből 246-ban nincs ítélet, 137 esetben elutasították a kincstárt, illetve letette a pert. A perletétel főleg a hatalmas urak elleni perekben fordul elő. Azok közt az alperesek közt, a kik ellen a kincstár képviselője letette a pert, szerepelnek: gróf Csáky Zsigmond, gróf Csáky Imre, Koháry István, Hunyady József, Almásy János, Orcy István, id. Eszterházy Ferenc, gróf Károlyi Sándor stb. és épígy az előkelőségek szerepelnek a kincstár ellenében megnyert perek alpereseiként is.

Az a kor, a melyet e bizottságról lehet elnevezni, nem e peressé vált ügyek, hanem e bizottság által a kincstár részére lefoglalt javak adományozásával teremtett új viszonyokat. Alkalom erre elég kínálkozott a folyton megismétlődő felkelések folytán, melyek alatt nemcsak hogy sokan nem igazolták birtokuk jogcímét és ezért volt az udvarnak azok lefoglalására jogcíme; hanem a felkelések alkalmat adtak arra is, hogy a felkelők birtokait is lefoglalja, így híveinek jutalmazására az udvarnak volt elegendő módja.

Az adományozás és a tulajdon kérdésének a megállapítása tekintetében azonban a magyar kamara véleményét, mint az a kamarai levéltár adataiból megállapítható, rendszerint kikérték.

Azoknak a birtokoknak a teljes összeállítása, melyeket a Nádasdy—Zrínyi—Frangepán—Wesselényi-liga alkalmából, a Thökölyi- és Rákócy-felkelés idején lefoglaltak s azoké, melyeket a töröktől visszafoglaltak, nincs meg. Azok az iratok, melyek erre nézve a bécsi császári és királyi kamarai levéltárban feltalálhatók, nagyon fogyatékosak. Úgy ezek, mint az országos levéltárnak fent ismertetett többi adataiból mégis lehet némi fogalmat nyernünk a konfiskált és a jogcím

igazolásának elmaradása miatt a kincstárra szállt birtokokról.

A wieni kamarai levéltárnak 1689. évi október 30-iki magyar vonatkozású iratai közt a szepesi kamara területén lévő kincstári birtokok összeírása található. Ez az összeírás azonban fogyatékos s nem foglalja magában az összes kincstári birtokokat, mert Thökölyi tisztjei igen sok iratot szét-hordtak. Viszont nemcsak a nagybirtokok, hanem a kincstár tulajdonába jutott kisebb birtokok is benne vannak. Ezért ennek egészben való leközlése, dacára nagy érdekességének és annak, hogy nyomtatásban még nem jelent meg, ezen a helyen, a hol csak a nagybirtokokról szólnunk, nem volna helyénvaló. Az alábbiakban tehát kivonatosan közöljük. A kimutatásban 275 birtok van s a felvevő hivatal megjegyzi, hogy a régi idő óta a kincstár kezén levő birtokokat nem mutatja ki. A kimutatott birtokok közül 153-at tulajdonosai visszakaptak. Az összesek közül legfeljebb 34-et lehet nagybirtoknak, helyesebben értékeesebb birtoknak minősíteni. Meg kell ugyanis jegeezni, hogy sok szőlő van e birtokok közt és a szőlőbirtokot nem lehetett úgy elbírálni, mint a többi birtokot.

Az eredeti összeállítást tartva szem előtt, a szepesi kamara területén konfiskált nagybirtokokat a következőkben lehet kimutatni:

A birtok neve	A tulajdonos neve	A konfiskálás ideje	A birtok becsértéke	A szerző neve
Késmárk uradalma	Thököly István	1691	136.325 ft	Rueber nándor bizonyos adósság fejében
Schavnik uradalma	Thököly Zsigmond	1673	78.260	Esztergomi érsek
A makovicai vár	Rákócy örökösök	1684		
A nagysárosi vár	Rákócy örökösök	1685		
A sóvári sóbánya	Királyi	1670	—	—
A sóvári rész	Gr. Soós György	1670	—	—
A sóvári rész	Gr. Soós György	1670		
Peklényi kastély és lapspataki javak	Kecer Menyhért	1670	31.068	A legnagyobb részt kapta Gr. Károlyi Sándor, utána Barkócy-Ferenc, a kassai jezsuiták és Banicskai János

A birtok neve	A tulajdonos neve	A kon- fiskálás ideje	A birtok becsértéke	A szerző neve
A peklényi kas- tély és lapis- pataki javak	Kecer Ambrus	1670 és 1684	45.771	Mackó Henrik, Barmócy Zsig- mond s mások
Regéc vára vá- rosokkal és falvakkal	Zrinyi Ilona	1685	200.000	
Füzér lebon- tott vár, fal- vakkal	Nádasdy Ferenc	1670	34.600	—
Bodókö vára s tartozékai	Az esztergomi kápt. és lőcsei jezsuiták	1685		—
Enicki kastély s uradalom	Thököly István	1671	20.000 később —7.125	Wallenstein Ká- roly adományul kapta—
Nagyidai ura- dalom s Gönc város	Gr. Csáky Ferenc	1671	46.612 később 20.455	Gr. Csáky István egyrészt 46.000 frtért, egyrészt Dracheim Vil- mos ingyen
Encsi kastély és Vizsolyi birtok	Káttai Ferenc	1671	40.000	Keglevich Miklós Torna vár felével
Murány vára s uradalma s a derencsényi birtok	Wesselényi Ferenc	1670	44.491	Gr. Koháry István más birtokokkal 12.000 frtért
Putnok ura- dalma	Orlai Miklós	1673	10.790	Felét kapja gr. Or- lai Borbála 5.000 frtért
Torna vára s uradalma	Káttay Ferenc	1671		Keglevich Miklós
Szendró vára s uradalma	Zrinyi Péter	1670	69.331	
Ónod vára s uradalma	Rákóci örökösök	1685	—	
Szerdahelyi kastély s ura- dalom	Bocskai István	1670	81.404	Vécsey-Sándor
Parnói, Po- tyánki s Bot- tyáni birto- kok		1670	44.000	—
Tokai s tályai ház és szőlők	Veres-Mátyás	1671	20.775	Barkózi István s Fischer
	Kubonyi László	1671	8.000	
	Nádasdy Ferenc	1670	23.000	—
—				—
—				—

A birtok neve	A tulajdonos neve	A konfiskálás ideje	A birtok becsértéke	A szerző neve
Zombori szőlők	Gr. Kátay Ferenc	1671	12.000	
Tokaji, pataki s Szerencs várak s uradalmak	Rákóczy örökösök	1685		—
Szeregnye város uradalom	Forgách Miklós és András	1670	—	Galambos-Ferenc és Forgách Pál, utóbbi 14.400 ft értékben
Sztárai uradalom	Sztáray Ferenc	1686	—	
Ecsedy vár	Rákóci örökösök	1685		
Rozsály kastély és uradalom	Gyulaffy László	1670	—	—
Szt. Jobbi város uradalom	A török kezéből visszafoglalt	1686	—	—
Micske	Zólyomi Miklós	1686		Gr. Csáky László 18.000 ft
Székelyhid		1688	—	—
Diószeggel s több faluval			—	

A kamarai levéltár más csomójában találjuk a Kemény-féle javak összeírását abból az alkalomból, a mikor a fejedelem javait konfiskálták. Az 1670-iki csomókban két összeírás van. Az egyikben a Szatmár-, a másikban a Szabolcsmegyében fekvő birtokok vannak összeírva. Mind a két megyében levő birtokokat a király 1689-ben visszaadta Keménynek. E kimutatásokban vannak a Heves-, Zemplén- s Beregmegyében levő birtokok is. De nincsenek benne az erdélyi birtokok. Csak a medgyesi vár van az erdélyi birtokok közül felvéve. Ebből Keményé a háromnegyed rész, a hozzá tartozó allodiális földdel s a gróf Csáky Istvánnal közös vám háromnegyed része. Az allodiális föld 293 szántó (600 metret), két 200 szekérszékű kaszáló, egy malom (egy kerekű), 4 húsz hordó bortermő szőlő, 19 egész, 6 fél. 19 zsellér- s 57 pusztatelek. Szatmárban az övé: Krassó, Borhida, Apa, Újváros, Újfal, Felsőfal, Bikszád, Terebes, Bogánháza, Tartóc. Komorzán, Oláhlekence. Kányahéza, Turvékonya, Bakos, Parlag, Vámfalu, Berence, Pataháza, Szinyérváralja, Sikartó, Barchfal, Kiskaré, Batisz, Udvari, Baksa, Terebes és Namtó részei; Hevesben: Nagykőrű, Fegyvernek, Pély,

Kötelek, Kishódos és Arány részei; Szabolcsban: Királyteleke, Szt.-Mihály, Rod és Varsánd részei; Zemplénben: Tokajon s Tarcalon szőlő, Csobajon több telek. Más birtokról is van itt szó, de avval a megjegyzéssel, hogy azok már elvesztek.

Az 1690-ben Felső-Magyarországon konfiskált birtokok kimutatásában csak egy nagyobb birtokosnak ingatlanai foglaltatnak, Eödönfy Lászlóé, kinek tulajdona volt a vinnai vár és 30 falurész, melyet 35.973 frtra becsültek. Ezekből Gombos nevű ezredes és gróf Barkócy Ferenc kaptak nagyobb adományt. Szintúgy nincs nagybirtok abban a kimutatásban sem, mely a Caprara-féle bizottság által visszaadott, illetve az amnestiát nyert felkelők által visszafoglalt birtokokról készült. Az 1690. december 7-iki iratcsomóban 38 birtok van kimutatva, ezek közül csak Forgách Miklósnének a rozgonyi curiája a hozzá tartozó birtokkal, Mikolay Boldizsárnak mikolai birtoka s Holdy György dobosi birtoka nagyobb értékűek, de ezek is alig érik el a 30.000 frtot.

A XVII-ik század forradalmárai közt már nagyon sok lévén a köznemes, a konfiskált birtokok közt is soknak kellett a középbirtoknak lennie. Ezekről azonban nem szólhatván, e helyütt az erre vonatkozó adatok ismertetését is melőznöm kell.

A birtokszerzés módja.

A török kiűzése és a sok felkelés a birtokok olyan óriási számát juttatta a korona kezébe, hogy a szerzés legfőbb módja megint az adomány lett. Azok is, a kik nem juthattak adományhoz, a koronától szereztek, mert ez nem tudott a sok birtokkal mit kezdeni. A háborúra különben is sok pénz kellett s ezért az udvar minden elfogadható áron eladta a kezén levő birtokokat. Annyira ment, hogy 1690. november 23-án egy rendeletet adott ki az udvari hadi tanácshoz, melyben kimondja, hogy a visszafoglalt területeket és várakat, hacsak nem feltétlenül szükségesek, el kell adni, mert azok fenntartására nincs pénz.

Úgy a katonatisztek, mint a hivatalnokok s az udvart

bármiképp kiszolgálók e mellett mégis meggazdagodtak. Az ezredparancsnokság olyan jó üzlet volt, hogy pl. György „vom Berge” ezredes 1691. január 2-án egy kérvényben azt adja elő, hogy ha neki adják a kanizsai parancsnokságot, akkor ő a kincstárral szemben fennálló 17.933 fit 20 kr iránti követeléséről lemond. Az április 15-iki iratok szerint kérését teljesítették.

A kincstár volt az egyik fejős tehén, a másik a nép. Miután a háborús világban a követeknek folyton volt valami elintézni valójuk, a követjárás állandó volt. A követeknek nem volt azonban állandó lakásuk s vállalkozók látták el őket. Egy ilyen vállalkozó volt valami Vollandt nevű wieni polgár, a ki a török követet tartotta 1690-ben. Ezért a tartásért 15.000 frtot kért, de a kamara véleménye szerint 3000 fit is elegendő.

A legjobb üzlet a kincstári birtokok vétele vagy zálogba vétele volt. Ezt az üzletet senki sem vetette meg, a ki csak hozzá juthatott, az mind adott zálog mellett kölcsönt a kincstárnak. Hogy mit csinálhattak közönséges kalmárok vagy világiak, arról fogalmat adhat az, hogy mit csináltak az egyháziak. A magyaróvári uradalmat pl. Széchenyi György esztergomi érsek a kamarai levéltár adatai szerint 1672-ben 30.000 frtért zálogba vette. Ehhez az uradalomhoz tartozott Gorsz szepesi város is. Ez a város panaszt tett az érsek ellen, hogy túlterheli. Bizottság vizsgálta meg az ügyet, mely azt találta, hogy egyedül Goisz 1690-ben 1690 fit 40 krt, 1643-ban 3107 fit 17 krt, sőt a vásárokkal 3466 frtot fizetett, úgy hogy a város azt ajánlja, hogy kifizeti az egész zálogösszeget. A városra nézve sem lett volna rossz üzlet, mert hiszen az egész magyaróvári uradalom is evvel az üggyellett lett elzálogosítva. A polgárok panasza nem járt eredménnyel, hanem Széchenyi az április 10. és 14-iki iratok szerint még 20.000 frtot adott kölcsön a kincstárnak. Július 10-én pedig zálogba veszi Csókakő uradalmát 15.000 frtért, melyet Hochburg János proviant alezredes 60.000 frtért vett meg. A kőszegi uradalmat pedig 80.000 frtért kapja zálogba (1688 október 15.).

Az ilyen zálogüzletek után mindenki járt. Az 1692

február 10-iki iratok szerint gróf Bercsényi Miklós az ungvári uradalmat 175.000 frton zálogba veszi. A hivatalos becslés alkalmával 334.650 frtra becsülték, Bercsényi szerint azonban csak 115.000 frtot ér. Ennek dacára kijelentette, hogy megadja érte a 175.000 frtot, de kéri, hogy felesége, Homonnay Krisztina része fejében 100.000 frtot tudjanak be. Ezt a kérését csak felében teljesítették, a mennyiben csak 50.000 frtot tudtak be ezen a címen. Dacára a szerződés határozott megállapításainak, Bercsényi és a kincstár között csakhamar egyenetlenség keletkezik, melynek elintézésére már szeptemberben bizottságot küldenek ki. Az iratok között nincs az ugy elintézésére nézve semmi határozat, de a bizottság kiküldése előtti időből, már július 8-án figyelmezteti a kamara Bercsényit, hogy a zálogösszeget, illetve a vételárat fizesse ki.

A szerzés egy módja az is, hogy a földesúri városokat a földesurak bizonyos váltságösszeg ellenében felmentik kötelezettségeik alól. Ezt tette Thökölyi Imre atyja Késmárkkal, a miért ez 50.000 frtot fizetett. Csakhogy a kincstár sem emelte ingyen a szabad királyi városok sorába, ennek 160.000 frtot kellett volna fizetnie melyből 1691-ben 50.000 frtot a kincstár elenged, mint a hogy azt az ez évi november 24-iki iratokból meg lehet állapítani.

A szerzés leggyakoribb módja azonban az adomány. Kiemeltük a múltra nézve, hogy igen sokan addig kértek adományt, a míg a király végre is adott nekik. Most is így volt. Mindenki kért, a katonák, a tisztviselők, a papok. Kérik azt is, a mit már egyszer adományozott a király s azt is, a mi még adományozható. Szerencse, hogy már nem a királynak kellett emlékezetében tartania, hogy mely birtokok állanak még rendelkezésére. Aránylag szerény állású emberek nagy adományokat kértek. Horváth János de Moravitz szt.-jői kapitány az összes Zólyomi- és Micskei-családi jószágokat kéri. Ezek a birtokok: Nagykereki, Keresztes és Hencida. Mások érdemeket emlegetnek. Kubinyi Ádám Kis-Hontból Thökölyi birtokaiból Liszkovát és Urbica részét kéri, mert a felkelés alatt hű volt és e miatt menekülnie kellett, a miből nagy kára volt. Harcolt is a császári s királyi felségért 1688. jan. 20-iki iratok). Ugyanez év január 30-án Sztrá-

nyai György a Thököly-felkelés alatti érdemeire s a felkelésben szenvedett káira. Nemcsak arra hivatkozik, *hogy hü volt a császárhoz és a kereszthez, hanem arra is. hogy híreket szolgáltatott a császári seregeknek.* Ez utóbbi alapon kér adományt Szepesy is. Farkas György 1688. jun. 21-én azért, mert Thökölyi fogságában volt 1000 tallér jutalmat kap. Ugyanez év június 23-án a kamara ajánlja De-mecky Mihályt jutalmazásra, mert a katolikus vallás és a templomoknak az eretnekektől való visszafoglalása körül érdemeket szerzett.

A birtokadomány iránt beadott kérvényben rendszeren túlzottan hízelegtek az uralkodóháznak. Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy ezt csak kis emberek tették, nem kisebb embertől, mint Bercsényi Miklóstól is van az 1699. augusztusi iratcsomóban egy kérvény, melyet a nemes gróf sajátkezüleg írt s a melyben az adomány iránti kérvényét a többi közt avval támogatja, hogy őse Bercsényi Imre, id. Rákócy Györgynek 1633. és 1638-ban a császár ellen tervezett hadjáratait elárulta. („quod bellico eiusdem expeditiones arcana Viennam sub secreto revelasset”). Ezért elfogták és elvették tőle a Kővárhoz tartozó s Bethlen Gábor által neki 3000 ft erejéig inscribált javakat. Bercsényi Miklós ebből okot kovácsol arra, hogy most ezeket a birtokokat visszakapja és kártérítést is kapjon, mert „66 Annis eorundem universis emolumentis et fructibus Praedecessores mei et ipse privatus sim *ob fidelitatem erga* Augustissimam Domum Austriacara. Supplex itaque instabit restitutionis eorundem Pagorum ét propter privationem fructum ab annis 66 benignam eatenus satisfactionem ex pagis Fiscalibus.”

A gyenge jelleműek nagy száma a törökök kiűzése után a császárhoz pártolt jóllehet magyar voltukat addig, míg a török volt a hatalmasabb, elfelejtették. Azok a törökké lett magyarok, a kik most a töröknek nem kellettek, a császárhoz fordultak s a kereszténységhez való állandó ragaszkodásukat emlegetve, adományt kértek. 1690. július 17-én Báthory László egri alaj-bég kérvényében előadja, hogy neki Eger visszafoglalásában mennyi érdeme van s ezt minden hivatal megerősíti, a miért most jutalmat kér. Az ilyen jelenségek

minden pusztuló uralom kísérő jelenségei. A patkányok, melyek a sülyedő hajót elhagyják, a török és a felkelők részén egyaránt számosan voltak, de viselkedésüket csak később árulták el ők maguk, mikor ebből hasznot meríthettek. A felkelők táborában is voltak árulók és ezek is kértek s kaptak jutalmat, mint a hogy azt a kamara iratai az utókor előtt felfedik

Az udvar nagyon könnyelműen bánt az ingatlanokkal s ígéretekkel. Görgey László győri harmincados contrascriba azért, mert a hivatalban szorgalmas s gondos volt, 5000 ft-nyi adományt kér. A magyar kamara ezt a kérelmet teljesíthetőnek találja, pedig az állás és érdem elég kicsiny ilyen nagy jutalomra (1690. július 27.). Mennyivel könnyebben kaphattak tehát jutalmat magas állásúak. Ezek közt a legtöbbet Eszterházy nádor, a kiről lejjebb külön fogunk szólni, de rajta kívül számosan mások is. Gróf Salm Gyula 1689. július 3-án egy kérvényben azt adja elő, hogy a Rákócy-féle trencsényi uradalom 82.947 ftért nagyon drága, engedje el tehát a király az 50.000 ft-on felüli részt. Erre engedik a 76.000 ft-on felüli részt. Augusztus 23-án gróf Barkócy Ferenc, azért, mert állítólag 40.000 ft kárt szenvedett Thökölyi hadaitól, Szendrőt kapja. Ugyanekkor gróf Csáky István, ki azt adja elő, hogy nincs miből megélni, 1000 ft évjáradékot kap. Gróf Cobor Ádám azért, mert saját költségén vezetett hadat, 18.000 ftot kap, illetve megengedik, hogy ez az összeg valamely kincstári birtokra beirassék. Cobor Éleskőt kéri, a kamara vélelmezi is, de határozat nincs. Báró Joanelly András 1690 október 24-én 6000 ftot kap azért a kárért, melyet a kincstártól 25.000 ftban kapott Schavnik-birtokban Tökölyitől szenvedett.

A hatalmas uraknak voltak azonban más címeik is, a melyeken adományt kértek. Gróf Erdődy Kristóf Antal magyar kamarai elnök pl. 50.000 ftot kér, mert a birtokaira betérő tisztek megvendéglését nem tagadhatja meg (1689. nov. 30.). A király belátja, hogy noblesse oblige és 3000 ftot utalványoz. Herceg Odescalchi Livius kéri, hogy az árvai uradalom után fizetendő kamatot engedjék el, mert az uradalomból nem telik, jöllehet 200.000 ft helyett 150.000 ftért

kapta. 1690 december 19-én elengedik. A Klobusickyak ősei mint lengyel hadseregszállítók gabona vételára fejében kaptak birtokot s honosságot; úgy hogy 1688-ban Klobusicky Ferenc már zempléni alispán, de azért még ő is 500 köből búzáért kapja hűtlen Török Katalin javait. (1688. jan. 19).

A töröktől való foglaláson kívül ebben a korban is volt az udvarnak a birtokszerzésre más módja is. Az udvarral összekötéssel nem bírók birtokainak lefoglalása ugyanis most is megtörtént, olyan okokból, a melyek miatt az udvarhoz közelállóknak a haja szála sem görbült meg. A kisebb, sőt nagyobb birtokúak javait nem egyszer elkobozták azért, mert az illetők harmadízigleni vagy közelebbi rokonukkal kötöttek házasságot. A kisebb birtokosokat nem említve, még olyan birtokost is, mint Balassa Ádámot, hűtlenség bűnében mondták ki bűnösnek, mert elvette harmadfokú unokatestvérét. Ezért aztán birtokai a kincstárra szálltak. E birtokok már nem olyan óriási méretűek, mint az előző században, de még mindig elég tekintélyesek, amit mutat az is, hogy Balassa már elítéltetése után 50 lovassal rátört Hölgyi Gáspárra és azt megölte.

A Balassa Ádámtól elkobzott javak a következők: a lietavai uradalom negyede, (a többi három rész a Thurzók, a Révayak és a Prónayak tulajdona), azután Podhradie (Vágbesztercevárhoz tartozó birtok), Prazno, Schavnik, Rassow, Plevnik, Vazna-Tepla, Udica-major, Marikova, Klicscina, Zaszkalic, Tebestianova, Podvazie, Vágbeszterce, Lednice, Tepla, Pontelec, Fackow, Hatne, Zaszkalic, Sztrenic részei, a kékkői uradalom részei; Alsó-Esztergár részei és Gsabni (Hontm.) nevű birtok. A kamarának 1789. szeptember 7-iki iratcsomójában részletesen fel van sorolva, hogy ezeken a helyeken az egyes birtokokból mennyi a Balassa része, sőt még némely birtok élő instruktusa is meg van.

A Balassáénál furcsább a Szirmay István volt proto-notárius elleni vád, aki ellen azon az alapon emelnek vérfertőzés miatt vádat, mert teherbe ejtette unokafivérének özvegyét. (1690. ápril. 12.)

A mikor ilyen könnyen jutottak eladományozható birtokhoz, csak természetes, hogy nagyon könnyen osztogatták

is. Ha békében nem volt biztos a tulajdon, mennyivel kevésbé volt az felkelések idején és ezek után, mikor a zavart mindenki szerzésre iparkodott felhasználni. Az udvar sem korlátozta ezt a Vágyat, sőt avval, hogy maga sem tulajdonított nagy értéket az ingatlanoknak, még fokozta ezt.

A hogy a Thökölyi-felkelés után, ugyanúgy bántak a Rákócy-felkelés után is az adományokkal. Az ingatlanok kevés értéket tulajdonítottak s a hatalmasoknak a foglalást is elnézték. Az 1688 június 1-i iratok szerint pl. özv. Forgáchné szül. Battyáni Borbála panaszolja, hogy rokonai ingó és ingatlan javait elfoglalták. Contevecchio ezredes elfoglalta a pécsi rézbányákat (1688. november 8.). Darócy István Bara várost és uradalmát U689. áprilisul.). Dócy György Surányt (1689. június 21.). Az 1711 évi febr. 13-ról a kamarai levéltárban levő iratok szerint Pálffy gróf Feldmarschall egy Weltschek bárónak 20.000 frtban adott birtokot elfoglalt. Ezért az összes tisztekhez egy rendeletet küld az udvar, hogy az ilyen jogtalanságoktól tartózkodjanak. A kamarai levéltárnak „Neoacquistica 1686—1745.” című, 15.397 sz. a. irat csomójában az 1737 jan. 24-ről felvett jegyzőkönyv szerint gróf Salm Lipót egy területet foglalt el, arra házat épített és művelés alá vette. A bizottság ebből egy 150 öl hosszú és 85 széles területet, melyen a háza állt, melyen keretet és másikat, melyen szántót csinált, meghagy neki, a többire kimondja, hogy meg kell vennie. A mikor ilyen könnyedén bánnak az ingatlanokkal, még a bürokratikus pontosság mellett is előfordul a kétszeri adomány. (L. 1688 május 8., 1691 január 17-iki iratok.)

A szerzésre a hivatalban levőknek volt legtöbb alkalomuk. A legmagasabb állásban levőnek mindenesetre a legtöbb. A legelőkelőbb méltóság a nádori, viselője: Eszterházy Pál, aki úgy kihasználta hatalmat, mint egyetlen elődje Zápolyáig vissza nem tette. Eszterháznak nemcsak a bíraskodásból s a nádori negyedből, hanem a szakadatlanul kieszközölt adományokból is óriási jövedelme volt, úgy hogy hitbizományul egy millió holdat kitevő területet köthetett le. Ő róla azonban épűgy, mint a többi úgynevezett nagy szerzőkről lejjebb külön fejezetben szólunk.

A kincstár birtokainak kezelése és értéke.

I. Mint mindenki másét, úgy a kincstár birtokait is csak egy adott pillanatban lehet kimutatni. Ennek birtokai ugyanis épen úgy változtak folytonosan, mint a magánosokéi. Milyhelyt valamely birtok a kincstáré lett, rögtön szemet vetett rá valaki és addig jártak az udvar és a királyhoz a kérvényezőök és pártfogók, a míg a birtokot el nem adományozta a király. Miután a versenyzők gyakran egyszerre értek el eredményt, tehát nem ritkán kétszer is eladományozta a király ugyanazt a birtokot, így tehát a kincstári birtokok állagának megállapítása akkor is bajos volna, ha volna és illetve lett volna egy összefoglaló kimutatás az összes kincstári birtokokról, holott ilyen e korban nem is volt.

Ebből nem szabad arra következtetni, hogy az udvarnak nem volt gondja a birtokokra, mert ellenkezőleg, nagyon gondosan ügyelt arra, hogy e birtokokat megfelelően kezeljék. Az udvari kamara ugyanis 1688. november 23-án egy rendeletet ad ki a lipcsei, sexensteini, likovai és revistyei kincstári birtokok provisoraihoz, vagy mint a rendelet szövege mondja „Hoffrichter”-eihez, mely alig különbözik a nagybirtokosok részéről tisztartóiknak adott utasításoktól. E szerint a következőket köti az intézők szívére: 1. Legyenek jó katolikusok s adjanak a népnek példát a vallásosságban; legyen rá gondjuk, hogy a nép tisztelje a papokat, 2. Semmit se tegyenek a kamara-gróf beleegyezése nélkül, bármit akarjanak, mindig tegyenek javaslatot a felsőbbségnek. 3. Az épületeket tartsák karban, a munkákra legyen gondjuk; éjjel ne maradjanak a kastélyon kívül, kivéve, ha a claviger vagy kamara-grófnál dolguk van; saját céljaikra ne használják az uradalom dolgait vagy embereit. 4. Ha a Hoffrichter valakit valamely bűnös cselekményen kap rajta, akkor tegyen jelentést a praefectusnak, aki majd megbünteti. A pénzbüntetés egyharmada az övé. 5. A szomszédokkal való viszályt kerülje el. 6. A robotra ügyeljen és a munkát a kellő időben és jól végeztesse; a szükséges magról gondoskodjék. 7. A földet gondozza és tartsa tisztán a gatzól és bokroktól. 8. Előírja a rendelet, hogy mit csináljon a gyümölcsfákkal, kertekkel stb. 9. A szarvasmarhák, tej, s a j t, v a j, b i r k a n y í r á s

stb.-ről is intézkedik. Kimondja, hogy a baromfi tenyésztésre is gondot kell fordítani, hogy a sörfőzés mikép történjék. 10. A Hoffrichter feladatává teszi az uradalom javítását, a mely okból minden évben jelentést kell tennie a leltárról. Kötelességévé teszi, hogy a rendkívüli jövedelmeket se hanyagolja el, de az embereket nem szabad túlterhelni. 11. A sörfőzők-, malmok- s halászatra ügyeljen, kellő időben szerezzé be a szükségeseket. A halat kímélni kell és tenyésztésére mindenütt gondot fordítani. 12. Ebben a pontban a háború esetére való intézkedések vannak. Azután még három pontban a fentartás, pénzkezelés és könyvelés szabályai vannak összefoglalva.

Annak a bírálataiba nem bocsátkozunk, hogy ezek az intézkedések alkalmasak-e arra, hogy az uradalmakat jól kezeljék, mert ha alkalmasak lettek volna is, akkor sem lehetett volna a birtokokat jól kezelni, mert rendesen nagyon rövid ideig voltak a kincstár birtokában. Számos birtok helyes kezeléséről azért nem lehetett szó, mert a kincstári birtok apró, szétszórt darabokból állottak, melyeket előző tulajdonosaik mind saját egyéni felfogásuk szerint kezeltek. A mikor aztán a kincstár birtokába kerültek, nem lehetett egyszerre a kincstári birtokokkal azonos elvek szerint kezelni.

II. A neoacquistica commissio című fejezetben már felsorolt kincstári birtokokon kívül, az alábbiakban kiegészítjük a kincstári birtokállományra vonatkozó képet, a nélkül, hogy ezt teljessé tehetnők. A fentiek szerint kincstárei voltak Kemény volt erdélyi fejedelemnek fent felsorolt birtokai, melyeket 1689. április 30-iki iratok közt levő összeírása szerint összesen 36.445 ft. 20 s fél dénárba becsültek. Ezek 23 különböző helyen, hat vármegyében feküdtek. A szigetvári uradalom 33 községben feküdt és 91227 ftot ért. A Bercsényi által zálogba vett ungvári uradalom 51 helységben feküdt s 334.650 ft-ra becsülték.

Az összes kincstári birtokok becslését magukban foglaló kimutatás épúgy hiányozván, mint az összeírás, nem lehet azt sem megállapítani, hogy az 1698. évi iratcsomóban oldaljegyzet szerint 1680-ból származó becslésben mely kincstári birtokok vannak benne. E kimutatás szerint a Duna két partján Délmagyarországban fekvő kincstári uradalmak évi

jövedelme, a költségek levonása után, 177,643 fjt 46 dénár, a mely összegből le kell vonni az elzálogosított uradalmak jövedelmét, mely 33.676 fjt 89 d., marad tehát 143.966 fjt 57 d., ezt 5%-kal tőkésítve 2,879.321 fjt, a mihez hozzá számítandó az épületeknek és állatoknak 158.462 fjt-ra tehető értéke, összesen kitesz 3,037.784 fjt 22 dénárt. Ugyancsak itt van a kincstárnak (Zalamegyében) e kimutatás szerint még egy millió értékű ingatlana. Ugyanez felemlíti azt is, hogy a Nádasdy-féle Pottendorf nevű uradalom és Magyaróvár is kincstári birtok. Ezt a kimutatást kiegészíti egy másik, mely az 1701 március 14-iki csomóban található s a melyben a kincstárnak birtokai két kategóriára osztva vannak felbontva. Az egyik csoportban a konfiskált, a másikban a töröktől visszafoglalt birtokok találhatók.

A konfiskált javak:

A birtokos neve	A birtok neve	A becserék összege
Nádasdy	Kanizsa	40000—60000 fjt
Zrinyi	Csurgó	10000—25000
	Sziget	30000—40000
	Czocziana bona	8500—15000
	Siklós	25000—30000
	Torda, Daróc Polye-	
	Hopac	10000—15000
	Bownyovár	16200—20000
	Pécs	16200—20000
Nádasdy	Döbrököz	6250—10000
Kincstár	Sárköz	4250— 6000
	Szegőző	6250—10000
	Simontornya	46000—50000
	Pincehely	5600— 6000
	Ozora	7650— 8000
	Koppány	40000—60000
	Tamásy	4600— 5000
	Kapós	17650—18000
	Kapós, Somogynak, Segesd, Nagy-Bajom és Dombó	9650—10000
	Igal	3600— 4000
	Lak	12600—16000

A töröktől visszafoglalt javak:

A kanizsai kerület	250000— 300000
A berzencei kerület	65000— 100000
A szigeti kerület	26500— 30000
Segesd tartozékai	5000— 7000
Siklós tartozékai	6200— 10000
A mohácsi kerület	16250— 20000
A pécsváradi kerület	20500— 25000
A pécsi kerület	800000—1000000
Dombó	2000— 4000
A dombói kerület	16250— 20000
Bátaszék (Sárköz nélkül)	6250— 8000
Simontornya uradalma	4600— 5000
Pincehely	3000
Komarum és Hidvég tartozékai	5650 — 6000
Szegszárdi kerület	5650— 6000
A koppányi kerület	7600— 8000
Somogyvár	5650— 6000
A foki kerület	5650— 6000
Az igali uradalom	3600— 4000
A laki uradalom	3200— 3800

Ezen kívül meg vannak a régi Rozgonyi-birtokok, a Kanizsayak, Bánffyak, Báthoryak, Marcalyak birtokai becsü nélkül, valamint a hét hajdú város becsüje, mely szerint ezek értéke 187.383 firtól 212.340 firtig terjedő értéket képviselt. A kincstárei a régi erdélyi fiskális birtokok: Fejérvár 46 faluval s két falurésszel, Kővár 66 faluval s egy résszel, Görgény 23, Gyalu 14, Kolozsmonostor 2, Huszt 13. Szamosujvár 60 falu s 4 résszel, Fogaras 60, Várad 153 falu s 4 résszel, Zalathna 14, Déva 53 falu s 5 résszel, Borosjenő 40 falu s 2 résszel, 17 tanyával, Lúgos 29, Karánsebes 26 falu és 14 falurésszel. Az Erdélyben elkobzott birtokokról nincs kimutatásunk.

A kimutatásban feltüntetett érték mérésének egységéről azonban nem adnak e kutatások felvilágosítást. Valószínű, hogy ugyanazt az egységet használták, mint a neoacquistica commissio, melynek a kamara 1696-ban azt

az utasítást adta, hogy a becsléseknél a következő séma szerint járjon el:

egy hold szántó értéke	5—4—3 fit
„ „ rét értéke	4—3—2 „
„ „ kert értéke	4—3—2 „
„ „ makkos erdő értéke	6—5—4 „
„ legelő értéke	3—2—1 „
egy negyed szőlő (800—300 négyszögöl)	1 fit 20 d.

A jobbágyok szolgáltatásainak értékelésére nézve pedig a következő táblázatot állította fel:

egy egész- jobbágytelek évenként hoz	3 fit 75 d.-t
robotja évenként 52 nap (egy nap 12d.	6 „ 24 „
egész pusztá vagy fél telek hoz	1 „ 87½ „
egy zsellér, kinek háza van ér	50 „
ennek robotja (52 nap)	3 „ 12
ennek 9 napi robotja	1 „ 8

Az állatokra nézve az értékelésnél a következőket kellett irányadóul elfogadni:

egy borjú értéke	1 fit	50 d.
„ kecske „		40 „
„ juh „	1	
„ bárány „	30	
„ sovány disznó értéke	5	
„ lúd		12 „
„ kappan		10 „
„ pulyka		15 „
négy tojás		1
egy szekér fa		12

Ha ettől a becsléstől némileg eltérő alapon értékelték volna is a kincstári birtokokat, akkor is bizonyos, hogy ehhez nagyon közeli mértéket tartottak szem előtt. A kincstárnak birtokába jutó ingatlanok értéke tekintetében tehát nem szabad, hogy az összeg kicsisége megtévesszen. A hivatalban levők folyton vásároltak a kincstártól és mindig bi-

zonyos összeg ellenében és vizontszolgáltatás fejében kaptak birtokokat, nekik tehát az állott érdekükben, hogy a birtokok értéke ne becsültessék magasan. A kincstár a folytonos lázadások és más okból kimondott jószágvesztések folytán minduntalan új birtokokhoz jutott. Az utolsó legnagyobb ilyen konfiskálás a Rákócy-felkelés leveretése után történt. Az ekkor kincstáriakká lett birtokokról azonban époly kevéssé készítettek részletes kimutatást, mint a XVII-ik században jutott és szerzett birtokokról. Ennek dacára mégis elég megbízható adataink vannak ezekre nézve a XVIII-ik század elején tett nagy számú adományokban. Miután ezekről úgyis részletesen kell szólanunk, azért ezeket a birtokokat itt most nem soroljuk fel.

A nagy szerzők.

I. Igazságtalanok volnánk a vagyon jelentőségével és ennek szerzése körül kifejtett nagy energiával szemben, ha a szerzés egyik legnagyobb mesterét nem tennők fejtegetéseink elejére. Eszterházy Pál herceg e kor leggazdagabb nagybirtokosa, nádor és az uralkodóház hí embere. Érdekeinek védelmére apjához hasonlóan az uralkodó ház kegyeit kereste ő is. Láttuk, hogy a Thökölyivel való sógorsága mire vitte, most nézzük, hogy a királyhűséget miképen tudta gyümölcösöztetni. Fizetése az e korban óriási értéket képviselő 24.000 ft volt, melynek vásárló erejét megítélhetni abból, hogy a neoacquistica commissio részére adott utasítás szerint egy hold szántót öt-négy-három ftban kellett felvenni. Ezen kívül az összes a kincstár által elidegenített javak vételárának negyede az övé.

Vagyonának legnagyobb részét mégis a kincstárral való üzleti összeköttetéseknek, nevezetesen a folytonos birtokvásárlásoknak köszönhette. A kincstárral való ügyei annyira összekuszálódtak, hogy már 1688 november 3-án egy bizottság kiküldése válik szükségessé, melynek elnökéül Kollonicsot kéri fel. Ez a bizottság oly gyorsan hozza meg a maga határozatát, hogy a király már ugyanez évi december 9-én dönthetett. E szerint Eszterházy különös érdemeire való tekintettel

fizetését, mely eddig 12.000 forintban volt megállapítva, 24.000 forintban állapítja meg, de kimondja, hogy ebből utódainak nem származhatik semmi igénye. Ennek kiemelésére azért volt szükség, mert Eszterházy eddig is 24.000 forintban számított a fizetését, mely összeg pedig csak a királyi helytartót illette. Az övé a nádori negyed, melyből most 15.188 forint hátralék áll fenn. Hátralékos fizetése és a hátralékos nádori negyed után 3160 forint kamat illeti. De nem állapítja meg a nádor úr által felszámított állítólag a katonaság által okozott károkat és egyéb követeléseit. Kimondja a királyi rendelet, hogy a nádornak egy adománya, mellyel Horváth Miklósnak 1500 forintban bizonyos javakat beírt, érvénytelen s ezért a király által meg kell ismételtetnie. Eszterházy tartozik Nemtyért és Lendváraért a kincstárnak 20.000 forintot fizetni; feleségének atyái és anyai javaiért 22.500 forintot; Antemonti hercegnek az ezt Nemty és Lendvában illető részeért 15.800 forintot; Belatinc egy nyolcad részének árát; Kapuváraért a Schmid örökösöknek 55 000 forintot; ezenkívül más címeken 7000 forintot. Viszont 67.175 forintot ebből le kell vonni, de a rendelet nem mondja meg, hogy miből. Ezért és más bizonytalanságok miatt ez a királyi rendelet nem tisztázta a kincstár és Eszterházy közötti viszonyt. A következő év március 3-áról találjuk Eszterházy nádor kérvényét, melyben dacára annak, hogy a király őt kötelezi a kapuvári uradalom fejében bizonyos fizetésekre, mégis ő kéri, hogy Nemty és Alsó-Lendva az őt a kapuvári uradalommal szemben megillető követeléseit fejében átengedtesse. A kamara ugyane hónap 30-án meg is sűrgeti a nádort, hogy fizesse ki a Schmid örökösöknek járó 50 ezer forintot. Ha pedig nem fizetné, „akkor a kamara tudni fogja, hogyan sűrgesse” E fenyegetés dacára a nádor nem fizetett és a kamara minduntalan sűrgette, hogy fizessen. 1690 január 4-éről kelt egy királyi rendelet, mely felhívja a kamarát, hogy a nádor hátralékos fizetése és a Schmideg (sic!) örökösöknek fizetett összeg fejében engedtesse át Árva, Likova és Murány a nádornak. A kamara nem teljesíti a meghagyást, hanem előbb kimutatást kér a nádor követeléseiről és a tényleg fizetett összegekről. Ez az eljárás nem árul el nagy bizalmat a nádorral szemben, a mi talán indokolt is volt, mert ez elég vak-

merő volt, pl. Ozorát, Tamásit, Kapost s Koppányi azon a címen kérni magának, hogy ezek a birtokok a török foglalás előtt az ő elődeié voltak.

A nádornak ez igénye kérdésében a kamara nem mond véleményt, úgy hogy evvel a neoacquisticához utasítják, mely 1699 november 26-án kimondja, hogy igényét nem tudta ugyan igazolni, de ez nagyon bajos is, mert e korban az iratok gyakran elvesztek s így ezt nem is lehetett kívánni. Miután fegyverrel visszafoglalt területről van szó, teljesen ellenszolgáltatás nélkül nem engedhető át s ezért azt javasolta, hogy 40.000 ftot fizessen értük a ius armorum fejében.

A kamara folytonos sürgetése és követelése folytán Eszterházy kénytelen volt végül is ügyét rendezni. Ez a rendezés egy 1690 március 30-ik napján létre jött egyezség útján történt, melyben a kölcsönös követeléseket megállapították és a kielégítés módozataira nézve megegyeztek. Ez az egyezség nagyon jellemzi az akkori állami viszonyokat. Lényegében a következőket tartalmazza.

A kincstár követelései:

1. Eszterházy nádori fizetése fejében 1681 június 13-ától 1690 március 1-ig nyugtái szerint felvett	79875 ft 50 d.
2. A Schmid örökösöknek a nádori fizetésbe való betudással őfelsége megbízásából a kincstár által nyugta szerint fizetett	5750
3. A kapuvári birtokból fenálló hátralék	55000
4. Ennek az 55000 frtnak 1681 április 4-től járó 6%-os kamatai	29425
5. A kapuvári birtok után a kincstári illeték	4962
6. Alsólindva és Nemely vételára	141404
6. Három kisebb tételben	70
összesen	318469 ft 47 d

A nádor követelése:

1. A nádort 1681 június 13-tól 1683 febr.-ig illető 24000 frtos fizetése címén	41000 fit
2. 1683 februártól 1686 áprilisig a nádort illető 12000 frtos fizetése címén	37000 „
3. Ettől az időtől 1690-ig megint 24000 forintos fizetés címén	94000 „
4. A kincstár által eladott birtokokból nádort illető negyed hátraléka	15188 „
5. Alsóindva és Nemptyre a hadi pénz- tárba ny ugra szerint fizetett	20000 „
6. A nádornak 1689 április 30-án kelt ren- deletben a végek feletti parancsnokság- ért megállapított fizetése	30000 „
7. Alsóindva, Nempty és Bellatincs után őt illető nyolcad fejében	24647 „
8. Thökölyi Évát, Eszterházynét, atyai és anyai javai tekintetében illető köve- telése	22500 „
Összesen	284335 fit

A kincstár követelése tehát 34.134 fit 47½ d. Az egyezségnek legnevezetesebb része az, mely megállapítja, hogy a Schmid örökösök már többet kaptak, mint a mennyi őket megilleti. Ezt a többletet, melyet tévedésből fizetett, a kincstárra engedményezi.

Ez egyezség nem akadályozta meg a nádort abban, hogy többet ne követeljen a dombóvári uradalomból, mint a mennyi őt megillette. Az 1692-iki január 12., február 24. és április 8-iki iratok foglalják magukban a nádor és a kamara vitáját arról, hogy mely falvak tartoznak a dombóvári uradalomhoz. Az eltérés elég jelentékeny, mert a csatolt kimutatások szerint tíz, sőt húsz falu különbség mutatkozik. Eszterháznak ez sem elegendő, mert Döbröközt is ehhez az uradalomhoz szeretné csatolni, illetve ezt is Dombóvár adományára címén megszerezni.

A nádor nemcsak több birtokot, hanem több pénzt is követelt. Az 1691. évi március 12-iki iratok szerint már

77894 ft követeléssel lép fel a kincstárral szemben és ennek kielégítésére a következő birtokokat kérte: 1. Saskót a revisztyei (Barsm.) kincstári uradalommal, melynek erdeiből hajlandónak nyilatkozott a bányászathoz szükséges fát átengedni; 2. Murányt; 3. Lévát, Végles és Szádvár részeit; 4. A Frangepán és Zrinyi-féle tengeri uradalmakat. Ezenkívül kérte: 5. Szarukót 15000 ftért; 6. Óvárt szintén 15000 ftért; 7. felújította Simontornya, Ozora, Tamási és Kaposvár iránti azt az igényét, hogy azok azon a címen, mert a török foglalás előtt is Eszterházy birtokok voltak, most őt illetik; 8-kérte Dombóvári; 9. a szádvári, szőlősi és ardói falurészt 6000 ftért. Ezekre a kérelmekre és követelésekre nézve a kamara kijelenti, hogy nincs észrevétele, ha a neoacquistica a nádorral ennek fizetésére nézve és a simontornyai, ozorai¹, tamási, kaposvári uradalmak s a szőlősi és ardói részre nézve megegyezik. Szarukőre nézve azonban megjegyzi, hogy az már valamely kegyes célra van szánva. A magyar kamara szerint Murányon több adósság van, mint a mennyit ér; Lévából alig van 60—70 ft értékű, a többi el van zálogosítva; Szádvár per alatt van; a tengeri uradalom nyolc évre zálogban van.

A nádori követelések tekintetében megint egy bizottság küldetett ki, mely azonban csak javaslatot adhatott. A kitaratása bámulatos volt, úgy hogy ugyanez év október 18-án már megkapja 20000 ftban a kegyes célra szánt Szarukő uradalmát, Dombot 50000 ftban. Eszterházy ezt az utóbbi uradalmat 10000 ft-ra becsülte és mégis 50000 ftban fogadta el. Ugyanekkor ugyan siralmas hangon panaszolja, hogy a lázadók mindenét tönkre tették és nincs miből élnie, nincs hova fordulnia. E siralmas állapota folyton tarthatott, mert 1692 november 9-én ajánlatot tesz a kincstárnak, hogy eddig újabban felmerült fizetési hátraléka fejében adják neki a kincstárnak özv. Homonnayné elleni 25000 ftos kezeset, Belatinc uradalmát, az árvái, murányi, revisztyei, dobraközi (Döbrököz, Baranyám) és más részeket nek azonban nagy akadálya volt a kamara ellenáll úgany-

¹) Az ozorai uradalom 1702-ben kelt összeírás szerint 47723 hold.

nyira, hogy pl. a lévai uradalmat csak 1704-ben sikerült neki megszereznie, a hontmegyei Báth várost pedig 1712 február 22-én. 1702-ben zálogba kapta a 120 — 130 ezer holdnyi derecskői uradalmat Nagyszalontával, melyet 1745-ben kap adományul Eszterházy Antal Pál. Ennek dacára azonban még sem halt éhen, (a mitől mindig félt), pedig a tengerparti és murányi uradalmat nem sikerült megszereznie. Mint herceg és egy millió holdnyi hitbizomány alapítója halt meg.¹

Eszterházy Pál nádor birtokait az Eszterházyak három ága közt osztotta meg, három hitbizományt alakítván. A legidősebb ág kapta Fraknó, Kismarton, Lánzsér, Lakompak, Léka, Keresztár, Kőszeg, Kapuvár, Feketevár, Köpcsény, Hartenstein, Szarukő uradalmakat, a wieni és pozsonyi házakat. A második ágé lett: Alsólendva, Nempty, Csobánc, Hegyesd, Tamási, Simontornya, Ozora, Koppány, Kaposvár, Keszthely, Tádika, Rezi, Dombó, Sásd s Döbrököz várak és uradalmak a pesti és fehérvári házakkal. A harmadik hitbizomány a következő birtokokból alakult: Árva, Lietava, Éleskő, Léva, Végles, Szádvár és Sztrecsen várai és uradalmi.

Ezeket a birtokokat szaporította a XVIII. század közepe, másik Pál, a ki újabb hitbizomány okát alapított, illetve újabb birtokokat csatolt a meglévő hitbizományokhoz. Éspedig: Istvándi, Kovácsi, Üllevölgyet 1734-ben; Gyöngyös, Szászberegh, Hatvant 1745-ben; Kadocsfa és Ilvagyot (Zala) 1746-ban; valamint a derecskői uradalmat, mely már régen az Eszterházyak birtokában volt, de végleges adományt még nem szereztek volt rá.

II. A többi szerzőt nem tárgyalhatjuk ilyen részletesen, hanem kénytelenek vagyunk megelégedni avval, hogy a donationalis könyvek alapján összeállítjuk, hogy mely nagyobb adományt ki kapta. E szempontból különbséget teszünk a Rákócy-felkelés előtt és után tett adományok közt. Felkelés előtti adományok:

Jenő herceg 1698 augusztus 14-én megveszi Heisler özvegyétől 85000 firtért a ráckevei uradalmat a király

¹) Az Eszterházy Pál-féle hitbizomány ma csak 402.000 hold mert a múlt században a felét a király engedélyével eladták.

hozzájárulásával. Ugyanő megkapja a siklói uradalomhoz tartozó Baranyavárt és 33 falut, illetve pusztát 1699 január 30-án. Az 1694 március 1-i kamarai iratok szerint megkapja az egész Muraközt 450000 firtért, melyet legkisebb értékben becsültek ennyire, ellenben legnagyobb értékben 670328 frtra. Ennek dacára 1696-ban már módosították ezt a szerződést és 1701-ben május 24-én Savoyai Jenő bejelenti, hogy eláll az egész vásárlástól, ha nem szállítják le a vételárt, mely túl magas. A kamara újra becsülteti azokat a falvakat, melyekre azt mondja a herceg, hogy becsüjök nem helyes. Meg kell jegyezni, hogy ehhez az uradalomhoz tartozott a donacionális könyv adatai szerint a csurgói uradalom is. Koháry István kapja Wesselényi Pálnak kecskeméti uradalmát, Galsát (Nógrádm.), a füleki várat és a murányi uradalmat. A murányi uradaloméért 62047 rhénes (74457 magyar firt) firtot, a többiért 12542 r. firtot fizetett. Forgách Simon 1698-ban a ghimesi uradalmat kapja. Gróf Csáky István örökös szepesi főispán, a curia bírása 1697 április 27-én Richno, Krompach és Volkmart kapja. Tíz évvel előbb megkapta 46000 fit fejében Nagyidát s Gönc felét, valamint 50.000 fit beírást más jószágra s addig, a míg e jószágot kijelölük, a szepesi kamara évi 2000 fit kamatot fizetett. A szolnokai bányászat egy részét, Stoószot és Schwedler falut és bizonyos erdőket évi 4000 firtért vesz a kincstártól bérbe. Csáky László pedig 15.000 fit fejében megkapja a biharmegyei Illyesd, Sólyomkő, Kereki, Micske s Palotát, melyek Bethlené, Rédeyé, majd Thökölyié voltak.

Caprara gróf 1698 december 1-én 95000 firtért megkapja a siklói uradalom felét azért, mert a császári ház érdekében a magáéból költekezett. Rueber Nándor, kinek a kincstártól 300.000 fit követelése van, 1688 június 19-én kapja Késmárkot, Szádvárt, Etschet (Ecsed), Tarcalon szőlőket, Kasán három házat és 20000 firtot. A Keglevichek közül Zsigmond 1699 augusztus 15-én a tornai uradalom egyrészét kapja; Péter május 28-án Blinye várra új adományt kap. 1692 május 5-én özv. Homonnay Drugeth Zsigmondné szül. Keglevich Teréz megveszi 150000 firtért a Homonnay javakat. Lyubomirszky herceg, a ki a szepesi városokat tartja

zálogban, 1092 október 21-én 9000 fít évjáradékot kap. Erdődy Kristóf A. 1700 január 27-én Csejthét és Beckó részeit, 27 nyitrai és 15 trencsényi falut kap, illetve ezek egyrészére nézve kötött adásvételi szerződését a király jóváhagyja. Ugyanő 1692 aug. 22-én hű szolgálataiért 30000 firtot kapott. 1701 július 28-án Erdődy Sándor Prechnót s Alsó- és Felső-Chrich részeit kapja. Erdődy György, ki kamarai elnök volt 1692 május 3-án kapja az árvái uradalmat, melyért az esztergomi érsek is versengett. Ezenkívül is igen sok birtokot szerzett.

Battyáni Ádám saját költségén vezetett seregeinek költségei és a Kanizsa ostroma alkalmával adott kölcsön fejében 43558 fít követelést támaszt, melynek kiegyenlítésére a kamarai levéltár 1700 évi április 14-iki iratai szerint 18 lakott és 44 elhagyott falut kért és kapott a Zrínyi-féle javakból. Kollonich érsek a német lovagrenddel együtt megveszi 500000 firtért a 700000 frtra becsült Jászkun kerületet. Érdekes, hogy azon az udvari kamarai ülésen, melyen a vételért leszállítják, Kollonich maga elnökölt.

A kamarai iratok között gyakran szerepel Zichy István, de az adománykönyvben e korban nem. Már 1688 febr. 21-én kéri Visegrádot, melyet akkor 60000 frtra becsültek, valamint a szentendrei sziget egész hosszában húzódó 6000—7000 holdra tehető, egy valamivel kisebb és számos más birtokot a Duna felsőbb részein (Szőny, Komárom stb.) összesen vagy 135000 fít értékben. Kérelmének támogatására ő is azt hozza fel, hogy saját pénzén tartott katonát. Ugyanez évi július 3-án Palotát kéri vissza, mert III. Ferdinánd annak idején jogtalanul konfiskálta. Ez utóbbi birtok ma is a Zichy család birtoka. Zichy rendkívüli befolyását mutatja, hogy Palotát Heiszler tábornokkal szemben sikerült magának biztosítani (1698 november 24), viszont ez kártérítésül az elmaradt vásárért Lovasberényt kapja 3 pusztával. Komáromot 1691 július 9-én ifj. Zichy István megkapja.

1688 május 12-én Salm gróf megkapja a Rákócy trencsényi birtokait; 1701 szeptember 30-án Hatvant és 24 falut; Széchényi György esztergomi érsek zálogba veszi az 1689 március 1-i iratok szerint Schavnik kincstári birtokot 60000 firtért, megveszi a Thökölyi-féle Likava uradalmat 156000

midőn, 1686-ban Károlyi Sándor atya a keresztúri Thököly birtokot, 1687-ben Kéry Muraszombatot és Szacsu szigetet, 1687-ben Herberstein 7000 ft fejében kapja Novigradot; Kollonich akkor még győri püspök 1688-ban már olyan sok pénz fölött rendelkezik, hogy az árvai uradalomra 100000 ftot adhatott, melynek kamatai iránt a kamara június 4-én intézkedik; Waldstein Károly belső titkos tanácsos Thökölynek Enicke várát és uradalmát kapja 5937 ft fejében; az esztergomi érsek két unokaöccse, Széchényi György és Márton 1688 augusztus 13-án kapnak adományt; gróf Barkócy Ferenc Szendrőt kapja annak a 40000 ft kárnak megtérítésére, melyet Thökölytől szenvedett; gróf Vecsey tábornok Sziget mellett Kis-Peterdet kapja (1698 nov. 24.); gróf Stahremberg Rüdiger Ernőnek 1699 június 12-én 40000 ft erejéig adományt rendelnek a töröktől elfoglalt területekből; gróf Breuner kamarai elnök megveszi 65000 ftért és 300 aranyért Oroszlánköt, halála után pedig fiai 80000 ftban kapják Sziget uradalmát Sziget nélkül, mely 34 falu és egy vadaskertből álló uradalom értéke 91227 ft volt a becslés szerint; gróf Breuner Lajos főhadbiztos 12700 ftért Diószeget kapta; gróf Büchheimné szül. Losenstein, 31000 ftért 1701 február 20-án Baranyában 31 falut kap; 1701 október 4-én herceg Odescalchi 325000 ft kölcsön fejében Illokot és zálogul a Szerémséget; Nagy Ferenc báró 1702 január 13-án 60000 rhénes ftért 48 birtokot és birtokrészt; ezeken kívül számosan kaptak apróbb adományokat, a melyeket azonban nem sorolhatunk fel. 1709 szeptember 25-én Patachich két uradalmat 25 faluval, 6 résszel. Hach Henrik 1708 december 15-én Biharban Kerekít, Ártándot, Ádámot, Kerekegyházat s Gyapolyt 11950 ftban. Kristóf Volkra de Heidenreichstein 1709-ben a salgói uradalmat Nógrád és Esztergomban. Kéry János gróf április 10-én a lipcsei uradalmat Zólyomban; gróf Corbely tábornok 1703 április 20-án 30000 ft fejében 10 falut és 11 pusztát a Dunántúl. Már 1701 július 17-én adták Engelshofen udvari gyógyszerésznek a 166194 ft értékben szállított gyógyszerekért Székelyhidat és uradalmát. Breuner gróf Ostrosith Mátyás illavai uradalmát kapja. Szapáry Péter alországbíró 85000 ftért kapja a vágbeszter-

cei uradalmat. Széchenyi György primás 265000 frtért a szarvkői uradalmat; gróf Eszterházy János 10000 frtért Keszthelyt. A magyar kincstár terhére ezenkívül nagyobb összegű pénzzutalások történtek, melyek fejében birtokadományokat rendelt az udvar. Ezeket azonban nem lehetett foganatosítani.

A felkelés utáni adományok:

Báró Sichingen Dömjén, mivel elvesztette galliai birtokait, a császár 1711 február 5-iki rendelete szerint megkapja hűtlenné lett Vacs Sándor birtokait. Ugyane napon kelt az a rendelet, mely szerint báró Weltschek Vilmos a kincstár elleni 132000 frtos követelése kiegyenlítésére hűtlenné lett Barkócy Ferenc birtokait kapja. A következő napon Kollonich Henrik gróf a Rákócy-felkelés alatt szenvedett 40000 frt kára fejében hűtlen Soós István birtokait, Müller József élelmezési tiszt 3000 frt kára fejében hűtlen Hullich József birtokait kapja Késmárkon. Február 13-án Nádasdy Pál gróf szenvedett kára fejében Uzovich Lajos és János birtokait kapja 20000 frtban, majd 8000 frtnyi utalványt, Nádasdy Ferenc 40000 frtban a Botkay-birtokokat, Gobor Márkus gróf jan. 23-án az ungvári uradalmat 150000 frtban.

Gróf Breuner Kristóf vezérőrnagy 1711 január 5-én a Szigetvárhoz tartozó uradalomból 57 falut kap az őt a kincstárból illető 80000 frt fejében. Starhemberg gróf a kamara elnöke, Hatvant; 1713-ban Pálffy János 100000 frtban a munkácsi uradalom részeit; 1714 április 24-én Mednyánszky Pál kamarai tanácsos a kihalt Fanchy család birtokait kapja; 1715 június 4-én Meskó Jakab kamarai referendárius 20000 frtért Rákócy Ferenc néhány abauji és zempléni birtokát veszi meg a kincstártól; Sembery Samu október 8-án 7000 frtért körülbelül 6000 holdat kap Hontmegyében; Abensberg Traunné pedig Szigetvár körüli birtokokat 50.000 frt értékben; a kamara 1716 május 27-én javasolja, hogy 150.000 forint fejében Trautson herceg kapja Sárospatakot és Regécet; augusztusban Gyulay Ferenc megveszi a kincstártól Posar fiágon magva szakadt család birtokait. Ugyanez évben Jenő savoyai herceg Baranyában több falut kap azzal, hogy ha elperelnék tőle vagy örököseitől, akkor a kincstár 25000 frtot fizet; Orcy

István Thökölyinek gyöngyösi rész jószágait kapja 1717 július 7-én; Berényi Péter 1718-ban hűtlen Forgách Simon tapolcsányi (Nyitram.) uradalmát 125000 frtért kapja. Ugyanennek ghimesi uradalmát május 6-án Forgách Pál kapja 130000 frtért; ugyanekkor kapja Hunyadi László magyar udvari referendárius hűtlen Pély István hat faluját 10000 frtért; Starhemberg Nagyoroszfalut 11000 fit fejében; Bánffy György 1718 december 23-án Sólyomkő (Biharm.) uradalmát 25000 frtért; Lamberg gróf 1719-ben 75000 frtért Szerencs felét; Altban Muraközt és Csáktornyát.¹ Illésházy Miklós 1719 január 30-án azért, mert ő is, meg elődje az 1663-iki háborúban s azóta is érdemeket szerzett s 200000 frtnál több kárt szenvedett, a nagysárosi és zempléni Rákócy-uradalmakat kapta. Ezért már József király ígért volt neki 100.000 forintot. Szintúgy József ígért gróf Star-hemberg Tamásnak 125.000 forintot jutalmul, a miért 1719 január 13-án a hatvani uradalmat kapta, mely iránt Bossányi Krisztina pert indítván 6000 rhénes frtért visszaengedi. Altban János 1719 május 25-én Mura- közt kapja, melyre vonatkozólag azt mondja az adomány le- vél, hogyha fiai nem lennének, akkor a kincstár leányaitól 200000 frtért megválthatja. Hunyadi László a bars megyei Bercsényi javakból kap adományt. Hűtlen Eszterházy Ferenc birtokait: Pápát, Ugodot, Devecsert és Gesztest Eszterházy József és Ferenc kapták adományul. 1720 november 24-én a donationális könyvek szerint herceg Trautson Lipót a négy év előtt 150.000 frtért javasolt sárospataki és regéci uradalmakat 200.000 frtért adományul kapja. Június 4-én a hűtlen Eszterházy Antal birtokait fivérei kapják. 1720 november 22-én Erdődy György gróf a galgóci uradalmat kapja, mely a hűtlen Forgách Simoné volt, aztán gróf Mitrovic Wratislaf s fivére kapta 240000 frtért. Splényi főstrázsamester Kallót és Miháldit 30.000 frtért. A következő évben Sickingen gróf Ónod egy részét 130000 frtért kapja, Altban pedig újabb 100000 frtot, melyből 70000 fit magyar birtokban adandó ki, mégis később az egész összeget a wieni

¹⁾ Ez uradalmakat Savoyai Jenő kapta 450.000 fit. fejében. Ezt a pénzt azonban 1717-ig a kincstár neki kifizette s így az uradalmak felett a király rendelkezhetett.

banktól kapta. 1721 október 3-án Szapáry Miklós báró és Inkey János kapja azt az 53 falut, mely előbb Nagy Ferencé volt. 30-án gróf Wallis Ferenc Tolnában 25.000 fjt fejében több falut kap.

Harruckern János kamarai tanácsos és főhadiszállító 1722-ben kapja 24000 frtért Gyulát, Békést, Szeghalmot, Öcsödöt, Csabát, Dobozt, Körösladányt, Gyomát, Vésztöt és több pusztát. Zinzendorf varasdi parancsnok jogot nyer arra, hogy 30000 fjt értékig választhasson birtokokat. 1723-ban Mednyánszky Pál kamarai tanácsos évi 10000 fjtot kap. Altensteig Ottó 1724-ben évi 34000 frtért megkapja Munkácsot, Ungvárt, Szt.-Miklóst és Diósgyőrt. Ebben az évben kapja Matyasovszky György Rákócynak lednici uradalmát. 1726-ban Csáky Zsigmond 16200 fjt fejében Rákócy csetneki birtokát. Harrach Alajos 1726-ban 40000 fjt fejében 36000 holdnyi kiterjedésű birtokot kap. Ebben az évben kapja a modenai herceg az aradi és jenői kamarai kerületeket, 122 falut s 82 pusztát. Montecuccoli gróf 50000 fjtot kap. A következő évben gróf L'Huillier 40000 frtért Cserép (Borsodm.) uradalmát. 1728-ban Locher Bercsényi brunóci birtokát 25000 frtért kapja. Schönborn Lothar Ferenc mainzi érsek 1728-ban kapja a szent.-miklósi és munkácsi uradalmat, az utóbbit a vár nélkül, majd Schönborn Frigyes bambergi püspök és kancellár a szerémi Szurcsin és Szurcsök nevű kerületeket 22 lakott faluval és 31 lakatlan helységgel, melyet akkor 85709 fjt 33½ krajcárra becsültek. Ez az uradalom akkor 13508 fjt 49½ krt hozott pénzben, 508 mérő búzát, 254 mérő árpát, 128 mérő zabot, ugyanennyi tengerit, 1022 öl fát, 1022 csomó szénát. Starhemberg újabb adományt és ennek fejében újra Hatvant kapja; Breuner leányai Diószeget (Ble-harm.) kapják, mely utóbb Dietrichstein kamarai elnöknek jut.

A *pragmatica sanction*ról szólva említettük, hogy az udvar nem volt fukar azokkal szemben, a kik ennek elfogadása körül valamely szolgálatot tettek neki. Ezek az adományok¹

¹) V. ö. Marcali H.: Magyar birtokviszonyok 1711—40. (Budapesti Szemle 1897. évf.)

1724 után váltak esedékesekké, Nagy István alnádor 25000, Szluha Ferenc ítélőmester 20000 frotot kap, illetve ennyi érő birtokra ígérvényt, csak a protestánsok kapnak készpénzt, mert az udvar nem akarta a protestáns kézen levő birtokok számát szaporítani. 1726-ban Pálffy Miklós és János 200000 frot fejében a bajmóci uradalmat kapják; Erdődy György 6000 frotban Pusztaszert; Révay Mihály 10000 frot értékű birtokot ott, a hol kiválasztja; báró Babocsay Pál tábornok örökösei 25000, Keglevich Mária fiai 20000 frot értékű birtokot kapnak.

Kollonics grófné először 30000, aztán 60000 frotnyi adományt kap. Kéry főlovászmester 40000 frotot, több kisebb-állású pedig kisebb adományt kap. A nádort mint az előbbi században, úgy most sem pénzben fizették, úgy hogy 1730-ban Pálffynak 45625 frottal tartozott a kincstár, a mit csak felében egyenlített ki pénzben, másik felében birtokkal. Benicky Sándor ekkor kapja a fehérmegyei Mártonvására nevű birtokot 15000 frotban.

III. A magánosok közötti ügyletek útján való szerzés még mindig ritkább, mint az adományozás útján való. Az előző korhoz képest mégis összehasonlíthatatlanul gyakoribb. Miután a birtokméretek még mindig igen nagyok, tehát az adásvétel útján gazdát cserélő birtokok is mai szemmel nézve igen nagyok. Hunyady András három fia 1727-ben megveszi Harachnak Somogy megyében fekvő birtokait, melyeket ez csak az előző évben kapott. A Battyáni-Strattmann örökösök 1726-ban megveszik Siklóst 96200 frotért Caprara örököseitől.

Erdődy György 1720-ban 240000 frotért megveszi Gálgócot, mely a Wratislav-család magvaszakadtával visszaszállt a kincstárra. Ugyanő 15000 frotért 1732-ben megveszi a csongrádmegyei Algyót és Mindszentet. Orcy István Hevesben vásárol a kincstártól több birtokot s azért, mert feljelenti, hogy ennek ottani birtokait magánosok elfoglalták, elengednek a vételárból 7000 frotot. 1734-ben Pálffyék megkapják Bazint és Szentgyörgyöt 50000 frot ellenében. A kisebb birtokok közül is mind több adásvétel útján cserélt gazdát, de ennek tárgyalása nem tartozik feladatunk körébe.

IV. A k i e k o r birtokszerzéseit elolvassa, az akár

akarja, akár nem, bizonyos kíváncsisággal keresi a kurucból labanccá vedlett Károlyi Sándor adományait. Ezekre nézve az eddigiekben is nagyon sok anyagot található, de arra nézve, hogy a békeközvetítésért mi volt a jutalma, magának Károlyinak III. Károlyhoz intézett kérvényben találjuk meg a feleletet. E kérvényében ő maga mondja el, hogy mit ígértek neki. Láthatjuk, hogy az udvar igen sokáig bizalmatlan volt vele szemben és az ő legalázatosabb könyörgései sem tudtak vele szemben bizalmat támasztani. A kamarai levéltárban található kérvényben elmondja Károlyi, hogy mihelyt tudomást szerzett arról, hogy József az akkor uralkodó mozgalmakat le akarja csillapítani, azonnal „*minden magánhaszonról lemondván*, igyekeztem nemcsak saját személyemet alávetni, hanem az egész felkelő és az igaz hűség-től eltévelyedett népet visszatéríteni . . .” „Mely alkalommal egyedül a köteles hűséghez való visszatérésemért nemcsak életem és vagyonom, hanem még bőséges kegyelmek ajánlottak fel nékem. Mindezekért legalázatosabb köszönetet mondva nem saját magam érdekeimet kerestem, hanem magamat önként az ügyeknek szentelvén, a mozgalmak teljes lecsendesítésére köteleztem magamat . . .” Elmondja, hogy Debrecenben 1711 március 14-én letette a hűségesküt és arra kötelezte magát, hogy a felkelők egész katonaságát az ausztriai ház hűségére visszatéríti. Mint tudjuk, ehhez pénz kellett s maga Károlyi mondja el más helyen, hogy pénzt osztogatott a felkelők közt. Kérvényében ismételten visszatér arra, hogy neki a császár teljhatalmú megbízottai különféle javakat önként felajánlottak, de *ő azokat az ügyek bevégszéséig visszautasította*. Elmondja, hogy a felkelők, mikor megtudták, hogy a béke érdekében fárad, úgy őt, mint családját el akarták pusztítani, ő azonban állhatatos maradt. A mikor József halála folytán a felkelés már alig volt megint elfojtható: „minden fegyvert halomra rakatván és összegyűjtvén a felkelőket, a vezetők és a fők akarata ellenére ígéretem szerint Felséged és császári háza hűségére visszavezettem, a felvett fegyverekből kivetkőztettem az egész országot és a nemzetet Felséged háza és az akkor uralkodó

királynő Ő Felsége békés kormánya alá adtam magammal együtt . . .”

Mihelyt ezek megtörténtek, Károlyi sietett a király megbízottait ígéreteikre figyelmeztetni, a hogy ő maga mondja, „Ő felségének I. Józsefnek a személyem részére tett bőséges ajánlatára és gráciájára figyelmeztettem.” Erre annál is inkább feljogosítottnak tekintette magát, mert mint nagyon helyesen mondja „Ezt a bőkezűséget, más békekötések példájára, betétehettem volna a közhittel tárgyalt pacifikáció pontjai közé, de nehogy a legkevésbé is bizalmatlankodónak látszassam Ő Felsége plenipotenciájában és szent királyi szavában, az egész pacificatio szövegében (bár teljhatalmú megbízott voltam) nevemről sem tettem említést.”

Ezek után áttér arra, hogy mit kér szolgálatai fejében, így folytatván:

„Ugyanezek *a megbízottak megismervén* az Ő Felsége császári háza iránt érzett nem színlelő, hanem szívbeli *hűségemet* és lelkesedésemet, I. József császár Ő Felsége említett plenipotenciáját, *a szatmári fiskalitást* (a mit Rákóczi már előbb nekem adott), *kezeim között hagyták a szigethi portióval* együtt. Azonkívül a *huszti dominiumot*, a *Barát és Deák nevű tarcali szőlőkkel kezeimre bocsátották*.

A háborúk és mozgalmak ily módon elcsendesedvén, Ő Felsége a királynő is látván, hogy Magyarországot és Erdélyt az ő császári békés kormányzása alá visszanyerte s különféle Rákóczi-uradalmakat és a pártütéshez (!) tovább is ragaszkodóknak uradalmait a kir. kamara lefoglalta és hogy az én csekély, de minden lehető igyekezettel, törekvéssel és lelkesedéssel végrehajtott munkám megtermi gyümölcsseit, az egész minisztérium jóváhagyásával *dicső emlékü József császár említett plenipotenciáját és a plenipotenciáriusoknak tetteit, tárgyalásait, ígéreteit és végzéseit kegyesen megerősítette s megígérte, hogy Felséged által is megerősíteti és az érintett csekély fiskális javakat, melyeket részben nekem rendeltek, részben már előbb is bírtam*, Felségednek a távoli országokból való megérkezéséig *birtoklásul és bírásul kegyesen átengedi* azzal a kikötéssel, hogy ha a huszti domi-

niumot, mint a mely a sóbányákhoz szükséges, azok részére bírásul és birtoklásul átengedném, helyette bizton egyenértéket fogok kapni.

Hogy mindezeket egyenkint oly hosszasan előadom Felségednek, nem azért történik (távol legyen tőlem), mintha én az előadottakból roppant érdemeket igyekeznék magam számára kovácsolni, vagy pedig mintha az eddig irányomban mint legméltatlanabb szolga és alattvaló iránt tanúsított csász. kir. kegyelmeket és Felségednek, atyai jóindulatát semmibe sem venném s magamat sértve erezném vagy megcsalottnak tartanám, ellenkezőleg, alázatosan hivatkozom Felségednek megérkezése után, egy évvel ezelőtt benyújtott kérvényemre, abban röviden előrebocsátván a plenipotentárius uraknak boldog emlékü József császár teljhatalma mellett irányomban tanúsított kegyességét, annak megerősítése Felséged megérkezésére volt kitűzve; de mielőtt Felségednek kegyes végzését megkaptam volna, az egész huszti domíniumról, mint a mely a sóbányákhoz szükséges, a Felséged által nekem kegyesen engedélyezett audiencián lemondottam s azt az udvari kamara kezeire bocsátottam.

S bár Felséges császár azon domínium fejében úgy a királynő Ő Felsége, mint az egész minisztérium nekem kárpótlást ígértek, ha Felséged élőszóval nem biztatott volna, Felségednek kegyes szavaitól indítva, a tényleg üresedésben lévő máramarosi főispánsággal állottam elő és Felséged kegyesen azt resolválta, hogy írásban tegyem azt és csak akkor s nem előbb, Pozsonyban határoztam el, hogy erre nézve folyamodom.

Mivel azonban már Felségednek tetszett *veleszületett osztrák* kegyességénél fogva részemre *50 ezer forintnyi gracionáliát rendelni s Felségednek üdv. kamarája ezt végrehajtani is törekszik*, mivel azonban Felséged ezen kegyelméhez több oly feltételt fűztek, melyek Magyarországon hallatlanok s eddig gyakorlatban sohasem voltak, a többi között nevezett 50 ezer forintnyi grácia csak a férfiągat illeti s az kihalván, a nekem adott javakat egyszerűen visszaveszik, sőt ha valamelyek az idők folyamán elvonatnának, elidegeníttetnének, vagy silányabbakká lennének, utódaim azok fe-

jében Felsőged kamarájának kárpótlással tartoznak, így ez által tőlem a rendelkezés teljes szabadsága elvétetik és semmi fiskális kezesség, legfeljebb a nevezett összegig adatnék nekem. Ezenkívül Felsőged ezen gráciájába igyekeznek bevenni a *kétezer aranyat is, az én magánszerzeményemet és tulajdonomat, melyet Rákócynak kölcsön adtam* s mely fölött szabad rendelkezési jogom van, hogy azt ezentúl ne követelhessem s az a nevezett 50 ezer forintban megfizetettnek vétessék és a férfiág kihaltával Felsőged kamarájára szálljon.

Térden állva legalázatosabban könyörgök tehát Felsőged előtt, hogy a már rezervált 50 ezer forint compensatioba először a szatmári majorsági kúriát az ugyanezen városban és területen lévő fiskalitással. és annak minden tartozékaival együtt kegyesen adományozni méltóztassék. Felsőged ezen kegyes intézkedése a szatmárnémeti lakosoknak nem lesz kárára, mivel ugyanazok a húszezer forintért, ugyanott más és értékesebb fiskalitást vehetnek s Felsőgednek e részben irányukban támasztott kegyelmével bőségesen megelégedhetnek.

Másodszor kérem a *Drághfy-család magvaszakadtáról fiskalitássá lett erdői domíniumot* a romban lévő várral, községgel, falvakkal, birtokokkal és részjóságokkal, valamint az összes hozzátartozókkal.

Végül *harmadszor a Tarcal községben lévő Sztihay-féle fiskális kúriát* a Barát, Nagy- és Kis-Deák nevű szőlőkkel az én előbbi alázatomban kérvényem szerint a férfiág részére Felsőged kegyelméből örök joggal, a női ág részére pedig a már kegyesen elrendelt 50 ezer forintnyi összegben és öszszegért szolgáló birtokadási joggal az én és az enyéim szabad rendelkezésére és az épületek értékének kárpótlása, valamint Felsőged fiskusának kezessége alatt.

Ezenkívül negyedszer: *a saját szerzeményű 2000 aranyamért*, mely semmi összefüggésben nincs a gráciával, kérem *Rákócynak a mondott Király-Gály nevű hegyen* levő szőlőjét zálogba átadni.

S még *ötödször kérem megerősitésemet régi szatmári kúriám birtokában*, mely egykor a Dócy-csaladé volt, az-

után a Sennyey- és Pacol-családokra szállt, honnan vérbeli leszármazás jogán és II. Ferdinándnak, Felsőged elődjének donatiója s birtokba iktatása által a Károlyi-családra szállott szabad borkiméréssel és két kőre járó malommal együtt, mely mintegy hatvan év óta birtokukban van és tényleg kezeim között tartom; a különféle igénylőket pedig a táblai Végzés és a királyi fiskus véleménye alapján kegyeskedjék felsőged a jog rendes útjára terelni.

Hatodszor a huszti uradalomért egyenértékül kegyeskedjék felsőged a máramarosvármegyei főispánságot a királyi jog áthelyezésével Csenger községében és várában a falvakkal és részjóságokkal, melyek részint a Briberi Melith-család magvaszakadtával, részint a Sulyok-család hűtlensége révén a királyi fiskusra szállottak Szatmár vármegyében, vagy pedig a szigethi kőből épült kúriát és részjóságokat Máramaros vármegyében kegyesen nekem adományozni és átengedni. Felsőgednek ezen veleszületett osztrák jóságát és késői utódaimmal együtt utolsó csepp vérünk kiontásával igyekezünk megérdemelni. Császári Felsőgednek legalázatosabb örökké hű alattvalója és jobbágya
Gróf Károlyi Sándor.¹⁾

Károlyinak azonban nemcsak ezek a szerzeményei, mert 1782-ben Csongrádot és Hódmezővásárhelyt is megkapja. Ezenkívül igen sok birtokot vásárol, így az erdődi

¹⁾ Károlyi Sándornak Károlyban 1711 július 16-án kelt kérvényéhez egy kimutatás van csatolva, melyben azokat a birtokokat sorolja fel, melyeket Pálffy János gróf teljhatalmú megbízott a szatmári békeért való jutalmul birtokában hagyott. Mint Károlyi maga mondja: „Ő Felsőgednek VI. Károlynak megérkezéséig birtoklásomra hagyattak, mégpedig:

A szatmári fiskalitás egy nemesi udvarházzal, malmokkal és egyéb hozzátartozókkal.

Erdőd teljes uradalmával, a lerombolt várral és az ahhoz tartozó javakkal, melyek tényleg kezeimben voltak, birtokomban hagyattak.

Huszt dominium öt községgel és öt faluval és a hozzátartozókkal, valamint a Sziget városában levő kőből épült kúria a birtokrészekkel, négy faluval és a hozzátartozókkal.

Végül a Szuhay-féle Barát és Deák nevű két fiskális szőlő, melyek a t a r d i szőlőhegyen fekszenek.”

uradalomhoz tartozó rézteleki jöszágot megveszi gróf Zinzendorf-tól. Gróf Kéry Jánostól 15.000 frtért megveszi a béléteki uradalmat; 1734-ben megveszi Pusztamegyert (Nyitra) és Kaunitztól egy uradalmat 121.500 frtért. A legnagyobb vétele az ecsedi uradalom. Ez az uradalom a XVII-ik század elejéig a Báthoryaké, majd a Bethleneké, utóbb a Rákócyaké volt. Ez uradalomban II. Rákócy Ferenc és nővére, Aspremont grófné megosztottnak. Utóbbi Bánffy Györgynek adja zálogba a maga részét 53.000 frtért. A szatmári béke után a kincstár Rákócy Ferenc részét lefoglalta s ez alkalmal az uradalmat megbecsültette Értékét ekkor 384.829 frt 18 dénárta tették.

Bánffy György a kincstár részét meg akarta venni s ajánlatot tett a kamarának, mely ajánlat beérkezése után 1731. február 3-án Fischer kamarai tanácsos egy levelet írt Károlyi Sándornak, melyben ezt írja: „Az ecsedi dominiunot igenis kívánja a Mlts Bánffy-família, a királyi fiscusnak ígervén auctiojul készpénzül 30.000 rénes frtokat pro rata medietate fiscali jure perennali obtinenda . . . Bár katolikus úrra szállana, ha csak a fiscus rész is, mert a mostani possessorok épen kiirtják az igaz hitet . . .” Erre Károlyi Sándor azt felelte, hogy az *Isten dicsőségére* kész a vételre.

Ezután elkezdődött az alkudozás az Aspermont-családdal, mely 90.000 rénes frtot kért, de utóbb 80.000 frtért eladta a maga részét. A másik részt már megvette közben Mattyasovszky József, a ki 112.000 frtot le is tett, de utóbb azt látta, hogy a kincstár nehézségeket támaszt vele szemben, mire Károlyi Ferenc a 193.118 frt 25 krta becsült uradalmat megvette 150.000 frtért, mert a kamara szerint atya a felséges királyi háznak nagy szolgáltatokat tett.

Így jövedelmeztték az urak az árulást s így jutalmazta az uralkodóház a neki tett szolgáltatokat.

A gazdasági viszonyok.

I. A századokon keresztül tartott harcok az ország gazdasági fejlődésének állandó akadályai voltak. A Nagyalföld termékenyvé tételére bizonyosan sokkal előbb történtek

volna lépések, ha a török nem ékeli be magát az országba. Erdeinket nem pusztították volna a rabló- és török-támadásoktól való félelemben, hanem azok továbbfejlesztéséről kellő időben gondoskodtak volna, a mire századokon keresztül senki sem gondolt. A százados harcok elpusztították a nép legerősebb s legéletképesebb részét s a szaporodásból elvonták azt a részt, mely a legerősebb utódokat tudta volna nemzeni.

A nyugat mögött messze el kellett maradnunk tehát, melyhez semmi összeköttetésünk nem volt, mióta Amerika felé irányult a kereskedelem legnagyobb árja. Századok választottak el a nyugattól és a világ gazdasági fejlődésétől, mely nálunk mindig a társadalmi alakulásokkal egyszerre érezte csak hatását. Gazdasági életünk nem fejlődhetett szabadon. Állandó akadályozó körülmények álltak nyugodt fejlődésének útjában. Ezért társadalmi és állami életünk sem mutathatja a gazdasági és társadalmi szervezetnek összekapcsolódását.

Fejlődésünkre tehát annál hátrányosabban hathatott a nagybirtok feltétlen uralma. Századokon keresztül a nép jojtalan tömegével szemben a 10–15 nagybirtokos-család áll. A másutt ugyanakkor már nagy szerepet játszó kis- vagy középirtokos majdnem ismeretlen. A XVI-ik század előtt a kisbirtokosok kezén nincs több, mint a területnek 5–6%-a. Ettől az időtől kezdve aztán a kisbirtokos elem állandóan nő a családok osztozkodása és a jogbiztonság növekedése folytán, de meg azért is, mert ettől kezdve mégis ki tudtak annyit hozni az ingatlanból, a mennyi egy család eltartására elegendő. Pedig a nagybirtok az országok gazdasági fejlődésének előmozdítására nem alkalmas, mert 1. elorsvasztja a gazdasági tevékenység legfőbb rugóját: *a nagy igényűséget*; 2. mert akadályozza a tömegek önálló gazdasági tevékenységét; 3. mert kis eredményekkel is megelégszik; 4. mert a nagy fogyasztást nem segíti elő.

Nem lehet tehát azon csodálkoznunk, hogy nálunk a hármasszorgású gazdálkodás csak a XVIII-ik században lesz általánosan ismert a Királyhágón inneni részeken, az ezen túli részük megyéit pedig a kormány 1766-ban figyelmezteti

ennek a gazdálkodási rendszernek előnyeire. Ennek a figyelemzetetésnek azonban olyan kevés hatása van, hogy Teleky Domokos szerint még 1846-ban is csak a kétforgású gazdálkodás dívik Erdélyben.

Így aztán nem csoda, hogy az állattenyésztés a legvirágzóbb gazdasági águnk, melynek nemcsak az erdőt, hanem a szántót is feláldozzák. A XVIII. század elején átlag 56.000 darab ökröt visznek ki másfél millió értékben. Borból 600.000 fjt értékű a kivitel, míg gabonából csak fél millió fjt értékű. Jellemző, hogy a városokban 57.183 kapásra való szőlő volt, holott az egész Tiszavidéken csak 55.388 kapásnyi. (Az úrbériség rendezésekor 12 kapásnyi szőlőt 1128 négyszögölnyi területűnek vettek.)

II. A gazdasági viszonyoknak bizonyos mértékig fokmérője az ár és ennek hullámzása. Alacsony árak és nagy hullámzások főleg kezdetleges viszonyok között fordulnak elő. Nagy árkülönbségek egyúttal a rossz közlekedési viszonyoknak is következményei. Magyarországon nagyon soká nem lehetett az egyik vidékről a másikra nagy mennyiségű terményt szállítani. Annyira, hogy az árak nem voltak sohasem egységesek az országban. Tiszta képet csak úgy nyernénk az árakról, ha minden vidék áralakulásait ismernők. Ez azonban azért nem áll módunkban, mert csak nagyon kevés vidék árait nézve tannak valamelyes adataink. Mosonmegyében 1689-ben egy pozsonyi mérő búza 2 fjt 30 kr; 1753-ban 54 kr; 1759-ben 3 fjt; 1765-ben 1 fjt 30; 1768-ban 2 fjt 6 kr. Az árpa mérője 1699-ben 1 fjt 15 kr; 1726-ban 36 kr; 1759-ben 1 fjt 15 kr. A rozs 1735-ben 40 kr; 1755-ben 1 fjt; 1759-ben 2 fjt 30 kr.

III. A XVIII. század elején bevetett területre nézve elég pontos adataink vannak abban az összeírásban, melyet 1720-ban végeztek. E szerint 1,487.830½ pozsonyi mérőre való terület volt bevetve. Egy mérő föld 1100—1200 négyszögöl. Rét 274.128½ kaszásra való volt. Egy kaszás-rét 800—1200 négyszögöl. Az összes szőlőterület kiterjedése 313.648½ kapás. A megyékben 154.959 adófizetőt, a városokban 13.296 fjtak össze.

Az összes bevetett terület 35%-a a szőlő 46%-a, a rét

a Dunán túl volt. A Tiszáninnyi vidéken a bevetett területnek 23%-a, a rét 23%-a, a szőlő 12%-a; a Tiszán túl a bevetett terület 12%-a, a rét 24%-a, a szőlő 9%-a.

Az erdők állásáról semmit sem tudunk meg ebből az összeírásból. Egyáltalában nem tudjuk, hogy a többi művelési ághoz képest milyen területet foglalt el, de azt tudjuk, hogy az egyes területeken levő királyi tisztviselők nagyon szomorú képét festették az erdőállománynak. Az előző századokban ugyanis a várak palánkozásához nagyon sok fát használtak fel, de arra sehol sem gondoltak, hogy a kipusztított erdőt megújítsák, most tehát attól kellett félni, hogy nem lesz elegendő fa. A bécsi kormány nagy buzgalommal látott tehát hozzá, hogy az erdők felújításáról gondoskodják. A kormány rendelkezései nyomán a megyék is belátták, hogy ez irányban tenni kellene valamit s így születtek meg azok a határozatok, melyek az erdőpusztítást tiltják és az erdőültetésről gondoskodnak.

A kormány tette figyelmessé az országot, hogy a régi gondatlan élet és a gazdálkodással való nem törődés nagyon hátrányos következményekkel jár. Nem lehet tagadni, hogy a rendek e tekintetben való érzéke csakhamar kifejlődött, úgy hogy a kormány által vont határokon túl is foglalkozni kezdtek a gazdasági kérdésekkel és az irányban sürgették a kormányt, hogy mozdítsa elő az ipar fejlődését, hogy ne kelljen még a posztót is külföldről hozatni és tegye lehetővé az osztrák vámok eltörlésével a kivitelt. A kormány azonban mindig sokkal előbb járt a gazdaság fejlesztése iránti gondolatok és tervekkel, mint a rendek. Mielőtt még sürgették volna, már nemcsak utak, hanem csatornák építésének terveivel is foglalkozott. Felmerült a gondolat, hogy a Dunát a Balatonnal s Tiszával összekössék, hogy egész Debrecenig csatornát építsenek stb.

IV. A kereskedelem nagy előnyeire csakhamar rájönnek a rendek s már az 1729-iki országgyűlésen panaszkodnak, hogy termékeik eladására nincs alkalom, mert a bort nem volt szabad a Dunán felfelé vinni; Stájerországba pl. csak akkor volt szabad gabonát szállítani, hogyha az ott termett már elfogyott s ekkor is megszabott áron kellett eladni. Ez

irányú panaszai aztán állandóan visszatérnek s az országgyűléseken felújulnak. A panaszokon kívül azonban nagyon keveset vagy semmit sem tettek. Az idegen kereskedők, a kik magyar cikketet vásároltak, maguk jöttek az országba értük, így már 1690. óta jártak hozzánk az angol borkereskedők, de még a XVIII. században sem szállítottak magyar kereskedők magyar bort Angliába.

A gazdasági élet fellendítése különben csak másodsorban volt a kormány célja, azért akarta a magyar gazdasági életet fellendíteni, hogy bevételeit fokozza. Figyelme tehát elsősorban nem a magángazdálkodás, hanem az állami bevételeket szaporító gazdaság emelésére irányult. Már 1690. november 9-ről találunk a kamarai levéltárban arra írányuló rendeletet, hogy a bányászat hozadéka emeltessék, majd arra vonatkozó rendeletet, hogy Lengyelországból ne hozhassanak be sót stb. Más részről fő bevételi forrása a kincstárnak a vámok voltak.

A nagybirtokosok jövedelme is a kincstáréhoz hasonló forrásból fakadt; a nép ingyen munkája mellett az a sok mindenféle szolgáltatás, mellyel akkor megterhelték. Könnyen megállapítható ez bármely birtok becsüjéből. Láttuk, hogy a mikor Bercsényi Miklós 1691-ben zálogba vette az ungvári uradalmat, akkor azt megbecsülték. A vár becsértékét 6000 frtra tették, a városét, miután a földesúr elengedte a lakosoknak a munkát és csak egy szőlőt művelnek neki, 3000 frtra; két korcsma értékét azonban 18.000 frtra, a vám értékét 10.000 frtra, a vásárvámét 8000 frtra, a mészárszékét 2600 frtra, a bor kilencedét Ungváron, Gerencsen, Alsós Felső-Homonnán, Húszakon és Mericsen 13.333½ frtra. A hat kerekű malmot 20.000 frtban vették fel. Ellenben pl 682 köbölre való allodiális földet 5456 frtban, ezer királyi hold földet 3600 frtra becsülnek egy más helyen és egy jó halászó helyet, mely malomra is jó, 3000 frtra. Egy erdőt, melyben 12.000 disznót makkoltathatni, 15.000 frtra becsültek. Az erdő ugyanis nem a fa szempontjából képviselt értéket, ha nem csak a makkolt disznók tizede szempontjából. Ennél a becslésnél csak 300 disznót vettek fel a tized eredményeként, egy disznót 3 frtra becsülve az évi hozadék 900 frt, ez

tőkésítve 15.000 frt. A szőlőt azonban sokra becsülték, az uradalomhoz tartozott ugyanis 20 szőlő, melyet a jobbágyok műveltek, melynek hozadéka 300 hordó bor volt s ezt 50.000 frtra becsülték. Az erdőt viszont másutt, pl. a Kemény János-féle javak becslése alkalmával, nem is becsülték.

V. Az ország állapotára nézve ezekben a becslésekben igen sokszor nagyon érdekes adatokra bukkanunk. 1688. június 10-én kelt rend. szerint pl. Waldstein Károly belső tanácsos megkapja Thökölyinek Enyicke nevű várát, a kamarai levéltárban e rendelet mellett meg van Enyicke becsüje is. E szerint a kastélynak nincs ablaka, ajtaja, a teteje rossz, a földet húsz éve nem művelték, 18 jobbágy közül 14-nek nincs ökre, s a 18 lakott telekkel szemben 25 lakatlant találtak. Egy malmot, három halastavat, egy erdőt nem becsültek, mi-
kor a birtok becsértékét felvették. Az a körülmény, hogy valamit nem becsülnek, vagy kisebb becsértékűnek vesznek fel, nem jelenti azonban mindig, hogy nem ér semmit vagy keveset, hanem esetleg csak annyit jelent, hogy az adományban részesülő a becselőket befolyásolta. Erre számos példa volt e korban. De meg a tulajdoni viszonyok tisztázatlanságára való tekintettel a vitás területeket nem vették fel s így ennyivel kevesebb szerepel, mint a mennyi volt. Székelyhidat 1699. október 30-án megbecsülték. A becsüt a szepesi kamara fogantatosította még az iratokból megállapíthatólag is némi jóakarattal a megadományozandó iránt.

Arról, hogy milyen állapotban volt az ország, legjobb képet az által nyerünk, ha a kortársak leírásából ismerjük meg. A kamarai levéltárnak 1722. február 4-ről kelt iratai közt a következő érdekes adatokat tartalmazó irat található: *Beschreibung eines Stück Landt des Königreichs Hnnngarn*. E leírás néhány megyét foglal magában és pedig a következőket: Mosón, területe 562.000 német hold, melyből 90.000 hold terméketlen, 290.000 szántó, 1500 negyed szőlő; van 53 mezőváros és faluja, egy apátsága, egy pálos-, egy ferenc-, egy kapucinus zárdája. A harckepések száma 12.000 ember. — Győr területét 500.000 német holdra teszi, melyből 125.000 hold terméketlen, 200.000 hold szántó, 6000 negyed szőlő; van 58 falu és mezővárosa, egy püspöke, egy káptalanja, egy

jezsuita-, egy karmelita-, egy ferenc-, egy benedekrendi zárda. A harcképesek számát 15.000-ben vették fel. — Veszprém területe 937.000 hold, ebből 140.000 hold terméketlen, 797.000 hold szántó, 3500 negyed szőlő; van 130 községe és 3 városa, 150 prediuma s elhagyott községe, egy püspöke, egy piarista-, két ferencrendi, egy cisztercita-, egy paulinus-zárdája. A harcképesek száma 18.000 — Pest-Pilis-Solt területe 2,565.000 hold, melyből 350.000 hold terméketlen, 700.000 szántó, 30.000 negyed szőlő, van 11 városa, 148 községe, 116 prediuma; van itt egy érsek, egy püspök, egy káptalan, egy jezsuita-, 5 ferenc-, 2 dominikánus-, 1 servita-, 2 paulinus-, 1 karmelita-, 1 kapucinus-, 3 piarista- és 4 női zárda. A harcra alkalmasak száma 23.000. — Fejér területe 765.000 hold. Ebből terméketlen 78.000 hold. 187.000 hold szántó, 5000 negyed szőlő. Van itt egy város, 45 község, 44 predium; egy prépostság, egy jezsuita-, egy karmelita-, egy ferencrendi, egy kapucinuszárda. A fegyverfoghatók száma 9000. — Tolna területe 1,093.000 hold, melyből 100.000 hold terméketlen, 150.000 szántó, 12.000 negyed szőlő. Van 2 város, 63 község s 43 predium, továbbá 4 prépost s egy ferencrendi zárda. A harcosok száma 13.000. — Baranya területe 1,718.000 hold. ebből terméketlen 160.000, szántó 420.000 hold, 35.000 negyed szőlő. Van 3 város, 298 helység, 500 predium, egy püspök, egy káptalan, egy jezsuita-, egy paulinus-, egy dominikánus-, egy augusztinus-, három ferencrendi, egy kapucinus-zárda. A harcosok száma 80.000 — Sümegmege területe 1,828.000 hold, melyből 190000 hold terméketlen, 425.000 szántó, 20.000 negyed szőlő. Van itt egy vár, 330 község, 385 predium, két ferencrendi zárda s 70.000 harcos. — Zalamegye területe 1,781.000 hold. Ebből 160.000 terméketlen, 460.000 szántó, 100.000 negyed szőlő. Van egy vár, 8 város, 558 község, 160 predium, 3 apátság, 1 paulinus-, 4 ferencrendi zárda. — Vas 1,875.000 hold, s ebtül 200.000 terméketlen, 520.000 szántó, 110.000 negyed szőlő. Van 8 város, 800 község, egy káptalan, egy apát. egy prépost, egy jezsuita-, egy dominikánus-, két ferencrendi zárda. A harcosok száma 110.000. — Sopron területe 1,250.000, melyből 150.000 hold terméketlen, 390.000 szántó, 95.000 negyed

szőlő. Van hét város, 168 község, egy jezsuita-, két dominiánus-, egy paulinus-, egy minorita-, egy kartauzi s három ferencrendi zárda. A harcosok száma itt 90.000.

Ez az összeállítás nemcsak az akkori viszonyokra, hanem arra nézve is ad felvilágosítást, hogy minek az összeírására fektettek súlyt. Nagy körültekintésre vall, hogy a terméketlen területeket, bár csak hozzávetőleg, de mégis felvették. Látjuk, hogy sokkal több a terméketlen terület, mint ma. Ennek oka nagy részben az, hogy ma sok olyan terület érdemes már művelni, melyet akkor nem volt érdemes. A művelést érdemlőség határa kitolódott, a földjáradék tehát emelkedett.

VI. A terméseredmények annyira megváltoztak, hogy alig tudjuk elhinni, hogy alig kétszáz év előtt olyan keveset termett a föld. A budai kamarai igazgatóság könyvvezetősége 1701. július 11-én összeállította az előző három évi tized hozadékát a következő kerületekben: Buda, Földvár, Sziget, Palánka, Kanizsa, Fehérvár, (Sió) Fok, Simontornya, Baja, Kaposvár, Vörösmarton, Pécs, Szeged, Visegrád. Ez összes kerületekben a tized 1698-ban 13.303 mázsa búza, 1187 mázsa árpa, 2490 mázsa zab; 1699-ben 24.325 mázsa búza, 2290 mázsa árpa, 2209 mázsa zab; 1700-ban pedig 25.367 mázsa búza, 1872 mázsa árpa, 2367 mázsa zab volt, tehát az összes kerületekben csak tízszer ennyi termett. Egy 1688-iki kimutatás szerint Szabolcs, Szatmár, Zemplén, Abauj, Ugocsa, Bereg, Sáros, Gömör, Ung, Bihar s Borsodban a tized 9683½ köből árpát s 1011½ köből zabot hozott.

E csekély terméseredmény akkor érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a népnek alig van mivel megművelni a földet. Baranya vármegyének 1696-ból van egy összeírása, mely szerint akkor 112 lakott községe volt. Ezek összes értékét a szolgáltatások 6% melletti tőkésítése mellett akkor 198.737 frtra tették. Ezekben a községekben volt 893 jobbágy-család, mely 204 egész s ¼ telken gazdálkodott. E jobbágyoknak volt 610 fia, 375 leánya,¹⁾ 224 lova. 689 ökre, 710 tehene, 359 tinója, 2451 disznója, így aztán nem csoda, ha az összes pé-

¹⁾ Az alábbiakban is közlöm a fiuk és leányok összeírási számait, mert ezek aránya a maitól lényegesen eltér.

csi területben levő falvakért csak 12.844 ft 70 kr bért fizettek 1698-ban. (Lásd a november 24-iki iratokat.) A bér nagy részét a korcsmák, mészárszékek és malmok bére szolgáltatta. E falvakat nagyobb részt királyi tisztviselők bérelték, de az ország északkeleti részein, pl. különösen Rákócy bérlői közt. már ebben az időben is sok zsidó van.

Az ország keleti részén a nép valamivel jobb viszonyok közt élt. Így az erdődi uradalomnak az összeírása is megvan 1696-ik évből, de ez sokkal kedvezőbb viszonyokat mutat, mint a Dunántúl fenti uradalmi. Az erdődi (Szatmár) uradalomhoz ekkor 12 lakott s 14 elhagyott község tartozott. A lakott helységeken 460 jobbágy-család 452 telken gazdálkodott. Ezeken kívül 256 zsellér is lakott az uradalomban. A jobbágyoknak 371 fiuk, 262 leányuk, 453 lovuk, 545 ökrük, 595 tehenük, 774 tinójuk, 785 kecskéjük és juhuk, 1785 disznójuk, 640 méhkasuk stb. volt. Úgyhogy az erdődi uradalom sokkal értékesebb volt, mint a fentebb említettek. A lakatlan helységekkal együtt 264.499—396.650 frtra becsülték.

A kamarai levéltár konskripciósi iratai közt meg van Pécs összeírása is. 1698-ban itt 637 családfő lakott 355 házban, kinek 437 fiú-, 330 leánygyermek, 307 lova, 823 ökre, 490 tehene 367 tinója, 354 juha s kecskéje, 159 disznója, 159 méhkasa, 108 szamara van. Ezek pénzben, munkában, egyenes- és fogyasztási adóban évenként 12829 ft 6½ krt szolgáltattak. A Dunántúl viszonyait nagyon szomorúaknak kellene tartanunk, ha a fentiekén kívül nem volnának más összeírásaink is ebből a korból. A kamara 1696-iki iratai közt találjuk a következő uradalmak, illetve helységek összeírását:

A község neve,
a jobbágyok száma

		száma							
Ozora									
39 jobbágy, 5 zsell.	$37\frac{3}{4}$	39	35	36	84	76	101	254	85
Tamási	6 egész,	31	20	15	82	68	30	47	44
40 jobbágy, 7 zsell.	21 fél s negyed.								
Pincehely	18 egész,	29	34	21	72	57	92	150	73
27 jobbágy, 4 zsellér	2 negyed								
Zavoth	2 egész,	15	10	—	22	15	24	—	131
10 jobbágy, 2 zsell.	7 fél								
Ciliti	10 egész	23	23	20	52	*45	74	60	94
18 jobbágy, 4 zsell.	9 fél								
Hamzabég	$33\frac{1}{2}$	57	43	37	176	129	131	198	90
76 jobbágy.									
Bátta									
9 jobbágy.	$2\frac{1}{2}$	3	2	9	14	2	2	4	4
Ercsi									
90 jobbágy.	21	65	47	56	120	83	74	224	82
Adony									
60 jobbágy.	$29\frac{1}{4}$	54	38	63	143	111	107	—	71
Perkát									
60 jobbágy.	20	38	26	51	88	57	55	345	44
Almás									
31 jobbágy.	$10\frac{3}{4}$	24	20	15	63	33	30	268	13
Pentele									
38 jobbágy.	10	30	14	16	62	47	37	84	33
Földvár									
67 jobbágy.	$16\frac{1}{4}$	50	41	31	76	70	5(5)	21	40
Paks									
31 jobbágy.	8	21	22	24	34	25	29	13	27

Az utóbbi kilenc községre vonatkozó adatok egy más összeírásban foglaltatnak s az itt felsoroltaknál több adatot tartalmaznak.

A murányi uradalomnak 1695-ből való összeírása szerint Sunyac, Murányalja, Muránylehota, Hosszúrét, Zdichava, Nagy-Röce város, Vizesrét, Alsólehota, Lubenik, Tapioca és Süvethe helységekben 359 jobbágy lakott, akiknek 395

fiuk, 555 ökrük, 40 lovuk, 416 tehenük, 158 tinójuk, 283 disznójuk, 1269 birkájuk volt. Vagyis a felvidék jobbágysai e korban nem voltak szegényebbek, mint az ország más részében. Úgy itt, mint az ország más részein igen nagy szerepet játszik e korban a méhészet s ezért az ország minden részében rendszeresen számos méhkasa van a jobbágnak s alig van olyan jobbágy-család, melynek méhei ne volnának.

VII. Az országnak a XVII-ik század végén való ez állapota mellett kereskedelemről s iparról soká nem lehetett egyáltalában szó. A XVIII. század országgyűlései folyton újabb-újabb panaszos feliratokkal ostromolják ugyan a királyt, de saját gazdaságukban annál kevesebbet cselekesznek, mert most már csak igen kevesen tartózkodnak állandóan az országban s így nem foglalkozhatnak a gazdálkodás gyakorlati részével. A külföldön azt látják, hogy a föld sokkal többet is hozhat, mint a mennyit nálunk hoz s ezért a kisnemesség panaszait ok is szívesen hallják, mert ha a kormány netalán mégis kitalálná annak a módját, hogy mikép lehetne a birtokos saját munkája nélkül a föld hozadékát emelni, abból rájuk nézve is csak haszon származhatnék.

Miután a legnagyobb fogyasztóképességű nagybirtokosok a külföldön tartózkodnak, tehát a kereskedelem sem fejlődhetett. Kereskedőink szegények és Schwartner szerint még félszázad múlva sincs az egész országban egy sem, a kinek 15.000 fit évi jövedelme volna. Nagybirtokosaink között pedig van, a kinek 2 milliója is van. Míg a nagybirtokosok között vannak számosan, a kiknek jövedelme százezrekre megy, addig kereskedőink közt legfeljebb olyanok vannak, a kiknek egy pár ezer fit az évi jövedelme. Ezért az országgyűlés minden feliratát, mely az udvartól a kereskedelem érdekében valamely intézkedést sürgetett, a városi elem is nagy örömmel fogadta. A gazdasági gondoskodás evvel aztán ki is merült. Panasz és újra panasz, ez volt minden, a mit a XVIII. század országgyűlései és egyénei produkáltak. De még e panaszok kellő indokolására is a század közepéig kellett várni.

Az 1751-iki országgyűlés főleg amiatt panaszkodik, hogy a gabona és a bor eladására semmi alkalom, hogy e cik-

keknek nincsen áruk, hogy az ország a szomszéd tartományoktól a vámokkal teljesen el van zárva, hogy nincs ipar és minden iparcikket a külföldről kell behoznia. Annyira el van maradva az ország, hogy még Törökországból is kell iparcikket behoznia, „... az adó, a harmincad és a bányák-jövedelmének nagy része az országból kivitetik, szinte ugy az egyházi és világi javak birtokosai, az országon kívül lakván, jövedelmeiket ott költik el, miután gyárakban szűkölködünk mindennemű áruért nagy összegeket kénytelenítettünk kifizetni, úgy annyira, hogy részünkre semmi egyéb nem marad, mint a bor, gabona és marha kivitele . . .” Ezután elmondja, hogy most már nem lehet Buccarin keresztül marhát kivinni, mert „1749-ben Stájer és Karantországban a vámok és harmincadokat felemelték. A velenceiek azóta Albániából és egyéb török tartományokból szállítják a marhát, miből az a káros következmény eredt, hogy 600,000 ft, mi abból évenként Magyarországra és 30,000 ft, mi harmincadul a királyi kincstárba folyt, az országra nézve elvesz és Törökországba származik.” E káros következményeket a vámok és harmincadok leszállítása után sem lehetett megszüntetni, mert a velenceiek közben a törökkel szerződést kötöttek, mely őket azután is Törökország felé vonzotta. »Fájdalmas az ország lakosainak az is, hogy marháikat Bécsen túl hajtani tiltatnak. Német birodalmi kereskedőknek pedig Magyarországra marhavásárlásért bejönni nem engedtetik.”

1723 óta dohánymonopóliumot léptettek életbe, mely azonban csak a dohánykereskedelemre vonatkozott. Magyar dohányt csak az osztrák kedvezményezettnek volt szabad külföldre eladni. Miután így az árakat ők szabhatták meg, a dohánytermelés nálunk nem fizette ki magát, és ezért nem is űzték. Pedig a dohánymonopólium 1723-ban 300,000 frtot, 1736-ban 615,000 frtot, 1783-ban 2.838,108 frtot hozott.

A gazdálkodás csak a XIX. század elején kezd némileg a nyugati nivóig emelkedni. Megint a nyugati részek mutatnak példát. Első sorban Albrecht szász tescheni herceg magyaróvári uradalma, mely egyúttal egyike azoknak is, hol már 1770-ben a jobbágyokat olyan kedvezményekben részesítették, a minőket csak az 1836-iki törvények írtak elő. Okszerű

gazdálkodásával tűnik ki Festetith György gróf (Keszthely), Hunyadi József gróf (Ürmény), nemkülönben a nádor, aki 1819-ben veszi át Alcsutot.

A magyar birtokos osztály ekkor veti magát nagyobb mértékben a juhtenyésztésre. Ezen a téren kitűnnek: az uralkodó család, a nádor, herceg Eszterházy, a magyaróvári uradalom urai, déghi Festetich¹, a Széchenyi grófok, a Batthyányak, Andrásyok, Keglevicsek stb. Az erdőgazdálkodás ekkor kezd rendszeressé lenni. Az első erdőfelügyelőségeket ekkor állítják fel, melyeknek feladata a városi, a bánya és az üresedésben levő egyházi javadalmak erdőinek kezelését ellenőrizni. Ez erdőfelügyelőségek alá 2.120,779 hold erdő tartozott.

¹) A Festetich (Fersetich) család első jelentékeny őse a tolnai Bornemisza Erzsébettel kötött házassága révén szerezte vagyonát a XVII-ik században.

Áttekintés.

A nagybirtokosok és a király egymáshoz való viszonya századok küzdelmei alatt rendeződött. Magyarország történetének kezdő stádiumaiban mint láttuk nincs más hatalom, mint a királyé és a nagybirtokosoké. Egyik hatalma ugyan mint a másiké azonban magánhatalom, tehát inkább csak erő, mely mindig a vagyontól függ. Abban a mértékben, melyben az állam kialakul, kénytelen mindenki az állam, vagyis a szervezett hatalom bizonyos részét megszerezni. Ezt teszik a nagybirtokosok, majd a kisebb birtokosok és a polgárok és ezzel az eddig csak vagyonon alapuló erőt joggá teszik.

Fejlődésünknek rendkívüli hátránya, hogy nálunk a nagybirtok hatalma nem lett már a középkorban joggá és így nem lett állandóvá. A nyugati fejlődésben a nagybirtokosok külön közjogi egységeket teremtettek, melyeknek többé-kevésbé önálló uraivá tölték fel magukat, kik udvart tartva és a fényűző életet kötelességként folytatva, az ipar és a kereskedelem fejlődését mozdították elő. Nálunk nincs állandó nagybirtokos család, nincsenek állandó oligarchák s hiányzik az ipart és kereskedelmet fokozó nagybirtokos elem. Ezzel hiányzik a nagybirtokosok túlsúlyának minden előnye és marad ennek egyedül hátrányos volta.

A nagybirtokok, mint láttuk, folyton gazdát cseréltek nemcsak a különböző korokban, de még ugyanegy korban sem maradnak végig ugyanakkor a családnak a kezén. A nagybirtokok átlag minden fél században más család kezén vannak. Az új tulajdonost csak minél nagyobb haszonnak elérése vezeteti, mert mindig attól remeg, hogy az ő urasága is hamar meg fog szűnni. Miután pedig nem tudja a földet kellően művelni, a folytonos változás a gazdálkodásnak is hátrányára szolgál. A nagybirtokosok működése kimerül a jobbágynyuzással. Az új nagybirtokosok csak a népben látják ellenségüket, mert jövedelmük szaporítása iránti törekvésüknek ez az állandó akadálya. Ezért találjuk az új nagybirtokosokat a jobbágyság felkeléseinek letörői közt.

A mikor pedig a nagybirtok és a király egymáshoz való viszonya akként tisztázódott, hogy a nagybirtokosok

visszavonhatlanul alattvalókká lettek, akkor a nagybirtokosok újra nem törődtek az ország és a nép érdekeivel, hanem távol lakván az országtól, ott költötték el azt a jövedelmet, melyet nekik otthoni jobbágyaik izzadtsága szerzett, így a nagybirtok Magyarország gazdaságának akkor is hátrányára szolgált, mikor a királlyal ellenséges és akkor is, mikor a királlyal békés viszonyban éltek. Az egykor királyokkal szembeszálló urak a XVIII. században alázatos alattvalókká lettek, nem is kívánták, hogy úgy, mint a királyság első idejében a külügyek intézését önálló jogkörként bízzák rájuk, hanem megelégedtek avval, hogy a királyi akarat alázatos végrehajtóivá lettek.

A szatmári békével lezáródnak a középkori magyar nagybirtok aktái. Az adományok útján keletkező nagybirtok ekkor állandósul. De mert megtartja az államban való hatalmát, tehát a kapitalisztikus termelési rend akadálya marad. A szatmári béke az ország gazdasági haladásának egyik legnagyobb akadálya, mert e béke fejében hagyja meg az államhatalom a feudális hatalmat. E béke hozza meg a király és a nagybirtok kölcsönös megértését, mely századokon keresztül hiányzott. Ezért e békének is nem azok a leglényegesebb pontjai, melyek láthatóan foglaltattak a békébe, hanem azok, melyek maguktól értetődnek, úgy mint:

a) A király hatalma sérthetetlen; személye szent.

b) A király hatalma országos, ezért ezt a nagybirtokosok közbenjöttével, meghallgatásával és közvetítésével gyakorolja.

c) A királyi és a nagybirtokosi hatalom egyaránt örökletes.

d) Az országot törvényekkel kell kormányozni, de törvény az, a miben a király és a nagybirtokosok megegyeznek.

Ezek nagyon fontos, sőt fontosabb megállapodások, mint a melyeket láthatólag vettek fel a békébe. Ezért volt ennek a megállapodásnak az a következménye, hogy a százados viszályok megszűntek. A magyar történelem leghevesebb küzdelmei a körül folytak, hogy kinek az akarata legyen az egész országra nézve döntő. Először a király volt az ország ura, aztán a nagybirtokosok, majd felváltva hol az egyik, hol a másik s végül együtt a kettő. A király belátta, hogy

rátalt szövetségese az államban csak egy van s ez a nagybirtok. De a nagybirtok is belátta, hogy minden osztály érdeke ellentétes az övével s ezért saját hatalma érdekében a királlyal kell szövetkeznie, mert különben a többi osztály mindkettőjük hatalmát megtöri és az állami hatalmat egészen és egyedül szerzi meg.

A nagybirtokosok és a király közti küzdelem célja mindig az ország többi lakosai feletti hatalom megszerzése volt. Akadt ugyan olyan király is, a ki a nagybirtokosok felett akart csupán hatalmat szerezni, de ez a törekvés csak ritkán jelentkezett s az illető király tévedésén alapult. A nagybirtokosok törekvése sohasem volt ilyen kalandos, ők tudták, hogy csak az a kérdés, hogy a köznemesség, a polgárság és a nép kit uraljon. Az eredmény, hogy ők tulajdonképeni uraivá lettek az egésznek s a király az ő névleges uruk lett.

A királyok még a névleges uralmat is az alsó osztályokkal való szövetségüknek köszönhetik. Az állami alakulásnak az az iránya, hogy a hatalom mind több kézbe kerül, míg végül az összességé lesz. Az állam összetételénél és fejlődésénél fogva a demokrácia irányában halad. A nagyszámok mind inkább egyetlen alapjaivá lesznek, így aztán a történelem írás is átalakul s míg a régmúlt politikai története kevés számú nagy vagyonú úr szereplésének leírása, addig a közeli múlt mindinkább csak a nagy tömegek sorsának elbeszélésévé lesz.

A régi Magyarország és az új között az a különbség, hogy a múlt Magyarországon egy nagybirtokos uralkodott az ország tized, sőt nagyobb része felett, de uralma rövid ideig tartott; ma az ország tizedrészét 10—15 család bírja, de ez az uralom állandó. Hunyadinak még 4—5 millió hold földje lehet, a Zapolyáknak, Rákócyaknak már csak 2 millió, az Eszterházyaknak egy millió volt és még vagy fél millió van. A nagybirtok százezer holdnál kezdődött s ezer holdra sülyedt. Az ország feletti hatalom előbb egy-egy nagy terület uráé volt, aztán többek szövetségéé, majd az összes vagyonosoké lett, most pedig az iránt folyik a küzdelem, hogy az összes dolgozóké legyen. Az erőszak korát csak most készül felváltani a jog, a hatalomét a tudás, a műveletlenségét a kultúra.

Az engedelmesség, mely az újkori államok ismertetője, századokon keresztül nem korlátozta a nagybirtokosokat és úgy látszott, mintha ezt a tulajdonságot nem lehetne a nagybirtokkal összeegyeztetni. Az ország fenntartásának egyetlen tényezője a „nagyobb erőszak” volt. Történelmünk klasszikus példáját szolgáltatja annak, hogy az erőszak sohasem lehet állandó, de annak is, hogy az erő mindig új és új érvényesülési módokat talál. Legnagyobb értékű tanulsága pedig az, hogy az egyes hatalmát a tömeg ereje, ha lassan is, de meg tudja törni.

A gazdagság első formája a birtok. Az ingatlan után jó az ingó. Az ingatlanból álló nagy gazdagság nem tudja magát fentartani. A nagy területek urait az ingatlan vagyon kényszeríti, hogy a gazdagsággal ne elégedjenek meg s hogy megszerezzék az emberek feletti hatalmat is. Ez a nagy vagyonban levő kényszer vitte a magyar nagybirtokosokat a pusztulásba. Ez idézte elő az összeütközéseket egymás között és az ország többi lakosságával. De van a nagy vagyonnak egy mindig érvényesülő ellensége, az emberek irigysége. Ez az irigység nem a legtávolabb állókban a legnagyobb, hanem a legközelebb állókban. A nagy vagyonoknak az a tragikuma, hogy legnagyobb ellenségei más nagy vagyonok. Ez az egymástól való félelem hozta össze a nagybirtokosokat a király iránti hűségben és tette őket alattvalókká.

A nagybirtokosok alattvalókká lettek azért, hogy az ország feletti hatalmat megtartsák. Az ország többi lakosainak állandó királyhűsége nem volt képes rábírni a királyokat, hogy az országos hatalmat velük s ne a nagybirtokosokkal osszák meg. De az államnak már mindinkább csak az alsó osztályokra lévén szüksége, bizonyos, hogy ezek szolgálataik fejében épen úgy meg fogják szerezni a hatalmat, mint a nagybirtokosok a múltban, a mikor az ország nélkülük fennállani nem lett volna képes. A történelem arra tanít, hogy az állami életben a szükségesség dönti el a jogot, akire az államban a legnagyobb szükség van, annak joga lesz előbb vagy utóbb legnagyobb. A míg az államban a vagyon volt a leglényegesebb tényező, addig a nagy vagyonnak volt egyedül joga. A mióta az ember szerepe is lényeges, azóta az

embernek is van joga; ha majd a munka lesz a leglényesebb, akkor ennek lesz legnagyobb joga.

A nagybirtok története arra is tanít, hogy a gazdasági tényezők hatása lassú. A nagybirtokosok nem várták meg, hogy hatalmuk magától legyen a legnagyobb, hanem ezt a folyamatot erejük felhasználásával siettették. A mikor pedig múlóban volt, akkor hatalmuk minden erejével megakadályozni iparkodtak azt, hogy ezt mások szerezzék meg. A hatalomért való küzdelem állandó, csak az utána vágyók változnak.

BETŰRENDES TARTALOM ÉS NÉVMUTATÓ.

- Abaffy 180.
Aba Sámuel 13.
Acsádi 76., 160.,
Adásvétel 145., 149., 230., 233.,
256., 275.
Adó 9., 102., 103., 118., 135., 136.,
141., 154., 156., 162., 165.,
172., 183., 185., 206., 207.,
213., 215., 241., 244., 248., 251.,
Adomány 2., 11., 17., 19., 21., 31.,
32., 34., 36., 37., 38., 39., 56.,
62., 71., 83., 86., 105., 138.,
146., 147., 170., 191., 211., 232.,
249., 252., 258., 259.
Adony 295.
Ajnárdfi 125.
Ajtony 24.
Akii 75.
Alaghy 176.
Alapy 170.
Alásony 128.
Alben 58.
Albrecht 44., 297.
Albert 61., 62., 64., 83., 142., 145.,
148.
Alcsut 298.
Algyógy 133.
Algyó 280.
Allodium 144., 229.
Almás 295.
Almásy 252.
Alsáni 61.
Alsó-Chrich 275.
Alsó-Gerecs 231.
Alsó-Lendva I. Lendva
Alsó-Segösd 76.
Alsó-Szalók 74.
Alsó-Teszér 126.
Altban 278.
Arnadó 26., 35., 36., 47., 48., 51.,
74., 234.
Andrássy 231.
Anjou ház 22., 23., 79., 147.
Anonymus 13., 67.
Apa 255.
Apaffy 193., 194., 196., 199., 201.,
206., 209., 211., 212.
Apatin 129.
Apor 213.
Apponyi 186.
Aranybulla 19., 146., 212.
Aratrum 76.
Arány 256.
Ardó 272.
Asovány 129.
Aspremont 286.
Asszonypataka 130.
Atak 125., 149.
Athinaí 71., 127., 226.
Atyavár 125.
Auersberg 191.
Axamit 91., 92.
Avas 133.
Ádám 276.
Ákos nembeli István 47., 79.
Állattenyésztés 143., 206., 240.,
242., 244., 288., 296., 298.
Arak 78., 162., 203-206., 225.,
238., 240., 267., 288., 290.
Árva 204., 228., 260., 269., 273.,
275., 276.
Árvizek 40.

- Baán Kalán 26., 73.,
 Babocsa v. Babolcsa 124., 134., 235.
 Babocsay 280.
 Bacsavár 125.
 Baja 129.
 Bajosa 132.
 Bajmok 132.
 Bajmóc 134., 280.
 Bajomi 112.
 Bajorvágás 74.
 Bakabánya 132., 150., 155., 116.,
 Bakics 116., 167.
 Bakos 176.
 Bakóc 106., 109., 135., 150., 152., 160.
 Baksa 26., 255.
 Balaj 134.
 Balassák 113., 157., 160., 163., 168., 169., 170., 176., 181., 186., 204., 219., 231., 261.
 Balázsvágás 74.
 Bálde 128.
 Balog 254.
 Balog-Semjén 26.
 Banca 33.
 Bara 262.
 Baracska 125.
 Baranya m. 292., 293.
 Baranyavár 274.
 Barchfalu 255.
 Barcsay 192., 236.
 Barka 127.
 Barkócy 200., 253., 254., 256., 260., 276., 277.
 Barnag 128.
 Basó 168.
 Batisz 255.
 Basta 174., 177.
 Batthyániak 113., 160., 170., 178., 183., 194., 195., 216., 231., 248., 262., 275., 280., 228., 280.
 Bazini gróf 70., 121., 124., 136.
 Bács 127.
 Báánd 128.
 Bánffyak 59., 63., 64., 73., 97., 98., 107., 113., 123., 127., 133., 136., 146., 160., 169., 174., 176., 210., 213., 221., 236., 241., 266., 278., 286.
 Bánffihunyad 72., 133.
 Bányászat 143., 144., 151., 152., 155., 290.
 Barátka 72.
 Bárók 22., 68., 118., 119., 218., 221.
 Bártfa 90., 155.
 Bástai 146.
 Bátaszék 266.
 Báth 126., 273.
 Báthoryak 62., 75 , 79., 80., 109., 110., 111., 112., 113., 133., 136., 160., 167., 168., 169., 171., 172., 174., 175., 177., 179., 180., 181., 202., 226., 229., 234., 235., 236., 240., 259., 266., 286.
 Bátmonostor 129.
 Bátorkő 128.
 Bátta 295.
 Bebek 57., 58., 59., 79., 83., 160., 163., 168., 169., 231.
 Beckó 203., 254.
 Becse 130., 131., 275.
 Becse Gergely 26., 73.
 Becskerek 130., 131.
 Beglioso 177.
 Bejáró 223.
 Beic 33.
 Beírás 158., 150., 170., 183., 186., 187., 227—230., 232., 259., 274., 283.
 Beckensloer 104.
 Belatinc 269., 272.
 Beleske (Pölöske) 206.
 Belényes 162., 234.
 Bellus 205.
 Bene 21.

- Benedek (Szt) 27.
 Benicky 280.
 Bénin 204.
 Bercsényi 215., 258., 259., 278., 290.
 Berge 257.
 Beregszász 134.
 Berencs 75.
 Berence 255.
 B9rényi 278.
 Beriszló 109.
 Bernstein 206.
 Berzevice 74.
 Berzevicy 236.
 Berzsény 126.
 Berzsény 126., 128.
 Beschreibung 291.
 Besko 75.
 Bessenyő 61.
 Beszterce 204., 228.
 Besztercebánya 132., 134., 150., 151., 152., 155.
 Besztercei gróf 91., 121.
 Bethlen 133., 134* 177., 180., 181., 182., 183., 184., 185., 188., 189., 190., 226., 233., 235., 240., 259., 274., 286.
 Bethlennvár 162.
 Bezenye 125.
 Békés 9., 171., 279.
 Béla 13., 16., 19., 20., 21., 22., 32., 35., 36., 71., 72., 78., 147.
 Bélabánya 132., 150., 155.
 Bóldy 210., 236., 243.,
 Beitek 286.
 Béncháza 126.
 Bicse 114.
 Bihar 25.
 Bikszád 231., 255.
 Bikszád 231., 255.
 Billeg 128.
 Bíró (falusí) 29., 37., 244.
 Bírói tisztség 31., 120., 138., 139., 145., 151., 152., 235.
 Birtok benépesítés 20., 83.
 Birtokeloszlás 75., 122.
 Birtok határolás 23., 34.
 Birtokkezelő 11., 26., 27., 144., 223., 263.
 Birtokméretek 24., 27., 71., 73., 76., 122.
 Birtokszerzés 22., 32., 145., 147., 159., 175., 176., 211., 226., 232., 236., 237., 252.
 Blagay 70.
 Blinye 274.
 Bocskay 177., 178., 179., 180., 225., 230., 233., 254.
 Bodolyai 150.
 Bodókö 254.
 Bodrog m. 25.
 Bogánháza 255.
 Bogdány 128.
 Bokod 128.
 Boldogkö 229.
 Bolhás 126.
 Borhida 255.
 Borics 15.
 Bornemisza 109., 113. 249.
 Boróvár 127.
 Borosjenő 266.
 Borostyánkő 124., 126., 228.
 Bors 15.
 Borsa Kopasz 48.
 Borsa Tamás 48.
 Borsi 233.
 Borzlyuk 146.
 Borsod 78.
 Boskovits 201.
 Bosnyák 186.
 Bossányi 278.
 Bottyán 215., 254.
 Bownyovár 265.
 Bód 256.
 Böszörmény 130.
 Brancha 203.
 Brandenburgi 135., 189.
 Brankovics 66., 69., 80., 83., 86., 88., 130., 131., 132., 234.
 Brebir 70.

- Brunner 276., 277., 279.
 Bród 129.
 Brodarics 113.
 Briberi 286.
 Brunóc 279.
 Buda 155.
 Bujdosók 206., 207., 208.
 Bújok 235.
 Bukád 25.
 Buzlai 97.
 Bücheim 276.
 Bürokrácia 172., 191., 207., 246.
- C
- Calixtus 98.
 Capistrano 95., 98.
 Caprara 213., 256., 274., 280.
 Castaldo 166., 213., 256., 274., 280.
 Cicva 128.
 Chrich 275.
 Cikó 146.
 Cülti 295.
 Cilleiek 57., 58., 59., 60., 61., 64.,
 65., 73., 80., 83., 85., 86., 88.,
 89., 90., 91., 92., 93., 94., 96.,
 97., 124., 130., 138., 149.
 Cim 71., 121., 218., 219.
 Civillista 156.
 Comes 70., 121.
 Consiliarius 119.
 Corbaviai 61.
 Corbelly 276.
 Corpus juris 118.
 Corvin 106., 107., 109., 112., 124.,
 125., 127., 132., 134., 135., 136.,
 152., 160.
 Czejthe 203.
 Czobor (Zobor) 129., 186., 216.,
 250., 260., 277.
 Cudar 79., 150.
 Csaba 279.
 Csala 128.
 Csakolya 134.
 Csantafehér 132.
- Csanád 24., 73.
 Csapy 176.
 Csábrág 170., 228.
 Csák 21., 26., 35., 45., 47., 48., 49.,
 50., 74., 82., 123.
 Csákberény 128.
 Csák I. 48.
 Csáklyuk 189.
 Csáki Gy. 59.
 Csáktornya 149., 228., 239., 240.,
 278.
 Csáktornyai 54., 234.,
 Csákyak 61., 131., 171., 175., 249.,
 252 254., 255., 260., 274., 279.
 Csákvár 128., 134.
 Csánk 126.
 Csánky 124., 125., 128.
 Cseke 134.
 Csejte 75-, 228., 275.
 Cseke 124.
 Cseh P. 58., 61., 126., 28., 49.,
 Cseke 124.
 Cselenfi 72., 73.
 Csenger 285.
 Csepel 76., 128., 132., 155., 156.
 Cserép 279.
 Cserépvár 128., 235.,
 Cseri 146.
 Cserögvár 127.
 Csesznek 126.
 Csesztreg 123.
 Csetény 126.
 Csetnek 176., 233., 234., 250..
 Csékut 128.
 Csér 128.
 Csév 134.
 Csicsó 165.
 Csobaj 256.
 Csobánc 273.
 Csobanka 24.
 Csongrád 285.
 Csongvár 75.
 Csonoplya 129.
 Csornai 149.
 Csókakő 128., 134. 205., 257.

- Csulai 157.
 Csuny 125.
 Csupor 135.
 Csurgó 239., 265., 274.
 D.
 Darnócvár 127.
 Daróc 74., 265.
 Darócy 262.
 Dánfi 153.
 Debreczen 130, 134., 243., 281.
 Debrekez (Döbrököz) 128., 265.,
 271., 273.
 Debrente 153.
 Debró 233.
 Debrői L 59.
 Demecki 259.
 Dénár 77.
 Dengelegi 133.
 Derecske 135., 273.
 Deregnjtei 176.
 Derencsényi 146.
 Dersffy 157., 176.
 Derskoncvári 127.
 Detrekő 75., 228., 230.
 Devecser 278.
 Dezsőn 133.
 Décsó 74.
 Dédes 229.
 Déva 91., 131., 156., 162., 266,
 Dévaványa 129.
 Dévény 235.
 Dienessy 133.
 Dión 125.
 Diószeg 276., 279.
 Diósgyőr 25., 75., 121., 155., 279.
 Ditrichstein 279.
 Divóki 50.
 Divény 232.
 Dóba 126., 128.
 Dobó 170., 174., 225., 233., 234.
 Dobóér 78.
 Doboz 279.
 Dobra 129.
 Dobra 129.
 Dobrovica 229.
 Duci 134.
 Dócy 129., 181., 233., 262.
 Dohány 297.
 Dombóvár 129., 205., 271., 272.,
 273.
 Dominis 63.
 Dózsa 109.
 Dömötör 47.
 Drágffy 112., 136., 160., 221., 284.
 Draskovich 195., 216.
 Drávaszád 126.
 Dresburg 205.
 Draghet 1. Homonnay
 Dunaszeg 129.
 E.
 Eberhard 58.
 Ecsed(Etsch) 186., 187., 189., 234.,
 235., 274., 286.
 Eger 129., 206.
 Egres 231.
 Egyed 22.
 Egyháziak 11., 15., 19., 20., 29.,
 46., 48., 59., 60., 86., 123., 135.,
 138., 141., 150., 151., 152., 158.,
 160., 175., 185., 196., 210,
 213., 250., 257., 276.
 Eizinger 89., 92., 93.,
 Ekealj 76.,
 Elderbach 102., 129., 149.
 Elkobzás 62.
 Ellenállási jog 23.
 Előrelátás 4.
 Encsi 254.
 Endre II. 16., 17., 18., 20., 31., 32.,
 33., 36., 74.
 Endre III. 23., 37., 43., 44.
 Endre Szt. 132., 275.
 Engelhofen 276.
 Enicse 254., 276., 291.
 Eődönfi 256.
 Eperjes 155.
 Ercsi 295.
 Erdélyi 77.
 Erdészet 144., 287., 289., 290.,
 291., 298.

- Erdőd 235., 284., 285., 294.
 Erdődy 160., 169., 221., 225., 229.,
 248., 249., 250., 260., 275.,
 278., 280., 298.
 Erne 25.
 Erneszt 108., 155.
 Ernuszt 124., 136.
 Erzsébet 63., 91., 148.
 Esegvár 128.
 Eszterházyak 183., 184., 185., 186.,
 196., 215., 221., 233., 237., 252.,
 277., 278., 298., 301.
 Eszterházy Pál 189., 195., 196.,
 209., 213., 268., 269., 270., 271.
 Élesd 234.
 Éleskő 75., 273.
 Életmód 223.
 Érdem 32., 33., 148., 231.
 Érdomslyó 130.
 F.
 Factor 144.
 Familiarius 223.
 Fanchy 277.
 Fancska 129.
 Farkas 176., 259.
 Fáy 199.
 Fegyveradó 251.
 Fegyver jog 251.
 Fegyvernek 255.
 Fejér m. 292.
 Fejérvár 266.
 Feketekut 74.
 Feketevár 273.
 Felsőbánya 25., 71.
 Felsőbánya 25., 71., 130., 187.,
 189., 234.
 Felsőfalu 255
 Felsősegösd 76.
 Felsőszalók 74.
 Felsővadász 233., 234
 Fels 114., 164.
 Fentősiérdő 25., 71.
 Ferdinánd. 112., 113., 114., 115.,
 116., 127., 140., 158., 159. 163.,
 165- 166,167, 168.
 Ferdinánd 11. 182., 184., 186., 187.,
 231., 285.
 Fertőfő 124.
 Festetich 298.
 Féltorony 125.
 Finta 22., 35.
 Fischer 254., 286
 Fogaras 113., 157., 162 , 165 , 221.,
 233., 210.
 Foglálás 31., 34., 35., 45., 46.,
 50., 66., 137., 146., 153., 158.,
 176., 227., 262.
 Fok (Sió) 266.
 Forgách 170., 180., 181., 183., 186.,
 215., 219., 221., 231., 238., 256.
 274 ., 278.,
 Formulae sol. 78.
 Forró 150.
 Fősipán 19., 38., 220., 221.
 Főkapitány 55., 83., 90” 90.,
 96., 110., 161.
 Földmivelők (szabad) 28.
 Főrend 117., 119., 218.
 Fraknó 228., 273.
 Fraknoi 150.
 Fraknóy 127.,
 Frangepán56., 70., 105., 107., 109.,
 110., 112., 163., 167 198., 200.,
 252., 272.
 Freisengeni 39., 40., 68.
 Frigyes 16., 84., 85., 86., 88., 89.,
 90., 100., 101., 105., 127.
 Fülek 274.
 Fülöp 83.
 Füzér 235.
 Fugger 113., 115., 151., 152., 230
 231.
 Futak 96., 127.
 Füzér 235.
 G.
 Gabelmann 158.
 Galambóc 131.
 Galgóc 280.
 Galsa 274.
 Gara 127.

- Garay László 64., 87., 89., 92., 94.,
 97., 98., 99., 100., 101.
 Garay M. 53., 56., 58., 59., 61.,
 127.
 Garayak 57., 73., 79., 80., 126., 149.
 Gazdálkodás 26., 52., 287., 288.,
 289.
 Gálffy 236.
 Gecsei 79.
 Gelyénes 231.
 Geregye 36., 72.
 Gerencsér 128.
 Geréb 134., 136., 160.
 Gergely 22.
 Gertrud 18.
 Gerse 129.
 Gersei 157.
 Gesztes 128., 278.
 Gércse 75.
 Géza 16.
 Gicy 180.
 Gimes 274., 278.
 Gimesi 47.
 Givolt 126.
 Giskra 64., 83., 88., 89, [90, 91 ,
 91., 97., 99., 105., 133., 137.,
 146.
 Góliátbirt. 82., 117., 137., 145.
 Gomba 128.
 Gombos 256.
 Gotthard 195.
 Gödöllő 128.
 Gölnic 24., 25.
 Gömör 148.
 Gönc 274.
 Gönyő 129.
 Görgény 91., 133., 156., 162., 266.
 Görgey 260. „
 Grácia 175.
 Gracionale 283.
 Gradisca 240.
 Graffnek][237.
 Gróf 46., 70., 120., 121., 218., 221.
 Grteg 125.
 Güssing 71.
 Gyalu 162., 266.
 Gyapoly 276.
 Gyoma 279.
 Gyömrő 128.
 Gyöngyös 24., 72., 128., 129., 150.,
 273., 278.
 Györgyén 132.
 Győr 73., 129., 291.
 Gyula 134., 279.
 Gyulai 113.
 Gyulay 227.
 Gyula-Zsombor 25.
 H.
 Hach 276.
 Hadház 130.
 Hadügy 52., 57., 60., 62., 65., 83.,
 84., 86., 93., 95., 115., 136.,
 137., 138., 147., 148., 154., 158.,
 162., 167., 168., 171., 187.,
 193., 194., 196., 207., 271.,
 247.
 Hagymás 126.
 Hagymási 134.
 Hahót nem. 25.
 Hajdak 178., 241.
 Halas 132.
 Halászi 125.
 Halimba 128.
 Haller 161.
 Halotti tor 224.
 Hamberg 74.
 Hamis ítélet 175.
 Hamis okirat 31., 36., 138., 147.
 149., 152., 159.
 Haraszti 146.
 Harrach 170., 231., 279., 280.
 Harruckern 279.
 Hártestem 273.
 Hatvan 273., 275., 277.
 Hajó 72.
 Hármassforgás 76., 287.
 Hedre 129.
 Hegyes 129., 130.
 Hegyes-Bene 132.
 Hegyesd 273.

- Heiligenstein 205.
 Heisler 213., 273., 275.
 Hencida
 Henning 97.
 Herberstein 276.
 Herceg 129., 153.
 Hercegi cím 221.
 Hercegi rész 16.
 Herend 128.
 Hermanvásár 125.
 Hernádnómeti 233.
 Héder nem 25.
 Héderváryak 25., 64., 87., 129.
 149.
 Héthárs 74., 150.
 Hévíz 128.
 Hídvégi 205.
 Hitbizomány 212., 219., 250.
 Hitvanóc 126.
 Hochburg 257.
 Hoffrichter 263.
 Hohenlohe 195.
 Holcer 97.
 Hold 77.
 Holdy 256.
 Hollós 126.
 Homonnay Drugeth 59., 72., 73.,
 79., 112., 160., 166., 169., 172.,
 174., 176., 179., 180., 181., 203.
 221., 225., 258., 274.
 Honorius 19.
 Horváth Pál 54.
 Horváth 113., 258., 269.
 Horváti 54., 56., 57.
 Hosszumező 74.
 Hód 131.
 Hód-M.-V. 285.
 Hölgyész 126.
 Hrusova 126.
 Hulbich 277.
 Hunt-Pázmány 26.
 Hunyad 103., 131., 134., 135.
 Hunyadvár 133.
 Hunyadi János 7., 35., 64., 65., 71.,
 80., 82–88., 90–99., 130.,
 137., 138., 142., 146., 148., 150.,
 301.
 Hunyadiak 108., 110., 111., 12L,
 131., 133–135.,
 Hunyady 252., 278., 280., 298.
 Huszt 74., 155., 156., 229., 266.,
 282., 285.
 Hűbériség 2., 12., 46., 157., 159., 171
 I.
 Ifjabb király 15., 21., 157.
 Igái 265., 266.
 Igar 126., 128.
 Igmánd 128.
 Illává 205., 276.
 Illyesd 274.
 Illésházy 176., 178., 204., 219.
 221., 238., 243., 248.
 Ilok 126., 128.
 Ilvagy 273.
 Imre 16.
 Immunitás 70.
 Interessatus 199–202.
 Ipar 28., 240., 289., 296., 299.
 Ipátfia 72.,
 Ireg 125.
 Irsvaszeg 128.
 Ispán 176., 199.
 István (Szt.) 12., 14., 107.
 István II. 15.
 István III. 15., 16.
 István IV. 15.
 István herceg 15.
 István V. 21., 35., 36., 147.
 István udvar bíró 34.
 István despota 61.
 István vajda 136.
 Istvánd 129., 273.
 Istvánffy 179.
 Iván 15.
 Ivánka Szt. Gy. 126.
 Izabella 164–166.
 Izmaeliták 19., 21., 41.
 Izsókháza 134.
 J.
 Jakab comes 31.

- Jakabfa 1 2.
 Jaksich 132.
 Jankovác 129., 132.
 Járok 125.
 Jarndorf 125.
 Jak 26.
 Jánki 131.
 János Szt. 125.
 János Zsigmond 163., 164–166., 170.
 Jászkun kér. 275.
 Jász N.-K.-Sz. m. 24.
 Jenő 162., 213., 273., 279.
 Joakim 22.
 Jobbágy 22., 26., 29., 58., 60., 95., 103., 109., 139., 141., 142., 143., 160., 162., 167., 172., 183., 206–208., 224., 247., 267., 290., 291., 292–295., 297., 299.
 Jodok 97.,
 Jogállapot 12., 17., 30.
 Jován 132.
 Jókő 75., 228.
 József 278., 281., 282.
 Jus armorum 211., 226., 250., 251., 270.
 K.
 Kabold 228.
 Kachich 26., 73., 133., 134.
 Kadosfa 273.
 Kalandosok 111.
 Kamara 181., 253.
 Kamarás 233.
 Kancellár 28.
 Kanizsa 228., 265., 275.
 Kanizsayak 54., 56–59., 79., 95., 97., 107., 123., 124., 136., 146., 237., 265.
 Kapós 265., 275.
 Kaposvár 206., 270., 273.
 Kapronca 228.
 Kapusziva 125.
 Kapuvár 124., 269., 270.
 Karácsonyi 36., 44.
 Karánsebes 162., 266.
 Karlovic 125.
 Karom 125.
 Karvassy 168.
 Kassa 90., 155., 165., 274.
 Kaszáló 29.
 Kasztellánffy 113.
 Katonaság 10., 17., 20., 21., 4L, 46., 52., 83., 86., 172., 193., 196., 208., 213., 214., 240., 247., 248.
 Katzianer 114., 157.
 Kaunitz 286.
 Kállay 176.
 Kalló 278.
 Kálmán I. 13–15., 37.
 Kálmán orosz 24.
 Kálmáncsehi 124.
 Kánya 26.
 Kányaháza 255.
 Kápolna 128.
 Káptallan 120.
 Károly III. 281.
 Károly V. 114.
 Károly (Kis) 54., 56.
 Károlyiak 212., 215., 216., 231., 249., 252., 253., 276., 281–286.
 Kártérítés 45.
 Kátay 179.
 Kázmér 104.
 Kecer 199., 253., 254.
 Kecethy 157.
 Kecskemét 132., 274.
 Keglevich 216., 254., 274., 280.
 Kelenföld 132.
 Keménye 124.
 Kemény 161., 193., 255.
 Kende 199.
 Kendeffy 133.
 Kenderes 133.
 Kendermedve 129.
 Kendy 169., 182.
 Kenéz 144.
 Kerekegyháza 131., 276.
 Kerekt 274., 276.
 Kereskedelem 18., 40., 60., 141.

- 172., 240–245., 287–290.,
296., 297., 299.
- Keresztelő 224.
- Keresztes 258.
- Keresztár 126., 128., 273., 276.
- Kert 29.
- Keszthely 129., 273., 277.
- Kékesi 25., 71.
- Kéménd 129.
- Kór 126.
- Kórchi 74.
- Kóry 216., 280., 286.
- Késmárk 105., 253., 258., 274. 277.
- Kézai 38.
- Kincstár 251., 253–256., 264–
266.
- Kinizsy 128., 135., 136., 160., 266.
- Királyi birtok 37., 38., 39., 132–
134., 136., 151., 154. 155., 160.,
234., 253.
- Kir. Hatalom 2., 3., 5., 37., 45.,
93., 100., 104., 107., 116., 118.,
138., 145., 154., 182., 193., 207.,
213., 217., 232.
- Királynő 6., 17.
- Királynői bfrt. 38., 76., 136.
- Királfalva 128.
- Királygály 284.
- Király Szt. 126.
- Királyteleke 256.
- Kisbaráti 129.
- Kisheves 256.
- Kisdivásár 125.127.
- Kisjenő 72.
- Kismarton 124., 228., 273.
- Kispeterd 276.
- Kisvárdai 149.
- Klitovec 134.
- Klobusicky 261
- Kobariés 111.
- Kocsárdi 113.
- Koháry 170., 216., 221., 249., 252.,
254., 274.
- Kollonics 198., 206., 213., 251., 268.
275–277., 280.,
- Kolozsmonostor 266.
- Kolozsvár 155.
- Komárom 132., 134., 275.
- Komorai 113.
- Komorzán 231., 255.
- Komlós 105.
- Kompolthy 24., 48., 129., 150.
- Kopasz 45., 51.
- Kopien 26., 73.
- Koppány 265.
- Kormánytanács 55., 83.
- Kormánytárs 15.
- Korniss 182., 189.
- Korbaviai 61., 111.
- Korogyi 90., 95., 125., 146., 149.
- Korogyvár 126.
- Kos 155.
- Kosztka 157., 168.
- Kovachich 78.
- Kovácsi 273.
- Kökényesdi 21.
- Kölpény 130.
- Köpcsény 273.
- Körbő 126.
- Körmend 135.
- Körmöc 132., 150., 155.
- Körösbánya 235.
- Köröshegy 124.
- Körösladány 279.
- Kőszeg 127., 134., 228., 257., 273.
- Kőszeghy 25.
- Kőtelek 256.
- Kővár 25., 74., 162., 240., 266.
- Krapina 134.
- Krasznahorka 228.
- Kreunitz 205.
- Krivány 74.
- Kropf 274.
- Krusith 231.
- Kudsir 133.
- Kunok 20., 46.
- Kun 176.
- Kupány 75., 270., 273.,
- Kuruc 208., 211., 214., 215,
- Kuti 128.

- Küküllő 133., 165.
 Küllüg 13., 49., 72., 57., 158.,
 189., 208., 216., 249., 300.
 Küngös 128.
 L
 Lackfi 26., 54., 58.
 Ladamér 129.
 Lajos (Nagy) 44., 52., 53., 73., 141.
 Lajos II. 108., 112., 113., 135., 140.,
 151., 221.
 Lajos XIV. 97., 198., 200.
 Lak 265.
 Lamberger 149.
 Lasocki 89.
 Laszky 164.
 Lánzsér 127., 273.
 László Szt. 40., 126.
 László II. 15.
 László IV. 22., 23., 31., 37., 38.,
 43., 78., 147.
 László V. 64., 83—85., 89., 90.,
 96., 138., 154.
 László o. 53.
 László vajda 26., 49., 51., 74.
 Lednice 228., 261., 279.
 Lekenye 24.
 Lendva 25., 268—270., 273.
 Lendvai 79.
 Lengyelfalu 72.
 Lenti 123.
 Lerinte 128.
 Levél 125.
 Lóbény 125.
 Lógrád 240.
 Lékavár 124., 273.
 Lépes M. 61.
 Léva 126., 273.
 Liga 3., 7., 8., 35., 43., 47—49.,
 53—58., 60., 61., 64., 68., 69.,
 86., 88., 89., 92—94., 97., 98.,
 108., 111., 114., 116., 131., 139.,
 154., 159., 167., 173., 196., 199.,
 200., 203., 210., 224., 235.
 Likava 134., 204., 228., 269., 275.
 Lipóc 134.
 Lipóci 24.
 Lippa 106., 134., 162., 165.
 Liptói herceg 134.
 Liptóújvár 74., 134., 205.
 Liszka 233.
 Liszkova 258.
 Locsmán 71., 127.
 Lokietek 48.
 Losonci 56., 133., 134.
 Lónyafia 32.
 Lőcse 90., 155.
 Lökös 48.
 Ludányi 59.
 Lúgos 162.
 Lukavec 134.
 M
 Macedóniai 113.
 Mackó 254.
 Macsó 130.
 Madaras 132.
 Madocs 128.
 Maierium 144.
 Majád 25.
 Majorsági föld 10., 28., 29., 144.
 Makovica 71., 229., 233., 253.
 Italom 78.
 Mansio 77.
 Manuel 16.
 Marcal 134.
 Marcaliak 59., 60., 63., 124., 128.,
 266.
 Margita 135.
 Martinuzzi 163., 165.
 Marosillye 133.
 Martonvására 280.
 Maróthiak 57., 61., 125., 132., 150.
 Marótvár 125.
 Martonvására 280.
 Masinas 74.
 Matucsina 125., 149.
 Mattyosovszky 286.
 Mattyosovszky 286.
 Maylád 113., 116., 157., 164., 170.
 Mácsa 128.
 Mád 233.

- Mágnás 218., 219.
 Mágocsy 180., 184., 232.
 Mária 54., 56., 57.
 Márka 77., 78.
 Máramaros-Sziget 74., 282., 285.
 Márvány 129.
 Mátra 129.
 Mátyás 7., 89., 94., 97–108., 111., 112., 118., 121., 124., 125., 127., 130–133., 135., 137., 138., 142., 148., 149., 153., 154., 157., 162.
 Mátyás II. 179., 182., 243.
 Mednyánszky 277., 279.
 Medve 129.
 Medvevár 134.
 Melcer 162.
 Mód 134.
 Micske 274.
 Micskei 258.
 Miháldi 278.
 Mihály (Szt.) 128.
 Mikola 127.
 Mikolay 256.
 Miksai. 169., 170., 177., 221.
 Mindszent 280.
 Miskolc 25.
 Miszla 126.
 Mitrovica 278.
 Mizse 23.
 Modor 75., 228.
 Mohói 132.
 Monroe 59.
 Montecuccoli 193., 195., 279.,
 Monyorókerék 135., 239.
 Monyoros 128.
 Moór 128.
 Morgenwerder 148.
 Morzsinay 236.
 Mosony 24., 124.
 Mosóc 133., 134.
 Móró 113.
 Munkács 130., 134., 155., 156., 184., 186., 229., 232–234., 277., 279.
 Muraköz 123., 124., 230., 274.
 Muraszombat 276.
 Murány 235., 254., 269., 272., 274., 295.
 Müller 277.
 N.
 Nagy 113., 180., 199., 276., 279., 280.
 Nagybánya 25., 71., 155., 187., 189., 234.
 Nagyida 254., 274.
 Nagyvíván 134.
 Nagykemlek 106., 134.
 Nagykőrű 255.
 Nagykereki 258.
 Nagylak 131.
 Nagylaki 131.
 Nagylucsei 105.
 Nagymihályi 73., 131.
 Nagyréde 126.
 Nagyoroszfalu 278.
 Nagysáros 134.
 Nagyszalonta 273.
 Nagyszombat 155., 164.
 Nagyvárad 116., 163., 165.
 Namtő 255.
 Nádasd 72.
 Nádasfalva 128.
 Nádasdyak 71., 72., 116., 160., 163., 169., 172., 174., 176., 196., 203., 205., 216., 221.
 Nádasdy F. 198., 199., 200., 201., 203., 205., 212., 226., 235., 237., 238., 252., 254., 277.
 Nana 73.
 Nápolyi László 56., 57., 59., 60.
 Nekcse 127., 149.
 Nemesség 22., 60., 85., 86., 88., 89., 98., 99., 100., 101., 107., 110., 117., 139., 179., 182., 207., 208., 210., 215., 224., 248., 256., 296., 301.
 Nemzeti küzdelmek 18., 45., 56., 58., 89., 94., 104., 108., 139.,

- 146., 154., 167., 168., 173., 193.,
231.
Neoaquistica 8., 250.
Nezsider 124.
Nevna 126.
Nómetujvár 126.
Németuj váriak 22., 26., 44., 45.,
47., 49., 51., 71., 74., 80.
Németlovagrend 24., 213., 275.
Németi 126., 229.
Nickolsburg 186.
Nisovszky 171.
Novigrad 276.
Nustar 127.
Nyalábvár 74.
Nyáry 113., 160., 167., 225.
Nyéki 71.
O.
Odescalchi 260., 276.
Oláh 113.
Olsva 24.
Okó 74.
Ongor 146.
Orbova 127.
Orbán 35.
Orcy 252., 277., 280.
Orjava 126., 150.
Orlay 254.
Oroszlánkő 128., 276.
Ország 63., 83., 99., 150., 160., 169.
Ostfi 149.
Ostoya 75.
Ostrosith 113., 205., 276.
Oszlop 126.
Osztrosinci 127.
Osva 72.
Ottosac 134.
Ottó 49.
Ozora 129., 265., 270., 272., 273.,
295.
Ozorai 58., 61., 126., 129., 149.
Óbuda 132., 155., 156.
Ónod 229., 233., 234., 254., 278.
Óvár 124., 125., 126., 170., 228.,
257., 272., 297.
- Ö.
Öcsöd 279.
Ödönfő 73.
Ördög 129.
Örökösödési szer. 31., 34., 59., 101.,
148., 236.
Őrség 126., 128.
Őrszentelek 128.
Ősiség 67.
Öttevény 129.
P.
Pácol 285.
Pacsir 129., 132.,
Paks 295.
Palánka 127.
Palisznay 86.
Palota 128., 157., 232., 274., 275.
Paraszt megye 162.
Párád 234.
Parlag 255.
Parnó 254.
Pata 124.
Patachich 276.
Pataháza 255.
Patona 126.
Paumkirchner 129., 135., 136., 160.,
Páka 128.
Pál comes 34.
Pálffy 170., 172., 174., 183., 186.,
216., 220., 221., 230., 248., 249.,
262., 277., 280.
Pál Szt. 123., 129.
Palóci 63., 90., 92.
Pápa 126., 229.
Pátka 129., 134.,
Pázmány 187., 237.
Pecemárton 128.
Peghy 61.
Pekry 113., 140.
Pentele 295.
Perbál 134.
Perényi 61., 63., 75., 90., 105., 112.,
114., 116., 132., 137., 138., 160.,
163., 166., 167., 169., 218., 221.
Perkát 295.

- Pollak 240.
 Pernstem 160.
 Pebt 155.
 Pest m. 292.
 Petermann 58.
 Pető 129., 167., 170., 176., 205.,
 216.
 Petroics 203.
 Petrovics 163., 165.
 Petrócy 203., 204.
 Póchy 186.
 Póly 255.
 Pélyi 278.
 Pécs 265., 294.
 Pénz 8., 12., 14., 16., 17., 20., 21.,
 39., 47., 60., 61., 66., 77., 95.,
 101., 103., 115., 138., 140., 141.,
 154., 155., 158., 161., 167., 168.,
 172., 173., 176., 180., 187., 188.,
 189., 196., 197., 199., 206., 210.,
 213., 217., 226., 230., 237., 240.,
 256., 276., 280., 281.
 Péter 12.
 Péter várad 127.
 Pichler 237.
 Pincehely 126., 265., 295.
 Plankenstein 92.
 Plevnik 261.
 Plodin 135.
 Poc-neusidel 125.
 Pocsitalj 134.
 Podgorac 127.
 Podhradic 261.
 Podiebrad 89., 92., 94., 98., 99.,
 102., 105.
 Podmanicky 168., 221.
 Podvarie 261.
 Polgári 135.
 Pollendorf 237.
 Pólón 74.
 Polyanka 254.
 Polyechopac 265.
 Pongrác 73.
 Pordány 124.
 Porta 135.
 Portia 191.
 Posar 277.
 Pozovai 105.
 Pozsony 59., 134.
 Pölöske (Beleske) 25., 129.
 Prazno 261.
 Praedium 29.
 Prodarics 113.
 Protestánsok 169., 173., 174., 182.,
 198., 202., 209., 280.
 Prozor 134.
 Prúgy 71.
 Pucije 127.
 Pusztamegyer 286.
 Pusztamező 74.
 Pusztaszer 280.
 Putnok 254.
 R.
 Rabszolga 14., 26., 27., 29.
 Radolfalva 128.
 Radvány 129.
 Rajka 124.
 Rakamaz 177.
 Rakolnak 134.
 Ráckeve 273.
 Rákócyak 33., 35., 172., 174., 178.,
 179., 183., 184., 188., 190., 195.,
 221., 232., 234., 235., 253., 273.,
 277., 279., 282., 284., 291., 301.
 Rákócy György I. 188., 189., 190.,
 226.
 R. György II. 190., 192., 208., 232.
 R. Ferenc L 196., 198., 199., 200.,
 200., 201., 202., 203.
 R. F. II. 8., 211., 213., 214—217.,
 252., 286.
 Ráró 129.
 Ráskay 113., 167.,
 Rátoldi 47.
 Rátóti 48., 73.
 Regéc 130., 189., 228., 233., 234.,
 254., 277.
 Retyezát 133.
 Revistye 272.
 Rezi 129., 273.

- Rézhegység 72.
Róvay 164., 169., 203., 280.
Rhódey 178., 190., 192., 274.
Rhino (Richno) 114., 170., 274.
Ricsó 228.
Riessl 172.
Rigyica 129.
Rikolf 74.
Rivica 125.
Rogendorf 114.
Roh 135.
Rohonc 148.
Rohonci 59.
Roth 161.
Róttál 199., 200., 202.
Rovna 233.
Rozgony 128.
Rozgonyi 63., 64., 79., 83., 90., 95.,
128., 135. 148., 150., 266.
Rozsály 255.
Róbert Károly 31., 47., 48., 49.,
51., 72., 73., 74., 105., 131.
Rózsahegy 204.
Ruckendar 97.
Rudolf 48., 170., 176., 178. 179.,
220., 228., 235., 250.
Rueber 253., 274.
Ruha 224.
Runna 125.
Rutker 74.
S.
Sajó 24.
Salamon 13.
Salgó 72., 276.
Sahn 215., 260., 262., 275.
Saskő 272.
Savnik 253., 260., 275.
Savoyai J. 213., 273., 274., 277.
Sábád 124.
Sáfár 144.
Sámson 130.
Sárkányrend 61., 69.
Sárköz 265.
Sáros 175., 228., 253.
Sárospatak 229., 233., 277.
Sárvár 123., 205.
Sásd 273.
Scharfenek 228.
Schirmer 161.
Schmid 269., 273.
Schönborn 234., 279.
Schwedler (Svedlór) 274.
Schwartner 296.
Sebesvár 133.
Segösd 124., 265.
Selmec 132., 150., 155.
Sembery 277.
Sennyey 174., 216., 285.
Seródy 167.
Sichingen 277., 278.
Sikátor 126.
Siklós 127., 265., 274., 280.
Simánd 134.
Simon 61.
Simontornya 64., 126., 265, 157,
266., 272., 273.
Sonzennorf 191.
Sólidus 77., 78.
Soltész 144.
Solymár 127., 134., 156.
Sólymos 106., 165.
Solymosvár 134.
Sólyom 235.
Sólyomkő 177., 234., 235.
Somlyó 126., 131., 229.
Somogy vár 124., 265.
Somoskő 229.
Somosy 35.
Soós 277.
Sóvár 75., 253.
Sóvári 72.
Stahremberg 276—278., 279.
Stelbach 74.
Sternberg 92.
Stibor 58., 61., 75.
Stomfa 228.
Stoósz 274.
Stotzingen 237.
Stubica 229.
Suhó 169.

- Sulyok., 176.
 Sümeg 292.
 Szabadi 129.
 Szabadka 132., 134., 150.
 Szabadság 62., 197.
 Szabar 123.
 Szabolcs 189.
 Szacsu 276.
 Szakolca 155.
 Szalaházi 113.
 Szalkai 110.
 Szamosujvár 266.
 Szandavár 149.
 Szapáry 276., 279.,
 Szarvaskő 135.
 Szarvkő 124., 228., 237., 272., 273.,
 277.
 Szatmár 130., 189., 229., 234., 282.,
 284.
 Szatmári 150., 151., 152.
 Szádvár 175., 229., 272., 273., 274.
 Szántó 125.
 Szántódi 59.
 Szár Detre 24.
 Származás 6., 8., 79.
 Szászbereg 273.
 Szász Móric 168.
 Szász vajda 74.
 Száva Szt. Demeter 128., 130.
 Szeben 155.
 Szeged 155.
 Szeghalom 279.
 Szegező 265.
 Székese 125.
 Szekularizáció 185.
 Szelepcsényi 198., 200., 202.
 Szemenye 123.
 Szendrő 229., 254., 260., 276.
 Szentendre 275.
 Szentgyörgy 25., 52., 70., 7L, 102.,
 121., 124.
 Szentmiklós 78., 232., 234., 279.
 Saentmiklósi 63., 83.
 Szepesremete 24.
 Szepes 59., 199., 259.
 Szerdahely 240., 254.
 Szerecsen 128.
 Szeregnye 255.
 Szerencs 233., 255.
 Szécsényiek 72., 79., 257., 275., 27,7.
 Szécsyek 54., 61., 64., 79., 257.,
 275—277.
 Székely 170., 175., 199.
 Székelyhid 234., 276.
 Széplak 72.
 Szigetvár 127., 228., 264., 265.,
 276., 277.
 Szikszó 150., 172.
 Szilágyi 80., 95—100., 121., 131—
 133., 138.
 Szinérváljalja (Szenér) 133., 149.,
 229., 255.
 Szireg 127.
 Szirmay 216., 261.
 Szitnya 170., 228.
 Szklabina 106., 134.
 Szlakovec 127.
 Szluha 249., 280.
 Szobi 146.
 Szoboszló 130.
 Szombathely 124., 126.
 Szomolnok 274.
 Szomolyán 228.
 Szomszédvár 97., 229.
 Szomszédvári 97.
 Szondi (Suhó) 169.
 Szőlő 29.
 Szőlős 128.
 Szőny 275.
 Szörényi bán 72.
 Sztáry 73., 79., 255.
 Sztrájk 143.
 Sztrányai 259.
 Sztrecsen 134., 228., 273.
 Sztropkó 134.
 Szucsán 75.
 Szuhay 175., 199., 284.
 Szuresin 279.
 Szurcsok 279.

- T.
 Tabán 132.
 Tahi 113., 170.
 Talafus 105.
 Tamási 129., 265., 272., 273., 295.
 Tamáspuszta (Szt.) 128.
 Tanács (királyi) 13., 68., 69.,
 101., 117–119., H7., 218.
 Tapolcsány 228, 278.
 Tárcal 189, 232, 256, 274, 282,
 284.
 Tárcsa 125.
 Tari 150.
 Tarkóiek 130.
 Tartóé 255.
 Tata 132, 134, 156.
 Tavánkut 132.
 Tádé 24.
 Tádika 36, 129.
 Tályá 130, 228, 254.
 Táp 129.
 Tárca 74, 151.
 Tárcsi 150.
 Tárnok 146.
 Tekeháza 75.
 Telegdy 134, 176.
 Telekessy 176.
 Teleky 208, 209, 211, 236, 288.
 Temerin 127.
 Tepla 261.
 Terebes 75, 255.
 Terep 231.
 Termelés 231.
 Termelés 222, 242, 293.
 Téglás 130.
 Thallócy 63, 149.
 Tholmas (Tolmács) 113.
 Thökölyi 174, 199, 203, 204, 208
 –210, 212, 252, 253, 254,
 258, 259, 268, 271, 274–276,
 278.
 Thurzók 112, 114, 150–152, 169,
 170, 179, 204, 220, 224, 230,
 231.
 Thurzó E. 164, 220.
 Thurzó Gy. 178, 182, 185, 220
 230.
 Thurzó L 183.
 Thurzó Sz. 186.
 Thuz 106.
 Tihany 24, 129.
 Tímár 128.
 Timon 76.
 Tisztségek öröklése 6, 70.
 Tisztivselők 17, 223.
 Titel 134.
 Tivadar bán 48.
 Tobajd 128.
 Tokaj 130, 189, 228, 230, 254–
 256.
 Tolna 292.
 Tomica 126.
 Tomicsvár 150.
 Tömöri 110, 148.
 Torbag 75.
 Torda 265.
 Torna 126, 232.
 Tornai 90.
 Tóti 236.
 Tök 134.
 Töres 156.
 Török 113, 114, 116, 127, 160,
 163, 164, 221, 261,
 Törökkanizsa 24.
 Trakostyán 229.
 Trautson 277.
 Trencsén 55, 121, 164, 205, 228,
 275.
 Tulajdon 11, 17, 18, 27.
 Tulajdon-változások 24, 221, 222.
 Túr 130.
 Túra 128, 172.
 Turcisce 240.
 Túróci prépost 187.
 Turóc-Szt.-Márton 134.
 Turvékony 231, 255.
 U.
 Udica 261.
 Udvarbiró 28.
 Udvarház 224.

- Udvarhely 162.
 Udvary 255.
 Ugod 126.
 Ugróc 75.
 Újbánya 132, 150.
 Újfalú 125, 129, 255.
 Újlak 78.
 Ujlakiak 48, 127, 128, 133, 136, 160.
 Ujlaki M. 64, 83—85, 88, 90, 92, 94, 97—99, 100, 104, 107, 112.
 Újvár 128, 134, 151,
 Újváros 255.
 Ulászló I. 63, 65, 82, 83, 91, 138.
 Ulászló II. 106—108, 112, 135, 150.
 Ungur 134.
 Ungvár 258, 277, 279, 290,
 Upori 59.
 Urbica 258.
 Ű.
 Űllevölgy 273.
 V.
 Vacs 227.
 Vajda-Hunyad 135.
 Vájta 126.
 Valkó 125, 127.
 Vallásszabadság 179, 186.
 Vareánd 256.
 Varsány 130.
 Vasvár 206.
 Vay 216.
 Vámfala 255.
 Vár 10, 17, 30, 34, 41, 64, 78, 80, 81, 105, 167, 169, 172, 181, 224, 256.
 Várad 266.
 Várdai 114.
 Várhegy 162.
 Vári 134.
 Várkerület 20, 27, 28.
 Várnagy 121, 172.
 Váma-Tepla 261.
 Városok 21, 47, 60, 61, 143, 150, 161, 183, 301.
 Vásárhely 131.
 Vásonkő 232.
 Vecsey 276.
 Velegd 128.
 Velikei 129.
 Vencsellő 234.
 Vereskő 228, 230.
 Veresmart 75.
 Vesoki 149.
 Veszprém 157, 292.
 Vesztegetés 138.
 Vencel 47, 48.
 Veteráni 213.
 Vécsey 254.
 Véglés 228, 272, 273.
 Végrendelet 45.
 Vérszerződés 31, 67.
 Vésztő 279.
 Vicsa 113.
 Vicsadal 127.
 Vüágos 130, 162, 235.
 Vid 13.
 Vigvár 75.
 Vila 29.
 Villicus lásd : Bíró.
 Vinár 126.
 Vinicsa 124, 134.
 Visegrád 33, 132, 155, 156, 275,
 Visk 74.
 Visonta 24.
 Viszoka 74.
 Vitéz 91, 92, 96, 97, 100, 104, 107.
 Vitnyédi (Widnedi) 199, 206.
 Vitovec 121.
 Vizsoly 76.
 Vodicsai 70.
 Vojvodina 134.
 Volkmar 274.
 VoUandt 257.
 Vöröstorony 135.
 W.
 Waldstein 276.

- Wallenstein 254.
Wallis 279.
Weisz 162.
Weltschek (Wilcsék) 277.
Wencel 76, 230.
Werbócy 109, 110, 112, 135, 138,
140, 143, 146, 151, 163.
Wesselényi 189, 196, 199, 200,
204, 208, 252, 254, 274.
Widneti lásd Vitnyódi
Wratlslaw 278, 280.
Wseten 237.
z.
Zagorica 73.
Zagorje 106, 121, 124, 134.
Zala 292.
Zalatna 266.
Zalay 116.
Zalánkemón 130.
Zapolya 7, 35, 71, 102, 106.,
108—117, 136, 140, 148, 150,
151, 157, 159, 162, 164, 218,
252, 301.
Zaszkalik 261.
Zavoth 295.
Zay 113.
Zách 72.
Zálog 149, 151.
Zámbó 64
Zámor 128, 129
Zászlósur 80.
Zengg 106, 134.
Zichy 157, 232, 275
Zimon 130.
Zinzendorf 279, 286
Zobor lásd . Czobor.
Zoinbor 129, 255.
Zólyom 134, 150, 155.
Zólyomi 174, 258.
Zrínyi 70, 111, 160, 169, 172
174, 188, 194, 196—201, 207,
212, 230 231, 239, 241, 244
254, 265, 272, 275.
Zrinyujvár 194, 195.
zs.
Zsunk 78.
Zsákány 124.
Zsámbok 132, 134, 135, 156
Zsidók 18—21, 41, 142, 294.
Zsidóvár 132, 146.
Zsigmond 54—61, 64, 65, 69, 74
75, 84, 130, 131, 132, 148
149.
Zsoldos 148, 162
Zsolna 134, 204.